

Шарқ юлдузи

Адабий-бадний, илмий, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Муҳаммад Али	Абдулла Орипов
Кенгесбой Каримов	Умарали Норматов
Энахон Сиддиқова	Хайриддин Султонов
Иқбол Мирзо	Сирожиддин Саййид
Қаҳрамон Куронбоев	Меҳрибон Абдурахмонова
Баҳамдулло Нурабуллаев	Йўлдош Солижонов
Жумакул Қурбонов	Шухрат Маткаримов
Фармон Тошев	Адхамбек Алимбеков
Ислом Ёқубов	Жамолiddин Муслим

Бош муҳаррир в.б. — Сирожиддин Рауф
Масъул котиб — Бахтиёр Олломурад
Наср бўлими мудир — Рисолат Ҳайдарова
Назм бўлими мудир — Икром Отамурад
Адабиётшунослик бўлими мудир — Аъзамхон Қозихўжа

УШБУ СОНДА:

Асад ДИЛМУРОД

НАСР

ЗАРРАДАСИ ОЛАМ

Роман

Лутфилла домла беҳад машаққатли изланиш эвазига топган янгилиги охираётган ҳаётини бинойидек шухрат гулчамбари билан безашидан қаттиқ умидвор эди. Аммо якуни машаққат ва жанжалга уланган мажлисда илмий хулосасини эътироф этадиган мард топилмади.

Шарифа САЛИМОВА

НАЗМ

ТҶУМАРИС

Достон

*Ҳамон кетаётир, от чоптириб ул,
Массагет тугини кўтарганча шаън.
Ахир, битта номи она Тўмарис,
Яна битта номи она ва Ватан!*

Исломжон ЁҚУБОВ

НАЗМ КЕНЖАШИ

ПОЭТИК МУШОХАДА ВА ОБРАЗЛИ ПАЛКИН

Шеърӣ асарда энг муҳим жиҳат, бу – шоир поэтик концепцияси, одам ва оламни тушуниш, моҳиятни қай даража ва қайси йўсинда англашдир. Инглиз адиби Перси Шелли: “*Қимқи борлиқ боқий мушиқасини тинглар, тафаккур оламида ўзгарши ясар экан, албатта, у шоирдир*”, деган эди.

НАСР

Сарвар ТЎРАЕВ

ЗАРЧОҒИОН

Ҳикоя

Қиз бошқага эрга тегар бўлди ва негадир йигитни эс-
латадиган барча нарсага ўт кўйди. Ўшанда Баротнинг
онаси етиб келмаганида, акаси кийиб кўрган, тўйга деб
асралган куёвлик тўни ҳам ёниб кетарди ва балки биз-
нинг сизга айтажак бу ҳикоямиз ҳам бўлмасмиди...

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Муқаддасхон ТОЖИБОЕВА

МУМТОЗ ШЕЪРИЯТИДА МУМТОЗ ОБРАЗЛАР

Мумтоз шеъриятдаги булбул одагда, кечалар алам-
ли йиғласа ҳам ўз дардини айтиб, яъни гул ишқида
ошиқлигидан нолон йиғлар эди. Шоир бу ўринда булбул
тимсолининг мумтоз шеъриятдаги вазифасини сақлаб
қолган бўлса ҳам, бироқ унинг талқинидаги булбул ўз
дардини эмас, шоир маъшуқасининг ҳикоясини аламли
сўйлаб, бу ҳикояни айтиб тамом қила олмайди!

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Уильям ЙЕЙТС

ОРЗУЛАРИМ СОҶДИМ ҒОЙИНИҒА

Шеърлар

Қанийди самовий кийимим бўлса –
Тилларанг, кумушранг нурларга чўмган.
Кечалар, кундузлар, тонглариңг тоза
Ва туманли, хира нуруни эмган.

ДУРДОНА

ГАДОИЙ

XV аср

Насими субҳидамдин анбари тар сочилур

* * *

Эй, насими субҳидам, мендин нигоримға салом,
Ул сочи сунбул, юзи гул, навбахоримға салом.

Лаблари қанду гулобу сўзлари шахду шароб,
Ғамзаси мастона, ул кўзи хуморимға салом.

Жон нисор этсам керак боди саҳардек оллида,
Бандадин ҳар гаҳ гаҳки элтур бўлса ёримға салом.

Бўстони хусни лутфу хулқ ичинда сарвиноз,
Ул севар жонтек, азизам, ихтиёримға салом.

Тобуғунгда нечаким арз айлади ҳолин Гадо,
Демадинг бир кунки, мискин хокисоримға салом.

* * *

Ҳар қачон лаълинг табассум қилса шаккар сочилур,
Чун такаллумдин дам урса дурру гавҳар сочилур.

Ғолибо, сен сунбулингни торадинг, эй, жон, букун –
Ким, насими субҳидамдин анбари тар сочилур.

Ой юзунгнунг ҳасратинда ҳар кеча тонгға дегин,
Кўзларимнинг ёшидин ер узра ахтар сочилур.

Ғояти аъло маротибдин дурурким, ҳар саҳар,
Мақдамингда гунбади афлокдин зар сочилур.

Бу Гадо ҳасрат била кўз маъданидин дам-бадам,
Лаълинг учун ҳар қаён ёкути аҳмар сочилур.

* * *

Ой юзунгдур мазҳари хусники дерлар дунёда,
Кимда боридур сенингдек шўхи дилбар дунёда.

Бас, ажойиб ишвачи маккораи сенким, букун
Кўрк иқлими санга бўлди мусаххар дунёда.

Шарбати лаълинг ҳадисини эшитмишдур магар,
Ким мунунгтек бўлди қосид шаҳду шаккар дунёда.

Талъатинг моҳиятин гар ногаҳ идрок айласа,
Ўзга юз кўрсатмагай хуршиди анвар дунёда.

Топмади ҳар нечаким, сайр айлади сайёр ақл,
Сен бикин бир раҳмсиз шўхи ситамгар дунёда.

Ҳар нечаким, ёру ҳамдам топқасен, аммо яқин
Топмағунгдур мен Гадодек ёри ғамхўр дунёда.

* * *

Оразингнинг оллида шамсу қамардин ким десун,
Лабларингнинг қошида шаҳду шакардин ким десун?

Сунбули зулфинг киби мушкин салосил бор экач,
Анбари соро не бўлғай, мушки тардин ким десун?

Талъатинг, эй, жон, агар бир дам муяссар бўлмаса,
Бу кўрар кўзни нетай, нури басардин ким десун?

Ой юзунг оллинда лофи хусн урур эрди куёш,
Оллоҳ-Оллоҳ, бори ул бепою сардин ким десун?

Дунёнинг оқу қаросин кўзга илмон заррае,
Зулфу юзунг бор экач, шому саҳардин ким десун?

Бандадин гар жон тилар бўлсанг, туфайлингдур, бегим,
Бовужуди ул оғиз бу мухтасардин ким десун?

Шум рақибинг сўзидур мискин Гадонинг қайғуси,
Йўқса ишқингда, бегим, тийғу табардин ким десун?

* * *

Хаста кўнглумни, бегим, нортек янгокинг ўртади,
Қолганин бир йўли ул жоду қарокинг ўртади.

Зулфу холингдин шикоят қилмон, эй, жону жаҳон –
Ким, менинг жонимни ул сиймин сақокинг ўртади.

Юрагим қон бўлдию ҳеч топмадим жон мақсади,
Сўз била охир мени ширин дудокинг ўртади.

Кимга айтай дарди ҳолимни, не тадбир айлайин –
Ким, мени боштин-аёқ, золим фирокинг ўртади.

Оху вовайлоки, бу мискин Гадони оқибат,
Ҳасрату ғам бирла дарди иштиёкинг ўртади.

* * *

Эй, ниҳоли қоматинг сарви хиромондин латиф,
Дуржи лаълингдур дағи бу жавҳари жондин латиф.

Тонг насими лутф ила ҳар нечаким жонбахш эрур,
Бўлмағай ҳаргиз, вале, пайғоми жонондин латиф.

Ҳар нечаким, дурри уммондин чиқар дурри ятим,
Кўзларимнинг ёшидур кўп дурри ғалтондин латиф.

Айни кавсардур ҳаловатлиғ зилол эрдинг манга,
Тальатингдур доғи юз минг боғи ризвондин латиф.

Қоф то Қоф жаҳон кезганда сайёраи хирад
Кўрмади шаҳри Ҳироту Боғи зоғондин латиф.

Нечаким жаннат ҳавоси бўлса алҳақ дилкушой,
Бўлмағусидур, вале, Боғи хиёбондин латиф.

Лабларинг васфингда бу Гадонинг сўзлари
Тозау серобу рангин обу ҳайвондин латиф.

* * *

Неттим охирким, иноят кўзидин солдинг мани,
Ой юз исботи била икки кўзумнинг равшани.

Соғинур бўлсам висолинг даврини қон йиғларам –
Ким, манга ул лутфу эҳсону иноятлар қани?

Интизорингда чиқарға етти жон, чиқғил равон
Ушбу оқ эвдин, қаро кўзум, дағи тиргуз мани.

Ер юзинда ғамзангиздек йўқтурур қон тўккучи,
Сизга хатм ўлди жаҳонда ошиқ ўлтурмак фани.

Парвариш қилдим юрак қони билан кўз ёшини,
Дўст соғиндим, не билдимким, эрур жон душмани.

Ёзуғим маълум эмас, билмон не тақсир айладим,
Мундин ортуқким иродатлар била севдим сани.

Гавҳари мақсадни нетти, гар иноят айласанг,
Дуржи лаълингдин, аё, хусну латофат маъдани.

Ярлиғи ишқинг била султони оламмен, бегим,
Нечаким бўлсам фақир, эй, хусн мулкинда ғани.

Мен Гадони айтур эрмишсенким: “Ўлтургумдурур.”
Мундин ортуқким иноят кўзидин солдинг мани.

* * *

Дилбаро, лаълинг ҳаёти жон эмишдук, билмадим,
Бу кўнгулнинг дардина дармон эмишдук, билмадим.

Ҳоликим, сендин йироқ ўлдум, азизим, англадим
Ким, висолинг даври хуш даврон эмишдук, билмадим.

Ҳалқа-ҳалқа сунбулинг ул барги насрининг уза
Куфри маҳзу равнақи иймон эмишдук, билмадим.

Сувсади кўнглум бағоят водийи ҳажрингда, оҳ,
Хоки пойинг чашмаи ҳайвон эмишдук, билмадим.

Кунда ҳар соат йироқдин ой юзунг наззораси,
Мен Гадоға умри жовидон эмишдук, билмадим.

ПУБЛИЦИСТИКА

Кутлибека РАҲИМБОЕВА

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. 1952 йилда туғилган. Мирзо Улугбек номидаги Фаргона давлат педагогика институтининг (ҳозирги Фаргона давлат университети) ўзбек тили ва адабиёти факультетини тамомлаган. “Юрагимда кўрганларим”, “Узун кундузлар”, “Уйғонми фасли”, “Озодлик”, “Кўксимдаги Тангриотог” каби шеъррий тўпламлари нашр этилган.

ГУЛ ВОДИЙЛАР ЯШНАР ҚОШИДА

Ўтаётган ҳар бир кунимиз, ҳар лаҳзамиз синов кунлари, синов лаҳзаларига ўхшайди. “Мен сенга озод мамлакат, инсоний қадр, “ўзингнинг еринг, ўзингнинг тилингга ўзинг эгасан”, деган имконият бердим. Сен мен учун нима қилдинг?” дея савол бераётгандек.

Бундай савол билан юзма-юз келган ҳар қандай одам хотираси йўлларини такрор қалб билан қадамлайди. Меҳнат, ҳаракат билан босиб ўтган йўлларини яна хаёлан босиб ўтади.

Ким эдигу ким бўлдиқ?

Муҳтарам Юртбошимиз Ўзбекистон мустақиллигининг 25 йиллик тантаналарига тайёргарлик кўриш ва ўтказиш ҳақидаги Қарорларида биз – шу озод ва обод заминда яшайдиган фуқаролар олдига шу саволни кўяди. Айнан шу савол жавобидан юзага чиққан ҳақиқатлар қиёсида чиндан ҳам кечаги ва бутунги кун сувратлари аниқ кўринади.

Лолахоннинг уч юз донли бугдой бошони

Юртимиз истиклолдан аввал, асосан, хомашё ишлаб чиқаришга ихтисослашган аграр мамлакат эди. Минг-минглаб гектар ерларда деҳқончилик қилинар, тўрт фасл қишнинг аёзини, ёзнинг офтобини еган деҳқон мардикордай гап эди. “Ернинг табиати қандай, қандай ерга қандай навли уруғ экилса, яхши ҳосилга эришиш мумкин?” каби саволларга энг ишончли жавобни деҳқон бериши мумкин бўлса-да, ҳеч ким унинг билган-билмагани билан ҳисоблашмас эди. Шунинг учун ер кимёвий ўғитларга тўйинтирилиб гиёҳванд бўлиб қоладими ё шўрманглай бандага ўхшаб бошдан-оёғини шўр босадими, унда ишловчилар учун барибир эди.

Истиклол ерга, деҳқонга, деҳқончиликка муносабатни бутунлай ўзгартирди. Энг аввало суғориладиган ерлар деҳқонларга бўлиб берилди. Ер эгали бўлди. Бугун ҳар бир қарич ер ҳисобда ва унинг деҳқон-фермер деган эгаси бор. Энди деҳқон кетмонини елкасига ташлаб, далага келиб-кетиб юрган оддий банда эмас. У қандай ҳолатда ерга қандай уруғ экилса, ҳосил чўғи қандай бўлишини бир агрономчалик билади. Техниканинг нинадек винтидан тортиб, ғилдирагигача –

даромад-буромадига ўзи жавобгар бўлгани учун уни ҳам бир механикчалик тушунади. Дехқон шартнома асосида ўз маҳсулотларини сотадиган бўлгани учун бозорни, олди-сотдининг ҳуқуқий жиҳатларини ҳам бир ҳуқуқшунос каби билиши шарт. Ана шу эҳтиёжлар истиқлол даврида дехқонни юксалтирди, мукамаллик тарафга йўналтирди.

Яқинда Фарғона водийсига хизмат сафари билан бориб келганим учун мисолларни кўпроқ водийдан олишга ҳаракат қилдим. Аслида мен келтирмақчи бўлган мисоллар ҳар бир вилоятда бор. Олтиариқлик машҳур дехқон, “Эл-юрт хурмати” ордени нишондори Лолахон Муродовани кўпчилик юртдошларимиз яхши танишади. У катга хўжаликка бошчилик қилади. Экин майдонлари баланд кумлоқ ерда бўлгани учун насос билан сув тортиб суғоради. Экинни экиш, парваришlash борасида эрки ўзида бўлгани боис, ўзида мулкдорлик масъулияти борлиги учун тинмай ҳаракат қилади. У бу йил жамоаси билан 200 гектарлик буғдойзорнинг ҳар гектаридан 40-45 центнердан юксак хирмон кўтарди. Хирмон устига борганлар Лолахон фахр билан кўз-кўзлаган бир туп буғдой бошоқларидаги донни атайлаб санашади: уч юз дона буғдой чиқади!

Бу бир дона буғдой уруғининг бир этак буғдойга айланди, дегани!

—Биз сентябрнинг бошидаёқ донни ерга сочамиз. Буғдой найчалари туп боғлаб кетаверади. Бор барака эрта экиш ва ерни ўз вақтида, уруғ қадамасдан аввал ёввойи ўтлардан бутунлай тозалашда, —дейди Лолахон. У сепилган уруғнинг авж олиши, парвариш учун берилган ўғитларнинг бегона ўтларга кетмаслиги учун синалган тажриба асосида иш олиб боради.

Истиқлол Лолахон Муродовага ўхшаган қанча дехқонларнинг инсон, меҳнаткаш сифатида қадрини кўтарди. Фермер опа меҳнаткаш жамоаси билан дехончиликда эришган муваффақиятлари учун йилма-йил мукофотлар олди: “Дамас” минди, “Нексия” минди...

Қатрада қуёш акс этади, деганларидай Лолахон Муродованинг ёруғ тақдирида кўплаб ҳалол меҳнатдан обрў топган опа-сингилларимизнинг ёрқин ҳаёт йўли акс этади.

Водилнинг она қизи

Энахонни талабалигидан танийман, собиқ Фарғона давлат педагогика институтининг ўзбек тили ва адабиёти факультетида олдинма-кейин ўқиганмиз. Сочларини иккита ўриб юрадиган, оппоққина қиз эди. Ўшанда ким ҳам унинг бугунги мавқеини тасаввур кенгликларида аниқ жонлантирди экан?

У талабалиқдан сўнг мактабда, кейин турли ижодий ташкилотларда ишлади, китоблар чиқарди. Лекин истиқлолнинг ижодкорлар учун яратган имкониятлари Энахоннинг ҳаётида бутунлай янги саҳифа очди. Унинг ўзига хос анъаналарга эга Фарғона адабий муҳитини бошқара олиш қобилияти юзага чиқди, ўзига ижодкор сифатида ишончи мустаҳкамланди. Ва Энахон Сиддиқовани Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Фарғона вилояти бўлимига раҳбар этиб тайинлашди.

Кўқонда ижодкорларнинг Хазиний номидаги тўғараги фаолият олиб боради. Марғилонда Жаҳон отин Увайсий тўғараги...

Адабиётга меҳнати сингиган ёзувчи, шоирларнинг таваллуд кунларини нишонлаш, ёш ижодкорларнинг илк китобларини нашр этиш... Энахон бу каби ижодий ишларга бош-қош бўлди.

Энахон Сиддиқова ўтган йили “Эл-юрт хурмати” орденига лойиқ топилиб, Олий Мажлис Сенати аъзолигига сайланган бўлса, яқиндагина истиқлолимизнинг 25 йиллиги арафасида ўзлимизни англаш йўлида салмоқли ҳисса қўшганлиги, ёрқин истеъдоди ва ижоди, ҳалол хизматлари ҳамда жамоат ишларидаги фаол иштироки учун “Ўзбекистон халқ шоири” унвони билан тақдирланди!

Элининг сўзи, овозига айланган шоира аёлнинг бундай мавқега эришмоғи ҳеч шубҳасиз, истиклол имконлари билан боғлиқ. Шоира мустақиллик туфайли жамоат арбобига айланди. Фақат иззати-обрўси эмас, масъулияти ҳам ортди.

Наманганлик, самарқандлик, хоразмлик, қашқадарёлик, сурхондарёлик таниқли шоираларнинг нурли тақдирига ҳам Истиклол куёшидан шуъла тушгани кувонарли ҳолдир.

Йўллар – дийдор, йўллар – бахт бекатлари

Инсоннинг ярим умри йўлларда ўтади. Йўллар ёруғ манзилларга, ширин дийдорларга элтади. Ўзбекистон мустақиллигидан аввал тор, қишда лой, ёзда чанг бўлиб ётадиган йўллар биз тенгиларнинг ёдида бўлса керак. Шу йўлларда қатнайдиган транспортларнинг ҳам аҳволи ўзига яраша эди. Талабалигимда Қўнғирот-Тошкент поездининг эски, чирк босган, ўриндиқлари тилиниб, ямоқ-ясоқ қилинган вагонларида Сирдарёгача етиб олардим. Тошкент-Андижон поезди Сирдарёга ярим тунда – соат учларда келарди. Сирдарёнинг атрофи очик, ўралмаган, ҳеч қандай қулайлиги йўқ вокзалида ярим кунлаб поезд кутардим. Дурустроқ вагонларга чипта топилмас, транспорт кам, одам кўплиги учун умумий вагонга зўрға чипта олардим.

Сирдарёдан Фарғонагача тик оёқда туриб кетган пайтларим бўларди. Транспорт танқислиги, айниқса, йиғим-терим мавсумида жуда билинар, пахта тераётган чўлу даштларимиздан (талабалар, одатда чўлу даштларга ташланарди) ювиниб-чайиниш учун туман марказига 14-20 километрлаб пиёда йўл босардик.

Истиклол ҳаётнинг кон томирлари бўлган йўлларни ойнадек текис, равон, кенг қилди.

Темир йўл вокзаллари, аэропортларда йўловчининг дам олиши, таомланиши учун барча шароитлар муҳайё, кутиш заллари ёзда салқин, қишда иссиқ.

Неча йилларки, пурвиқор тоғлар бағри ўйилиб, Сурхондарё тарафларга тортилган янги темир йўллар халқимиз узоғини яқин қилган бўлса, яқинда Фарғона вилоятини пойтахт ва бошқа вилоятлар билан боғлайдиган темир йўлнинг очилиши ҳам элимизнинг шодиёна тўйига айланиб кетди. Қайси шаҳар, қишлоқларга борсангиз йўлда тўхтаб қолмайсиз. Ўзимизда ишлаб чиқарилган машиналар ғиз-ғиз этиб қатнаб туради.

Ҳар гулнинг бир иси бор

Фақат деҳқончилик, адабиёт, ёки йўл қурилишида эмас, ижтимоий ҳаётимизнинг барча соҳаларида янги фасллар бошланди.

Истиклолдан аввал қишлоқларда битта кичик амбулатория бўлиб, унда фельдшер ўтирарди. Тиббий хизмат ҳам шунга яраша эди. Бугун деярли ҳамма қишлоқларда қишлоқ врачлик пунктлари фаолият олиб боради ва унда малакали шифокорлар хизмат қилади.

Дошқозонда ўтин, кўмир ёқиб, сув иситиб, кир ювиладиган замонлар ҳам ўтмишга айланмоқда. Яқинда Сурхондарёда кир ювиш, қуритиш, ювинишга мўлжалланган махсус маиший хизмат уйлари қурила бошлабди.

Бир сўз билан айтганда, Истиклол инсонга инсонлигини англаувчи, “Инсонларча яшашга лойиқсан”, дея ўзини ўзига чиройли, эъзозли кўрсатувчи имконият майдонига айланди. Ҳассос шоиримиз Ҳамид Олимжон ўз даврида:

Қорли тоғлар турар бошида,
Гул водийлар яшнар қошида...

дея орзу-армон аралаш куйлаган диёр бизга насиб этди. Биз бу кунлар саодати, шукуҳи, эъзози олдида ҳамаша қарздормиз.

НАСР

Асад ДИЛМУРОД

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. 1947 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Афросиёб сукунати”, “Қўчки” каби китоблари чоп этилган. “Тош бургут”, “Шердор”, “Гирях”, “Мезон буржи” қиссалари, “Маҳмуд Торобий”, “Фано даштидаги қуш”, “Ранг ва меҳвар” каби романлар муаллифи.

ЗАРРАДАГИ ОЛАМ

Роман

...мавжудликдан йўқ бўлиш ва йўқликдан мавжуд бўлиш ва яширин амрнинг изҳори ва кўриниб турган амрнинг яширинлиши ва дуонинг изжобат бўлиши ва озгина вақт ичида узок йўлни босиш ва сезгилар сезмайдиган ишлардан хабар топиш ва бир вақтнинг ўзида бир неча хилма-хил жойларда ҳозир бўлмоқ ва ўликни тирилтириш ва тирикни ўлдириш ва жисмлар, ўсимликлар, ҳайвонлар тилини англаш...

Алишер НАВОИЙ

“Насойим ул-муҳаббат” асаридан

Аввал

Фаришта Ниҳон
маълум ва машҳур Қурама чўли
қонида қону жонида жон
бўлиб яшаши буюрилган...
Чекига кўп савдолар тушган чўлистон
мудом ўзида ўлади ва ўзида тирилади.
Ана шу жараёнда
қарилликни унутиб,
эҳтирослар оғушида,
қирчиллама йигитдек яшаради ва
кучу қувватга тўлади...

Сирли бўҳронларда тобланган Қурама чўли ва фақат қалб кўзи очиқ кимсаларга кўринадиган Ниҳон азалдан ботиний ва зоҳирий қоидалар тизимига риоя қилади. Мудом эзгу амалларга ташна чўли биёбон оқу қора ва узуну қисқани бирдек жамлайдиган хотирасини беҳад кадрларди: аллақайси замон, аниқроғи, Одам Ота ва Момо Ҳаво жаннатдан қувилгунча изиллаган яхлит музлик, кейин

зангор тўлқинлари қирғоғига бош уриб пишқирадиган маҳобатли денгиздан иборат бўлган, бағрида турли хил жонзотлар яшаган ва улар ҳаётида ҳам доим яхшилигу ёмонлик узлуксиз куртак ёзган, динозавр сингари ҳаддан ташқари улкан – еб тўймас очофат махлуқлар урчиган тош ёхуд бронза даврларида янада қизиқарли ҳодисалар рўй берган...

Шаклу шамойили ва рангу равишини Ниҳон гувоҳлигида муттасил ўзгартирган Қурама охири сахро ва ярим сахро қиёфасига кирди. Тангри таоло эътиборида турган бу ҳолат табиат ботини ва зуҳурида доим кечадиган занжирсимон ҳаракат якуни бўлса керак. Чиндан ҳам у бошидан ўтказган турфа саргузаштлар мохир бахши, воиз ёки сўзон келиштириб тўқиган ажиб эртаққа ўхшайди. Кўп аттанг: унинг ҳайратга молик узоқ кечмиши, шаҳарлик айрим илмсеварлар – янгилик деса ўзларини бемалол томдан ташлайдиган ва шов-шув кўзғайдиган акахонларни айтмаса, минг уйли Тегана қишлоғи нону сувидан баҳра олиб улғайган ва лекин пўконида ел ўтмаган бирон гумроҳни тариқча қизиқтирмас эди.

Аччиқ ичакдай чўзилган ғафлат уйқуси кексалик балосини ёнига йўлатмай тойдек гижинглаб юрган Лутфилла домла томонидан мардона бузилди. Бариси бир кеча тушига силлиққина жигари ҳасса тутган, лапу луш тўла тароқи хуржун елкалаган ва кўркам соқол ўстирган барваста чол қиргандан кейин бошланди. Фавқулудда абжир ва чайир қария Қурама чўли ҳаётини муфассал ўрганган ва чуқур хурматлаган бандан мўмин шаксиз муродига етар дея шивирлагач, ҳассасини дўқирлатганча соядек дарҳол ғойиб бўлди-ю, бехосдан сапчиб уйғонган Лутфилла домла пайтавасига қурт тушди. Доим ўзини жўғрофиё фани асири санайдиган соддадил устоз ўлар дунёда пичокқа илинадиган бир иш қилайин – маҳсини бузиб попуш тикайин маъносида хотинига илжайиб кўз қисгач, турли эски китобларни эринмай варақлаб, қоғоз қоралай-қоралай, қанақа натижа бериши номаълум тадқиқот ташвишига шўнғиди. Меҳрибон худо яхши-

Ривоят – роман маърифати

Асад Дилмурод дунё ягона геосийсий ва экспсихологик майдонга айлангани, тараққиёт шиддати инсон тийнатида турфа эврилишлар ясаб, ҳаёт тобора мураккаблашиб бораётганини чуқур ҳис қилиб қалам тебратаётган адибдир. Анъанавий йўсиндаги “Маҳмуд Торобий”, “Паҳлавон Муҳаммад”, ноанъанавий шакл ва ифода йўлидаги “Фано даштидаги қуш”, “Ранг ва меҳвар”, ниҳоят, журналхон эътиборига ҳавола этилаётган “Заррадаги олам” сингари романлари фикримизни яққол тасдиқлайди.

Асад Дилмурод миллий руҳни янада юксалтириши ҳақида қайғуради, теран фикр уммони-га шўнғиб, фақат қорин ташвиши ва бугуннинг гами билангина яшайдиган биомасса оқими, ҳалокат чоғи сари ундаётган турли салбий жараёнларга поэтик муносабат билдиради. Асарларидаги етакчи қаҳрамонлар жисм ва руҳ эҳтиёжлари орасида омонсиз қураш майдонида тасвирланади. Улар машаққатларга сабру бардош билан чидаб, эртанги кунга умид ва ишонч назари билан боқувчи эътиқод одамларидир. Адиб асосан мажоз тилида сўзлайди: коса тагидаги нимкосани, бир тутам нур тимсолида ёруғликни, дарахт ортида – ўрмонни, алоҳида одам мисолида одамзодни, ниҳоят, заррада оламни кўришига интилади. Ўзаро бовлиқ нарса-ҳодисалар ўртасидаги узвийлик ва узлуксизликни ҳаракат муттасиллиги жараёнида кузатади.

Ана шу жиҳатдан олганда “Заррадаги олам” романи алоҳида ажралиб туради. Асарда эътиқод, имон, меҳр-оқибат ва муҳаббат моҳияти Қурама чўли манзаралари билан чамбарчас бовлиқ ҳолда тасвирланади. Натижада Қурама тасвирлари Ватан муҳаббати, моддийлашган ёрга бўлган ишқ талқинлари эса эътиқодий муҳаббат тасвирига айланади. Ўқувчи мутолаа асносида Қурама чўли тарихида муҳим ўрин тутган турфа риёзат босқичларидан ўтиб боради ва ўша риёзат оғушида нафас олади. Бошқача айтганда, беаёв вақт ва эврилувчан маконга дахлдор ўн тўққиз манзилдан кечиб, ёруғ оламни умид ва эзгулик, гўзаллик ва муҳаббат асраб қолишига имон келтиради.

гина ёрлақаб, бир неча ой мобайнида чеккан азоби зое кетмай, долзарб мавзу бўйича мўл далил тўплади. Сўнг андишани йиғиштириб, қишлоқ марказидаги ғалваҳонадан қолишмас чойхона мажлисида Қурама чўли тақдири жафокаш қурраи арз тақдирига уйқаш экани, узоқ асрлар мобайнида уни кўмиб ётган музлик ва маҳобатли денгиз турли сабабга биноан йўқолгани ва ниҳоят маймундан одамзод тўрагани хусусида баҳс очди...

Лутфилла домла беҳад машаққатли изланиш эвазига топган янгилиги охирлаётган ҳаётини бинойидек шуҳрат гулчамбари билан безашидан қаттиқ умидвор эди. Аммо яқуни машмаша ва жанжалга уланган мажлисда илмий хулосасини эътироф этадиган мард топилмади. Ҳатто айрим маҳмадона ва қитмир фуқаролар атай ифвогар нодон сифатида айблашиб, шундоқ ҳам шўр пешанасига савдойи деган тамға босишди, бир вақтлар Қурама чўлини музлик ва сув босиб ётганига уввало ишонишмагани оқибатида шундай нобакорлик қилишди. Натижада, ҳалиги умиди чиппакка чиқиб, тинчгина кечаётган турмушига заҳар аралашди, бору йўқ обрў-иззати ва қадру қимматини йўқотгани устига, тамомила ҳаловатидан айрилиб, тўй-ҳашамга боролмай ва кўча-кўйда эркин юролмай қолди...

Алам ва жаҳл устида бутун Тегана жамоасини алифни калтак дейдиган кўрсавод лақма ва манмансираган лўттивозга менгзаган Лутфилла домла бугун Қурама чўлининг чигалдан чигал ғалваю ғурбатлари исканжасидан тамом қутулган ҳолда мангулик уйида сокин ётибди. Вақтида беҳад эриш туюлган, ҳар хил қуюқ-суоқ мунозара кўзгаган ва етарли асосланмаган кашфиёти аллақачон унутилган...

Фақат теганалик китобхўр чўпон – илиги суягини ёриб чиққан Авазбой Норимқул ўғли барисини яхши эслайди ва Лутфилла домлани башпоратчи зотлар сафига кўшади. Бобоси Элёр отбоқар даъвати асосида, мактабдаёқ илми

Ёзувчи наздида Қурама чўли табиат ботини ва зуҳурида муттасил кечувчи занжирсимон ҳаракат яқунидир. Нафс илинжисидаги турфа эврилишлар ҳам муайян ҳаракатинтилишлар, яъни гумроҳлик ва лоқайдлик оқибати. Бинобарин, роман ўқувчини сирсинаоти бисёр дунё ва инсон билан дийдорлаштиради. Табиий ва ижтимоий бўҳронларда товланишга, қалб кўзи бедор қимсаларга эш, эзгу амалларга камарбаста бўлиш, ботин ва зоҳирда ниҳон асрор тизимини идрок этишга ундайди.

Қурама чўли тақдири жафокаш қурраи арз тақдирига уйқаш экани бежиз эмас. Мазкур романи тушуниш ўқувчидан зоҳирий илмлар билан бир қаторда, тасаввуфона фалсафий қарашлар, гаройиб руҳий кечинмалар, гайб сирини ҳақидаги тасавурларга ҳам эга бўлишни талаб этади. Зеро, ёзувчи илми қол ва илми ҳолга таяниб иш туттади. Аждодлар мероси, хусусан, “Авесто” адабий-тарихий ёдгорлиги, Қуръони карим, Ҳадиси шариф сингари илоҳий манбалар ҳамда Навоийдан Гулханийгача бўлган алломалар маданӣ-маърифий меросларидан илҳомланади.

Роман замирида ҳаётини мувозанатни бузувчи хиёнаткорлик, лоқайдлик, ҳасадгўйлик, бекордлик, баднафслик, извогарлик, товламачилик ва шу каби зарарли маслакларни аждодларимиз изи қолган отамакон, она юртни қадрлаш орқалигина бартараф этиш мумкин деган эстетик идеал мужассамдир. Адиб ҳаёт гилдирагини ортга айлантиришга замин яратувчи иллатлар йўлини маърифат орқали тўсиш лозимлигини уқтиради, айнан шу концепциясини эзгулик ва эътиқод тимсоли бўлган Шифо дарёси ва Ниҳон каби мажозий образларда гавдалантиради. Фақат эътиқоди бутун кишиларга кўринадиган Ниҳон ўзини ўзида яширган, инсон руҳий имкониятларини рўёбга чиқара оладиган, башариятни муқаррар ҳалокатлардан асровчи илоҳий эътиқод тимсоли саналган мўътабар хилқатдир. “Заррадаги олам” ўқувчи Шифо дарёсини топишида ҳамроҳ бўлиши, жисмига куч-қувват бағишлаши ва қалбига маърифат ёғдусини олиб киришига ишонамиз.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси Наср кенгаши

қол¹ ва илми ҳол² моҳиятини ўрганишга киришган Аваз умри охирида бешиқдан то қабргача тинмай билим изла мақомидаги ҳадиси муборак мағзини чақишга уринган устоз қатъий йўсинда бурро-бурро айтган турфа ўғитлар барҳаёт эканини бировдан яширмасди. Ҳатто баъзан уни фаришта Ниҳон олдида ҳам алоҳида фахрланиб ёд этади, ногоҳ шунда беихтиёр жон қулоғига қадимда эриб битган музлик, қуриган денгиз шовқини, ўшанда яшаган улкан мавжудодлар ҳайқириғи, ниҳоят, ҳозирги кунда чор тарафга қулоқ ёйган чўлистон юраги дуқурлаши чалинади: жуда кўп сурур ва шодлик нафаси ҳукмрон бўлгани баробарида, чексиз алам ва армон йиғилиб қолган сахро юрагида...

Лутфилла домла қурраи арз бир бўлаги бўлган Қурама чўли таржимаи холи ўнлаб ва ҳатто юзлаб қалин-қалин жилдга сиғиши дарғумон эканини айтиб чарчамасди. Таржимаи ҳол деганда аввало чўлистон тўхтовсиз босиб ўтган олис масофа қийноқларини назарда тутганди. Ақлга сиғмас: у ҳаётини йўриқлари дахлсизлигини таъминлаш учун макону замон асоси саналган қудратли вақт билан ҳамиша рақобатлашиб олишади. Ўлчамлари ўлчамсиз бўлиб, ҳар битта заррасида юзлаб олам яширин эди ва ҳар бир олам ичра муқаррар талотумлар орқали турфа хислатлари ва иллатларини муттасил намоён этади. Аллақайси бурчагида бир пайтда ибтидою интиҳо бемалол ҳукм суради, мусбат ва манфий маслаклар довлашганча қўшничилик қилади ва шу сабаб ҳайратга молик мўъжизаю жумбоқлари сероб ва улар бандаларни чалғитишга мойил...

Чўлистон жанубида ястанган

Айригум жари ва

шимол тарафдаги Чегирма тўқайи

доим кўркув ва журъат ихтиёрида...

Олача аталмиш ғалати қарвон

тўрт қутб орасида

бўзчининг моксидек қатнайди...

Пурвикор чўққидан қулаган ҳайбатли қоя

гардга илашиб жон сақлайди.

Кенгликлар нур ва соя ўртасида талаш...

Ҳар кеча дароз кўктерақ тушида

шиғил мева солган

пакана наъматакни қарғишлаб алаҳлайди.

Сўна ва болари билан қариндош

қовоқари ғўнғирлаб мишмиш ташийди.

Ўрмон беги арслонда бурама шох бориймиш!..

Пахмоқ жунли қари кўппак

ғунча даҳан ёшгина қанжиққа уйланди.

Қокигул турмуш қурмай бўғоз!..

Сувараклар пойгасида ҳалокат...

Нўхатдай муз кирдай оловни гўрга тикди...

Қурама чўли кўпинча уйдирма тарқатадиган ёки чину ўтрикни аралашу қуралаш қилиб юборадиган қовоқарини унча хушламас ва дарбадар тентак дебон камситар эди. Қовоқари фасллар алмашингандан кейин бўладиган ўзгаришлар ҳақида сўйлаганда эса беихтиёр орзиқарди. Бағрида кўклам қисқа муддат иримига кўниб ўтар ва жизилловуқлар урчидиган жавзо кириб улгурмай жазирама мавсуми

¹ Зоҳирий илм.

² Таълим-тарбия ва уриниш натижасида эгаллаб бўлмайдиган, ғайбдан бериладиган илм: сўз билан ифодалаш амри маҳол ғаройиб руҳий кечинмалар, фавқулодда феълу атвор ва хислатларнинг намоён бўлиши.

уйғонар эди. Натижада, унча-мунча оғир зуғумга қилт этмас бесўнақай бархан ва қиру адирлар узилаётган бемор чолдек нафаси қисиб хансирайди; ташналик бобида туядек чидамол паррандаю даррандалар ночор тарзда типирчилаб қолишади, томирлари заминга чуқур кетган дарахтлар сўлиб шалпаяди, ўту ўланлар қаричга егиб-етмай сарғайиб қовжирайди. Аста-секин чор атрофни сидирга ўзаро ноуйғун айқаш-уйқаш дағал ранглар қошлайди, туси бир хил манзара баъзан марокли кайфи-ят уйғотар, баъзан кўзга чўпдек сукилар ва кўркдан маҳрум узук-юлуқ мусиқа каби кўнгилни айнитар эди; бундай нотекис ҳол моҳиятидан беҳабар сайёҳу йўловчилар бу тарафларга бошқа қадам босмаслик учун қасам ичиши ҳеч гап эмасди.

Азалу абад мантғига содиқ қудратли вақт бетакрор хилқат саналган Қурама чўлининг ҳатто куёшни ҳам суйдирган дунёсига чуқурроқ кириб бориш учун койинади, аниқроғи, чўлистон шижоати ва бардошига алоҳида интизом, қатъият ва ҳужумкорлик орқали келиштириб жавоб беради. Имкони чексиз имконини намоён этадиган ҳалқалари узила-узила қайта бирлашиш асносида қадим макон, албатта, бирон зилзиладан азият чекади. Аввалию охири йўқ суронлар дастлаб қор-ёмғир, шамол шиббалаган дашту далалар оралиғидаги Тегана қишлоғи сари ёпирилади. Бир-бирини аҳилона суяшу қўллаш ўрнига, доим бир-бирини надомат чоҳига итариш учун ишқибоз фуқаролар янгиликни аранг сезишади, ёки, умуман, пайқашмайди. Айбларини эса кундалик турмуш ғаму ташвиш ва ғалвадан ортмай қолишганини ваз қилиб кўрсатиш воситасида оқлашга уринишади. Ана шунга қолганда қурмагурлар роса устаси фаранг бўлиб кетишган ва эҳтимол шу сабаб неча минг йиллар мобайнида қарор топган хайрли расму русумлар асосини лоқайдлик зангдек емирмоқда...

Дунёни сув босса ўрдакка не ғам?!

Бас, мен йўқ жойни ёнғин қопласин!..

Кўҳна дунё ўзи бесубуту найрангбоз бўлса,

Хом сут эмган бандасининг айби недир?!

Турли миш-мишлар сабабчиси ва Қурама чўли тақдирдоши Ниҳон Тегана қишлоғида суякни силу шуурни шикаста қилувчи шу хил нақллар тобора кенг ёйилаётгани боис қаттиқ ранжирди. Кўпинча оғиру енгилга панжа орасидан қарайдиган фуқароларни Аваз ҳузурда мудом куйиниб маломатга кўмарди. Қўйчивонлик нонини еб, қора меҳнат остида суяги қотган, ғайбдан кунба-кун кўнглига ҳар кимнинг ақли етмайдиган илми ҳол асослари шарорадай қуйилиши, мадраса кўрган бобоси Элёр отбоқар кигиз ўтовиди яшириб келган арабий ёзувли ноёб рисолаларда жам ҳикматлар таъсири натижасида эрта қуюлган Аваз биродари хулосаларини ҳамиша жиддий йўсинда маъқуларди. Аниқроғи, ўзи ҳам, ҳалиги сирли илм нури онгу шуурига тобора чуқур сингиётгани боис, лойни ҳолва дегувчи бевурд лоқайдлар, пашшадан фил ясайдиган мактанчоғу лофчилар, пулга танда қўйган ашаддий безорилар ва айбу уволларини ўлибтирилиб яширадиган дўғбўйин товламачилар қавмини сира ёқтирмасди. Қурама чўлини камситиш орқали шухрат топишу бойлик орттириш учун тиришадиган ҳар қандай сур, феъли бузуқ ва эзма кимса билан чўчимай дангал ёқалашар эди. Давраларда аждодлар изи ва ҳатто бўйи қолган қадимий макон қадрига етмаслик гуноҳи азим эшигини очиши, қабихлигу разолат болалаши, ҳаёт ғилдираги ортга айланиши учун замин яратишини тинмай куйиниб таъкидларди; зерикарли тунларда ёлғиз қолиб, ғайб нидосини тинглайдиган ва мутолаага бериладиган кезларда адолатпеша худодан жами манфурлик йўлларини тамом беркитиб ташлашни ёлбориб сўрар эди.

Аваз руҳоний имконияти ва дил тарихи бутун бани башарни чексиз ҳайратга

солувчи афсонавий мўътабар хилқат саналмиш Ниҳон дийдорини жуда эрта, бах-мал гавропўшли бешиқда жимгина мўлтираб алла эшитиб ётган онларда кўрганди. Ажиб шуқуҳга йўғрилган ўша айёмда оҳиста тепаётган митти юрагида нозик меҳр ниҳоли кўкарди ва назарида Ниҳон тобора авжланиб ўсаётган ўша ниҳолни жисму жонида жам илоҳий шуъла ёрдамида авайлаб парвариш қилаётганди.

Аваз дастлабки мучал ёшига етган куни Ниҳон алоҳида завқу шавқ оғушида тўлиб-тошиб ташриф буюрди. Сўнг айрича орзикаётган ва тангри алоҳида қобилият бериб сийлаган ўғлонни бағрига босиб олқишлади, кўҳна дунё таназ-зул ва бўйсунмиш нималигини билмас эътиқод туфайли қадрли эканини қулоғига қуйгач, Қурама чўлининг аллақайси минтақасини кесиб ўтадиган Шифо дарё-си хусусида илк маротаба маълумот берди. Тириклик асоси саналган эътиқодни озиклантирувчи ўша дарё висолига етишмоқ мўмин бандалар учун қарзу фарз дебон пешанасини силаганда айрича рағбатланди ва аждодлари астойдил ардоқлаб келган Қурама чўлига янада қаттиқ боғланди. Карами кенг тангри таоло иродаси, Ниҳон ғамхўрлиги ва талабчанлиги туфайли аста-секин у бутун салобати билан кўнгли иқлимида абадиян муқим жойлашди.

Аллақачон иккинчи мучал чегарасидан ҳатлаган Аваз учун эндиликда бахту тахт, ғаму қувонч, орзу-умид ва ҳатто муҳаббат ҳар кимга кўринмас Ниҳон ва тўрт фаслда ҳам ҳаёти серғалва кечадиган Қурама чўли дийдорисиз татимайди. Атро-фида оккўнгил Ниҳон мамнун айланиб-ўргилар экан, туйқус тасавурида қаварик кафтида куёшни тутган мўйсафид Қурама чўли муаззам денгизга эврилади ва Шифо дарёси олмос тасма мисоли сокин жимирлаб унинг косасига қуйилаётгандай туюлади. Назарида улугвор дарё қайси бир йироқ минтақадан улкан умид кема-ларини оқизиб келади: ларзон-ларзон тўлқинида алоҳида ихлос билан мириқиб чўмилган киши бадани қаторида кўнгли киру чирдан тозарайди, нағижада зулмат кўмган қабоҳат кўчасига сира мўраламай, эзгулик ёнида собитона туради, ақл ва кўнгил эҳтиёжи тақозо этадиган турфа неъматларга ўч бўлади...

Аваз булар барисини юраги ғалати ҳаприқиб, қалин ва узун киприқлар қуршовидаги тим қора йирик-йирик туйғун кўзлари қўш юлдуздай мулоийм чакнаб, моҳир нотикдан қолишмай бемалол таърифлайди. Ерга урса кўкка сап-чийдиган софдил ва шум жўралари ҳаяжонли нутқини мудом беписанд тингла-шади, сўнг китиклари келгандай роса ҳиринглашгач, ҳаддан ташқари бепарда ҳазил-хузил отиб жиғига тегишади, буқри чолни бувам дейдиган сендақа хўпикма савдойи алжирашини тинглагандан кўра, бефаҳм қарғадай гўнг титган афзал маъ-носида бурунларини жийришади, тавба, қўлларидан бошқа нима ҳам келсин...

– Мулла Аваз, пешанаси бир қарич ўғлон, сен иссиғу совуқдан ғофил ғаламислар ёнидан ортингга қарамай қочгин, ул нобакорлар учун айшу ишратдан бошқаси бекор! – Мавридини топган фурсатда Ниҳон шундай жўшиб марҳамат қилди. – Кўнгил кўзи сўқир нусхаларга эргашмоқ шайтон қанотига кириш де-мақдир. Агар имонинг бутун ва юзинг ёруғ бўлишини истасанг, бундан кейин иккиланмай фақат Шифо дарёси сари интилишинг керак!..

Қайдалиги номаълум ўша илоҳий дарё ҳақида мудом энтика-энтика сархуш-ланиб теран хаёл сурадиган Аваз аллақачон дил ҳамдамига айланган Ниҳон хо-лис ниятда тўлиб-тошиб айтган насиҳатни жон қулоғи билан берилиб тинглади. Сўнг чексиз фаҳр ва ғурур ичра дўпписини осмонга отди ва тез орада ҳиммати баланд фаришта муридига айланди: ҳайратга молик ҳарир вужуди ичра ҳарир вужуд бўлиш, эзгу мақсад йўлида мудом бирга қувониш, дард чекиш, фикр юри-тиш ва руҳий қониқиш имконини қўлга киритган эди...

Биринчи сайр

Барча фаришталар қатори
азалу абад меъмори қодир эгам
меҳридан сув ичган Ниҳон
зуваласи тиниқ нурдан иборат эди.
Оддий нигоҳ илғамас жисмига
беҳад ярашарди
шаффоф лагофат,
беғубор тафаккур
ва ўктамона ҳалимлик...

Ниҳон ўз бағрида нафис садаф асровчи чиганок мисоли жисму жонини ўзида яшириб юриши ва ўзида мутгасил тобланиши Аваз фаҳмича илоҳий фазлу камол намунаси эди. Кўп ўтмай, йигит Ниҳон табиати учун хос яна бир ғоят муҳим хислатни аниқлади: у пасту баландни пухта билиш, яхшилиқ кўникмаси ва адолат рукнларини оғишмай эгаллаш омили саналган бедорлик мартабасига етишганди. Вақтни савоб йўлида ҳаракат қилиш ва эзгуликни таниш учун кўмак берадиган тимсол деб таърифлар ва жами эътиборга лойиқ хулосаси илдизларини Қурама чўли суврати ва сийратидан изларди; назарида қадимий макон салобатини оширган саксовулзору юлғунзорлар, тоза ҳаволи яшил водийлар, сурув-сурув қўй-қўзи, уюр-уюр йилки ва туяларни беминнат тўйғазадиган қиру адирлар ҳаёт зебу зийнаги эди. Баъзан ёруғ дунёга тўймай энтиқиб боқарди. Ногоҳ меҳри ийиб, кўпчиб шовдираган тупроқ қўйнида тупроқ, шамолвой эрмак қилиб ўйнатадиган япроқ шовурида япроқ, муаттар бўй таратадиган ялпиз ботинида ялпиз бўлиб тин оларди. Кечалари тўлин ой ва юлдузлар майин-майин эшадиган ва беадад маъво бўйлаб узатадиган нур арқоқларга осилиб учарди. Ана шунда беихтиёр кўксида ойдин тилаклар куртаклаган Аваз дийдорини кўмсаб жилмаяр, қувончию қайғуси ва завқу шавқини у билан бўлишгиси келар эди. Ошиқ ва маъшуклар йўлдоши бўлган тун нарғис мисоли сулув тонг малагини туккан ҳамано қуйига энар ва бирон дўнгликда нафас ростлар эди...

Бугун эрталаб уфқ гардишидан қуёш жилмайиб бокқан ва Олача карвони машриқдан мағриб сари йўл тортганда Ниҳон нимпушти ва сариқ ингичка шугълавий арқоқда капалакдай илиниб турарди. Кеча бўйи тилчасини бошлаб қайраган қовоқари уйқусираб эснаётган ва тим қора либоси лойга беланган қўнғизойни авраб гапга солаётганди. Танаси бужур тут шира боғлаб тўкилган мевасини териб емоқда эди. Қачондир инидан чиққан мўйлови қийшиқ ўргимчак нечундир хезланиб келган чувалчанг соясига жилпанглаб кўрпача тўшади. Хирмон қоровули қоплон билан битим тузган чумолилар инларига арпаю буғдой таший кетди, ҳадемай қаҳратон қиш қаҳру ғзаби кўзиб эшиқ қоқишидан ғофил ниначилар жилға ёқасида ийманиб очилган себарга бўйидан масту масрур...

Фавқулудда ажиб бунақа хангомалар фақат Қурама чўли ҳаёти учун хос эканига асло шубҳа қилмаган Ниҳон чандиқсимон қат-қат ямоқлар чатилган сиртига нимқора чангу ғубор, қамишу юлғун попилдириғи, тўрғай ва булдуруқ³ патлари илашган кигиз ўтовни ғашланиб кузатди. Ҳақиқий синчи ва мард чўлпараст бўлган Элёр отбоқар жамики хунари ҳамда меҳрини бериб қурган мазкур бошпана кунжагида Аваз оғир бемор каби ғилтиллаган кўйи сарғайиб ғужанак ётарди. Эл орасида маълуму машҳур дostonда келиштириб тасвирланган Зебо каби кўхли қайлиғи Зилола, ярашмаган нозу карашмалар қилиб, Тегана қишлоғи сардори Халил пурча пинжига суқилаётгани, усти ялтироғу ичи қалтироқ ваъдала-

³ Булдуруқ (хорабовур) – чўл қуши.

рига лакқа учаётгани ва аввал танлаган йўлидан тонаётгани боис афтодаҳол эди, хайҳот, дафъатан кўнгил уйига аёвсиз ҳамла бошлаган ва жисму жонини жодига тикаётган тоғдай оғир мусибатни кўтаришга қодирми?!

Айригум жари томонда шамолвой бирдан довулга эврилган ва бир қанча чуқурни куму тупроқ ва хасу хашак билан кўмган ҳамоно Ниҳон нур арқоқдан илдам узилди ва кигиз ўтов яқинида кўндаланг тушган яйдоқ қир белига лов-лов товланиб кўнди. Сўнг кўхна дунёда энг ёввойи ва ёпишқоқ дард саналмиш рашк исканжасида бўғилаётган Авазга меҳрибон худодан тўзим тилай-тилай аллатовур сурурга чулғанди ва қалбини одамлар қалбига яқин айлаган бир неча минг йиллик мураккаб умри бекатларига хаёлан разм солди...

– Эй мўйсафид Курама, мен қиёматга қадар сенинг безавол жонингда пинҳон жонман, демак, доим уйғоқ ва хушёр ҳамдаминг бўламан! Сенинг зувалангда муқаррар ҳар битта кум зарраси юрагига эшман! Доим куёш ўрнашган кўзларинг орқали боқаман ўн саккиз минг оламга, жумлаи олам эса менга сонсиз ёриткичлар нигоҳи ила боқади! Тангри қаторида ёримсан ва бу имкон собитлик кафолатини беради! Кўринувчан ва кўринмас ҳар бир нарса ишқи мангулик ишқимдир, демак, худо иродасини муқаддас санаб, сенда томир отган ва сени тоабд асраб-авайлаш учун ўртага азиз жонини тиккан фидойи бандалар ҳамдардиман! Инсофу диёнатга суянувчи ва ёлғону кибрни ашаддий ғаним сановчи қаноатли ва беғараз зотларни қиёматлик ёру ошна тутиш, шайтонни ўқитадиган нафси ўпқон гумроҳлардан буткул ётсираш ва тўрт фаслга бирдек итоаткор жозибали кенгликларингдан Шифо дарёсини излаш – олий даражали мақсадим!..

– Эй мўътабар ҳамдамим Курама, кела қол, мени бир эркалаб бағринга босгин, ахир, сен қадимул айёмдан буён мени туғишган болам дейсан ва кўнглимга фақат эзгу ниятлар уруғини қадайсан! Нақадар қудратли, нақадар ўктам ва нақадар шижо-атқорсан, эй суюк Курама! Ҳаёт ва муҳаббат сендан бошланган ва сенда тугайди!..

– Эй барҳаёт Курама, яна бир ҳақиқатни айтайин: сен азалу абад шафқат ва қаҳру ғазаб манбаисан! Ҳаётини ютуқ ва хатолари устига қуришни одат қилган жафокаш ҳазрати Инсон мудом жамолинга маҳлиё ва важоҳатинг олдида беҳад дилзада! Кўп сирли, ахир, нимагадир уни баъзан кўз қорачиғи каби авайлаб ардоқлайсан, гоҳо хасча қадру қиммати йўқ ношуду нотавон махлуқ тарзида қийнаб хорлайсан! Қодир эгам шохидки, севгинг билакдай жилға бўлганда, ғазабинг ҳайбатли уммондек кўпириб тошур!..

Тобора айрича тўлиқа-тўлиқа сархуш тортаётган Ниҳон гўё бутун Курама чўли ва ҳатто курраи арз тақдирига даҳлдор кўнгил солномасини варақлаётган эди. Эҳтиросга йўғрилган ҳар бир каломи эзгулик дарахтини қадрлаш, жаҳолат уруғини қуриштириш ва ниҳоят тоабд адолат тарафида қолишга ундаётганди, эрталабки теран сукунат қамраган Курама чўлини сеҳрлаш баробарида, кигиз ўтовда ёлғиз қамалиб чийралаётган Аваз қулоғига етиб борганди.

Ниҳон кўнглидан отилиб чиққан нидоларда тангри таоло ва оқил зотлар алоҳида эъозлайдиган хайрли маслаклар моҳияти мужассам эканини Аваз яққол англаб тетиклашди. Айни пайтда турмуш аччиғу чучугига этак силкиган ва ақлу хушидан айрилгандай телбавор эди. Ҳавоси димикқан кигиз ўтов эшигидан Ниҳон шовурсиз мўралаган дамда Зилола дийдорини кўмсаб беун ингранаётган ва жами орзу-умиди мудҳиш зарбага учраётганини узлуксиз туйиб тутақлаётган эди. Янаям ғашланган Ниҳон тасаллига мойил юмшоқ саволлар ёғдирганда шунчаки елка қисил, пайваста қошларини чимириш ва хиёл қалин лабларини буришдан нарига ўтмади; назарида ошнаси илтифотлари сирпанчиқ бўлиб, иззату нафси оғритувчи илмоқли писандалардан иборат эди.

Нималар кечаётир бу дунёда,
 наҳот
 осмон тоқи бузилиб,
 куёш шамдек сўниб,
 юлдузлар бодроқдай тўкилиб,
 қиёмат бошланмиш, қиёмат?!

Аваз беун инграниб мулоҳаза юритарди, ахир, ростдан ҳам Зилола билан орасида хитой девори бўйлаётгани, тириклик завку шавқи ва қувончи қаторида, эзгу сўз ва эзгу амал асосларини зеру забар айлагувчи қайғули ибтидо нишонаси эмасми?! Қачондан бери ана шу тушунча зирапчадай бағрига ботаётанини ҳасратлашиш учун келган Ниҳонга оқизмай-томизмай сўйлашни тилади, бундан фойда йўқлигини чамалагач, яраси янгилиниб қонаши ва баттар азоб беришидан чўчиб тил тишлади ва ғовлаган бошини яна аделга буркади.

Аваз юрагида борини тўкишни истамай ўжарлик қилаётган ва бетига тамомила бегона ниқоб қоплаган бўлса ҳам Ниҳон барисидан тўла воқиф эди. Қалби ва руҳи бирлашса Ниҳон қудрати янада яққол аёнлашарди, сираси, қодир эгам уни одамзод ақлу идроки ва кўнглида кечаётган фикрлар оқимини бемалол илғаш, теран идрок этиш, ўқишу уқиш ва хулоса чиқаришдек тенгсиз қобилият билан сийлаганди. Бундан ташқари у кўп қаватли буюк фазо ва курраи арз ўртасида узлуксиз кечадиган ботиний ва зуҳурий алоқаларни аниқлаш, буржлар ва ёритқичлар туркумига хос ҳаракатланиш миқёсларини тийрак кузатиш орқали тақдири азалга доир башоратлар қилиш ва мураккаб жумбоқлар калитини топишда моҳир эди. Бироқ мунажжимлик илму амалдан воқифлигини иложи борича хуфия тутар, зарурат туғилган онларда бу жабҳа тақозо этган сирли имконлар орқали белгилаган айрим мағзи тўқ ҳикматлари, фараз ва тўхтамларини фақат Аваз қулоғига қуйиш билан кифояланар эди...

– Эй ўғлон, муҳаббат ҳамхонаси бўлганинг жуда маъқул! Фақат қайғуси ва қувончи эгизак эканини унутмагин! Ана шу ҳақиқат тагига етмайдиган ҳар қандай ошиқ бадбахт ва нодондир! Умидим шуки, сен унақа тоифа вакили эмассан!..

Аваз мусаффо ҳаво тусида сокин товланаётган Ниҳон беҳад куйиниб айтаётган илмоқли фикрларни безовталаниб тинглар, лекин жавоб қилгани шошилмас ва ҳар бир мўйидан чексиз ўкинч сизмоқда эди. Агар ҳозир жилла қурса Зилола овозини бир бора эшитса, ногоҳ кўкси тоғдек ўсиб, кўнглини чирмаган зулмат пардаси йўқоларди. Лекин Зилола ҳали-бери аҳволини сўрамаса керак, ўзи ҳам яқин-орада ҳузурга бориши ва дийдорига тўйиб боқиши душвор, негаки, атиги уч кун муқаддам у Халил пурча пинжида олис хорижий мамлакат бўйлаб сафарга жўнаган...

Кейинги пайтларда ўз ҳусни жамолига маҳлиё бўлиб тантикланаётган Зилола сира чўчимай Халил пурча этагини тутганини қайта эслаган Ниҳон қаттиқ афсусланди. Кўп эзилма деб мулоғим ғудрангач, Авазни ёлғиз қолдиришни лозим топди. Танҳолик оғушида ўғлон ўзи билан ўзи дардлашиб енгил тортиши, бағридаги яра газаги сусайишига ишониб хайрлашди. Хилват гўшаларда хаёлини тиндиргач, Қурама чўли жанубида ой сайин жамол очаётган Камолон шаҳрига оралади. Вақт тазйиқига дош беролган қадимий обидалари туфайли беҳад машҳур ушбу макон ишқи қалбидаги илоҳий ишқ билан туташиб кетди. Кўнгли мумдек эрий-эрий орзиқа бошлаганда хилват хиёбонда ширмой юзли нозиккина жувон қадду қомаги бесўнақай, тепаси тўкилган ва қошлари бароқ нуруний чолни кўкимтир бахмал ҳалинчақда ўтирғизиб учирмоқда эди. Хиёбон ёнидаги данғиллама ҳовлида попукли жамалак таққан кўзлари қуралай ва лаблари қирмизи ўн икки яшар қизалоқ кечаси тушимда мени юрт сўрайдиган бадавлат шахзодага узатишди деб мамнун кулаётганди. Сўлим маҳаллада жойлашган шифохона пешидаги майдонда

қаҳратон совуқ уриб бужмайган думини даволатаётган тулкиой туғилган куни шарафига уюштирилган базми жамшид авжида: кўллари билақдан кесилган маймунлар ишшайиб гитара чалиш, оёқлари маймоқ олмахону бўрсиғу силовсинлар дикирлаб ўйнаш ва бахту иқбол ҳақида лапар айтиш билан машғул...

Ниҳон забардаст гумбазу минорлари фалак сийнасига беозор тиралган турфараңг кошинли ёдгорликлар силсиласини ошпуфтаҳол зиёрат қилгандан кейин Комолон бўйлаб саёҳатни тугатди. Осуда тунни Зуҳал юлдузида сулув малоикалар суҳбатини тинглаб бедор кечирди-да, борлиқ сутга чайилгандек ёришган ҳамоно Аваз ҳузурига ошиқди, кигиз ўтовда ҳозир у нозир бўлганда ажиб таассуротлар оғушида масту масрур эди. Ранг-рўйи баттар синиққан ва анчайин озиб-тўзган Аваз эса ҳамон аввалги жойида ёстиқ кучганча беун инграб хомуш ётарди: йирик-йирик туйғун кўзлари тубига чўккан ҳасрат бир олам!..

– Ҳей, жигарим, шунча эзилиб куйганинг етар, энди ақлу ҳушингни тезроқ йиғиб, чор атрофга тузукроқ қарагин! Мени кўятур, сени жуда катта захмат кутаётгани аниқ: ғанимат вақтни бой бермай, Шифо дарёси сари шошилмоғинг керак. Жудаям мўтабар шу дарё ўзанидан сув ўрнига беҳад мазали оппоқ сут оқади. Агар ундан тўйиб ичсанг борми, имону эътиқодинг тўкис улғаяди, кўнглинг ва ўзлигингни топасан-да, ёруғ дунёдан заволот нималигини билмай ўтасан!..

Ниҳон ошкор этган янгилик Аваз кўнглини ўраган зулмат пардасини дафъатан бурдалаб ташлади. Орадан кўп ўтмай у, фироқ азобини унутишга тиришиб, ўша янгилик мағзини чақишга киришди. Кўҳна дунё ҳикматлари билимдони саналмиш фаришга ҳар бир фикри учун кафил эканига хотиржам имон ўтирган паллада бутунлай тобу тоқати битган Норимқул кигиз ўтов эшигини гурсиллатиб тепди, тирноқча фойдаси бўлмагач, сендақа худо урган овсар фарзанддан ўргилдим маъносида тўнғиллаб, хиёл эгри ирғай таёғини силкитиб нари жилди ва тобора кўкариб тутақаетган Аваз камина Зилола қаҳру ғазаб зардоби ёрдамида ўстирган надомат тиканларини мажбуран бағрига санчиб овунадиган тутқунман дебон шивирлади. Надоматга тўлғин маҳзун овози енгил титраниб тинчиган заҳоти қадду қомаги хипча, қорача юзи хушбичим, одмиёна турмакланган сочига ҳилол шаклидаги бежирим чўлпи⁴ тақилган Ойхол бисмиллоҳ айтиб ичкарилади ва имиллаб кўрпача четига чўқди. Турмуш юки остида ниҳолдек букилган онаизор боқиши ва ҳаракатида ранжиятга мойил ҳадик зуҳурланган эди, аниқроғи, шўрлик турфа гумону тахминлар чангалзориди дафъатан адашган ва қаёққа юришни билмай гангиган чорасиз мазлумага ўхшарди. Кўп афсус, наҳот Аваз мудом емай едирган ва киймай кийдирган, кулганда очилиб кулган ва йиғлаганда уввос тортиб йиғлаган қадрдон кишиси ҳоли-руҳини чирмаган азиятлар нима эканини яхши билмаса?!

– Жонинг Зилола деган лўли кўлида эмасдир, болам. Ҳадеб бунақа сомондай титилганинг бепойда! Гўлликни бас қилгин: агар сенда атиги ип учидай кўнгли бўлсайди, бинойидай хотинига эрлик, уч дуркун қизига оталик қилаётган Халил пурчага сира қош қоқмасди. Анча қартайиб қолган ота-онанг орзу-ҳаваси, қадри ва иззатини майли ўйлама, аммо йигитлик шаънингни ўйлашга мажбурсан!..

Муҳаббат можаросига йўлиқмай, кўнглини тайинли англаб-англамай, турмуш тақозоси асосида чимилдиққа кирган Ойхол бўғзига тақилган аччиқ йиғини аранг ютди. Сўнг оиласидан тобора йироқлашаётган Аваз ҳолатини маромида туйишга ярамай бетоқат тўлғана бошлади. Дарди дунёси зимзиё яккаю ягона ўғли маъюсона мўлтирагани сайин баттар эзилар, кўчқорники янглиғ дўнғалак пешанаси ва жингала сочларини қаварган бармоқлари билан оҳиста силар эди. Киприклари пирпираб ва зорланиб яна сўйланишга чоғланди-ю, лекин ногоҳ га-

⁴ Чўлпи – кумуш ёки тилла зийнат буюми, соч ўрмининг тагига тақилади.

пини йўқотди ва атрофга безовта аланглаган кўйи ёқасига туфлади.

Аваз дарду алами ва ўкинчи миқёсини чамалаб эзилаётган бўлса ҳам Ойхол жимликни мунтазам бузаётган япроқ шитирлашига ўхшаш юмшоқ шовурни сезган эди. Лекин аллатовур безовталаниб қимирлаётган ва тобора кенг дунёга сиғмай тутакаётган Аваз қаршисида эмин-эркин қад ростлаб тебранаётган Ниҳонни кўрмади. Кигиз ўтовни имиллаб тарк этар чоғида жигарбандига худодан тўзим тилагач, аҳду қарори бетайин бир беҳаё танноз фироқида одамлик сиёғини йўқотишинг чинакам нодонлик маъносида аста бош чайқади...

Қайси бир ҳавоси баланд корчалон қўллагани боис амал отига минган Халил пурча қўл остида шунчаки тирикчилик, яъни қорин тўйғазиш учун минг азобда чўпонлик қилаётган Норимкул ва Ойхол аслида Аваз аҳволини қаёқдан ҳам тушунарди. Агар уларга қолса, дарров Зилоладан воз кечиши ва бирон қору ҳолга яраши амри маҳол севги тушунчасини ачиган миясидан буткул суриб ташлаши керак. Мабодо худо тутқизган таёғини ношудларча улоқтириб юбормай, кучини аямай сидқидилдан тер тўкса ва мўл-қўл сармоя тўпласа, ўзлари шаксиз уйлантириб кўйишади. Бариси энаси ўлмаган, девор оша мўраламаган, тили кишанланган ва меҳнатдан қочмас мўмина қиз дарағи чиқишига боғлиқ, ана шунақа муносиб қайлик топилса, тўйни қойилмақом қилиб ўтказишади. Агар бирон жиддий муаммо туғилса, умуман тирноқча қисинмай Халил пурчани орага солишади, бутун бошли қишлоқни дангал суяб юрган абжир одам ёрдам қўлини чўзиши муқаррар...

– Намунча соддасиз, ахир Халил пурча шайтон билан бир товоқдан ош еган қип-қизил ғаламис-ку! Ўша мунофиқ нега бунча ишончингизни қозонгани ўлай агар ғирт жумбоқ! Бутун ёки эрта Зилола ва мен учун қазиган чоҳига ўзи кулашини жудаям истардим!..

Аваз дийдиёсини оғриниб тинглаган Ойхол ўпкасини босолмай ночор тарзда эзилиб йиғлаб-сихтади, сўнг хонада яна бир гумроҳ бор шекилли дебон пичинг аралаш ғудраниб, ҳўл ёноқларини кафти билан арта-арта шошилиб жўнади. Ичига чигил тушиб, аллатовур мунғайиб қолган Аваз онасини басирликда айблади, хўрсинган кўйи бир зум хаёлан Зилолани суҳбатга чорлагач, қандайдир ёкимли ҳароратни туйганча ногоҳ ташқарига отилди ва юпқа сароб пардаси остида сокин жимирлаётган олис сарҳадларга нигоҳ қадай-қадай кулочини кенг ёзди.

– Қаёқдан топай сени, эй Шифо дарёси?! Кошки сиру синоатинг ҳақида хабар берсанг, хабар!

Аваз қайдалиги номаълум Шифо дарёси ўзанидан мавжланиб оқадиган мусаффо сут кўмагида башарий сифатларни мукаммал ўзлаштириш орқали кўнглини поклашу эътиқодини мустаҳкамлашига астойдил умид боғлаб сўйланди. Хаёл каби учи-қуйруғи йўқ кенглик, тоғу тош ва дашту далалар кўркини қайта-қайта туйиб, дили айрича ёришар экан, дафъатан ғойибда залворли садо янгради:

Эй оқилу доно ўғлон,
азалу абад
мен тоғли ва аччиқ соғинч,
ниҳоя билмас қувват ва қудрат,
ўлчови йўқ кадру қиммат ва ихлосман!
Сабру қаноат ўлчамларини
шафоатли Улуғ зиёга бурковчи
ва зулматдан халос этувчи хилқатман!
Барча кўнгилга қошу қобок орасидай яқин
хамда барча кўнгилдан беадад олисман!..

Иккинчи сайр

Чукур мулоҳаза юритиш, заковат ва кўнглини уйғунликда ишлатишга ундовчи афсунгар садо илоҳий куй янглиғ коинот ва курраи арз чегаралари оша, ҳар қандай тўсиқни зиғирча писанд қилмай, тўлқиндек ларзон-ларзон долғаланиб ва ипақдай майин-майин эшилиб келарди. Ҳақиқий улуғворлик касб этиб, ҳимматли қуёш косаси аксидан порлаб чиққан ҳақиқий раҳнамолик вазифасини бажарувчи мусаффо нурлар⁵ ботини ва зуҳуридан таралаётган ва дилларни қувнатиб латифона товланаётган эди. Кўклам ҳавосидек покиза ва симург товуши каби улуғвор таровати Авазни ўтқир май тановул қилгандек сархуш айлади ва ақлу хушини ўғирлаган ҳолда хаёлини остин-устун қилиб ташлади.

– Ажабо, мен сархушман, ўлай агар сархуш!..

Афсунгар нидо авж пардасига кўтарила-кўтарила тинчиган заҳоти Аваз аллатовур орзиқиб ютинди ва онаси қошида нажот истаб турган бола мисоли жавдиради. Шуурини занжирдай ўраган турфа мулоҳазалар тизимидан маъно айираётган Ниҳон Шифо дарёси шовуллашини эшитганингга аминман деб жилмайгач, беихтиёр ошнаси бағрига отилди. Яна икром бўлдики, ўша дарё ўзанидан оқувчи сутдан тўйиб ичса кўнглини янада яхшироқ танийди ва яратган эгам меҳру мурувватига эришади...

Ярим соатдан кейин нону қурут, майизу ёнғоқ ва бошқа турли қуруқ егулик солинган ихчам бўз халтасини елкасига илган ва бобоси Элёр отбоқар ўргатган усулда тайёрланган хушбўй қимиз тўла чарм мешни белига чирмаган Аваз кигиз ўтов бўсағасидан жадал узоклашди. Негадир миясида ёлғон ёнида рост кўпинча етим тарзидаги фикр ғимирлар ва кўнгли иклимида чўғли шуъла ҳукмрон эди. Сирли ҳолат руҳида қайта-қайта такрорлангач, чор атрофни қалб кўзи-ла кузатиш ва сасларни жон қулоғи орқали тинглашга киришди.

Субҳидам арафасидаёқ қулоқлашган сароб нозланиб жимирлар ва тинмай Ниҳонга роз айтар эди. Карч-карч барханлар ва улкан қоялар кифти ер искамаган полвон каби шишиниб наъра торгарди. Мудом ўзини Ниҳон қардоши сановчи шамолвой эса янтоқ, кўзикулоқ ва жавшан баргларини пирпиратиб тўзгитар, гоҳо йўлида учраган кийикларнинг жиғига тега-тега визиллатиб хуштак чалар эди. Сўнг ширдайган калта думларига гирди кемтик улкан ғалвир боғлаган ва чий-чийлаб югураётган сичқонларни тирақайлатиб қувлай бошлади. Қачондир улар тор инларига сиғмай орта бурилганини кўргач, масхараомуз қаҳқаҳа отганча хилваглар сари улоқиб кетди...

– Ярамас шамолвой ҳаддидан ошмоқда, – оғриниб зорланди рангпар юзли кўзигул, бели сингудек майишганига ишора қилиб. – Инсофдан росаям қисилган!..

– Художон илойим таъзирини берсин! – Атрофга мўлтираб боқаётган ва катрон каби қора миттигина зурриётини оппоғим деб эркалаётган кўнғиз оғриниб ғудунглади. – Кун ора довул ёки тўфон бошлаб келавериб урди бадимизга!..

– Ҳа-я, ўлгурни қилиғи бирам совуқки! – Юмшоқ кумда тўнтарилиб ётган оқиш бўйинли баҳайбат тошбақа тутаётган ўчоққа дабдурустдан ермойи ағдарди. – Бирон ғорга қамаб ташлаш керак ярамасни! Мени мана не кўйга солди!..

Қитмир шамолвой ортидан кинояли илжайиб қараётган Аваз узлуксиз янграётган сасларни тинглай-тинглай жон таслим қилаётган тошбақани ўнглаб қўйди. Айни пайтда Қурама чўлида косаси гумбаздай бунақа махлуқ яшашини ҳозирга қадар билмагани учун ажабланди. Ҳайтовур фавкулудда аломат бу жонивор мазкур маконда илгари динозавр ва ваҳший қушлар авлодлари ёнида талаша-тортиша тирикчилик қилган юмалоқ жуссали ҳайвонлар издоши бўлса керак. Салдан кейин у хиёл эгри оқиш бўйинини чўзиб ариқчадан сувланди-ю, соярав жойда

⁵ Алишер Навоий.

ўрнашиб, жияклари сарғимтир кўзларини юмганча уйкуга кетди, баъзан анча бесўнакай оёқларини йиғиштиришга уриниб, безовтаҳол инграётганига кўра, тушида жуфтини кўраётган бўлса ажаб эмас...

– Оббо окбўйин-ей!..

Аваз истиқболига айрича умид билан қарайдиган Курама чўли кечмиши хусусида ўй суриб ғудранди, Ниҳон ҳам нимадир деб аста сўйланди ва қиём сари интилаётган офтоб нурида янада тиниқ жилоланди. Ярамагур шамолвой ҳаргиз жонсарак увуллагани сайин хамирдек лорсиллаб кўпчиган куму тупроқ, қуруқшаган ўту ўлан, мағор ва чалма-тезак ҳидига тўйинган ҳавога узлуксиз сингиб йўқоларди. Сўнг бўғоз аёлдек ҳансираётган чўлистон узра кумуш тусли яловдек бир маромда ҳилпирар ва бирон саксовул ёки бархан биқинига эрий-эрий тўкилар эди. Баъзан соч толасидай ингичка бўлақларга бўлинар, шамолвой чирпирак қилиб учираётган хазону патларга илашар ва кушлар сафига кўшилар эди. Ҳар бир ҳаракатида илоҳий жозибага мойил жасорат жам эди ва қанийди бу ҳолатида яширин афсундан Аваз тўласинча воқиф бўлса!..

– Эй ўғлон, фақат Курама чўли эмас, сенинг рафторингда ҳам ҳамиша ўзимни кўраман. Сен яратган эгам назари тушган дашту далалар қудрати ҳамда камина меҳрига суянасан. Мен сен учун қадрдон жону жигарман. Тақдир тақозоси билан Зилола жамолига интиқсан ва гоҳо шу нозанин борлиги учун тирикман деб ўйлайсан. Энди у бурунги лафзини бузмоқ қасдида ва бу қилмиши тану жонингга қувват бериб турган умид гулини хазон айлашидан кўрқаман!..

Нишонга тегувчи сўзлар аввал Ниҳон дилида садаф доналари янглиғ тизилди, сўнг тилига кўчдики, Аваз қувраган юлғунзор қоқ ўргасида юраги ўйноқлаб тўхтади. Ажиб таассурот исканжасида гоҳо ҳаммомдан чиққандек енгил тортиб жилмаяр ва гоҳо елкасига тоғ ортилгандек тўрсаяр эди. Иложи қанча, ишқ дегани шафқатсиз ёзуқ экан, демак, муроди ушалиши учун ана шу ёзуқ озорларини даф этишга уринади, аниқроғи, мудом ўзини ўту сувга уриб, қайтадан Зилола кўнглини овлайди ва уни иблислар дўшпослагур Халил пурча чангалидан қутқаради.

Муҳаббати ғалабаси ёки мағлубиятига алоқадор фавкулудда ўта оғир ва чигал муаммо ечимини топиш маҳобатли денгиз сувини косалаб ташиб қуритишдай мушкулдир. Лекин карами кенг тангри таоло ёрдамида барисини эплайди ва мард ўғлон эканини исботлайди. Иложи қанча, ҳатто соясидан чўчиб хуркадиган, ўлдим-қуйдим фақат окбилак зотлар тоифасига мансуб қабилидаги чучмал сафсатага чакамуғдай ёпишиб олган ота-онаси кўнгил ишига панжа орасидан қараётгани беҳад қайғули, шундай экан, уларга Зилола васлидан айри ҳолда ҳаёти маъносини йўқотиши ва руҳан осонгина синишини қандай тушунтирсин?!

Тунов куни эрталаб жимжит кигиз ўтовда янграган илмоқли учириклар севгиси тақдир кил устида қолганини тағин ҳам қатъийроқ англатди. Айни пайтда сел ювган, қий ва тезак сочилган ўйдим-чуқур қиру адирда мўру малах каби ёйилиб ўтлаётган отарни кузатаётган Норимкул ва Ойхол шундоқ ҳам оғриётган бошини батгар оғритиш ниятида шайланиб турарди. Ўлими олдидан Элёр отбоқар тақдим қилган ва кўл тегавериб рандалангандай силлиқлашган хиёл эгри таёғини қўлтиклаган Норимкул кун сайин тобора ҳардамхаёл бўлиб бораётган Аваз сурув томон илдамлаб келаётганини кўриб тетиклашган, аниқроғи, ўғлим инсоф юзасидан кўмак бериш муддаосида шекилли деган фикрдан боши кўкка етиб севинган эди. Орадан кўп ўтмай янглишгани, яъни чучварани хом санагани ойдинлашди, хаёлга ғарқ Аваз индамай чўлистон ичкарисига шошилавергач, жони ҳалкумига тикилди ва таёғини ҳавода асабий дўлғаб қичқирди: хой энағар бола, миянгни мушукка едирипсан!..

Алифни паққос калтак дегувчи Норимкул ранг-рўйи синикқан Аваздан сал олдинда жадал йўртаётган ва Курама чўли жозибасидан завқланаётган Ниҳонни қаёқдан ҳам кўрарди. Эсини танигандан буён у, Халил пурча ва яна бошқа сурбет гумроҳлар қатори, Ниҳон ҳақида мавжуд ҳақиқатни ўламан саттор тан олмасди. Аслида бир вақтлар Ниҳон дам солиб қояни қоқ ёриш ва саркаш дарёни чаппа оқизишга қодир бўлган авлиё зурриёти – Тегана қишлоғи мечитида йигирма йилдан зиёд ҳалолу покиза имомлик қилган мулла Холиқ билан дийдорлашиб юрганани жуда кўп эшитганди; ҳатто ўша оқил банда уни алоҳида суйиб Ниҳон деб атагани, дастлаб аломат сирдан сахро офтобида пишган ўтинкаш дўсти, Мажнун лақабли Заранг дарозни воқиф этганидан ҳам яхши хабардор эди. Лекин барибир Курама чўлида Ниҳон отлиғ канақадир фаришта шарпа мисоли изғиб юрганига уввало ишонмасди; барисини кимдир эрмак учун ўйлаб топган сувдан суюқ чўпчак меваси ҳисоблар ва истаса ундан юз карра зўрроғини келиштириб тўқиб ташлашини баралла айтиб талтаяр эди...

Норимкул лалми дўк ургани ва қарсиллатиб елкасига таёқ туширгани боис Аваз одагдагидай ўзини ўзида яширган Ниҳон олдида шолғомдай қизарди. Ортиқча ҳовлиқиб, Ойхолдан нордон дакки эшитган Норимкул сен лўттивоз ҳали совунимга кир ювмагансан тарзида иккинчи бор тўнғиллаган ҳамоно қадамини тезлатиб, ҳадемай сароб пардаси қоплаган кумликлар ичра нуқтага эврилди. Такир дўнглик этагида ангишвона оғзига ўхшаш думалоқ кўзларида қатъиятга мойил иштиёқ аксланган ва гажак думли сариқ чаён елкалаб йўртаётган оқбўйинни учратди-ю, ногоҳ бўйнига сиртмоқ тушгандай ҳангу манг бўлиб, ҳар хил гумонга чулғанди.

Шамолвой тебратаётган бўлиқ юлғунлар ҳидидан димоғи қичишаётган Аваз тўрт оёғи тўртта йўғон харига ўхшайдиган оқбўйин гажақдумга ихлос кўйганини пайқаб ташвишланди ва бир вақтлар Ниҳон ҳаётий мувозанат асосини мустаҳкамлаш бобида асқотадиган жуда кўп унсур хайрли истак самараси эканини уқтирганини хотирлади. Холисона хоҳиш кўп ҳолларда мехру оқибат қалқони бўлади, чинакам омад сари чорлаб, ҳар қандай зуғумни бартараф этади. Лекин баъзан тириклик қадру қимматига бегона ғафлат зўрайиши учун замин яратади ва ана шунда интиҳо маълум: тамом қонга беланади савоб!..

Тангри таоло заковати яратган энг олий мақомли кашфиёт саналмиш кўҳна дунё бардавом тўғрилиқ, тоза эътиқод ва имон паноҳида эмин у эркин нафас олишни тилайди. Бироқ ҳал қилувчи соатда қинғирлик ва розолат ҳамласига йўлиқиб зор қақшайди, шайтон дарсини пухта ўрганиб, пишиб тўрлаган қовундай етилган алдов тазйикидан шунчалар задаки, кўпинча ўзидан безиб, боқийликка мансуб қисматини инкор этгиси келади; яхши ҳам ҳар гал аҳдидан қайтади ва умидвор тарзда зиммасидаги бурчни оқлаш истагида жон койитаверади.

Мудом ибтидо ва интиҳо ҳомийлигида кечадиган мазкур жараён ҳаётий изчилликни белгиловчи буюк омил саналмиш тафаккур кўламини яққол ифодалаши шубҳасиз. Аслида тириклик саодати шу ноёб неъмат туфайли барқарор устуворлик, юксак кўтаринки руҳ, буқилмас шижоат ва чексиз завқу шавқ намоён этади. Муҳими, фақат одамзод эмас, бошқа ҳар бир мавжудот ва ниҳоят барча унсур – зарра ва гиёҳдан тортиб то юлдуз, ой ва қуёшгача ўзига хос йўсинда фикр юритиш, сўйланиш ва эсда сақлаш қобилиятига биноан тўқис бўлиб, мавжудлик ва яшовчанлик моҳиятини шу омиллар воситасида тўлароқ очади, масалан, атиги лола ёки ғумай тасавури бир пайтда денгизу тоғ янглиғ ўнлаб ҳайбатли нарсани бемалол сиғдириши мумкин...

Одам Ота ва Момо Ҳаво замонидан бери Ниҳон, ушбу ғаройиб ҳақиқат тақозосига кўра, алоҳида нурли дафтар тутиб келади. Карамни кенг тангри таоло шоҳид: ўша ажиб дафтар саҳифаларида бутун бани башар ва хусусан Курама чўли таржимаи ҳолига дахлдор қувончли ва қайгули воқеаларни бирдек теран ёритиш, аниқлигу иштибоҳларга йўғрилган қарашлари ва фаразларини ифодалаш учун муттасил катта куч сарфлайди

ва келгусида ҳам бу вазифани асло ташлаб қўймаса керак. Бундан кейин Шифо дарёсини топиш бобида Аваз чекаётган қийноқлар ва Зилола билан ўртасида кечаётган ишқий низоларни янада кенгроқ шарҳлайди, муҳими, дилкаш йигит кўнглини янада тўлароқ ўқиши, ҳар бир ҳаракатини ҳушёрона кузатиши ва барча таассуротини қайд этиши лозим, ҳайҳот, Зилола нозу ишваси, таманноси ва ҳою ҳаваси туфайли оғир азиятда қолган муҳаббат охири хогирага айланмаса кифоя!..

Нихон жимгина ўй суриб овунаётганда Қурама чўли аллақачон қуёшни поёнсиз уфқ ортига хўрсиниб кузатган ва айрича осудалик етаклаб келган тунни хотиржам қаршилаган эди. Тинимсиз ўру қир ошавериб чарчаган Аваз борлиқни ўраб-чирмаган зулмат пардасини қиймалаётган тўлин ой шуъласи ва кўк супрасига тилла тангадай сочилган юлдузлар товланишига маҳлиё бўлган ҳолда юмшюк қумга чалқанча чўзилди. Кўринувчан коинот ичра беҳисоб кўринмас коинот мавжудлигини тахминлар экан, теран сукунат Олача карвони талотуми баҳона бузилди ва чор агрофни тушунуксиз нотинчлик қамради; жунлари тўкилиб, қобирғалари саналиб қолган айғиру бия ва хачиру эшак қўшилган эски аравалар саксовулу барханлар оралаб жадал илгарилар ва ортларидан кўтарилган куюк чангу тўзонни қоронғилик ямламай ютаётган эди.

Олача карвони узлуксиз шалдираб жадал узоқлашди, Аваз эса мубҳам безовталиқ ва ҳайрат юқтириб кунлишмоқда эди. Борлиқ яна жимлик оғушига киргандан кейин хаёли ногоҳ Зилола сари оғиб, кўнгли ҳам ёришди ва ҳам хуфтон бўлди. Олдинда мислсиз риёзат кутаётир, шу сабабли танноз қайлиғи ситамларини унутиб, иложи борича тонгга қадар тарашадек қотиб ухлаши ва куч-қувват йиғиши лозим. Барибир хаёлдан ҳадеганда бўшамай, ғойибона тарзда у билан лафздан тониш виждон қийноғига маҳкум этиши устида узоқ куйиниб тортишди, қачондир киприклари қовушиб, фавқуллода сирли оламга кўчди, мундоғ энтиқиб қарасаки, навқирон йўлбарсдай абжир, бақувват ва шижоатқор етти кимса чўкичу кетмон ёрдамида кўриқ очиш учун баравар куйманмоқда...

Етти кимса билаклари кучи зарбидан титраётган сайҳон этагидан парпарондай елиб ўтаётган ва Қурама чўли беозор тувишганлари сифатида қадрлайдиган кийикларга сўйлоқ тишли кулранг бўри ириллаб ташланган заҳоти Аваз чўчинқираб кўзларини очди. Айни шу дамда сулув ва оқила қиздай назокатли субҳидам Аваз каби уйқусираётган заминни бағрига босиб эркаламоқда эди. Ҳар замонда Олача карвони шовқини эшитилар, қайдадир нар тошбулбул жуфтини соғинганини изҳор этиб эзгин-эзгин сайрар эди; чор тарафдан дилни сархуш қилувчи муаттар атру бўйлар пайдар-пай уфурар, поёнсиз уфқ гардиши чўғланган тигдай нимқизил товланар ва бу жозиб ифода фалакда хотиржам юзаётган ва ширмой кулчага ўхшайдиган тўлин ой чехрасини зийнатлаган эди.

– Қайда қолдинг, малагим?! Наҳот номимни қалбингдан тамом ўчириб ташлаш пайдасан, ахир, бир вақтлар кўнглимни овлаш истагида ҳатто жаҳаннамга бориш учун ҳам тайёр эдинг-ку! Ҳай-ҳай, айтилган сўз отилган ўқ эмасми ва наҳот ўшанда охири жонимни қурбон қилмоқчи бўлиб турли ваъдалар берувдинг?!

Аваз ёруғ дунёда меҳру оқибат ва вафодан кучлироқ туйғу бошқа йўқлигини оҳиста шарҳлаётган тўлин ойни бетакрор кўркем хилқатга менгзай-менгзай оғирсиниб ғудранди. Мўътабар мулк саналмиш коинот ана шу хилқатсиз кўрки камолини йўқотгани каби, Аваз бағри чўл маликаси Зилоласиз тобад кемтик бўлиб қолади. Ҳатто буни ўйлаш ҳам чеку чегараси йўқ қийноқ эмасми?! Айни пайтда Аваз ўша азобни туйиш баробарида бир масала туфайли андак юпаниши мумкин: Нихон хулосасича, Халил пурча ва Зилола аҳду паймони писта кўмир билан муз сиртига шунчаки битилган ва тезда ўчадиган омонат битим холос, аттангки, бу ҳақиқат мағзини улар чақиши даргумон!..

Учинчи сайр

Бугунги тонг куёши ғалати туш баҳона Аваз таъби хуфтон бўлганини пайқагандек хиёл паришон порлаётган ва теран ўйга толган тўлин ойга дил хасратини тўкаётган эди. Беҳад ғалати тушни Аваз тасаввуридан кўчириб ташлашни тилади, сўнг Шифо дарёси нафасини туйгандай энгил энтикди ва юраги потирлаб бўзлади: нақадар олисдасан, бағритош Зилола! Аламангиз нола, кўкрак қафасида вазмин акс садо бергач, турфа хил товушлар билан уйғунлашиб янгради-ю, бутун борлиқ суврати ва сийратида ҳайратга молик исён авжига минди.

– Мен Зилоладай сулувман! – керилади себарга.

– Лафзинг ҳам уникидайми? – кесатади кийикўт.

– Иффат нима? – сўрайди хонқизи.

– Сотилмас матоҳ! – чўрт кесади бўзтўрғай.

– Қонимни заҳар ўрнида ичдим! – қариллайди қурбақа.

– Зўр эрмак топибсан! – ҳазиллашади булдурук.

– Ҳар кун муздан хамир қораман, – думини силкилаб гувранади жиккак мода каламуш. – Хамирдан қатпатир ясаб, муз тандирда уни роса қизартириб пишираман ва жамоамга улашаман!

– Мен доим кўни-кўшнимни балчиқдан қуйилган қозонда қовурилган кумбодроқ билан сийлайман, – қош қоқади олмахон. – Унақасини атиги бир марта емабсан, демак, туғилганинг ёлғон!..

– Дўстим чўп сукди кўзимга! – зорланади турна.

– Аяпти-ку, эй қардош! – Лайлак какалаб чакак уради. – Жуволдиз сукқанда не кечарди ҳолинг?! Ўзим буни бошимдан ўтказдим ва юрагим боғига нимадир тегиб тургандай ҳамон!..

Аваз кўхна дунё буқаламун деган ўйда афсус чекаётганда Олача карвонидан адашиб гарангсиган, ёли тўкилиб, бўйни кўтирлаган қирчанғи тўриқ бемаврид қази бўлган буваси ҳақида ривоят бошлади, ўша жигарбанди баъзан ғойибона таъқиб қилишини бетоқат кишнаб уқтирар экан, шамолвой визиллатиб ҳуштак чалди, жадал суръатда қиру адир ва барханлар елкасини супуриб, япроқлар чангини қокди-да, қуруқшаган оғзини юмиб эснаётган Аваз бетини асабий тимдалади. Аччиғи кўзиган Аваз панага жилган ҳамоно емиш илинжида уяларини тарк этган қилтириқ юмрон, сихлари найза мисоли тикрайган жайра ва пахмоқ думли тулкини калакалаб яйради. Нафсонияти оғриган махлуклар ўз навбатида баттолни субутдан тамомила маҳрум сур ғирром, бетайин зараркунанда сифатида камситдилар ва нафасингни худо илоё ўчирсин деб қарғадилар.

Беҳад очқаб ёвузлашган ва тажанглашган учовлон кенг дунёга тобора сиғмай бўғилаётгани: ичларида томирлаган таърифи йўқ қасос асосида иш тутишиб, ўзларига қараганда ожиз ва бўш-баёв жондорларни ғорат айлашу қорин тўйғазишдан бошқа бирон ташвиш хусусида қайғуришмас эди. Муздек совуқ йилтираётган митти кўзларини эзгу тилак ва амалдан мосуво айловчи ғафлат сароби қоплаганди. Ахир, шундай бўлгач, тишлари сўйлоқ очофат кулранг бўри, чангалидан милт-милт қон томадиган довқур калхат ва патлари пахмоқ ўлаксахўр кузғун аллақачон овга отлангани, ўлжа иштиёқида қулай пайт пойлаб гувранаётганини қаёқдан ҳам билишсин...

Бекордан худо безор нақлини хушловчи шамолвой изига қайтган Олача карвони сари увуллаб отилганини кўрган Ниҳон ишқилиб охири бахайр бўлсин маъносида ғашланиб бош чайқади ва Аваз тунаган жимжит кумлоқ узра муаллақ суза-суза тобора шишиниб ҳовлиқаётган учовлон тақдирини тарозига солди. Ҳар доимгидек у

тароватли окшомни самовот ва замин оралигида бедор кечирган ва Зуҳал юлдузида бир гуруҳ малоика тузган мажлисда қатнашган эди. Катта сахарга қадар чўзилган йиғинда бировлар жонию молини арзону арзимас, лекин ўзларига тегишли хору хасни ҳам азизу қиммат санаган қаззоб ва ғаламис етти нусха охири инсофу диёнатга энгани, адолат йўриқларига мутлақо ёт разолат кўчасига умуман бошқа қадам босмай, покланиш учун мислсиз риёзат чеккани ва жумлаи олам сарварини ягона халоскор ҳабиб сифатида танигани муҳокама қилинганда озмунча руҳланмади...

– Ошна, ҳалиги тушинг бежиз эмас! – Фалак тоқини ингичка сайқаллаган нилий ва фируза ранглардан нигоҳ узолмаётган Ниҳон аҳдини бузаётган Зилолани ичида жеркиётган Авазни оҳиста кучди. – Қайси йили кузда тўсатдан нафсни жиловлаган етти ўғри чакалакзор, бўзлогу тошлокни ўшлаштиргани ва жаннатдан қолишмас боғу бўстон яратишганига ўзим шоҳидман!..

Ниҳон малоикалар собиқ етти ўғри шаънига мағзи тўк дуолар бахшида қилишганини алоҳида таъкидлагач, Аваз ўша дуолар ўзига тегишлидай руҳи юксалиб илҳомланди. Сира ақл бовар айламас, ахир, инсоф билан разолатни умуман фарқламай қўйган каслар бехосдан бу қадар ўзгариши ва хайру савоб сари юзланиши сабаби нимада: наҳот дилларида чинакам ҳиммат дарахти гуллаган бўлса ёки қодир эгам даъвати асосида Шифо дарёси бўйида бўлишдими ва ўзанидан кўпириб оқадиган шарбатдай мазали сутдан баҳра олишдими?!

Янада ҳаддидан ошган шамолвой, Ниҳон ҳикоясини бетоқат тинглаш баробарида, торгина сертикан сўқмоқдан маймоқ гажакдумни елкалаб жадал йўрғалаётган оқбўйин устига хазон аралаш тўзону тупроқ ёғдираётганда ҳам Аваз таажжуб ичар шу ҳақда бош қотираётган ва аввалию охири йўқ турфа гумонга чулганган эди. Сира ўйи тагига етолмагандан кейин Ниҳон бирон изоҳ айтишини кутди. Қурама чўлининг хотира дафтларини варақлаётган ошнаси ҳозирча бу сирли масаладан ғофилман маъносида ўнғайсизланиб сукут сақлагач, мавриди келганда барисини қовоқари орқали билиб олишига умид боғлади: ростдан ҳам мужда тарқатиш бобида ундан ўзадиган устаси фаранг зийрак чопар бошқа йўқ чўлистонда...

Борлигини азобловчи зиддиятли кечинмалар қамраган бўлса ҳам Аваз мўъжизакор Шифо дарёси ва ўзида адашаётган Зилола хаёлидан бирдам бўшамасди. Баъзан муборак манзил сари элтувчи сермашакқат йўл кўнглим иқлими орқали ўтса керак деган фикрга бориб жилмаярди. Назарида вақт ва масофа кудрати руҳига тоабат пайванд эди. Ана шу эътиборга лойиқ синоатни қайта чуқур туйиб, Ниҳон изидан бир қадам қолмай, бутун Қурама чўлига алоҳида салобат бағишлаган сокин дара сарҳадига кирди ва беихтиёр кўнглида ажиб иштиёқ уйғонди.

Ўрқачсимон қиру адирлар ихоталаган ва чўли биёбоннинг бир бўлаги саналган дара безовта ҳувуллаб ётар ва шаклу шамойилида тушуниш амри маҳол қандайдир тилсимот зоҳир эди. Шимол тарафда анчайин йирик кўл оҳиста шоплаб чайқаларди: негадир у лойқа ва бўтанадан иборат асов сой шовуллаб косасига қуйилаётгани ва тиниқ сувини булғаетганига умуман бепарво эди. Ҳадемай сой бўйлаб ўртасида тунука челак, милтираб ёнаётган якка шам, бир жуфт ғадир-будур бошчанок, чарм ғилофли дудам ханжар ва учбурчак бахмал тумор ўрнатилган ёғоч қайиқ оҳиста сузиб келди ва кўл сатҳини ишғол айлади.

- Ҳаёт болдай ширин!
- Намунча соддасан, биродар?
- Адолат тоабат ғолиб!
- Яна қаттиқ янглишдинг!
- Имон дилни бут асрашга қодир!
- Лекин кўпинча ғафлат пойига тўшалур!

- Олам меҳр паноҳида гуллаб-яшнагай!
- Меҳр тикан бўлган дамлар камми?!
- Ишонч тириклик меҳваридир!
- Баъзан риё қазиган чоҳга осон қулаши не савдо?!..

Чирий-чирий қорайиб емирилган ва айниқса кўз косаларидан қарийб ному нишон қолмаган бошчаноқлар баҳсида залворли мантиқдан ташқари сирли оҳанг мужассам эди. Салдан кейин улар янада жонланишиб, ўлчовда сира ўлчов йўқлиги, чўп учи иккита эканидан тониш одатга айлангани ва тил остида пинҳон тиличак юрак ришталарини бетобликка дучор этиши бобида мунозара бошлашди. Гоҳо қизиби ва гоҳо совуган даҳанаки жанг охири тирик сичқондан ўлик арслон афзаллиги, бемаврид шаррос ёққан ёмғир тузалмас оғир асорат қолдирувчи ташналик келтириши, атиги бир томчи оғу улкан денгиз сувини айнитиши, ноўрин насиҳат чарх емаган болта каби яроқсиз бўлиши хусусидаги лўнда-лўнда фикрларга уланди.

Ғаройиб тортишув баҳона чексиз надоматга кўмилган Аваз асов сой ёқалаб ошиқди ва қуёш алвон бўёққа бўянган уфқ сари думалаганда жаннат каби сўлим ва жозибали боғу бўстон қаршисидан чиқди. Рўпарада намоён манзара махсус лойиҳа асосида тартибли экилган, маромида парвариш қилинган мевали дарахтлар ва шарқона усулда тикланган кўркем иморатлар туфайли янада улуғвор туюларди. Ёқаларида муаттар ифорлар таратувчи турфа хил чечаклар бўй чўзган соя-салқин хиёбонларда патлари ялтироқ товуслар, тожлари нафис тўти ва саввалар ҳаёт завқу шавқи, савоб ва ҳиммат шуқуҳи хусусида чуғурлашиб аҳил донлашади, бўйсира қиз сочларидек бўлик яшил алаф ва нозик ниҳоллар оғушида нозикбадан қувноқ жайронлар бемалол ағанаб мудрайди, мажнунтолу арчалар ўртасида жимирлаётган чоркунжак мрамор сарҳовузда мунчоқсимон кўзларида қониқиш аломати жам тилла балиқлар базми авжида...

Аваз шарпасини сезиб уйғонган жайронлар хавотир ичра тезда хуркиб паналашди. Кўҳна дунё саодати ва зуғуми, хайру эҳсон ва найранглирини хотиржам шарҳлаб, қотинқираган пушталарни кетмонлаб юмшатаётган етти нафар кимса узоқ соғинтирган жонажон қариндошлари ташриф буюргандай беҳад шодланди. Бирови барваста қадду қомагини ростлаб, андак уриниққан оқиш бўз яктаги этаги билан япалоқ пешанасидаги реза-реза қайноқ терни сидиргач, суяклари бўртик яланг кўкрагини хиёл керди-ю, четрокда ийманиб тавозе сақлаган Аваз саломига дўриллаб алик олди.

Рухсорини мислсиз қатъият, саркашлик ифодаси қоплаган ва бароқ қошлари остидаги жияклари қизарган қисиқ кўзлари чўғ сочаётган бу банда кўп йил мобайнида бировлар ризку рўзини қийратган ва ҳақ эканига тариқча гумонсирамаган тўда йўлбошчиси Мажид гушна эди. Бутун Қурама чўлида у ҳатто ўлимга ҳам тик боришдан тоймайдиган қайсар, оғзи катта, жиззаки ва қилвир одам сифатида танилганди ва ҳатто ғанимлари ҳақиқий исми ёнига Қашқир деган аломат лақаб ёпиштиришган эди. Чиндан ҳам баччағар, феълү атворига кўра, иссиғу совуқни фарқламайдиган ва истаса аймоқдошлари қонини ҳам ичадиган ўша ваҳший йиртқични эслатарди. Қаҳру ғазаби қайнаган кезларда, нақд ер киндигини суғуриб оладигандек, ғавғо солганча телбавор ҳайқириб чирпанар, учраган ҳар қандай бегуноҳ бандани гурзидай муштини ишлатиб майибу майриқ қилар ва мавриди келса тукқан онасини аямай ҳақоратлар эди, ажабки, меҳру шафқатдан йироқ бўлган ва дамига зоғора пишган шундай нусха мана энди боғбон...

– Ҳимм, жигарим, бизники йўқлабсан, илоё сени карами кенг яратган эгам йўқласин! – Мажид гушна кутилмаган навқирон меҳмонни панжараси нақшинкор пинам шийпонга чорлади. – Сен дунё тагига етишни чўтлаган сайёҳга ўхшайсан!..

– Амаки, эҳтимол шундайдир! – Аваз ҳалиги туши ва Ниҳон ҳикоясини хо-

тирлаб дадиллашди. – Тавба, сиз бугун ҳалимдай юмшоқсиз, кеча эса бошқача бўгансиз!

– Начора, тақдири азал-да!..

– Оббо, бори шуми? – деди Аваз гап кавлаб.

– Эҳ, кошки бори шу бўлса! – Энди Мажид гушна овози беихтиёр маҳзун тортди, сираси, чуқур тубидан келаётгандай аранг эшитилди. – Камина бутун Қурама чўли тугур етти иклимга довруқ таратган савдогар хонадониди улғайган арзанда ўғил эдим. Падари бузрукворим ва волидам омонатини топширгач, меҳнат қилишга бўйним ёр бермай, жуда катта меросни атиги бир йилда сомондек совурдим-да, бир мири пулу бир бурда нонга муҳтож бўлдим. Агтанг, худо қаргади-ёв. Очлик ва юпунлик жонимдан ўтгани боис роса ёвузлашиб борардим. Аввалги айшу ишрат нашидасини кўмсаб, ўзимни чор тарафга ташлар эканман, ичимда тўйганини билмайдиган ёки билгани сайин баттар очқайдиган наҳанг инлади. Лаънати ёвуз эди, ўмарилган ҳаром молу дунё қаторида, ўзимни ҳам бир лукма қилиб ютмоқчидай, муттасил кутураверди!..

– Оббо, шунақами?!

– Бир қария мени унинг зулмидан қутқазди!..

– Кўп қизиқ, ким экан?!

– Ҳимм, кадрли укагинам, теганалик Мажнун нисбали Заранг дарозни ҳарқалай билсанг керак. Тўғриси, ўзидан ортмас ўша хокисор зот тутган йўриқ туфайли кўзларим ярақлаб очилди ва ҳамроҳларим ҳам мендек бирдан ўзгарди.

Мажид гушна намли киприкларини хижолат ва ҳасрат ичра тинмай пирпиратар, мушгини жағига тирай-тирай пишқирар ва ақлу хуши тизгинини пароканда хаёл илкига тутқизган эди. Дағал мўй қоплаган дўрдоқ лабларидан учаётган сўзлар кечмиши беҳад ҳавойи бўлгани, кўп вақти ва имконини разолат хизмати учун сарфлаб юборганидан огоҳ қилаётган эди. Бир неча қадам нарида ҳамон тинмай кетмон чопаетган шериклари, суҳбат қандай мавзу устида эканини теран англашаётгани боис, типирчилаган кўйи тез-тез оху фиғон чекишарди, муҳими, жами дарду аламлари ва истакларини супра қилиб ёйиш, ҳаёт ҳақидаги хулосаларини бўлишиш ва озгина енгил тортиш иштиёқида ёнишарди.

– Дунёйи кўтир макри ва ғайирлиги даҳшатли: биз ўлакса ҳидини жуда узоқдан сезадиган кузғунлар мисоли қоронғида топишгандик ва ҳар биримиз эртақдаги алпдек бақувват эдик. Аммо жами иқтидоримизни нуқул талону торож, ғалва ва маишат мақсадида сарфлардик, тўридан гўри яқин қолган Заранг дароз эса ғайрату шижоатини Қурама чўлидан эртадан қаро кечгача ўтин ташишга сарфларди ва шундан келадиган арзимас даромад эвазига амаллаб қозон қайнатарди. Феълу атворимизга ботишмаса-да, охири Заранг дароз кўнглини овлаш, аниқроғи, курмагурни маънавий раҳнамомиз қилиб белгилашни мўлжалладик. Қўлини ҳатто совуқ сувга урмай, бизни фақат дуо қилиш эвазига, данғиллама уйда роҳату фароғатда яшашини таъминлайдиган бўлдик, мабодо омонатини топширса, иззату икром билан охиратга кузатиб қўйиш вазифаси гарданзимизда эди. Тавба, ниятимизни билган ҳамоно бирдан еб қўйгудек ўкрайди-да, миннатли ошдан беминнат тош авло эканини айтиб бетимизга сапчилади.

– Нақадар ғалати, мулла ака!..

– Ҳа, укажон, бирдан айқириб сапчилади. Биз эса, қирқ кечаю кундуз миямиз қағиғини ачитиб ўйлагач, темирдек мустаҳкам сабру бардоши олдида ожиз эканимизни тушундик, бир аҳволда етаклашиб келдик-да, ғувурлашиб гуппа-гуппа йиқилдик пойига! Мумдай эриб, эгнидаги ислиқи тўн барини ёшланган кўзларимизга сурта-сурта, қайтиб биров молу мулки тугул чўпига ҳам тегинмай-

миз дебон юракдан қасам ичдик! Ҳар замонда ул-бул нарсадан қарашиш мақсадида йўқлардик, лекин қаники бетимизга қараса ва қаники совғамизни писанд қилса!..

– Сизларгаям қойил, амакижон!

– Худо ёрлақаб, энди ерга юкуняшпиз, *туфроқ бўлгин ва босиб ўтсин жаҳон аҳли*⁶ деган ҳикматдан баҳрамандмиз, бошимизга доим ёғилиб турган миннатдан холи бўлиб, имонни бутлаш учун тиришяшпиз. Локин боғу бўстон яратиш ниятида чекилган заҳмат шаънимизни булғаган беҳисоб исноддан атиги биттасини ювишга етармикан?!

Афсусга йўғрилган кейинги иборани сал тутилиб айтган Мажид гушна муз остига тушиб чиққандек кўкариб кетди, оҳиста титраётган ва кетмон дастасини ушлайвериш қаварган панжалари билан қировлаган патак соқолини тараб маъюсланар, келгусида чархи каж йўллайдиган ҳар қандай балою қазога кўксини қалқон қилиб тутиш ва покланиш орқали икки дунё саодатига етишиш ҳақиқий бурчи эканини таъкидлар эди.

Ошналари томон ҳамирдек бўшашиб қайтган Мажид гушна кўзлари тубини эгаллаган залворли аламу армон, аччиқ надомат ва умидворлик Аваз эътиборидан четда қолмади. Қаландар сиёқли Заранг дароз ибрати баҳона жуда кўп ҳикмат мағзини чақиб улгурган собиқ ўғрибоши кўҳна дунёда кечирилмас гуноҳи азим бисёр эканини англаб улгургани боис анордек эзилаётганди. Довруғи чор тарафга ёйилган тўдаси иштирокида амалга оширган залолат бутун уруғу аймоғига бемалол етарди ва ҳақиқий мағфират доирасидан жой эгаллаши даргумон эди; тагин оқдан қорани оғишмай тўкис ажратувчи, пасту баланд ва иссиғу совуқ ўртасида аниқ чегара қўйгувчи парвардигор билади.

Айни шу далил шоёнки, истаса адолатни кафтида бемалол ўйнатадиган разолату худбинлик моҳиятини теран англаш, ўзлигини мудом қонига беланиб топадиган эзгуликни қадрлаш ва мудҳиш хато сиртмоғига қайта бош тикмаслик иштиёқи ҳаётий мувозанат тарозисида ҳаддан ташқари оғир тош босади, ахир, еттовлон жисму жонини чулғаган мудҳиш зулмат Заранг дароз мардонавор намоёиш этиб келаётган қатъият ва матонат воситасида зиёга дўнгани бу ҳақиқат исботи эмасми?!

Мажид гушна эътирофлари баҳона Аваз зил-замбил ўтин елкалаганча Қурама чўли бўйлаб илдам одимлаётган Заранг дароз юраги дукурлашини эшитгандек орзикди. Қаршисида айрича жозиба касб этиб шовуллаётган зумрад каби яшил маконни яна ҳайрат нигоҳи орқали ошуфтаҳол кузатди ва уни ажиб қувонч ва ифтихор ила Қаноат боғи деб атади. Нақадар шарафли ва эътирофга лойик: келгусида у улуғ Шифо дарёси сари чорловчи абадият йўли ёқасида айрича салобат тўкканча яшнаб туради ва нияти холис зотларни кўрки камолидан тўлиқ баҳраманд этади.

Аваз имкон топган ҳамоно Қаноат боғи сари эринмай мунтазам келиб туришни кўнглига туғиб қўйди; келгусида укубату заҳматга ўч Заранг дароз сабру бардошига тан берган, диёнат сари юз тутган еттовлон билан мароқли суҳбатлар қуриши лозим. Қачондир уларни Шифо дарёсини излашга ундашини чамалар экан, боғ узра қисқа муддат парвоз қилиб қайтган Ниҳон кўҳна дунё айвони диёнат, ихлос ва савоб унсурлари туфайли тоабат муқим эканини тўлиб-тошиб батафсиз шарҳлади, нутқидан Аваз алоҳида қониқиш туйганини пайқаганда сел ўйган ва майсаси қовжираган қияликдан сариқ чаён оқсоқланиб энаётган эди, ёспирай, нега у ёлғиз, ахир, холис ниятли улкан тошбақа қайда қолди?!

Аваз кўнгли алғов-далғов бўлиб қайғурди ва хавотири янада ортанча гажакдумни лаънатлай бошлади. Дийдасида чексиз ҳасрат тўпланган пайтда шамолвой билан қувлашиб келган ковоқари турли-туман аломат ғийбатни супра қилиб ёйди.

⁶ Ахмад Яссавий.

Анчадан буён завжаи ҳалоли кўзларига хуфия чўп суқиб юрган қирқ ёшли эркакни ер ёрилиб ютди. Қайси бир кўйчивон Олача карвонини муҳим юмушлар ижросига сафарбар этиш ва шу мақсадда ширкат тузиш учун қамишдан бел боғлади. Тобора чирой очаётган Камолон шаҳрида уч бақалоқ хўралик бўйича беллашди, бири томошабинлар гувоҳлигида бутун бошли кўй гўштини паққос туширгач, қорни дўмбирадай шишиб ўлди. Ана шу шаҳар фуқароси Мусабек бойвачча мусиқавий илму амаллар сирини тугал ўрганиш учун махсус мактабда, билгич устозлар қўлида, зап иштиёқ билан таҳсил олишга киришди...

Ажиб янгиликлар таъсирини тушган Аваз тинмай кетмон чопаетган еттовлонга сездирмай боғ сари йўналган гажакдумни азроилнинг ишончли малайига қиёслади. Куёш нурида қаҳрабо буюмдай товланаётган газанда узоқ вақтдан буён оромини ўғирлаган улкан муддаоси ушалган ва жисмидан оғир ланг ариган каби севинчга ғарқ эди. Талваса ичра бир жойда ғуж бўлиб турган жайронлар подасига илакишган ва кўзлари мўлттироқ жажжи улоқ почасига суйканган ҳамоно Аваз капалаги учиб тўрсайди. Шўрлик улоқ онаси пойига бемажол йиқилиб типирчилаётган дамда жимжит тиканзорда улкан тошбақа лойдан ясалган ва бутунлай унутилган арзимас ҳайкалдек мунғайиб тек қотганди. Худо қарғаган сен лапашанг овсарни ҳозирок осон тўнтараман маъносида жонсарак увуллаётган шамолвой ҳамлаларини сира пайқамасди. Аллақачон нигоҳи шамдек сўнган бўлиб, беадад пушаймон оғриғи жамланган қарахт жисмида кучли захар асорати бемалол ҳокимлик қилаётган эди...

– Косаси зирҳдай мустаҳкам бўлгани учун нишини кўзларига санчган ярамас, мудҳиш ниятини Қаноат боғи, яъни орзулаган манзилига етгандан кейин амалга оширган!..

Энди оқбўйин жиғига тегиш буткул бефойда ва ҳатто ножўя эканини яққол сезган шамолвой ювош тортиб қолгандан кейин Ниҳон кўнглида туғилган фаразини афсусланиб ошкор этди. Мазкур тахмин аслида аччиқ мантиқ ташувчи ҳақиқат ўзаги эди. Ўша заҳоти бунга имон ўғирган Аваз оққўнгил Ниҳон каби қаттиқ ўксиди ва жон ришталари қаттол надомат тиғи остида қиймаланди. Сўнг савоб истаб бажарган холис хизмати эвазига бемаврид ажал топган жабрдийдани қора тупроққа топширди. Теран сукунат қоплаган тиканзор қоқ ўртасини эгаллаган анчайин йирик қабр аёвсиз топталган ва бундан кейин қадду қаматини тиклаши амри маҳол ишонч ҳамда ихлос тимсолига ўхшарди. Қабр тепасига ўрнатилган бужир чўнқайма тош айрича ҳасратга чулғаниб марсия айтаётган эди.

Фавқулудда маҳзун марсия, Қурама чўли бўйлаб оҳиста ёйилаётгани баробарида, Аваз дилини аччиқ-аччиқ ўртаб, шуурини аллатовур сирқиратиб юбораётганди. Сайҳонда бўйлаган ёшгина саксовул, бундан кейин болари болига меҳр қўймагум деб шивирлар экан, нимтарғил ва ложувард осмон сийнасини бир гала турна ўқдек ёриб чиқди. Аста-секин жаҳонгашта қушлар мулоғим қурейлаб, арғамчи шаклига кириб, олмосдай ярқироқ фалак бағрига сингиб кетишди ва ўша заҳоти жануб тарафдан Олача карвони булутдай қуюқ чангу тўзон кўтарганча елиб келаверди...

Тўртинчи сайр

Олис кечмишини осуда мудраб тафтиш қилаётган ва ҳар бир заррада жам олам оку қораси ва иссиғу совуғини холисона баҳолаётган Қурама чўли кучли зилзилага йўлиққандай туйқус сачраб кетди, Олача карвони, яъни ориқлаб қовурғалари саналиб қолган, беллари майишган ва думлари тугилган айғиру бия, хачиру эшаклар алмисокдан қолган араваларни шалдиратиб судрай-судрай ма-софа танобини тортигани сайин чўл табиатини белгиловчи ўзида ўлиш ва ўзида

тирилиш жараёни янада тезлашиб, минтақалар аро турли кўланкаю шуълалар ўзаро мурасасиз тўқнашаётган, ғалати тахмину хулосалар юзага қалқиётган эди.

Нихон назарида қисмати бениҳоя чигал Олача карвони Одам Ота ва Момо Ҳаво замонидаёқ туғилган ва турли манзилларда адаша-адаша Курама чўли билан топишган эди, турмуш эҳтиёжи учун зарур лойиқ ёки нолийиқ юклардан буткул холи бўлгани етмай, сарбондан ҳам маҳрум бўлиб, кечаю кундуз ягона доира ичра ни-магадир етишмоқчидай ошиғич айланиши боисини на ит ва на бит биларди.

Олача карвони карч-карч қорамтир бархан, чирмашиб ўсган саксовул ва яғрини ғадир-будур қоялар панасига бурилган заҳоти Аваз ечими йўқ жумбоқ қошида тургандай бармоқ тишлади, нақадар ғалати дебон оҳиста шивирлаган эдики, ҳамон чангу тўзон ичра титраётган қумоқ дала этагида алп келбатли – новча, манглайига қийиқча танғилган ва рапидасимон зоғора бетига қировлаган ихчам соқоли ярашган ва нигоҳи бургутники каби ўткир мўйсафид кўринди.

– Ие, ёпирай, Мажнун ота-ку!..

Қирчиллама йигитдек йирик бир боғлам ғўлача орқалаб ва хиргойи қилиб йўрғалаётган Заранг дароз вужудида мужассам иштиёқ ва ғайрат Аваз кўнглига яшариш фасли саналмиш кўклам ҳароратини олиб кирди. Саробдай йўқолган Олача карвони ортидан ҳануз ажабсиниб қараётган ўғлон гўё нажот ва ҳиммат соҳиби ҳазрати Хизрни учратгани ва ногоҳ Мажид гушна ҳикоясини хотирлади. Иложи топилса ҳозир, Тегана кишлоғи ва ҳатто бутун Курама чўлида авваламбор оташ қалбли Мажнун сифатида ном қозонган, Шафоат исмли пари-пайкар висолига етолмай куйган ва ҳамон жизу биз куяётган, чексиз азобу укубатдан иборат ўтинчилик касби орқали аранг турмуш кечирадиган ва мулла Холиқ туфайли Нихон дунёсига йўл тополган шу банда пойига пояндоз мисоли тўшалар эди.

Элпарвар зотлар танглайини Нихон кўтарганига қайта-қайта имон ўгирадиган Заранг дароз кўнгили кўзи қай даража очиқ ёки юмуқ эканига унча қизиқмасди. Мажнундай севиб қолганда юрагим ўтхона деб масту масрур мактангани, аччиқ ҳижрон домига илинган, бағрини зимистон кучгани, руҳи қора қон юқтиргани ва умиди азобга дўнганини афсус-ла эътироф этадиган бўлди. Сўнг юзлаб бандога татийдиган аламангиз ҳолаги хусусида бир қанча содда ашғор қоралади, ўртана-ўртана уларни куйга солган, Курама чўлида ўтроклашган уруғу аймоқлар қаторида, чумолию бақая касратки ва аридан тортиб ғажирга қадар, барча тирик жон ўртасида янада кенгроқ танилди, таҳсинга сазовор шуҳрат қозонди ва эндиликда айтимларини бутун чўлистон куйлашга ишқибоз...

Заранг дароз Шафоат пари ва ўз тақдирида фавқулудда кескин ўзгариш ясаган муҳаббат ифодаси саналган кўшиқни дили тубдан чиқариб айта бошлаганда айғиру бия ва ҳачиру эшак кўшилган бўм-бўш эгасиз аравалар тебрана-тебрана шалдираб, янада куюк чангу тўзон кўтариб, тезкор суръатда орқага қайтди. Энди бутунлай қайноқ терга ботган жониворлар телбавор алфозда йўртаётгани, ҳорғин чакнаётган нигоҳларида биз каби мақсади нотайин ва ҳаракати маза-матрасиз дарбадарлар кимнинг газагига дори деган маъно зухурланмиш...

Етмишни қоралаган, лекин куч-қувват ва ғайрату шижоатдан деярли қисилмаган Заранг дароз Олача карвони томон ҳатто қайрилиб ҳам қарамади ва оғзидан кўшиғини кўймади. Ўлардай саркаш чол, куёш бутун борлиқни тандирдек қиздираётган эса-да, ямалавериб пўстиндай қалинлашган ва тусу таровати айниган увада қора лас чопонга ўралгани. Беҳад ночор либосда тагин ҳам барваста, мискин ва бўйчан кўринарди. Баъзан шу савилга тамом ипсиз боғланиб яшаётгани, инону ихтиёрини тоабат ўғирлатиб кўйганини ошкор этмоқчидек, қаварган кафтларини тўшига босиб илжар ва соқолини силашга ҳам улгурар эди.

Қачондир Аваз ҳузурида бир баттол ҳазилкаш бувам замонидан қолган ислиқи либосни шоҳона зарбоф тўн, бошқа мулойимхунук нусха майит учун киройи муносиб кафан, яна биров камёб меросга қиёслаганди. Ана шунақа заҳархандали пичингларни эшитганда Заранг дароз иложи борича умуман аччиқланмас, аксинча, лафзи ҳаром ғийбат аҳлини масхаралар ва чин дилдан яйраб қувонар эди...

Аваз наҳот ношудлик қилдим ва тайинли меҳр кўрсатмадим ва наҳот шу сабабли Зилола кўксимни поралаш учун атай қасдланмиш деган ўйда қайғура бошлаганда Заранг дароз хиргойини авж пардага кўтарди. Курмагур тинмай узок йўл юриб қаттиқ толиққан ва нафаси бўғзига тикилган бўлса ҳам ширали овозда тўлиқиб куйлар, сўзларни чайнамай аниқ талаффуз қилар ва оҳорли оҳанглар қўллар эди. Айни шу жиҳатдан меҳрибон устоз кўмагида узок тарбияланган, нозик ҳунар сирларини пухта эгаллаган, доим самарали изланган ва айни шу соҳа нонини ҳалоллаб еган фаросатли ҳамда куйинчак хонандага ўхшарди, муҳими, карами кенг худо иноятдан баҳра олгани англашилар эди.

*Гул билан гул қовушмас,
Ҳижрон эрур бу олам.
Ғам қулганда жсон қулмас,
Қонга бўлур қон малҳам.
Мангу бедор қуш висол,
Қафас эрур шум ҳижрон.
Севги бўлса гар увол,
Бахт етиму дил вайрон.
Қайдан сени сўроқлай,
Бағрим ёнар гирёна.
Охир изинг тополмай,
Ғамга бўлдим ҳамхона...*

Айрим теганалик қони қайноқ ёшу яланг каби Аваз ҳам айрича ихлос қўйиб ёдлаган, барча қувончу сурур, ғаму ситам бир ёну ҳақиқий сеvgи нашидаси ва қийноғи бир ён эканини тарғиб этувчи ушбу ашъор Заранг дароз кўнгил чироғи эди. Кўҳна дунё жозибали ва ойдин кўринса ҳам, зиндондек зим-зиё ва тор туюлса ҳам кўпинча ана шу битикни мусиқий таронага йўғириб овунарди. Қачондир уни ҳар бир мўйидан бир ботмон заҳар томган Теша овчи тажовузи оқибатида ифбат пардасини тоабат бой берган Шафоат пари ҳажрида куйиб қолган онларда яланг кўкрагини зах ерга босганча мунграниб тўқиганди.

Аваз гоҳо ёввойи гул ишқдан буткул маҳрум зоғ бағрига ингилиб бахт топиши ва ситамкаш булбул тиканга ихлос қўйиб нотавонга дўнишини чамалаб оғир хўрсинди. Тегманозик Зилола ва ўзини ана шулар билан қиёслаш асносида Заранг дароз овозида пинҳон оҳанрабо кучини илгари етарлича сезмагани учун ажабсинди. Ажиб сеҳрдан Аваз каби афсун бўлган Ниҳон эса бетини илиқ табассум беаган ўтинчи чол атрофида капалакдай пириллаб айланарди; Зухал юлдузида малоикалар ўтказган мажлисда кўтарилган масала оламшумул аҳамият касб этиши, биру бор иродасига кўра рўй берган мўъжизавий ҳодиса, яъни Мажид гушна ва шериклари мудҳиш кишандан қутулиш ва келажакка муносиб ном қолдириш вазифасини бўйинга олишгани бевосита шу бандаи мўмин феълу атворида дахлдор экани хаёлидан кечмоқда эди...

Заранг дароз эгизакларни эслатувчи Аваз ва Ниҳонни кўрган заҳоти хиргойига яқун ясади, елкасидаги юкни ағдариб ташлагач, сел оқизиб келган чирик кундага чўкиб, қировлаган бароқ қошларини чимирди. Ёшлигида Шафоат пари ва ўз қалбида бўйлаган муҳаббатни ерлаган ва бу мудҳиш қилиғини уялмай-нет-

май эркакча журъат сифатида баҳолаган Теша овчини ҳануз қарғайди. Муаззам Курама чўли ва айниқса Тегана қишлоғини иложи борича астойдил қадрлаб, Авазни тувишган инисидек суйиб келаётган Ниҳон учун эса жонини беришга ҳам ҳозир у нозир эди; баъзан кошки мен ҳам ҳар кимга кўринмасам деган фикрда чуқур энтикарди-ю, тақдирини куйиниб маломат қиларди.

Жуда кўп аччиқ-чучукни тагиган, бир севинса, юз қайғурган минг уйли Тегана қишлоғи илгари Ниҳон таржимаи ҳоли ҳақида мавжуд тушунчалар тизимидан тамомила бебахра эди. Қайси йили лайлатулқадр кечасида у Имом ал-Бухорий қаламига мансуб ҳадислар китобини ўқиб ўтирган мулла Холик ва Заранг дароз хузурига туйкус хуфия ташриф буюргач, бу борада чинакам инқилоб бошланди. Мулла Холик хонадонидида авжига минадиган қизикарли жиддий учрашувлар пайтида фалак, курраи арз, Курама чўли ва ниҳоят бани башар тақдири ягона илоҳий кутбдан иборат экани мунтазам муҳокамага тортиларди. Баҳонада Ниҳон ўтли кечинмалар ичра булоқдек жўшар, хусусий фаолияти ўша кутбга чамбарчас боғлиқ йўсинда жуда узокдан бошлангани ва барча хайрли уриниши доим тириклик пушти паноҳи мутлақ зот назарида турганини батафсил эринмай шарҳларди. Навбатдаги бир анжуман чоғи мағзида кўшлаб ибратомуз ҳикмат ва нақлиёт жам ажиб далиллар орқали ҳар бир зарраси мустақил оламдан иборат Курама чўли кучу қудратини намоеън қилувчи фаришта экани ва умри боқий сирли макон тенгдоши, жондошу қондоши ва ҳамкори бўлишдек кутлуғ шарафга эришганини тўлиб-тошиб айтганда мулла Холик ва Заранг дароз орзиқиб ёқа ушлаганди...

Мулла Холик тўқсон ёшида оғримай тўсатдан омонатини топширганда минг уйли Тегана қишлоғини мотам булуги қошлади ва кўшгина содиқ муридлар чорночор узлатга чекинди. Оғир жудолик боис Ниҳон файзу шукуҳи бўлакча омонат кулба эшигидан мўраламай кўйди ва мафтун этувчи тонготар суҳбатлар поёнига етди. Лекин у кўркам жаннат боғларида тоабат яйрагур мулла Холик ёдини унутган эмас ва арвоқини муттасил ғойибона суҳбатга чорлайди. Ҳалига қадар серзахмат касбу корини йиғиштирмаган ва теганалик Лайли нисбасини орттирган Шафоат пари меҳру муҳаббатини дилида жойлаб юрган Заранг дарозни беҳад эъзозлайди, муҳими, кимсасиз хилватларда у билан яхши ва ёмон устида берилиб хуфия дардлашиш учун мудом орзуманд...

Муқаррар қариллик остонасига етгани, орзу-умидларини айрилиқ балоси паймол қилгани ва етти ўлчаб бир кесиш одатига айлангани сабабли Заранг дароз эндиликда табиатан оғир-вазмин, камгару камсухан ва ўрнида андак сермулоҳаза эди. Ёшлик даврида, юраги ёлдор азаматлар қаторида, талаб майдони сарваридек ишқириб турарди: ҳар қандай вазиятда қадду қоматини шамшотдай тик тутар, барчанинг эътиборини бирдек тортар, ҳақни ноҳақдан тап тортмай ҳимоялар ва зарурат туғилса илмоқли учирик ила ҳар қандай писмиқ олифта шохини қайриб кўяр эди.

Заранг дароз элу элат ғаму ташвишини чекиб чарчамаган ва мудом яхшилар жамоасига жонфидо камарбаста бўлган валломат аждодлари ёдини муқаддас неъмат янглиғ ардоқларди, сираси, моҳир чолғусоз уста, ҳофиз ва муғанний сифатида улар мерос қилиб қолдирган асбобларни беҳад куйиниб асрарди. Айрича жодуси жону дилни сеҳрлаб, кўҳна дунё пасту баланди ва иссиғу совуғини мусикавий сурур орқали теран ўрганиш ва идрок этишга ундайдиган дутор, дўмбира ва танбурни айниқса беҳад ёқтирарди. Сал вақт топган заҳоти кўнгил эҳтиёжи асосида тўқиган халқона термаларини шу созлар жўрлигида ўрганиб куйларди ва ширали овози пинаванда ҳабиблари дилига чўғ ташларди. Мавриди келса қайноқ эҳтиросу аччиқ армонлари тўлқинига йўғрилган ингичка хонишлари тўй ва ҳашамлар файзига янада файз кўшарди. Эндиликда ўзидек кексайган

ва ёшлигида кечган даҳшатли кечимни унутолмай букилган Шафоат парини мол бозорида жаллоблик қиладиган бир бойвачча туғилган кунда уюштирган базми жамшидда учратган, ўша заҳоти унинг сарвдек қадду қомати ва лола япроғи каби латиф рухсори тутқунига айланган эди, ҳайҳотки, ўша масъуд лаҳзада бошланган ишқий можаро ҳозирга қадар самарасиз ва қайсидир маънода шу ҳолат бир якун бўлса ажаб эмас...

– Кўп яшанг-е, мумдай эритдийиз, ота! – Аваз йирик-йирик туйғун кўзлари юлдуздай чакнаб жилмайди. – Баъзи олигта отарчиларни сотиб, сизга едириш керак!

– Қўйсанг-чи, хувари! Мен лабу лунжини оташак урган ва устоз кўрмаган ғариб косибман! Камолон шаҳри фуқароси Мусабекни хунаргир деса арзийди. Аслида у оддий савдогар экан, лекин дуторини сайратса ҳатто булбуллар ҳасаддан ўлар эмиш!..

– Одамни қизиқтириб кўйдингиз!

– Дангали шу: мабодо Камолонга қадаминг етса, ҳовлисига, албатта, кириб ўтгин, танишиб олсанг яхши-да! – Заранг дароз Мусабек суҳбатида бўлиш ва мўъжизавий дуторидан бирон тарона тинглашни ният қилганини эслаб кулимсиради. – Хўш, Авазбой, нимагадир андак бетоқат, тажанг ва хитсан, сабаби нимада? Сахро маликаси Зилола ҳамон дилингни ниш санчиб қонатыпганими? Ҳе-ей, иложинг қанча, ишқ савдоси дўзах азобига йўлиқиш билан баробар! Калтакланган итдек бўйин эгиб ва шукрона айтиб чидашга мажбурсан, хувари!

– Чидам якуни ҳалокатми?

– Кесатмай ичингда борини сўйла, баччағар!..

– Омадим чопиб собиқ ўғрилар меҳмони бўлдим! – Заранг дароз хаёлидан эски хотираларини қувлашга уринаётганини пайқаган Аваз сал бўшапди ва лекин сир бой бермай темирни қизиғида босди. – Қойил, сиздан ибрат олишиб, нафс балосини енгизишти! Муҳими, чет-чақадаги ташландиқ жойни текислашиб, Қаноат деган бўстон яратишган! Воҳ, ҳатто эртақдаги Боғи Эрамдан кўркамроқ!..

– Уккағар лопчи, жа-а ош-ширдинг-ку! Ўпкангни бос-ей, тўтидек сайраш сенга ярашмайди!..

– Отагинам, ҳалиги... Ўтинаман, ўғрилар пойингизга йиқилган пайтда дилингиздан нималар кечганини айтинг. Нима бўлганда ҳам улар сиздан тоабат қарздор!

– Ҳовдирама дедим-ку, пандовақи! Суюқ сапсатангни оёғимга пайтава қиламанми?! Мунақа алжиб юргандан кўра, ўзини бозорга солаётган Зилола таннозга тезроқ совчи кўйсанг-чи! Тақдирни ҳазил чўтлама, менга ўхшаб чув тушиб қолишинг мумкин! Ҳайҳот, унда арзи додингни на банда, на худойим таоло эшитгай!

Ҳар битта мўйи найзадек тикрайиб, елка томири тиришган Заранг дароз ақли калта қайсар безори билан бемаврид масала талашаётган кимсадек анча қўполлашди. Сўнг Шафоат парини эслаб ва чексиз ҳасрат ўтида қоврилиб айрича титранди: тангри таолога қасамки, агар онадан қайта туғилсам, севги кўчасига йўламас эдим! Теганалик Мажнун ажиб хулосасини баён қилган лаҳзада вафо ва хиёнат орасида ястанган аросат водийсида адашган ва буни тасодифан билган девона каби мискин эди. Лекин ичини ўртаётган беҳад аччиқ изтиробларни сиртига чиқармай, қалбаки ҳиринглаб кулди-ю, ногоҳ биқинига бигиз санчилгандай ирғиб турди, сал наридан бўм-бўш араваларни жадал судраб ўтаётган ориқ махлуклар сари қарамай, зилу замбил кундача боғламини бемалол орқалади-да, Аваз ва Ниҳонни батгар ҳайратга солган кўйи ҳалиги кўшиқни аввалгидек ширали овозда хиргойи қила-қила тор сўқмоқ бўйлаб илдамлай кетди. Эгнидаги жанда лас чопони каби қайта-қайта ямалган соқиси калта кўн чориғи излари қолаётганди ўша ўнқиру чўнқир сўқмоқда...

Бешинчи сайр

Жаннаги бўлгур Лутфилла домла томонидан кечмиши шунчаки эрмак учун бир нав ўрганилган Қурама чўли илгари қайсарлик бобида Заранг дароздан қолишмас кўшлаб мардумни кафтида кўтарган ва ҳалигача улар хусусидаги турли ажиб хангомалар оғиздан оғизга кўчади. Узокни кўзлашга ишқибоз Ниҳон тутаётган дафтарда турли арзиган ёки арзимаган баҳонада молу дунёсидан кечган, чуқурлиги ўттиз метрлик қудук қазиган, ўзини дарахтга осган, беш панжасини ойболга остида шартга кесган, хотинини ўт ёнаётган тандирга тириклай тикқан ва қахратон қишда баланд чўққига яланғоч чиқиб тушган феълү атвори ғалати кимсалар эсланади. Бундан ташқари унда келажак сари ўтмиш орқали интиладиган чўлистон, фақат ризку насиба илинжида тупроқ босиб юрган тириклар эмас, абадийлик уйларида осуда ётган марҳумларга ҳам қайишжага таърифланади ва бу ҳақиқат Авазга ҳам жуда яхши аён...

Эй валломат ўғлон,
тагин шундан воқифсанки,
мўйсафид ва навкирон Қурама чўли
турфа тўқинувлардан задасираб қолган ва
бунга доим иқрор...
Энг муҳими,
руҳий эҳтиёж туфайли
бу қадим маконни беҳад қадрлайсан ва
шу боис ўктаму мағрурсан,
кўнглинг билан яқин ошна тутинганинг боис,
фитнаю фасоддан безорсану
холис ният ва савобга жудаям ўчсан!
Эй ўғлон, бугунга қадар
нимагаки эришган бўлсанг,
барисини жонинг меҳваридай асрагин,
токи маккор ғафлат шайтон тахлит
миниб олмасин елкангга ва
ақлу идрокингни занг емирмасин!..

Эй азамат ўғлон, сен танги ва елвагай чўлпараст Элёр отбоқар вориси сифатида, тану жон подшоҳи саналмиш дил фаолиятига қизиқишни чинакам ҳаётини зарурат ҳисоблайсан. Шоён ҳақиқат шу: *дил ҳақиқатини танимоқ то дил вужудини билмагунча ҳосил бўлмас ва шу сабаб аввал дил вужудини билиш*⁷ шубҳасиз мақбулдир. Сен шу юксак талабга қатъий риоя қилиш асносида охири йўлдан оздирувчи бепарволик бахридан кечдинг. Бугунги кунда Шифо дарёсини топиш истагида мислсиз заҳмат чекмоқдасан ва шу баҳона ўзингни янада яхшироқ танишдан умидворсан. Кўнглингни қамраган инқилоб даъватига кўра, чин маънода ошиғи беқарорсан: не-не дасти узун ва оғзи катта азамат йигитларни изида бемалол эмаклатган Зилола висолига етишмоқ пайидасан, нозу қарашмаси жодудан иборат ўша санам муҳаббати ҳаёту мамотинг асосидир. Умиду ноумидлик тушунчаларига йўғрилган ажиб туйғу томирларингда оқаётган қонни жўштирмоқда ва натижада ўзингни ҳам кучли ва ҳам ожиз сезаяпсан!..

Ожизлигинг шуки, эй ўғлон, жону жаҳонингдай азиз Зилола дунёсига беадад азобда имиллаб ёвуқлашган ҳолда, ундан жадал суръатда тобора узоклашиб боряпсан, ахир, бу кетишда охири кўнглинг иқлимидан бутунлай айро тушмоғинг мумкин. Бугун Зилола тириклик, бинобарин, қувонч ва қайғу моҳиятини қай

⁷ Зайниддин Муҳаммад Ғаззолий.

йўсин тушуниши, аввалги ваъдаси ва лафзидан нечун кечаётгани, қандай муддаони ҳамроҳ қилгани ва нимага интизор эканидан тўласинча хабардор эмассан.

Худойим шохид, бир ойча муқаддам, таассуротга бой хориж сафаридан қайтгач, яқин қариндоши тўйида Халил пурча ҳиммати ифодаси бўлган қимматбаҳо пушти гулли оқ шоҳи кўйлаги ва тилла зебу зийнат буюмларини гули раъно мисоли яйраб-яшнаб намойиш қилди ва кимларни ҳасад ўтида куйдирмади. Эртаси куни Тегана қишлоғи тугул бутун Курама чўлида нуфузи тобора ортаётган ва барча рақиб белини синдириш учун қасдланган харидорини уйда, бувиси Хожар момо иштирокида, иззат-икром билан меҳмон қилганда само бўйлаб оҳиста юзаётган ҳилол асло ўзини босолмай аламнок бўзлади, аламнок!..

Аваз назарида ибратга молик ибтидоси оғудай аччиқ интиҳога уланган мазкур нутқ ажиб ваҳий каби ғойибда янграётганди. Аслида эса барисини бир неча дақиқа муқаддам Катта Айиқ буржидан пирпираб учган митти юлдузни кузатганча Ниҳон шивирлаб айтаётганди. Салдан кейин у юмшоқ жилмайиб, мудҳиш ҳижрон тиғидан юраги қиймаланган Аваз бетига зимдан қарагач, Камолон шаҳри фуқароси Мусабекни йўлакай зиёрат қилиш лозимлигини таъкидлади; сўнг ҳарир жисмини қамраган соғинч ўтини ўчирмоқчи бўлган каби, дафъатан кўнғир тусли ҳайбатли бархан оғушига кириб йўқолди. Шамолвой дастидан ороми бузилган бархан тўшини ёриб чиққан пайтда Аваз ҳануз Зилолани ўйлаб ғамга ботган ва фақирни кўп куйдирма дебон хаёлан уни инсофга чорлаётган эди.

Борликни тун чодирни ўрагандан кейин майин қумни болишу кўрпача қилган Аваз камолонлик савдогар Мусабек ва унинг улус тилида доврўғи дoston бўлган сеҳрли дутори хусусида мулоҳаза юрита-юрита тараппадек қотиб ухлади. Ярим кечада алоғ-чалоғ босинқираб неча бора ихранди ва Зилола номини тутиб алаҳдай бошлади: бир ҳовуч тупроқни минг ҳовуч қилиб тўзғитаётган шамолвойни жержиганча Айригум жари ёқасида бетоқат тиззалаб олганди. Ҳадемай манзили номаълум Олача карвони шовқину сурони эшитилди; сал орқароқдан увада чопон кийган Заранг дароз, оч зангори амбарбўйи рўмол ўраган Шафоат пари, муаттар исли фарангий атру упага беланган ва зулукдай қошлари чимирилган Зилола ўзаро гап таллашиб одимлаётган эди.

– Зилола, дийдоринг гадосиман!..

Дафъатан тилидан кўчган хитоб ғира-шира шуури қатлари ва безовта юраги тубида мавжуд музни чўғдек эритди ва чўчиб уйғонди. Бовури ғалати туш тафсилотидан беадад ҳасрат юқтирган каби аччиқ зирқирарди, тонг отган заҳоти ўша оғриқ баҳона баттар қийналди. Одамзодни турфа ўйинга солишда устаси фаранг чархда нималар кечмайди, масалан, кўнглини ҳеч ким, ҳатто Ниҳон ҳам тўла тушуниши амри маҳол, демак, мудом аввало ақлу идрокига суяниши, ҳар қандай зарурат ва тасодифни қаршилашга тайёр туриши керак.

Аваз аввали ва адоғи йўқ турфа хил талотумлар мудом Курама чўли сарҳадларини ларон-ларзон қамраб ётишини тасаввур қилган чоғда куёш аллақачон уфқ гардишига лаб босганди. Ҳалиги тушига таъбир излаётган Аваз куёш ҳам тиним билмас бир йўловчи деб ғудранар экан, азалу абад меъмори буюргандек, оҳиста тебраниб жимираётган саробу ғубор пардаси сонсиз бўлақларга бўлинган кўйи чор тарафга шитоб сурилди. Рўпарада беназир мулк саналган жаннатдек сўлим кенглик, сираси, ҳаёт мукамал жозиба туфайли чинакам етуклик касб этишини теран англаувчи бетакрор сўлим манзара жамол очди: текис сафланган сонсиз дарахтлар ва яшил майса қоплаган адирлар куршовида мағрурона бўйлаган эҳромсимон пурвиқор чўққи алоҳида ҳафсала ва нозик дид билан сайқал берилган улкан олмос силсила янглиғ тиниқ ярақлаб кетди.

Машриқдан мағриб сари меъморий силсила каби чўзилган ва бағрида беҳисоб

сиру савдо яширган чўкки ҳайратомуз даражада мўъжизакор, кўркам ва пурвиқор эди; улуғвор сохту сумбатига четдан орзиқиб маҳлиё боқаётган паҳлавонга ўхшарди. Арши аъло нафаси жоду қилаётгандек, мунтазам осуда юксалиб борар, ҳайбатига ҳайбат қўшилар, тобора ёрқинроқ товланар ва камалакдай нафис жило сочар эди; борлиғидан бир текис ёйилаётган турфа шуълалар замин ва коинот оралиғида ҳайратга молик беҳад латофатли шовва пайдо қилганди...

Илгари Тегана қишлоғи яқинида бунақа чўкки ному нишони бўлмагани сабабли чексиз шубҳа ва ғашлик оғушида саросималанган Аваз беихтиёр чимирилиб бошини чангаллади. Мамнун кулаётган Нихон тенги топилмас мазкур хилқат жафокаш Курама чўли ботини ва зуҳурида занжирли эврилиш тарзида кечадиган ажиб ҳолат – ўзида ўлишу ўзида тирилиш жараёни самараси эканини таъкидлар экан, нимадир қарсиллаб порглади; номаълум кутблардан шиддатланиб учган кўшалок йирик ёриткич қайси бир мубҳам ўлчамда гўё илкис тўқнашган эди. Беҳад даҳшатли силкениш қайта-қайта гулдираб такрорланди, ниҳоят аста-секин тинчигач, дашту далалар ва қиру адирлар устини кўмирдай тим қора кўланка тутди; ҳеч бир таърифга сиғмас кўланка яшин тезлигида сурилиб кела-кела охири йирик-йирик беҳисоб кузғунга айланди.

Анчайин толиққан Аваз, тубсиз жар ёқасига билмай қадам босгандек, ҳайрат ва талваса оғушида ёғочдай қотди; фавкулодий ҳодиса гўё кўнгли иқлимида кечаётганди. Орадан кўп ўтмай ориқлаган айғиру биялар, хачиру эшаклар бетоқат кишнаган ва ҳанграган кўйи бўм-бўш ёғоч араваларни шалдиратганча судраб келаверди. Яшин тезлигида кутуриб яқинлашган жангари кузғунлар қичқириғи зумда улар товушини ютди ва баттар авжига минди. Тобора сездирмай кўпайиб, мовий тусли чексиз маъвони мўру малахдек босаётган ва чақинвор нигоҳларида биз кўҳна дунё қасдига битган кушандамиз деган маъно ифодаланган кузғунлар иблис лашкари сингари кўрқинчли туюлар ва ҳар бири ваҳимаси олдида ҳатто фил ҳам ҳуркиб тиз чўкиши муқаррар эди.

Курама чўли гоҳо инқиллаб ва гоҳо йиғламсираб ҳансираётган дамда кузғунлар фалак тўшига санчилган ва виқори тобора ошаётган олмосий чўкки узра ҳалқа солганча потирлаб чарх уришаётган эди. Муздан-да совуқ важоҳатлари кўпчиб, умбалок ошиб ўйнашар, аниқроғи, ажал рақсини ижро этаётгандек жадал қанот қоқишар ва томоқларини йиртганча жўрлашиб қийиллашар эди. Сўнг метин тахлит қаттиқ найзасимон тумшукларини дадил чўзишиб, чўкки кифти ва сийнасини чўқилай бошлашди, натижада бутун борлиқ мислсиз талотум гирдобига кўмилди, аниқроғи, қиёмат-қойимни эслатувчи, дилларни талвасага маҳкум этиб, руҳ ва жонни сирқиратувчи кучли зилзила кўпди, зилзила!..

Тириклик дунёсини таназзул қаърига улоқтиришни режалаган мудҳиш тажовуз балки юз ва балки минг йилга чўзилди: азалу абад учун хос хайрли темир қондалар ва маслакларни тамом унутган жангари кушлар улкан чўккини алал-оқибат тариқдай тирқиратиш, атиги бир уюм мевадек ғажилаб яксон айлаш ва тамом еб битиришларига қилча шубҳаланмай ҳужумга зўр беришарди. Битта қолмай қиронга учрагурлар хуфийя ёки ошқора тарзда жами китмирона хунарларини ҳарчанд тиришиб сафарбар этсалар ҳам адолатпеша тангри таоло меҳру муруватига суянган чўкки қилт этмади. Қачондир улар ночорона эмраниб, кўзлари совуқ чакнаб, телбавор тарзда ўзаро олиша кетишгач, янада юксалган чўкки дангал қаҳқаҳа отиш орқали жуда муҳим ғалабасини нишонлади...

– Оғажон, нима бўлаётир бу ерда? – Аваз гусурлаб тобора яқинлашаётган Олача карвони ва авзойини тез ўзгартирган ёввойи галадан нигоҳ узмай энтикиб сўради. – Ёрдамлаш ғалати жумбоқ калитини топишга!

– Хў-ўш, тангри иродасига кўра, мана шу минтақада ушбу чўкки ҳамиша мав-

жуд ва савлат тўкиб туради. Фақат илгари илми ҳол рукнларини тўлиқ билмаганинг боис уни кўролмас эдинг. Энди худо ёрлақаб бемалол кўряпсан ва азалий ғалвага шоҳид ўтмоқдасан! Шуниям билгинки, бу олишув ҳечам тугамайди!..

– Фақир ҳалиям думбулман!

Ниҳон уқтирган тушунча баҳона асалдек тотли ва қалампир тахлит аччиқ кечинмаларга чулғанган Аваз эсу ҳушини танигандан бери бунақа оламшумул мўъжизани бошқа кўрмаганини эътироф этиб шивирлади. Овози беҳад паст бўлса-да, Қурама чўли ва Ниҳон қулоғига бемалол етиб, даҳшатли ҳамлани, умуман, писанд қилмай мардона кўкрак керган чўққига урилиб акс садо берди. Шамолвой чўққини қутлашга киришар экан, талваса ичра типирчилаётган қузгунлар шошилиб номаълум томонга чекинишди ва тағин айғиру биялар ва хачиру эшаклар товуши янгради. Энди жониворлар куёш нурини тўйиб-тўйиб эмаётган, тоабат улуғвор ва дахлсиз эканини мамнун тарзда дангал шоён этаётган пурвикор чўққи бикини бўйлаб жон ҳалпида йўртишаётган эди.

Салдан кейин Олача карвони ҳар хил ўт-ўлан қоплаган кенггина сайхонликда тўсиққа учрагандай ногоҳ тўхтади, яна довул силжитган бархан каби жадал кўзгалгач, орасидан ўтин орқалаган, туси тамом ўчаёзган увада чопонга ўралган ва зоғора бети кўпчиб қизаринқираган Заранг дароз бафуржа ажралиб чикди. Янада тезкор сурьатда йўл танобини тортаётган карвонга нуқул мусибат ташувчи ғанимга қарагандай ижирғаниб қаради-да, нафратли йўсинда бурнини жийирди, тишларини аста ғичирлатиб, қарс эткизиб шапати урди манглайига...

Аваз зилу замбил юк остида нафас ростламай, ҳафталаб сув ичмаган туя тахлит чўллаб, оч-наҳор ва куйиб-пишиб йўл босиш тирноқ ёрдамида тоғ тепишдайд даҳшатли машаққат эканини чўтлаб ўксинди. Юз билан юзлашгур Заранг дароз эса, жанда чопони этагини елпитиб, жисму жонини чулғанган қийнокни деярли сездирмай дадил одимлар, ҳозиргина ҳаммомда чексиз завқланиб поклангандек тетик ва хушнуд эди. Ўткир нигоҳи сочаётган ёлқин тунни ҳам ёритишга қодирдек туюларди; айни пайтда ўша ёлқин ботинида жам ҳасратдан огоҳ этар ва бутун умрини ҳаммомлик касбига бағишлаган кимса эканини англагар эди...

Олача карвони қорасини ўчирган онда Заранг дароз ўзида ўлишу ўзида тирилиш жараёнида яшарадиган ва баҳор абри найсонлари чайган чечакдай тозарадиган Қурама чўлининг бекиёс имкониятга эришган, ҳар жиҳатдан мардона тобланган, шижоат ва ўктамлик бобида тенгсиз ягона жигарбанди каби яйраб шишинмоқда эди. Мангу барҳаёт қадим макон доимий раҳнамоси бўлиши, толиққан қалбига тоза шафоат нашидасини шалолодайд доим куйиб туришини пичирлаб айтгач, чунон рағбатланиб илжайди-да, томирларида нафаси ўткир ва диди нозик ажодлар қони гупуриб оқаётганини тағин исботлаш учун шайланди.

*Гул билан гул қовушмас,
Ҳижрон эрур бу олам.
Ғам қулганда жон қулмас,
Қонга бўлур қон малҳам...*

Заранг дароз борлигини печакдай чирмаган азобу укубатни тамом унутиб ва, шунинг баробарида, навқиронлик фаслида дилини ҳам офтобдек ёритган, ҳам зулматга гирифтор этган муҳаббат фароғати ва асоратини тасаввур қилиб куйларди. Бир жиҳатдан андак тўпори ва айни пайтда анча қиёмига етган ижро қўшиқ мазмунини малҳамдай ёқимли ҳарорат ва латиф жило билан бойитмоқда эди. Ҳар бир калом сезимлари ва ҳужайралари замирида сокин мудраган ҳамда

айрича тўлганиб уйғонган истакларини анча теран ифодалаб исёнкорона янграр, азалу абад орасида ястанган масофа аслида айрилиқ нишонаси экани ва сийнасида газаклаган ярадан сизаётган қонга бўялганини уқтирар эди.

Ниҳон каби ҳар қачонгидан кўра кўпроқ таъсирланган Аваз қўшиқни охиригача мумдек эриб тинглади. Назарида у бутун Қурама чўли ва унинг бағрида яшайдиган жамики тирик жонни асир айлаганди. Оҳанглар пардадан пардага мулойим инграниб кўчар экан, ғам қаҳқаҳа отганда жон хўнграб йиғлашини ифодалаган сатрга кўпроқ эътибор берди. Айни шу сатр мазмуни кейинги вақтларда жисмини поралаб, ҳаётини бошқа ўзанга бураётган ғурбат мантиғига уйқаш эди. Яна бир марта буни чуқур туйгани боис фиғони фалак ошиб бўғилди, ахир, гуноҳи нима эканки, мудом иболи бўлиб келган Зилола қаҳру ғазабига учради ва натижада сабру бардоши чириган арқон мисоли ситила-ситила тугамокда...

Қисқа муддат ҳаёл суриб нафас ростлаган Заранг дароз фақирлик ва андиша ҳаёт ва кўнгил зийнати, дўғбўйинлик ва кеккайиш эса дунё айвони жозибасига тузалмас путур етказувчи доғ эканини шарҳловчи бошқа кўшиқ куйлашга тутинди; безовта юрагидан қувват ўзлаштирган ва юмшоқ ижроси орқали айрича оҳор топган янги кўшиқ аввалгисига қараганда янада жодуваш ва туғёнкор эди.

Заранг дароз дилидан сизаётган ажиб оҳанглар оғушида сархушланиб хуморини босгандан кейин Қурама чўли бўйлаб кезиш орқали илоҳий кашфиётлар қилиш, шаҳару қишлоқларда бўлиб, ақли расо оқибатли дўсту ёр орттиришни мўлжаллаган қадрдон ошналарни олқишлади. Кўҳна дунёни сабил қилиб кетган ардоқли мулла Холиқни эсларкан, ногоҳ дийдаси ачишиб юмшади-да, номаълум нуқтага тикилди. Ўтган кеча у сал оҳори тўкилган симобий салла ўраган, қадду қомаги букилган ва қотма бетига яра-чақа тошган ҳолда тушига кирибди. Ёмғирда ивиб, майса нишлаган лойсувоқ томда бетоқат тиззалаб ва шабада тегишаётган навдадек оҳиста титраётган ориқ қўлларини чўзиб, бандалар тақдирини зимистонга буркашу диёнат гавҳарини ўғирлаб пуллашга ишқибоз худбин шайтон малайларини тезроқ тизгинлагин дея, арши аъло соҳибига ёлборган эмиш!..

Аваз назарида тушини бидирлаб сўйлаётганда Заранг дароз бениҳоя мунғайиб қолди: қайсидир заррада муқаррар номаълум оламда ғивирлаб юрган чумоли аҳволида эди. Охири мулла Холиқ шаънига атаб қисқагина дуойи фотиҳа ўқиб, Шафоат пари шайтонга камарбаста тоифа аъзоларидан бири бўлган Теша овчи чангалида изиллаб қон йиғлаган дамларни унутиши душвор эканини таъкидлагач, ғалати ўқрайиб кўксини керди. Энди кўнгли билан жисму жони ўртасида чўчимай собитона турган ва қондош элу элатини разолат хизматидаги ўша хунхор тоифага қарши гиж-гижлаётган қасоскорга ўхшар эди...

Олтинчи сайр

Фалак гумбазини ўраган юлдузлар бирин-сирин милтираб сўнаётганда Ниҳон паға-паға уқпар булут думига осилиб энгил тебранаётган ва Қурама чўли билан курраи арз кечмишини қиёслаётган эди. Тўлин ой айрича нозланиб ёритган тунда ухламай ҳаёт пасту баланди хусусида гурунглашган Аваз ва Заранг дароз ҳомуза торта-торта жангари қушларни чекинишга мажбурлаган олмос тусли чўққи этагидан олға босаётган Олача карвонини безовтаҳол кузатмоқда эди. Япроқлари сўлинқираган саксовулга омонат суянган Аваз беозор мўлтирар, Заранг дароз дунёсида яшаётгандек энтикар ва қурмагур чол ҳануз Шафоат пари ишқида адойи тамом эканини ўйлаб ўксинар эди.

Чиндан маъшуқаси кўйида Заранг дароз ҳаргиз бемор: дийдасида шўху

шодон ёшлик даврида юқтирган бедаво дард шафқатсиз йўсинда ҳукмронлик қилади. Шўрлик қачондан бери мардона кўтариб келаётган мусибат остида забардаст тоғ аллақачон тарикдай тирқираб сочиларди. Аммо у, ниҳол каби букилса ҳам синмай, ҳар неки имконини сақлаб қолди. Барибир орада бошқа жудаям долзарб масала кўндаланг, ахир, жисму жонига тобора сездирмай тазйик ўтказаётган муқаррар қарилик, тирикчилигу айрилиқ азиятларига тағин қанча чидайди ҳамда вақти-соати етиб узилса жасадини қаро тупроққа ким топширади, қайси жўмард?!

Номинг ўчкур ёлғизлик наҳот
 бовурни тигдай тила-тила қонатиб ва
 шуур чироғини изғириндай ўчиргувчи
 ёввойи қийноқдан иборат?!
 Эй худо, қийноқ ўзи нима ва
 тоабод одамзод қалбига эшми?!
 Тан чарчаганда
 кўнгил ва руҳ холи не кечур?!
 Чинакам роҳату фароғат,
 кўним ва меъёр йўк жойда
 кадру қиммат ва иззат бор эканми?!

Олача карвони олмос тусли чўққига ёндош ёстикдай ясси дўнглик белидан ошганда Аваз увода чопонини мамнун силаб қўяётган Заранг дароз тақдирига ачиниб тутамокда эди. Аста-секин шуурини ечими ечимдан маҳрум жумбоқлар қуршагач, мийиғида сокин қулиб, кўрсаткич бармоғини чаккасига оҳиста нуқий-нуқий, сиру савдога тўла ҳаётни дастлаб тилсим қилинган сандик, кейин кўзи очилмаган булоққа менгади. Назарида бу қиёс азалу абаднинг хаёлдек узун йўлини босиб ўтган эзгулик ва жаҳолат моҳиятида мужассам илму амаллар ўзаги эди. Кўҳна дунё ва курраи арз оғаси саналган Қурама чўлида мавжуд ҳар бир тирик жон ва нимарса ўз ҳолича эмин-эркин турланиб яшаши, билиб-билмай хислати ва иродасини намойиш этиши, голиб келиши ёки мағлубиятга учраши беҳад ҳайратомуз жараён эмасми?!

Қодир эгам шохид: фавқулудда яшовчан мазкур ҳақиқат ҳар қандай шубҳадан ҳолидир. Кўп марта синовдан ўтган азалу абад йўриқлари турмуш жабҳаларида етакчи жуфт кутб – яхшилик ва ёмонлик мудом устувор бўлишини яққол тасдиқлайди. Жаҳолат ва макру ҳийла қобилиги етиладиган зол хиёнат кекқайиш ва ҳовлиқишни роса қийиб қўяди; хусусий манфаатини даҳлсиз қўриқлаш учун қадамда тириклик билан аёвсиз ўчақишади, эътиқод ёқасини мунтазам беорларча йиртиб, диёнат оёғига аёвсиз болта уради ва мудҳиш маслаклари замирида урчиб ётаверади.

Таҳликали жойи шуки, ана шу жараён моҳиятида муқаррар сирли зиддият аросат сари етакловчи турли хил сабабу оқибатлар юз очишини таъминлайди. Вақт гурзиси зарбига дангал чидаб келган улкан қоя баъзан гирдобод учириб келган чимчилоқдай кесак зарбасига чидолмай бемажол инграб юборади ва қайгу уммони тубига чўқади. Тириклик манбаи зилол сув аслида ажал чақирувчи даҳшатли чанқаш ва сўлиб қовжираш каби нобакор дард давосидир. Бироқ майда тармоқларга бўлингач, кўпинча бу ғаройиб бурчини самарали эплолмайди. Натижада сийратида жам илоҳий малҳамни тўла ўзлаштиришга улгурмай, фавқулудда ночор аҳволга тушади ва охири чўллай-чўллай қурийдир. Мислсиз қудрат соҳиби олов куйдириш ва ёндириш каби сеvimли машғулоти билан машғул дамда шаксиз совқотади ва ботинида пинҳон зимистон тазйиқини енголмай охири писиллаб сўнади. Суврати ва сийрати фақат ёмғиру қордан иборат булут нуқул шу унсурлар дийдорини қўмсайди ва улар муҳаббатига тўймай яшайди. Шамол-

вой акаси – шиддату кудратни яшин ва қалдиروقдан ўзлаштирган довул кескин ҳаракатлар ботинида бемалол нафас ростлайди ва беҳисоб қувват тўплайди, қутуриб ҳамла қилиш орқали бору йўқни вайрон этишда усталиги боисини англашга қурби етмаса-да, жасорат ва шижоатни соғина билгани учун ҳала-хулада енгилмайди, кўпинча ақлга сиғмас узил-кесил ғалаба нашидасини суриб шодланади ва бу ҳолати аслида беҳад аянчли мағлубият қайғусини чекиш демакдир...

– Оғажон, вужуд билан жон нечун бир-бирига содиқмас? Бир-бирини осон ташлаб кетишлари сабаби нимада?

Аваз сароб пардасини ёриб жадал елаётган Олача карвонини писта пўчоғича билмай шунчаки ҳомуза тортаётган Заранг дароз ёнида тиззалаган кўйи тутилиб гулдиради. Негадир товуши оғзига қалин қопқоқ ёпилган ўра тубидан келаётгандек аллатовур шикаста ва ҳорғин эди. Ҳалигина дилидан кечган андак улоқсулоқ, лекин қизғин мунозара кўзғовчи мушоҳадаларни Ниҳон дарҳол пайқаган ва ҳатто улар замирида пинҳон ингичка маънолардан айрича завқланган эди. Афсуски, қисина-қимтина тилига кўчирган жуда муҳим саволларни негадир хушламади, бундай чуқур кетиш шаккоклик маъносида хиёл қовоқ уйиб, бароқ қошларини чимираётган Заранг дарозга нигоҳ ташлади.

Хижолатга ботган Аваз назарида, юраги тубидан узлуксиз отилиб чиққан саволлар, фақат Ниҳон эмас, бутун Қурама чўли диди ва таъбига ҳам унча ўтиришмади. Ўзида ўлиб, ўзида тирилаётган сахро чуқур ўйга толиб энтиккан заҳоти фалак тоқини кулранг булутлар тўсди, кенгликлар ортиқ етилиб пишган қовундай карс-карс ёрилди, чўлистон белини кесиб ўтган Айригум жаридоғи ёрда кўршапалаклар ўнғай жой талашиб потирлашди ва баҳорнинг беғубор нафаси ҳукмрон олис чаманзорда бадани метиндай қаттиқ бадқовоқ янтоқ бадани бахмалдай юмшоқ очик чеҳрали алвон лола билан қовушди. Сиру синоатга тўла ўша макон кўркига кўрк, тароватига тароват бағишлаган лола шайдоси бўлган жафокаш булбул жисму жонида хуруж қилган мислсиз рашк туғёнига чидолмай ёқа чоклади. Аччиқ-аччиқ дил ўртовчи хониши шамолвой қанотида шитоб ёвуқлашиб, сукунат ва сароб ҳамроҳига айланди.

Умиду ишонч ва
 файзу шукуҳдан айро
 телбавор хониш
 кенг дунёга сиғмай тўлғанди,
 тақдирни қарғай-қарғай,
 юпаниш ўрнига баттар эмраниб,
 тоқати ситила-ситила
 ланғиллаган гулхан шаклига кирди.

Турфа ҳангомаю томоша ишқибози беқарор шамолвой ёрдамида олов думи қирқилган аждар мисоли таҳликали қутурди, ола-була тиллари бовлиқ каби бурала-сурала, Қурама чўли бўйлаб ёйилди-ю, беўлчов кудратини тўла намойиш этиш истагида фалакка ўрлади. Йўлида учраган ҳар қандай тирик жонни аямай қийратиб азобларди, қилмишидан мамнун эканини ачимсиқ тутун буркиратиб ифодалар экан, суврати ва сийратида тушунуксиз залолат гулуланар эди, ҳайхот, тириклик учун ярашмас мудҳиш асорат қолаётганди ортида...

Ниҳон кутилмаган офат жадал бажарган ёвузона амаллар тафсилотини Қурама чўли хотира дафтарига битаётганда барча имконини бой бергандек бир хил бўшапди. Ҳаргиз у тажовузкор юришини янада кучайтиришини яхши биларди ва шу боис Аваз кулоғига шивирлади: куйиб кул бўлмасдан бурун изингга қайтгин, йигит! Дафъатан Аваз ҳайрати ушбу хитоб баҳона шубҳага дўнди, ҳатто юраги остида

нимадир кирсиллаб синди, беҳад аёвсиз санчиқ кўзгаб синди. Бироқ пинак бузмай, борлигини айрича роҳату фароғат камрагандек, мулойим жилмайди; ногоҳ шуурини орқага йўл йўқ ва олдинда эзгулик тимсоли бўлган Шифо дарёси кутаётгир тарзидаги мулоҳаза шамдек чақнаб ёритган эди. Ҳар жиҳатдан қадри баланд шиор тахлит шу фикр туфайли рағбат туйган ва олға интилишга шайланган эдики, кўк тоқини қучишга уринаётган ва ваҳимаси бир неча баробар зўрайган олов ўрамидан ҳатто тола сочи куймаган, лекин дийдаси куйик Шафоат пари ошиғич узилиб чикди.

– Ғам қулганда жон қулмас!..

Кечалари тушларида жозибали муҳаббат гулшанини кўриб шодланувчи хаёл-параст ёшлар ўртасида алоҳида хурмат қозонган теганалик Лайли сўйлоқ тишли бўри таъқиб қилаётган олқор каби олазарак эди; ҳамиша Заранг дароз нозик кечимларини кўшиб ва қиёмига етказиб айтадиган машҳур кўшиқни эзибгина куйлаётганди. Ҳануз оҳори тўкилмаган дилга яқин кўшиқ орқали пешанасига нақшланган ёзуқни эслатмоқчига ўхшарди ва, таажжубки, териси буришиқ озғин қўлида – ёғу қуя, қирмоч ва сут-ғиёҳ юкига беланган, туси қарийб ноаниқ, гирди сичқон кемиргандай кемтилган ва дастаси яримта ёғоч чўмич...

– Ҳай, яхшилар, уйларинг бугдойга тўлсин-ей, ашуни сотаман, арзонга сотаманда, индамай қулбамга кета-аман. Ашу, ҳай, ман ғалчага азгина ақча зарил, кўп эмас-ей, азз-гина. Нимага дейсизми, яхшилар? Ашу, туғилмаган ўғилу кизимга оҳорли кўйлак-иштон, баҳмал дўппи, ширмой қулча ва қанту новвот сотвмоқчиман!..

Кўшиқни яқунламай бирдан тўхтатган ва юрагини тўқишга киришган Шафоат пари қуруқшаган лабу лунжини буриб тамшанди, ўтин боғламида ихчам соқолини силай-силаи мунграниб ўтирган Заранг дароз сари ногоҳ ўтирилар экан, қачондир жон таслим айлаган ва зимзиё совуқ қабрдан чиқиб келган отасини кўргандай ажабсинди. Сўнг ғурбату ҳасрат ва санчиғу надоматга тўлгин тақдирини тарозига солиб, ифбат пардасини қийратган ва бағрини тилимлаган Теша овчини беун қарғагач, уф торта-торта бошқатдан тилига эрк берди...

– Ие, ана хўлос, чўлистонни охурча қиган қаландар, сан ҳам наҳот сўппайиб шу ердасан? Ҳе тўвба, не савдоки, туршакдай қотиб, ўзинга унча ўхшамай қопсан! Ҳийй, ордона қосин-ей, манам ҳеч ўзимга ўхшамайман, сенга тутқич бермай қоча-қоча охири қаридим: сарвдайин тўкис қадду қоматим букилиб, садафдай оппоқ тишларим қуртлаб қаройди, бўлиққина қўнғироқ сочларим қувраган супургидай питради! Бовурим эса ҳеч вақоси йўқ уйдак бўм-бў-ўш! Ҳа, қаландар, бугун овалли шарттаки Шаподан урвоқ ҳам топмайсан!..

– Жонимни багтар ўртама, пари!..

Атиги бир чимдим ҳазилу чексиз аччиқ аламу армон, надомат ва ўпкаю гинадан иборат ҳасратни бўвриб тинглаган ва ичида кажфеъл чархни маломатга кўмаётган Заранг дароз илкис портлади. Изоҳи топилмас ачиниш ҳиссига чулғанган Аваз ва Ниҳон назарини туйгач, жанда чопони этагини ғижимлаб аста силкиди-да, тақдир кемасини мудҳиш пўргана ҳукмига ҳавола қилган озорли дамларга шўнғиди.

Ўша кезларда ихтиёридан хорижда рўй берган даҳшатли гуноҳи азим туфайли Шафоат пари, севгиси ва аҳду паймонида тониб, ўзини аёвсиз жазолагач, Заранг дароз руҳига рутубат илашди ва кўнғил уйи вайронага эврилди. Жисми шу вайрона остида қолгандек, узоқ вақт бору йўғини унутди ва ифбат ўғриси сифатида от қашқасидек танилган Теша овчи изини пойлаш асосий машғулотига айланди. Турли ёввойи парранда ва даранда макони саналган жимжит гўшаларда тинмай изғиб, муттаҳамни ниҳоят тумшуғидан илинтирди, хумори босилгунча қийқириб савалагач, жайноқлаган кўзларига мил тортди ва қонига бўялган пажмурда гавдасини зим-зиё кавакка тикиб ташлади. Ана шундан бери уни бирон

бандаи мўмин кўрган эмас, тинмасак ковоқари хабарича, бир гала қоплону бўри талаша-тортиша суягига қадар ғижилаб еган...

– Ҳе-ей, дариф, корга ярамайди пушаймон!

– Ҳовва, Заранг жигарим, дод дейинми, бетимни тирнайми, сочларимни юлайми ёки ўзимни тириклай кумга кўмайми, айт тезроқ, андак юпаниш учун қандоғ тадбир қўлай?! – Кўксида нимадир тошган Шафоат пари чўмичини боши узра оҳиста дўлғади. – Вой тўвба-ей, наҳот нукул ёлғон ва зиллат кўйнида қилпанглоб яшаймиз?! Майли, пича чида, манам амаллаб чидаин, қайтиш куни жа-а яқин! Ҳадемай бевапо дунёни сабил қолдириб, чўбин отда ваподор дунёга хувво жўнаймиз! Ашунда барча ғишова ва патосдан қутуламиз ёки қонсираган ханжор тутган ғилай хиёнат ортимиздан қувиб борадими?!

– Худойим лойингни қайси жойдан олган, Шапо?

– Воҳе, билсам ажина еми бўлайин. Ҳай, полвон оғам, мана шу чўмич эвазига аз-ззгина ақча бергин, аз-ззгина. Туғилмаган шўрлик бола-чақамни маза-ли егулик, ҳа, ширмой кулча, мойли ҳалво, ёзбоп ва қишбоп кийимлик билан сийламоқчиман. Ҳай, жўмард, ҳадеб қилтангломай хўп дегин, хўпни энаси ўлмагандир. Рост-ей, ҳечам қиммат эмас, сувтекин! Бунақа бинойи ва арзон мол тушингтаям кирмас-ов!..

– Дўзахда қон ютгур Теша овчи жойини солганимдан кейин оримдан кечиб ялинганларим, сомондек сарғая-сарғая пойингда гоҳ тупроқ, гоҳ хазон каби сочилганларим эсингдадир. Апус ва беҳисоб апсус! Ит теккан мендек манглайи шўр бош-шингта ёстик бўлмас деб, ройимга юрмай ягровлик қилдинг. Ҳай-ҳай, агар юрсанг бир этак ўғилу қиз туғмасмидинг, бугун улар белингта қуввату кўзларингта нур ато этишиб, атрофингда айлана-ўргила қувнашмас эдими?!

– Ҳе-е, полвон, иложинам қанча, ўша кунларда жонивор бахт уввос тортиб ва додлаб йиғлаган, боттарин ғам эса масхора қилганча шараққос кулган эди-да. Ўртада ман куйдиму кулдек тўкилдим ва ақлу ҳушимдан айрилдим! Бас-е, ўтганига саловат! Хўш, чўмиччи сотволасанми? Худо ҳаққи жудаям орзан. Ишонавер, песмири! Оббо, чўливой, сенам худо кўшқўллаб урган курумсоқ экансан. Ўргилдим, йўқ бўлса йўқ-да. Пулни бетига қарамас дангалроқ харидор топилиб қолар. Айтганча, вай ўламан, манови либосинг роса қойил-мақом-да, рост, жа-а шўх-хона! Ҳи-ҳи-и, бувонгдан меросми ёки отангдан, садоғанг кетай?!

Шафоат пари кўхна хотиралари оғушида аллатовур ўксиётган Заранг дароз эғнидаги узун-энли увада лас чопонни, илк бор кўраётган каби, айрича қизиқсиниб назардан кечирди, жуда муҳим юмушни бажараётганига шубҳа қилмаган ҳолда, илвираган чоклар, жияклар ва ямоқларга хиёл титраётган ингичка панжаларини қайта-қайта илжайиб тегизди, тегизгани сайин негадир юраги дукурлар, хаёли йироқларга учар, серажин чехрасини қоплаган ҳайрат ифодаси гоҳо қандайдир шубҳаю тахмин ва гоҳо надомату истехзо нишонаси билан алмашинар эди.

– Ҳо-о, чўл киндигига киндиги бойланган қаландар, шунчоям шудгинанг учгонми, шунчоям нотавон ва лоқайдмисан, охе, иблис напаси теккандай қўланса рўдапони тоқайгача асраб қиясан?!

Шамолвой тегишаётган япроқдек оҳиста титранаётган Шафоат пари сезимларини чулғанган нохуш кайфиятни аллатовур ўксиниб ва суякларига қадар сирқираб изоҳлади. Хомушлик билан кесиб-кесиб айтилган илмоқли иборалар бот-бот Зилолани эслаётган ва ишқ баъзан ўзини ишқдан маҳрум айлаши тўғри шекилли тарзида мулоҳаза юритаётган Аваз кўксини тигдай ачитиб тимдалади. Ростдан ҳам кўп ғалати, ахир, нишхўрт каби атиги бир мирига қиммат шу алмисоки либосни янгироғига алмаштириш шунчоям қийин эканми?!

– Балки эрта шу савил капанинг бўлар?!

Ҳижрон доғида куйган булбул оху фиғонидан туғилган олов шашти янада кучайганини пайқаган Шафоат пари тагин афсусланиб кесатди ва чўмичини қўлтиклаганча тор сўқмоқ сари бурилди. Жами таънаю дашноминг ўзингга сийлов маъносида сокин илжайган Заранг дароз беихтиёр хиргойи бошлади, сўнг дадил олға босиб, дийдаси куйик маъшуқаси каби, қирмизи товланиб ҳамда кўкиш тутай-тутай ваҳимали ловуллаётган сирли унсур қаърига сингиб кетди.

Нихон қаторида дафъатан ёқа ушлаб ғилтиллаётган Аваз уйғоқ бўлган покиза руҳ ҳар қандай қалтис вазиятда ҳам тан ва жонни мустаҳкам қалқон янглиғ асрашига имон ўғирди, Нихон куруқ ёғочдай куйиб кулга эврилиши эҳтимоли борлигини яна хавфсираб таъкидлаганига эътибор бермай, карами кенг мурувватли тангри қўллашига қатъий ишониб, кумликларни кучган олов сари юзланди: бас, муборак Шифо дарёси соҳилига шу тўсикни дангал енгиб ўтсагина етажак...

Еттинчи сайр

Навбатдаги ҳам нотинч, ҳам осойишта оқшомни Нихон одатига кўра фалак бўйлаб юзганча бедор ўтказди ва субҳидам арафасида Зухал юлдузида яна малоикалар меҳмони бўлди. Беҳад қизгин суҳбат бутун курраи арз ва айникса Қурама чўли, ўзида ўлишу ўзида тирилиш жараёнида, яхшилик ва адолат қаторида, жаҳолат ва ноҳақлик билан ҳам оғиз-бурун ўпишишга мажбур бўлаётгани атрофида кечди. Эндиликда у етти қават ниқоб кийган ва шу ниқоб остида ёлғон-яшиқни рост, адовату фирибни донолик, тиканни гул ва нуқрани тилла деб баҳолаётган фитна ўчоғига айлангани бир неча марта таъкидланди. Мутгасил ҳаддидан ошиб шишинаётган макр ҳақиқатни бўйнига ғул солиб етаклаётир ва имонни чув тушириш қасдида ўргимчак мисоли тинмай тўр тўқимокда. Тобора урчиётган лоқайдлик эса, бидъату нифоқни ёқлайдиган ёвузлик билан қўл улашиб, эзгу фикр ва амаллар қадрини елга совураётгани ва муҳаббат аталмиш муқаддас туйғуни ҳавойи истаклар тантанаси йўлида бемалол қурбон қилаётгани чалкашдан чалкаш жумбоқдир...

Мунозара охири муҳаббат масаласига тақалгандан кейин Нихон ўзаро муносабатлари тобора чалкашаётган Аваз ва Зилола бўй-бастини хаёлида жонлантириб айрича ўксинди, фаол тортишаётган малоикалар кайвонисидан камоли эҳтиром билан ижозат сўрагач, мовий бўшлиқда юза-юза булутлар кифтига кўнди-да, Қурама чўлини аёвсиз камраб, фироқ ва рашқдан бағри доғланган нажотсиз булбулни эслатаётган ёнғинни бетоқат кузатишга киришди. Қандайдир афсундан озикланиб, тобора қутураётган офат жангари кузғунлар ҳамласини сира қисинмай даф этишга эришган олмос тусли чўққи пойгача етганди; лаҳза сайин у олға талпиниб чирпанар, йўлида учраган ҳар қандай тирик жон ва гиёҳни аёвсиз қийратар эди.

– Эй Парвардигор, шафқатингни дариғ тутмай, Шифо дарёсини қаттиқ соғинган Авазини паноҳингда асрагин, яъни холис ниятли ўғлонга самандар хислатини ато айлагин!..

Нихон Тангри таолога астойдил ўтинган дақиқада Аваз элу элат орасида машҳур ўша афсонавий куш қудрати, иродаси ва шижоатини ўзлаштирган баҳодирдек тетиклашди. Энди кўнгли иқлимга ажиб сурур қуйилганига астойдил ишониб, мағрурона наъра тортаётган гўзал ва салобатли чўққига ўрала-бурала вишиллаб чирмашаётган алвон қатламларни бафуржа ёриб илгариларди. Кўпинча даҳшатли офат тажовузларини енгил бобида чинакам шижоат кўрсатаётган Заранг дароз билан Шафоат паридан андоза олиб рағбатланар ва

айни пайтда хомушланиб хўрсинар эди: қанийди ҳозир улар ёшлик фаслига қайтишса, ҳаётларини қайтадан бошлаб, ахилу иноқ давру даврон суришса?!

Аваз жумлаи олам ва барча улуг қадриятлар ижодкори қодир эгамдан Зилола ва Халил пурчага инсофу диёнат тилаётганда мудҳиш офат бутунлай йўқлик сари чекинди ва бутун борлиқни теран жимликка йўғрилган фароғат қамради. Қимирлаган жами тирик жон ниҳоят хотиржам тортди, кенгликлару дараларни қоплаган зарангу саксовуллар, кичитқону себарга, отқулоғу коврак ва бошқа алафлар тинчланди, юмрону каламушлар ковлаб ташлаган сайхон қоқ ўртасида илдиэлаган ва эмин-эркин бўй чўзган танҳо хурмо ҳам бехосдан руҳи ёришиб яйради.

Қурама чўлида сийрак учрайдиган ва эндигина бешга тўлган хурмо бир армон туфайли хафагазак: кўкламда бехосдан увуллаб қўзғалган аямаъжуз чаман-чаман гулини аёвсиз қақшатиб кетгани ва бир дона ҳам мева тутмай умрини беҳуда ўтказаетгани учун беҳад ўксинади. Бетайин аямаъжузни муттасил қарғай-қарғай келаси йил омади албатта кулиб боқишига умид боғлайди. Чиндан ҳам умид букилмас суянчи эди, аттанги, Олача карвонига эргашиб дарбадар юрган ва учраган одамга ота-бобоси муғанний-чолғусоз ўтганини айтиб мақтанадиган ҳабаш сиёқли давангир киши ўша умидини буткул хазон айлади.

Сочу соқоли тўкилгандек сийрак ва бўйнида эчки елинидай бўқоқ бўртган ҳабаш туш қизиғида хануз худписанд аямаъжузни ерлаб инграётган хурмо остида соялаб тамадди қилди. Қаппайган қорни тўйгандан кейин дарди дунёсига фарқ ёлғиз дарахт атрофида чимирилиб айланди, ажиб ҳавас ичра мийиғида кулиб, дарҳол танасига дастарра тортди. Ўткир қачову пичоқ ёрдамида илон оғзидан чиққандек текис шохидан дилларни ошuftа этувчи қулинг ўргилсин *нафис най ясади. Сўнг қалбида илҳом ва сурур булоқдай жўшиб, эртасини ўйлаб қайғураётган дарахт хусусида берилиб қувноқ куй чалди; сўлий бошлаган барглари сиқиб ранг олгач, янада шодланиб дарахт суратини чизди: охири у бору йўғини унутиб, ўз пўстлогидан тикилган кавуш кийишини истаб қолди*⁸ ва чидолмай нола чекди. Қиймаланган оёқларига орзусидаги кавушни илгандан кейин ўртанган ва чўлоқланган кўйи боши оққан томонга бадар кетди, бадар...

Панадан барисини ижирғаниб кузатган Аваз супурги чўпидай ингичка мўйловчасини бурай-бурай найни кўйнига солиб кўйган ҳабашни бўғиб ўлдиришга тайёр эди. Аммо у куёндек шитоб жуфттак ростлади-ю, қуруқшаб тарс-тарс ёрилган лабларини қимтиб сўқинди. Ҳоврини аранг босиб, эрта сен ғаламис гумроҳни тангри жазолагай дея ғудранди-да, Ниҳон ҳайратланиш ва завқланиш хислати хусусида айтаётган ваъза астойдил қизиқсиниб қулоқ тутди. Салдан кейин Ниҳон ёлғиз хурмони аямай қийратган ҳабашни оқу қора фарқини билмас зехни пўстак муттаҳамга қиёслади ва у созандалик бобида Мусабек кўлига сув қуя олмаслигини таъкидлади. Натижада Аваз Мусабекни ғойибона янада ёқтириб қолди ва ўша йигит ижросида афсунли дуторий куйлар тинглаш тилагида Ниҳон ортидан овозаси етти иқлимни тутган Камолон сари ошиқди, аттанги, дараю тўқай, қиру адир ва барханлар оша ўпкасини қўлтиқлаб бораётганда ортидан визиллаб етиб келган қовоқари беҳад нохуш хабар айтди. Ногоҳ шунда бошига Зилола раво кўраётган қаттол мусибатдан асло қолишмас ташвиш тушгандай тутакди ва чексиз афсусга кўмилиб сўради:

– Ҳой, касофат, ҳозир қайда экан?

Қовоқари пулни бештош қилиб ўйнаб юрган Мусабек кўпдан бери гадойтопмас Туманак харобазорида ноилож муқим яшаётганини уқдириб ғурунглади ва бечорани кўргандан кўрмаган авлороқ эканини афсусланиб орага қистирди.

⁸ Азиз Саид.

Аъзойи бадани тердан шалаббо бўлган Аваз баттар ажабсиниб қайгура бошлади, пинаги бузилмаган Ниҳон азалу абад инъоми саналмиш Шифо дарёси сари йўл ўша қароргоҳ орқали ўтишини маълум қилгандан кейин сал тинчланди ва лекин барибир бояги мужда бағрига чақир тикандай қадалиб турарди...

Борлиқни тун чодирини ўраганда Ниҳон мангу бедорлик нашидасини янада теран туйиш ва ёритқичлар арзи ҳолини тинглаш учун илоҳий яшин шохчаси каби шаффоф товланганча фалак тоқига ўрлади. Кун бўйи тинмай масофа билан басма-бас олишиб тинкаи мадори қуриган Аваз Мусабек бойвачча туғилган шаҳри ва ҳовли-ҳарамини нечун ташлаб кетдидикин деган ўйда беҳад йирик бархан биқинига чўзилди. Киприклари юмилганда шуури қатларида муҳаббат кўпинча нафрат қошида ожизона титраши, зулмат жони шуъла ихтиёрида бўлиши, атиги бир ҳовуч тупроқда замин аччиғу чучуги жамлиги, митти япроқ тўқай ёки ўрмон ҳайбатини ифодалашини, томчи тушида денгизни кўриб ўқиниши ва ўрни келса нимжон ниначи парвоз бобида сор лочиндан ўзиши ва ниҳоят парча булут улкан сел етаклаб келиши хусусидаги ажиб тушунчалар айқаш-уйқаш ғивирлаётган эди.

Вожаб, ҳадемай бариси соядай қайгадир липиллаб чекинди-ю, хамир тахлит кўпчиган жисми ҳам эрий-эрий йўқолди ва Мажид гушна бошлиқ собиқ ўғриллар яратган ва Қурама чўли беазага эврилган Қаноат боғи қошида пайдо бўлди. Шухрати чор тарафга ёйилган макон қирчиллама йигитдай кучу қувватга тўлган куз фаслининг қаҳрабо, пушти ва қирмизи бўёқлари сеҳрига чулганганди. Ғарқ пишиб етилган, шираю шарбатга тўлган шиғилдан шиғил меваларини кўтаролмай эгилган дарахтлар оҳиста сирлашиб чайқалишар ва торгина сўқмоқлар бўйлаб нари-берига шошилаётган ёшу қари йўловчиларни ҳузурларига чорлашар эди.

Мана энди нотаниш кимсаларга элакишган ва роса иштаҳаси очилган Аваз олтин мисоли жило сочиб товланаётган нашвати ва шафтоли, олма ва анорлардан тўйиб-тўйиб истеъмол қилади; ҳатто олис йўл учун пича ғамлаб ҳам олиши мумкин. Лекин бариси хомхаёл бўлиб чиқди ва дилига гумон аралаш ғашлик оралади. Аниқроғи, Заранг дароз суйган кўшиқни дўриллаб айта-айта телбаваш илгарилар экан, ётоғига ошиқаётган куёш ногоҳ қорайиб муштдай кичрайди, замин ёввойи тўлқин теграсидаги қайиқдай лопиллаб чайқалди-да, ажабтовур тароватга беланган Қаноат боғи ваҳимали гувуллаб қоронғи ўрага эврилди. Бўйи ва эни тобора кенгайиб, таги чуқурлашаётган ўнгир қирғоғида, попуксимон сарғиш илдизларда, кўзлари ола-кула Мажид гушна, увада чопон кийган ва оғир ўтин ортмоқлаган Заранг дароз аранг осилиб турарди, этак томондан еру кўкни титратиб Олача қарвони жадал силжимоқда эди...

Сутдай оқ субҳидам ойсиз кечани тахтидан қулатгунча ғалати туш Аваз руҳишуури қатларида айрим арзимас ўзгаришлар билан яна бир неча марта узук-юлуқ такрорланди. Олис уфқ чехрасини оч пушти ва қирмизи шафақ пардаси ёпганда тушдаги каби Қаноат боғи пешида олазарақ ҳолда қўл қовуштирганди. Мовий нурлар шодасига осила-осила заминга тушган Ниҳон сандалсимон қояда виқор тўкиб ўтирган ва дарада яшовчи ҳайвонлар сардори кўнгир айиқ ва сал нарида чўнқайган ошқадидай сап-сарик ғилай тулқивой сари безовтаҳол боқаётган эди. Тулқивой ўзаро тил бириктирган бир гала бебош қирғовул томонидан бадарға қилинаётгани ҳақида минғирлаб шикоят қила кетди. Қулоқлари динг айиқ оғзини каппа-каппа очиб эснагач, хаёлан ниманидир тўрсайиб муҳокама айлади-да, олайиб ғазаб сочди ва арзғўйни ғирромликда айблади. Келгусида у сабр косаси тўлган кўзғолон аҳлини уддабурон ва холис ҳомий сифатида ҳимояга олади, эвазига ҳар кун тонгда ихтиёрий учиб келадиган уч нафар семизгина мўмину қобил қирғовулни нонушта дастурхонига тортади, фаҳму фаросатдан қисилган нафси

бузук тулковой янгиғ улар ортидан сира кувмайди ва умуман уяларига тумшук тикмайди...

Шўргинасига шўрва тўкилишини яққол пайқаган тулковой дарҳол писмиқланиб ниҳолдай эгилди, мўлтираганча жами айбига иқроор бўлгандан кейин ўпкасини кўлтиқлаб ва пахмоқ думини лик-лик ўйнатиб букри тепалик ортига яширинди. Завқи келган айиқ эса, қандимни урсам ярашур маъносида кажава қорнини қашлай-қашлай мириқиб хохолагач, қизғимтир тили осилиб чопа-чопа Олача карвонини қувиб етди-ю, дуч келган бўм-бўш аравага бир амаллаб илашди...

Недир хавфу хатарни сезиб чўчигандай Олача карвони сал секинлаган чоғда уйкуси тўла тарқамаган Аваз ақлу ҳушини ўғирлаган ғаройиб тушини таъбирлаш истагида жонҳалак эди. Лекин ҳар қанча мияси қатигини ачитса ҳам ғайб ва шуур жумбоқларига дахлдор юмушни эпшолмади. Ўзига ошиқча бино кўйган кўнғир айиқ, пихини ёрган тулковой ва кўзғолончи қирғовуллар муносабатини ўйлаб хитланаётган Ниҳон эса бу борада билагон: мавриди келган заҳоти ёрдамини асло аямай, ўша туш мағзини миридан-сиригача батафсил шарҳлайди ва ҳар бир ғалати тафсилотига тегишли барча саволига эринмай чуқур жавоб қилади.

Аваз таҳсину тасанно айтишга тийёр: тунов куни Ниҳон хилват гўшада Заранг дароз ва Шафоат пари ўртасида кечган можаровий суҳбатни холисона йўсинда жуда юқори баҳолади. Жиддий қиёфага кирган фаришта айни шу ғаройиб мулоқот бир-бири сари доимо интизор интилган ва интилгани сайин ўзаро йироқлашган икки қалб тўқнашуви эканини батафсил изоҳлаганда Аваз беҳад орзиқди. Чиндан ҳам ўша фурсатда қарахт тортган тиллар кўпроқ ночорона сукут сақлади, ҳижрон азоби остида муттасил эзилавериш тугаётган жонлар, газаклаган аламу армон ва ниҳоят залвор пушаймон ва ғуссага чулганган сезимлар жўшиб сўйлади ва натижада ақлу идрок косаси тубидан бир қанча нозик маънолар қалқиб чиқди юзага!..

Заранг дароз ва Шафоат пари тортишувида ошкор бўлган ғоят аччиқ ўқинчлар аслида орзу-умиди ушалмай кўкси ёғочдек ўйилиб ёлғиз яшаган ва ҳаргиз дили ёниб яшаётган жамияки ошиқча бегона эмас. Чумолидек беозор икки жабрдийда бутун умрлари мобайнида туйиб келган беадад ҳасрат ва ғусса Аваз учун ҳам тан ва жон орасидаги масофадек жуда яқин: агар Зилола чиндан қалта фикрлаб, қасамга ўхшаш бурунги аҳду қарорини бузса, эрта шаксиз Заранг дароз каби омад қушидан мангу айрилади ва кўнгли иқлимида пайдо бўладиган надомат чоҳига қулайди. Тезда тўла бўй кўрсатадиган айрилиқ тикани аллақачон майсадек унгани шубҳасиз, шундай экан, фақат аламу армон ва санчиғу надоматдан иборат ўша мудҳиш ҳодиса, яъни ақлга сифмас беҳад қаттиқ ҳолига, бугуноқ – *ширин жони узилмай, тирик чоғида яқка ўзи қониқиши ила мардона мотам тутса маъқул*⁹ бўлади ва бул аза бемалол таскин ўрнини босса не ажаб...

– Дардингга шерикман, барака топкур!..

Ниҳон кеча очофат бўрилар чангалига тушган сигир суяклари узра ўкина-ўкина увуллаётган шамолвойни ажабсиниб кузатиш баробарида Аваз кўнглини ўқиб улгурган эди. Шалдираб илгарилаётган Олача карвони сароб ютгандек кўринмай қолгач, нимагадир Аваз хаёли бир кундуздай тиниқ тортди ва бир хуфтондай хиралашди. Тавба, қайғу изидан келган қайғу, ҳаддан ташқари кучли қувонч қалбни тобларми ёки майиб қиларми; нажотни бегона санаган умид холи не кечади, ҳайтовур ундай умид эзгулик корига ярамаса керак; агар бир маслак бошқаси пайини қирқишга интилса ўртада ҳақиқат изтироб чекиши ва таназзулга учраши шубҳасиз.

⁹ Алишер Навоий.

Афсус қилса чиндан арзийди: эндиликда ҳақиқий ибратга лойиқ бунақа ғаройиб тўхтамларни етарлича қадрлаш, хусусан, ўзида ўлиш ёки ўлмасдан бурун ўз азасини тутиш ва ўша мотам ҳаётий шараф эканини идрок айлаш учун ҳар ким ҳам қодир эмас. Минг уйли Тегана қишлоғида унақа таваккалчи валломат қарийб учрамайди. Ким билсин, балки ёшлик фаслида Мажнун нисбасига эришган ва ҳамон уни йўқотмаган қаландар қария бу ишни боплаб уддалаши мумкин, ҳайхот, ҳозир шўрлик қайдадир куйиниб ўтин кесишу тўплаш билан оворай сарсон ёки тайёрлаган ўтинини инқиллаб орқалаган ҳолда жонидай суйган қўшиғини эзиб айта-айта аллақайси кир белидан ошаётган бўлса керак.

Аваз беихтиёр мамнун жилмайди: Заранг дароз аввало кўнгли билан қиёматлик дўст тутинган банд ва шу боис тангри таоло ҳомийлиги остида имон гавҳари баҳосини оламда мавжуд жами жавоҳирот баҳосидан бир неча чандон баланд ҳисоблайди ҳамда уни бор кучини сарфлаб асрайди; қаттол нафс балосидан йироқ юришни уқтирадиган ҳикматлар эса беадад заҳматдан иборат олис йўлини ёритувчи, эътиқод ва ихлос сари чорловчи чироғига айлангани муқаррардир. Бурунги сўфийлар каби фақирлик фаҳримдир дея руҳланиб, мискинликни юксак мартаба ва давлатдорликни қашшоқликка менгзаб яшаётган бўлса ажаб эмас, алқисса, ҳар бир тукига қадар мислсиз жумбок...

Аваз жиғилдон ройини синдириш осон эмаслигини чамалаб аста бош чайқаган эдики, ногоҳ ғойибда *Нафсинг сени охир дамда гадо қилгай*¹⁰ сатри булбул хо-нишидай ёқимли эшилиб янгради. Нафис садаф ёки дур мисоли тизилган сара сўзлар оҳанги сирли товланарди. Салдан кейин янада тиниқ жилоланиб, хом сут эмган ҳар қандай инсон бирон хил заифлик ҳукмига шаксиз бўйсунуши, яъни дийдасида катта ёки кичик кемтик мавжуд бўлиши ва оқибат ўзидан ётсираб яшашини қайд этаётгандек туюлди. Холис ниятли оқилу доно зот, уммон остидан садаф қидирган ғаввосдек, сабру тоқат ва шижоат билан мудом зиё силсиласига интилади, лекин қайси бир манзилда асосий маслагидан туйқус адашиб, ноилож бутун эркини мудҳиш зимистон ихтиёрига топширади.

Қариликка ён босмаслик илинжида жисму жонида сақланган ёшлик иштиёқини тежаб-тергаб сарфлашга тиришаётган Заранг найнов бағрида кемтик кўплиги аниқ, фақат кишини беҳад ўкситадигани, яъни энг қаттоли ҳижрон балоси туфайли вужудга келгани шубҳасиз. Беҳад аччиқ ана шу хулоса Аваз бағрини оғу суртилган тигдай тилим-тилим қилиб ачитди ва ўша заҳоти дил қўрғони вайрон бўлишидан манфаатдор ҳижрон даҳшатини тагин ҳам чуқур туйди. Нозу истиғноси бисёр Зилола чехраи малоҳатига атиги бир марта тўйиб боқиш учун қаттол дор оғочи остига боришу азиз жонидан кечишга тайёр эди...

Давоми бор

¹⁰ Аҳмад Яссавий.

НАЗМ

Шарифа САЛИМОВА

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. 1951 йилда туғилган. Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎЗМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Ҳаёт завқи”, “Менинг баҳорим”, “Тонгга қасам”, “Хизр булоғи”, “Ватан суврати”, “Олимлик ва одамийлик”, “Гиёҳлар билан тиллашган инсон” каби китоблари чоп этилган.

Тўмарис

Достон

1

Поёнсиз саҳролар гулга чулғанди,
 Майсалар ҳаллослаб, қирларга чопди.
 Қиш бўйи жунжиккан саҳролар энди
 Устига баҳорой бахмал тўн ёпди.
 Дарёлар гулдираб, оқдилар масрур,
 Оқ, парқув булутлар тутди самони.
 Куёш тишлаб қолди ҳайрат бармоғин
 Кўргач, гулга тўлган алвон дунёни.
 Орол жанубида ҳилпирар баҳор,
 Осмонга ўрлайди ингичка тутун.
 Кулунлар ирғишлар, туялар чўкиб,
 Аста чодирини ёя бошлар тун.
 Тўлин ой зулматни парчалаб ташлар,
 Соялар сингишиб кетади тунга.
 Оқ ўтов қошида момолар нотинч,
 Ногоҳ сукунатни синдирар. Инга...
 Инга... Найдек нафис бу гўзал товуш...
 Инга... Шуълаланиб ётади фалак...
 – Шохим, суюнчи, тез суюнчи беринг!
 Малика кўз ёрди! Ўғил муборак!
 Массажетлар шоҳи қилар табассум,
 Қўксида соҳир қуш сайрайди чунон.
 Йўрғакдаги гўдак ширин тамшанар,
 Нурдан сочқи сочар заминга осмон.
 – Маликам, муборак, ўғил сизга ҳам,
 Гўё кўраяпман мен бир ширин туш...
 Ҳарир либосларда нурга чулғаниб,
 Табассум қилмоқда гўзал Тўмарис!

Тўмарис! Сочлари мисли шалола,
Қадимий саҳронинг эрка боласи.
Бугун оху каби у гўзал жувон,
Бугун у паҳлавон гўдак онаси.
Ярим кечагача ёнди гулханлар,
Саҳро энтикади, чечаклар сархуш.
Массагетлар шоҳи миҳжа қоқмади:
– Ўғлим, бу оламга хуш келибсан, хуш!..

2

– Ўғлим, жигарбандим, чор-атрофга бок,
Булар сенинг саҳронг, сенинг маконинг.
Киндик қонинг томган бу кенгликларга
Энди азал – абад туташдир жонинг.
Дунёнинг қайси бир бурчида бўлма,
Товонинг соғинар шу улуғ туфроқ.
Ўғлим, менинг қалбим кўзлари ила
Аждодларинг юрти – кенгликларга бок.
Тилло қанотли ой сузади кўкда,
Ёвшанлар уфураб баҳор исини.
Мўйсафидлар қалбин уйқуга жойлаб,
Хотир китобига битар тушини.
Массагетлар шоҳи ўғлини қучар,
Гўдак иси тўлар чўлу саҳрога.
Тамшанган чақалоқ – кўзлари юмуқ
Она кўкси, дея, боқар дунёга.

Муносиб тухфа

Ватанимиз, халқимиз тарихи бадий адабиёт учун бамисоли битмас-туганмас, чек-чегарасиз дафина. Данте “Илоҳий комедия” да ёзганидек: “Нимаики чегарасиз, бу – ўз-ўзига ўлчовдир”. Она тарихимиз, айнан, шундай.

Олис ўтмишимизда шундай воқеалар, шундай қаҳрамонлар бордирки, биз уларни илмий атама билан архетип образлар дейишимиз мумкин. Бу дегани улар минг йилликлар қаъридан чиқиб келиб, ўзида умумбашарий, умуммиллий ҳақиқатларни жамлайди ҳамда муайян азалий қадриятларни мудом таъкидлаб ва сақлаб келади. Маълумки, улардан иккитаси, айниқса, машҳур. Бири ўз элини бутун бир босқинчи қўшиндан омон сақлаб қолган оддий чўпон Широқ бўлса, иккинчиси форс империясининг мутакаббир ҳукмдорини мағлуб этиб, унинг кесилган бошини қонга чўмдирган буюк аждодимиз она Тўмарисдир.

“Тарих отаси” дея ном қозонган қадим юнон муаррихи Ҳеродот машҳур “Тарих” асарининг биринчи китоби “Клио”да Кир ва массагетлар маликаси Тўмарис ҳақидаги тўқнашувни аниқ рўй берган воқеа сифатида тасвирлаб, уни бир кун келиб афсонага чиқаришларини аввалдан сезгандек, гап охирида: “Кир ҳалокати ҳақидаги турли мулоҳазалар орасида ушбу менга энг ҳақиқатга яқини кўринади”, дея махсус таъкидлайди. Кейинчалик, Тўмарис воқеаси Рим тарихчиси Орозийнинг етти китобдан иборат “Мажусийларга қарши тарих” асарида ҳам айнан Ҳеродотдагидек тилга олинади... Ардоқли шоирамиз Шарифа Салимова “Тўмарис” деган достон ёзибди, унда “тарих отаси”нинг бизнинг икки ярим минг ёшли момомиз ҳақида ёзганларига, айнан, ҳаётий ва тарихий ҳақиқат сифатида қараб, қадимий, олис воқеаларнинг поэтик трагик манзаралари бадий қайта тиклаб берилади.

Тарихий факт, маълумки, бадий адабиёт учун хомашё ҳисобланади. Умуман олганда, тўғри бўлган бу фикр Тўмарис ҳақидаги тарихий воқеага унча мос эмас. Бу воқеа шу даражада тишиқ ва мукамалки, уни хомашё дейиш инсофдан эмас.

3

Қабила кўксиди яна бир қуёш:
 – Барча улуғларни, энди, айланг жам.
 Қўнғироқлар яна хуш жарангласин,
 Момолар ҳам четда қолмасин, қаранг.
 Ўғлимга муносиб исм топамиз,
 Токи, унда бўлсин бургут шиддати.
 Оқар дарёларнинг ҳайкириқлари,
 Улуғ қабиланинг улуғ қудрати.
 Она аллалари оқсин қонида,
 Она халқи учун у бўлсин қалқон.
 Асрлар ўтса ҳам массагетларни
 Хогирида тутсин жумлаи жаҳон.
 Токи, массагетлар фахр этаолсин,
 Ҳақиқат олдида бука олсин тиз.
 – Шоҳим, ўғлингизга биз исм топдик,
 Шоҳим, уни деймиз биз Спаргапис!
 Жажжи Спаргапис ухлайди маъсум,
 Шамол исларини ҳидлайди тўйиб.
 Тўмарис жилмаяр, масъуд, шодумон:
 – Ҳали улғайсинки, бир йигит бўлиб!

Шоирамиз мазкур достониди тарихий фактларга вужуд ато этади, гўё. Воқеа кечган муҳит ва вақтнинг ҳиссий поэтик манзарасини яратади. Йигирма беш аср аввал бўлиб ўтган воқеа-ҳодисалар кўз ўнгимизда, айни пайтда, рўй бераётгандек яққол тасвирланади.

*Поёнсиз саҳролар гулга чулганди,
 Майсалар ҳаллослаб қирларга чопди, –*

дея баҳорий мисралар билан бошланади.

Шоира асар учун ўн бир ҳижоли мисра танлаган. Лекин, ўрни келганда, воқеа мароми талаб қилганда, маънони чайқатиши зарур бўлганда, ритм ва оҳангни кескин ўзгартира олади:

*Йигитлар кўксиди порлайди тугён:
 Ғалаба...ғалаба...ғалаба!..*

Ёки ўғли ҳалок бўлганини эшитган она ҳолати:

*Ўқ еган қуш каби ингра Тўмарис...
 Тўмарис...*

*– Қаддингни тик тут, аёл,
 Аламларни ют, аёл!
 Ўзинг айтгил, дунёда,
 Кимнинг бағри бут, аёл?*

Майсалар шивирлаб, Аракс гулдираб айтган бу сўзлар она Тўмарис фарёдига муносиб лисоний либосдир. Оҳангнинг бундай кескин ўзгариши ўқувчини бир хиллик зеркишидан асраса, иккинчидан, шеърий матнга қўшимча маънолар олиб киради. Биринчи ҳолда, ғалабанинг беҳад нашидаси, айни пайтда, унинг чалалиги, муваффақияти таъминланса, иккинчи ҳолда, ўзбек халқ қўшиқларига хос оҳанг достонга қўшимча янги руҳ олиб киради. Достон бир зарб билан ўқилади. Бу асардаги фикрлар тиниқлиги ва туйғулар покизалигидан далолат. Хуллас, “Тўмарис” достони шоирамиз Шарифа Салимованинг муносиб туҳфасидир, десак янглишмаймиз.

*Сувон МЕЛИ,
 филология фанлари номзоди*

4

Вақт шошар, югурар, илдам чопади,
 Йигит тўлганида ўн саккиз ёшга.
 Массagetлар шоҳин қистади ажал,
 Фоний дунё бошқа, боқийлик бошқа.
 Югурук вақт йўртар – қайсар суворий.
 Ҳеч кимга, ҳеч қачон тутмайин кулоқ.
 Массagetлар шоҳи кўз юмар чоғи
 Деди: Маликам, сен ғамдан бўл йироқ!
 Кўзёш тўкаверма, ўкситмасин дард,
 Менинг муҳаббатим сен билан мудом.
 Ўзинг ва ўғлимга қўндирмагин гард,
 Шунда менинг қалбим топади ором.
 Малика қўлида қолиб қўллари
 Шоҳ кетди. Мангулик юртига шоша.
 Тўмарис... Тўмарис... Гўзал малика
 Энди сени кутар қандай томоша?

5

Сарой. Базми жамшид чикқан авжига,
 Қандиллар қуёшдек сочаётир нур.
 Олтин тахтда олтин қадах кўтариб
 Сархуш чайқалади Эрон шоҳи Кир.
 Мусиқа янграйди сеҳрли, дилхуш,
 Тинмай сипқорилар анор тусли май.
 Раққосалар нозли хиром этади,
 Гоҳ мунгли йиғлайди созлар аро най.
 Баркаш тўла олтин қўлма-қўл ўтар,
 Сочқилар сочилар хурлар бошидан.
 Қайдадир инграйди фақир бир мискин
 Бошини қўйганча қабр тошига.
 Жангту жадаллару қирғинбаротлар
 Халқнинг тинкасини обдан қуритмиш.
 Ўлмас шоҳ аталмиш Эрон шоҳи Кир
 Кўзёшли косани халқига тутмиш.
 Не-не азаматлар йўқликка учди,
 Уруш сўрайверди саноксиз қурбон.
 Давлатлар шоҳ Кирнинг қўлига ўтди,
 Юртим, деб, ўғиллар берганида жон.
 Ногоҳ, базми жамшид таққа тўхтайди,
 Кир қўлида қадах, турар пурвиқор.
 Вазир қўл силкиб дер: – Энди тарқалинг,
 Эртага шошилич маслаҳатлар бор.

6

Сарой сув қуйгандек сукутга чўмган,
 Гулларнинг ифори оламни тутмиш.
 Боёнлар шивирлар шабада мисол:

– Массагетлар шоҳи оламдан ўтмиш.
 Машварат бошланур, подшоҳ Кир шодон,
 Кутган хушxabари жонига малҳам.
 Неча замонларки орзу қиларди,
 Массагетлар юртин кул қилмоқни ҳам.
 Тўсиқ йўқ. Тўмарис энди қолмиш тул,
 Қўлин сўраб унга қўяди тузок.
 Сарҳадлар кенгаяр. Шухрати ошар,
 Жангсиз кул бўлади хотин бўлган чоғ.
 Битилган мактубга кўз ташлайди шод,
 Гўё бургут келиб қўнади қўлга.
 – Айтинг, – дер, – элчига, мактубни олиб
 Зудлик билан тушсин биз айтган йўлга.

7

– Ўғлим, кўлларингни юрагимга қўй,
 Кўксимга бошинг қўй, у урар дук-дук.
 Отанг мен-ла бирга нафас олмоқда:
 У қалбим тўрида, у мудом тирик.
 Ватан ҳам биз билан, сахро, кир, адир,
 Олов селида ҳам Ватан ягона!
 – Онажон, мен ерга кулоқ тутяпман.
 Ернинг ҳам юраги бор экан, она!
 – Шундай, ўғлим, шундай, суянган тоғим,
 Кел, кўксимга босай, жажжи арслоним!
 Ўғил онасининг кўзёшин артиб,
 Деди: – Сизга фидо бўлсин бу жоним!

8

Ипак сочларини ўйнайди шамол,
 Учиб бораётир булут каби от.
 Сахролар шивирлаб қолар бемажол,
 Бошига эгилиб келар коинот.
 Қирққиз тулпоридан чакнайди чақин,
 Олов шамшир каби ярқирар бари.
 Олдда елиб борар гўзал Тўмарис,
 Ортда чўл-биёбон маликалари.
 Озод кенгликларнинг озод қушлари,
 Тим қора кўзларда ёнади қуёш.
 Сарвқомат, мағрур, моҳир чавандоз,
 Барчаси навнихол, бари жуда ёш.
 Бирок, камон отса беҳато нишон,
 Қилич чопганида кесилар тош ҳам.
 Сарвқомат қизлар, бўй етган қизлар
 Не-не суронлардан чиқади омон.
 Йигитлар чакмоқдек майдонга кирар,
 Кураш тушганида хансирайди ер.
 Қоядаги бургут қўлига қўнар,

Улар мисли йўлбарс, улар мисли шер.
 Массagetлар юрти ғаним кўлига
 Бермаган ҳаттоки битта тошини.
 Массaget кўёши – жудолик ёмон
 Ҳеч кимга кўрсатмай артар ёшини.

9

Массagetлар шоҳи боқий дунёда.
 Ҳаёт давом этар. Қайнайди қозон.
 Ибтидо интиҳо оралиғида
 Бу кўҳна дунёга барчамиз меҳмон.
 Тўмарис тунлари мижжа қоқмайди,
 Олислардан эсар нохуш шамоллар.
 – Қизим, бирозгина мизғиб олсангчи, –
 Деб далда беради донишманд чоллар.
 Тун тирик. Бу кўзлар доимо чакнок,
 Юлдузлар ғалати порлаб туради.
 Тўмарис, Тўмарис – гўзал малика
 Тонггача юрт кезиб, бедор юради.
 Баъзан от йўрттириб узоққа кетар,
 Йўрта-йўрта тулпор терга ботади.
 Тўмарис!..
 Отнинг оғзидаги кўпикларини
 Ипак рўмолчаси билан артади.
 – Бўш келма, тулпорим! Бўш келма, жонвор!
 Менга садоқатли дўстим ўзингсан.
 Ипакдай ёлингга бўлайин тумор,
 Кенгликларга боққан кўрар кўзимсан.
 Мен бу дунёларга сиғмайин қолсам
 Сиримни ўзингга ошкор этаман.
 Ёлғиз ўзинг, ёлғиз сен билан, дўстим,
 Поёнсиз оламга учиб кетаман.
 Бўш келма, тулпорим, бўш келма, жонвор,
 Бу тун ҳам беминнат сен билан қолай.
 Сенинг ўмровингни жаннатдай билиб,
 Бир нафас, бир нафас мен мизғиб олай.
 Тулпор ёлларига уйқашдир сочлар,
 Субҳи сабо уни силайди аста.
 Гўзал Тўмариснинг беором умри
 Юртин оромига мудом пайваста.

10

Субҳидам уйғонар зарб товушидан,
 Навқирон йигитлар саф-саф туради.
 Мохир тирандозлар, абжир овчилар
 Викор-ла кўшинга қараб юради.
 Ҳар тонг маликанинг эр йигитлари
 Ватан ороми-чун машқ қилар чаптаст.

Улар қоплон мисол эпчил ва хушёр,
 Ҳатто йўлбарслар ҳам келолмайди, бас.
 Спаргапис машхур тирандоз, ўктам:
 У от чопганида етолмас шамол,
 У қилич ўйнатса, осмон ҳайрагда,
 У кураш тушганда замин бўлар лол.
 Массаетлар юрти... Ўтов... Оқ тутун
 Ўрлаб юксакликка сингиб кетади.
 Йигитларки, тиним билмас туну кун,
 Улар Ватанига қалбин тутуди.

11

Ногох, олислардан отлик кўринди,
 Тулпорнинг дукури тушди кулоққа.
 Йўловчи чарчаган кўп ҳорғин эди,
 Беланганди бошдан оёқ туфроққа.
 Кексалар синчиклаб қарашди узоқ,
 Ёш-яланг қизикиб сўроққа тутди.
 Маликанинг махсус хос хизматчиси
 Ўтовга йўлчини етаклаб кетди.
 Элчи, тунни тун демайин, кунни кун демай,
 Жазирама олов селини ютиб,
 Олис ўлкадаги подшоҳ номидан
 Гўзал Тўмарисга келтирмиш мактуб.
 Борлик жим. Сукутда, машварат учун
 Йиғилиб келишар улуғлар бир-бир.
 Бир зум ҳордиқ олган элчи сўзини
 Тингламоққа маҳтал бу дунё, ахир!
 Элчи ерни ўпиб қилади таъзим,
 Куёш маъбудидек Тўмарис шоён.
 Элчи бош эгганча тураверар жим,
 Мактуб тутган кўли гўёки бежон,
 Қотганча, сўнг, аста тушар титроққа.
 Мактубни ўқийди хизматчи секин
 Чуқурроқ эгилар шойи вараққа:
 – Бу мен – Вавилону Ассирияни,
 Мидияни қўлда тутган шаҳаншоҳ –
 Буюк Кир бўламан. Енгилмас, жасур,
 Менинг кимлигимдан бу дунё огоҳ.
 Мен сизга, маликам, салом йўллайман,
 Уни қабул айланг, қилмангиз инкор.
 Токи, суянсангиз тоғингиз бўлай,
 Оташин севгимдан айланг ифтихор.
 Маликам, сиздаги бу тенгсиз чирой
 Бу мағрур қалбимни банду банд этмиш.
 Ипак кокилингиз мендек бир шохни
 Бечора қул мисол занжирбанд этмиш.
 Сизнинг хаёлингиз ила ўтар кун,

Қафасдаги кушдек қийналади жон.
 Гўзал чехрангизни бирдам кўргали
 Менда на илож бор ва на бор имкон.
 Теграмда чарх урган нозанин гуллар
 Энди уйғотолмас заррача хоҳиш.
 Қаро тунларимни ёритар шамдек
 Сизнинг васлингизни ваъда қилган туш.
 Келинг, саройимнинг бекаси бўлинг,
 Бугун тушларимда сизни кўрибман.
 Озод кенгликларда қанот қоққан куш,
 Сизнинг кўлингизни сўраб турибман.
 Гўё чақмоқ чақиб, оловли шамшир
 Тилиб юборгандек само кўксини.
 Спаргапис ногоҳ йўлбарсдек сапчиб,
 Парчалаб ташламоқ бўлди элчини.
 – Тўхта, ўзингни бос, қизиққон бўлма.
 Элчига ўлим йўқ. Йўқ унда гуноҳ.
 Сен элчининг эмас, оғули мактуб
 Ўралган ғунчанинг қатларига боқ.
 Ватан хавф остида. Подшоҳ Кир бизни
 Қул қилмоқни айлаб қолди ихтиёр.
 Элчига ўлим йўқ. Бу хавф олдида
 Ўйламай қилинган ҳаракат бекор.
 Сенга бу сўзларни мен эмас, ўғлим,
 Бир-бир сўзламоқда оппоқ соч толам.
 Бу мактубга қандай жавоб беришни,
 Маликамиз билар, лочиним, болам!
 Улуғ мўйсафиднинг гўзал виқори,
 Етти ўлчаб, сўнгра кесмоғи бир-бир.
 Барчани ногоҳон хушёр тортдирди,
 Юртга даъво қилган маккор, подшоҳ Кир.
 Бу ғаразли мактуб тинч дарёларни
 Ўзандан чиқариб, қилгандай бебош.
 Қахру ғазабга лик тўлди қабила,
 Оромин йўқотди кекса ҳамда ёш.
 Нима қилмоқ керак? Барча сукутда?!
 Қандай жавоб қилар Тўмарис она.
 Ногоҳ рад этмаса подшо хоҳишин
 Массажет ўлкаси бўлар вайрона.
 Наҳот, қафас кутар сор лочинларни,
 Наҳот, хур қизимиз бўлар канизак?
 Наҳот, озод кунлар абас бўлсаю
 Бошимизга тошлар ёғдирса фалак?
 Қандай жавоб қилар гўзал малика,
 Барчанинг дилида биргина савол?
 Ниҳоят, сукутни парчалар ҳукм:
 – Нелигин биламиз оғу тушган бол.
 Айтинг, шохингизга, сўзимиз битта,

Қандай келгандингиз. Шундай кетингиз.
 Ушбу оқ матога ўралган тошни
 Унинг қўлларига, албат, элтингиз.
 Бизнинг ниятимиз оқ мато каби,
 Ёмонлик қилмаймиз сизга ҳеч қачон.
 Бирок, бизга қарши қўл кўтарсангиз,
 Сизга харсанг қайтар биздан беомон.
 Яна такрор айтинг, уруш бўлмасин,
 Уммондек чайқалсин осуда ҳаёт.
 Гулу, майсалару тоғлар чечаги
 Бизни дуо қилиб турсин умрбод.
 Яна такрор айтинг, уруш бўлмасин,
 Оға-инилардек яшайлик инок.
 Гўдаклар уйқуси мусаффо бўлсин,
 Онаси бошини силаётган чоғ.
 Айтинг шоҳингизга, рад жавобимиз
 Унинг кўзларини тўлдирса қонга,
 Дарёнинг ҳар икки томони, асли,
 Уч кунлик йўл эрур бизнинг томонга.
 Сўнгра, ёвлашамиз. Ва қиламиз жанг,
 Массажетлар унга бошин эгмайди.
 Енгилмас шаҳаншоҳ уни не қисмат
 Кутиб турганини ҳали билмайди.
 Энди йўлга чиқинг. Довкур йигитлар,
 Элчининг ёнида қоядек туринг.
 Қораси кўринмай кетгунга қадар
 Безиён, безахмат кузатиб туринг.
 Малика қўлини кўксига қўйди,
 Кўзлари ёнарди, товушлари шахд.
 – Менга ишончингиз, меҳрингиз учун
 Улуғларим сизга беқиёс раҳмат!

12

Эрон шаҳаншоҳи юрар бетоқат,
 Кетган элчисидан йўқ ҳануз дарак.
 Фирдавсмонанд боғлар сиғмас кўнглига,
 На бошидан нурлар куйгувчи фалак.
 Мен ким – Эрон шоҳи енгилмас подшоҳ,
 Яқин Шарқ илгимда – гўзал Вавилон,
 Ассирия ҳамда Мидияларни
 Бир ҳамлам биланоқ қилдим мен вайрон.
 Олдинда ёввойи Осиё турар
 Тезде Фарбу Шарқда қоқаман қанот.
 Массажетлар менга ўйинчоқ эрур,
 Менга қарши турса бўлади барбод.
 Мен – Кирман, дунёни даҳшатга солиб,
 Ўлмас шоҳ бу, дея, қолдираман из.
 Азамат ўғлонлар, эй, ботирларим,

Ҳамиша жангга сиз тайёр турунгиз.
 Бетоқат тўлғонар маккор шаҳаншоҳ,
 Тўмарис ёдидан чиқмайди бирдам.
 Ногоҳ хизматчиси хабар келтирар:
 – Подшоҳим, қайтибди энди элчи ҳам.
 Ҳориган, эзилган элчи жимгина
 Подшоҳ оёғини кўзига сурар.
 Кўлида оқ мато, недир ўралган,
 Элчи сукут сақлаб ҳамон жим турар.
 – Хўш, қандай хабар бор, гунгмисан, сўзла,
 Тўмарисдан борми бирор хушхабар?
 Яхши хабар бўлса, бўлгин огоҳ сен,
 Бошдан оёққача сочажакман зар.
 Тиллога кўмилиб бўласан сармаст,
 Не нозанин қизлар гуллар тугади.
 Ёмон хабар бўлса. Қаҳрланар шоҳ,
 Шак-шубҳасиз, албат, бошинг кетади.
 Гапир кўлингдаги бу қандай матоҳ?
 – Буми, бу тош. Шоҳим, омонат нарса.
 Элчи бош кўтармай, чизади ерни.
 Бир қошиқ қонимдан ўтинг шаҳаншоҳ,
 Бу тошни малика Тўмарис берди.
 Сизнинг таклифингиз у айлади рад,
 Сўнгра тинч яшашни қилди ихтиёр.
 Агар у ўлкага кўз солсангиз гар,
 Ҳар бирин кўлида тошмас, харсанг бор.
 Кўприк қураман, деб, машаққат чекманг,
 Массаетлар сизга бермайди озор.
 Кўшинларни олиб тинч ва хотиржам
 Сиз дарёдан сузиб ўтинг бемалол.
 Уруш бошласангиз, то дарёгача,
 Уч кунлик йўлни сиз босиб ўтасиз.
 Сўнг дарёдан кечиб, яна йўл юриб,
 Уч кундан сўнг уни жанг-ла кутасиз.
 Тўмарис ўзининг элини олиб,
 Уч кунлик йўл юриб кетади нари.
 Сўнгра, кирғинбарот жанглар бошланар,
 Муддат тугаган кун тонгнинг саҳари.
 Бор жавоб шу бўлди. Маъзур тутинг шоҳ,
 Массаетлар тоғдек ғурурли экан.
 Улар нигоҳида мен бир сир кўрдим,
 Кўзларда чайқалиб ётибди Ватан!..
 Бу қандай надомат, бу қандай хўрлик,
 Массаетлар уни писанд қилмади?
 Шундай буюк шоҳни, енгилмас шоҳни
 Бир ёввойи аёл кўзга илмади.
 Эшитган кулоққа бу не гап, ахир,
 Гўё кулаб кетмиш осмонўпар тоғ.

Кир карахт! Саройни наъраси тутар:
 – Баринг кул қиламан. Қўйганча тузоқ.
 Шоҳ уч кун бетоқат кўзин юммади,
 Юлдузларни бир-бир санаб чикди у.
 Энг қабих, энг маккор ҳийла ипларин
 Ҳасад тароғи-ла тараб чикди у.
 Шошмай тур, Тўмарис! Мени Кир дерлар,
 Сенинг сўзларингга кулоқ солайин!
 Шундай макр қилай, сенга сездирмай
 Қайсар юрагингни юлиб олайин.
 Шошмай тур, Тўмарис! Шошма, эй, аёл,
 Сен қайғу лойига қоласан ботиб!
 Узоқ сукунатдан сўнг бирданига
 Кир тонгни бўзартди қаҳқаҳа отиб!

13

Подшоҳ саройида бир шарпа кезар,
 Унинг нелигини сезмас ҳатто куш.
 У шоҳ юрагига куткулар солар:
 – Тезроқ амр айланг, бошлаймиз уруш!
 Озод ўлкаларни, ёт ўлкаларни
 Жанг ила бўйайлик қип-қизил қонга.
 Ҳеч кимса сизга тенг келмайди, шоҳим,
 Туғингиз порласин ўша маконда.
 Сизга чўри бўлсин мағрур Тўмарис,
 Йигитлари бўлсин сизга отбоқар.
 Дунё билиб қўйсин, бош эгмаганнинг
 Ҳоли, асли, бундан бўлар бешбадтар.
 Тезроқ амр айланг, бошлайлик уруш,
 Массагетнинг номи ўчсин дунёдан.
 Кўприк курмоқликка амр айлангиз,
 Қўшин ўтолмоғи учун дарёдан.
 Кир ногоҳ бир сапчиб тушади: Ҳа, ҳа,
 Солдан кўприк ясанг! Кўприк, дарҳол!
 Катта жангга катта тадорик зарур!
 Аракс солланиб оқар беғубор,
 О, Аракс! Улуғ дарё, улуғ сув,
 Не-не қирғинларни кўрмади бошинг?
 Яна пок бағрингга тушмоқда ғулув,
 Яна тинмас бўлди кўздаги ёшинг.
 – Қани, боёнларим, бирма-бир сўйланг,
 Не қилсак ғалаба бизга бўлур ёр?
 Кир бобоси – қаҳри қаттиқ Крез дер:
 – Массагетлар томон ўтмоқлик даркор.
 Сарой нақ арининг уяси каби,
 Ҳозирлик кўрилар катта юришга.
 Навкирон йигитлар, саркардалар ҳам
 Тунни мижжа қоқмай ўтказар тикка.

– Бобо, ўғлим Камбис, Эронда қолинг.
 Биз лашкарлар билан йўлга чиқамиз.
 Массagetлар ҳамда Тўмарисни ҳам
 Туфроққа тикамиз – гўрга тикамиз.
 Токи, билсин улар Кир ким эканин,
 Осиё кўлимга кўнажакдир нақд...
 ...Бир чеккада турар навкирон йигит,
 Ойга термилганча маънос ва карахт.
 Бало-қазо каби елади кўшин,
 Аракс тўлғониб, азобда оқар.
 Не-не офатларнинг гувоҳи ой ҳам
 Юзга парда тортиб, булутдан боқар.
 Нечун керак қирғин, нечун керак жанг?
 Жавобсиз савол бу, қайдадир, бироқ,
 Абадий ҳаётнинг бонгини чалиб,
 Дунёга келмоқда яна чақалоқ.
 Аракс тўлғонар, гувлайди дарё,
 Тўмарис кетмоқда узоқ йўл босиб.
 Массagetлар кетар уч кунлик йўлга,
 Курол-яроғини елкага осиб.
 Кўшин кечиб ўтди дарёни охир,
 Лашкар ўртасида тинмайди юмуш.
 Бир нафас мизғиган Кир – қонхўр подшоҳ
 Хобида Дорони кўраётир туш.
 Қариндоши Доро Осиё узра
 Ва Овруро узра қоқармиш қанот.
 Кир ўзида йўқ, уйғонар мамнун:
 – Ғалаба менга ёр бўлибди, наҳот?
 Бу туш хайрлидир, хей, лашкарларим,
 Ҳар лаҳза бағоят хушёр туринглар.
 Бир кун йўл юрамиз, сўнгра, тўхтаймиз,
 Ана ўша жойда чодир қуринглар.
 Мўри малах каби юради лашкар,
 Олди ва охири кўринмас сира.
 Чодирлар тикилди, ёзуғ дастурхон,
 Шароб денгизлари тугамас сира.
 Турфа таомлару олтин қадаҳлар
 Май билан лиммо-лим, ҳатто, кўз тинар.
 Бир қисм лашкарни шунда қолдириб,
 Кайхисрав орқага чекинар.
 Ногаҳон Тўмарис топади хабар:
 – Наҳот, Кир кўшини ортга қайтади?
 – Кир ортга қайтибди, аскар қолдириб
 Ҳамма бир-бирига шуни айтади.
 Маслаҳат қилади қабила яна,
 Кимдир ёниб сўзлар, кимдир сокин – жим.
 Спаргапис йўлга отланар дарҳол:
 – Лашкарингни асра, ўғлим, жон ўғлим,

Хушёр бўл, ҳамиша кўзим йўлдадир!
Кўксини чақмоқдек тилиб нохуш ҳис,
Барча улуғларни ёнига олиб,
Ўғлига фотиҳа берар Тўмарис.

14

Чақмоқдек ярқирар навкирон ўғлон,
Душман чодирларин ёриб кирар шарт.
Камонлар ширқирар, найза отилар,
Ғанимни шиддат-ла, қилганча карахт.
Йўлбарсдек отилар ғаними томон,
Йигитлар бўғзида титрайди сурон:
– Сени ғанимларга бериб қўймаймиз,
Азиз она юртим, азиз онажон!
Тарикдек сочилар ғаним лашкари,
Қолган-қутганлари қочади яна.
Йигитлар кўксида порлайди туғён:
– Ғалаба... ғалаба... ғалаба!..
Жанг майдони сокин, чивин учмайди,
Сочилиб ёгади ерда мурдалар.
Ҳориган йигитлар олмоқ учун тин
Бир нафас, бир нафас чодирга кирар.
Ҳайҳот, бу жаннатми, анвойи таом,
Хуш ислар мисоли хушни олади.
Чодир деворида турфа нақшлар
Бир бора кўз солган ҳайрон қолади.
– Бу қандай сув эрур? Ёқутдек ёнар,
Йигитлар умрида кўрмаган уни.
Бу тансиқ куш гўшти, бу каклик, бу не,
Кўзлардан кувади ногоҳ уйқуни?
Йигитлар ўлтириб таомланар хуш,
Йигитлар сезмайин ича бошлар май.
Бир муддат ўтганда бўлганча сархуш,
Кўшиқ айта бошлар ё ухлаб қолар.
О, маккор Кайхисрав, нафс бандаси
Гулдек йигитларга сен қўйдинг тузоқ.
Йигитлар, йигитлар, ўлим чоҳида
Наҳот, шунча ухлаш мумкинми узоқ?
Улар ухлайдилар маъсум ва гўзал,
Ажал роҳатланиб қўшиқ бошлади...
...Қонхўр Қир итлари шафқат билмайин
Уларни қилич-ла чопиб ташлади.

15

– Ўғлинг кўлимизда, не дейсан, аёл,
Таслим бўл, бўлмаса кетади жони?!
Шамоллар етқизди онага хабар:
– Вайрон бўлди, дея, бор хонумонинг.

Спаргапис асир. Ўкрайди шамол,
 Инграйди барханлар, инграйди сахро.
 Тўмарис, қаддингни тик тут, эй, аёл,
 Йўқса озодлик ҳам бўлади рўё!
 Тўмарис бағридан келади ингроқ,
 Қиличига томар лабининг қони.
 Кирга хабар йўллар. Бир сўз демайин
 Элчини йўллайди ўша замони.
 – Қонхўр Кир! Қахрамон эмассан, билгин,
 Бу ғалаба эмас, бу найранг, ёлғон.
 Ҳалол жангда қилич кучи биланмас
 Узум суви ила сен енгдинг, инон.
 Сўзимга қулоқ сол, ўғлимни қайтар,
 Ўғлимни менга бер. Яхшилиқча кет.
 Йўқ десанг, Тўмарис ичади қасам,
 Бошингга ит кунинг солажакман! Ит!
 Тангри номи ила қасам ичаман.
 Юҳо бўлсанг ҳамки, сени тўйдираман.
 Боламни қайтиб бер, йўқса, эй, мальюн,
 Қонга ғарқ қилганча сени ўлдираман.
 Кир мактубни ўқиб, заҳарли кулар,
 Дер: – Айт, аҳмоқ аёл сўздан қайтсин!
 Мени Кир дейдилар, саҳройи аёл
 Энди тушларини сувларга айтсин.
 Элчи нохуш келди, бўғриқиб юзи,
 Тўмарисга барин айлади баён.
 Малика ҳайкалга айланган эди,
 Гўзал юзларидан қочганича қон.
 Отини елдириб, олисга кетди,
 Тўрт томон югурди, қуш каби учди.
 Сўнг қўлин қуёшга чўзганча узок,
 Худди маъбуд мисол. У қасам ичди:
 – О, қуёш тангриси!
 Улуғ номинг билан қасам ичаман.
 Сенинг оташингдан яйрар коинот,
 Олов жоминг билан қасам ичаман.
 Сен борсан, оламда гуркирар ҳаёт.
 Сенинг нуринг эмган майсалар ҳаққи,
 Гўдақлар товонин ўпаётган ер,
 Улуғ уммонлару жилғалар ҳаққи,
 Анвойи чечаклар тутган дала, кир,
 Ризқини жимгина элтган чумоли,
 Яйловда қуюндек учган тулпорлар,
 Офтобрўяларда исинган чоллар,
 Майсалар юзини ювган ёмғирлар,
 Денгизлар тубида яширинган дурлар,
 Сочларимни силаб, югурган шамол,
 Келинчак мисоли ийманган ҳилол,

Тунлари самода ёнган юлдузлар,
 Навраста ўсмиру, бўй етган қизлар,
 Барчасин кўксида тутган ер ҳаққи,
 Улуғ осмон ҳаққи, улуғ эл ҳаққи,
 Қасам ичаман!..
 ...Ғанимни мисоли ёйдек букаман,
 Мен ғалаба учун жоним тикаман.
 Бошига ўлимдан кийдираман тож.
 Унга паноҳ бўлар қон тўла саноч.
 Ўлим уни дўстим дея кучади,
 Саноч тўла қондан тўйиб ичади.
 Қасам... Душман букар қаршимизда тиз...
 Тулпорин елдириб кетди Тўмарис...

16

Спаргапис гўё ёмон туш кўрар,
 Худди тош босгандек вужуди оғир.
 Қушдек қанот қоқиб учайин деса,
 Оёқлари оғир, кўллари оғир.
 Бу қандай сир, дея, кийналар йигит,
 Содик навкарлари бермайди товуш.
 Ҳамон англай олмас, маккор Кайхисрав
 Ҳийласи батамом берганини иш.
 У ногоҳ кўз очиб, лол қотди бир зум,
 Аъзойи бадани тушди титроққа.
 Бош узра Кайхисрав илжаяр эди,
 Қиличини тираб азиз туфроққа.
 – Хўш, сен, Тўмариснинг асл тулпори,
 Пойгага кирмасдан, бўлибсан забун.
 Қани, сени севган меҳрибон онанг,
 Қани, кўкрагига урган ўша кун?
 Мени ўлмас подшоҳ дейди бу дунё,
 Менга йўллолмади, ҳаттоки, ажал.
 Қани, сен суянган баҳодирларинг,
 Бир оғиз амрингга бўлгувчи маҳтал?
 Тўмарис сўзимни рад этди ва, лек,
 Ўзига у қабр қазиди бешак.
 Мен билан жанг қила олар эмишму
 Йўрғакда сут ҳиди анқиган гўдак?
 Атрофингга бир бок, нени кўрарсан,
 Ҳар галгидай омад менга кулган гал.
 Чақир, дўстларингни, келар экан ким,
 Барчасини кучиб ётибди ажал.
 Уят азобидан титрайди йигит,
 Занжирбанд шер каби уринар чунон.
 Қанийди номусдан сингса туфроққа:
 – Оҳ, мен нима қилиб қўйдим, онажон,
 Наҳот, қабиламга келтиргум кулфат?

Онажон, онажон, ҳийлага учдим,
 Мен ўғил эмасман, бир исмим ғафлат.
 Ғалаба ўрнига, шаробни ичдим,
 Менинг ботирларим бўлдилар қурбон.
 Онажон, онажон, бебаҳо онам,
 Мени ҳийла қилди тамом шармисор.
 Қани, кўксимдаги улуғ ғурурим,
 Қани, сиз уйғотган номус билан ор?
 Шу улуғ туйғулар талоши аро
 Менинг тириклигим бўлди-ку бекор.
 Онажон, кечиринг, улуғим онам,
 Дийдор қиёматга қолганлиги рост.
 Сўнг тилга кирдию подшоҳга деди:
 – Мени кишанлардан айлангиз халос,
 Қўлларимни ечинг, мен шоҳ ўғлиман,
 Сиз маккорлик ила қилдингиз асир!
 – Майли, кўрайлик-чи, не ҳунари бор, –
 Қаҳ-қаҳ отиб қулди ғолибона Кир. –
 Менинг тўримдаги олтин балиқ ул,
 Тўмариснинг жони. Кетмас узоққа.
 Ҳадемай шамолдек елиб келар ул.
 Парвона келгани каби чирокқа
 Йигит қўлларида оғир сирғалиб
 Кишанлар саркарда пойига тушар.
 Чор-атрофда ётар дўстлари бежон,
 Жони қақшаб борар, қони увушар:
 – О, қуёш тангриси! Ўзинг бер мадад!
 Йигит соқчи томон индамай борди.
 Йўлбарсдек ташланиб, ханжарин олиб
 Навқирон юракка тикиб юборди.
 Иссиқ, жуда иссиқ... Ловиллар само,
 Гўё тангри жомда оташ тутади.
 Қип-қизил қон ила алвонранг дунё,
 Уфққа қон ила видо битади...
 ...Дук-дук. Қайдин келаётир илоҳий товуш,
 Наҳот онам келмиш қошимга бу дам?
 Онажон, қўлингиз кўзимга сурай,
 Ғафлат азобини кўтармас танам.
 Бу сизмисиз, ота. Қўлимдан тутинг,
 Ханжарнинг тиғидан ором олар жон.
 Мен юртим сотмадим. Ишонинг, ота,
 Энди кетаяпман ёлғиз сиз томон.
 Она, не дедингиз? Ватан биз билан,
 Олов селида ҳам Ватан ягона.
 Онажон, мен ерга қулоқ тутяпман,
 Ернинг ҳам юраги бор экан, она!
 Дук-д-у-у-к. Юрак кетиб борар боқий дунёга,
 Қуёшнинг қип-қизил нурига ботиб.

Кир тош қотиб турар, сўнгра қиличин
 Ёвшанлар ичига юборди отиб...
 ...Шамол югуради хўнграб, ҳаллослаб:
 – Боланг ўлди, она! Сочларингни ёй!
 Самода юлдузлар инграб юборар,
 Кўзёшин булутга яширади ой.
 – Боланг ўлди, она! Сочларингни ёй!
 Қайдин келаётир ажал сингган ис?
 Ўқ еган қуш каби питирлар юрак,
 Ўқ еган қуш каби инграб Тўмарис...
 Тўмарис...

– Қаддингни тик тут, аёл,
 Аламларни ют, аёл!
 Ўзинг айтгил, дунёда,
 Кимнинг бағри бут, аёл?

Майсалар шивирлаб айтди бу сўзни,
 Аракс гулдираб бу сўзни айтди.
 Саҳролар, адирлар, қирлар қўшилиб,
 Ватан деган улуғ соҳилдан қайтди.
 Тўмарис... Тик турар қоя мисоли,
 Кўзларида ёнар нафрат деган ўт.
 Жони жаҳонида азоб тўлғонар:
 – Сен Ватан олдида дунёни унут!
 Ўғлим, сен юзимни қаро қилмадинг,
 Сизлар ҳам жон берган, эй, ботирларим!
 Энди улуғ жангга киражакмиз, биз,
 Кетдик азаматлар!.. Баҳодирларим!..

17

Лашкарлар гувиллар, гуриллаб борар,
 Олдда Тўмариснинг учади оти.
 Гўё довул унга бошчилик қилар,
 Гўёки бўронлар силар қанотин.
 Тўзон кўтарилар самога қадар,
 Кўксини ёндирар илоҳий бир ҳис.
 Оловга айланиб, дунё кўксида
 От қўйиб, олдинда борар Тўмарис.
 Кир даҳшат ичида қотмиш бир нафас:
 – Бу, ахир, аёлмас, бу, ахир, офат!
 Қўшинлар тўқнашди. Учар найзалар,
 Минг-минглаб жангчилар олмиш жароҳат.
 О, ўлим найзаси, гулдек умрнинг
 Неча минг-мингининг бошини еди.
 Ҳеродот ёзади: Бор жанглар аро
 Бу жанг оғир эди, даҳшатли эди.
 Камондан ўқ учар, олисда душман,
 Ҳар икки томонда тўхтамас саваш.
 Найзалар тугади. Дарё бўлди қон,

Энди жанг ханжару найза аралаш.
 Узоқ давом этар қирғинбарот жанг,
 Галаба ўзидан бермайди дарак.
 Кир таҳлика ичра уни кузатар,
 Кўнглида ғашлик бор, бўлиб жонсарак.
 Хаёл кетиб борар олис Эронга,
 Ўлим ваҳшатидан бўлганича лол.
 Ногоҳ кўз ўнгида ярқ этиб пайдо
 Бир замон зиндонга ташлагани чол:
 – Шохим, – деган эди, – умр кўринг узоқ,
 Панжангиз зарбидан ожиз қолур фил.
 Аёлга ўқ отманг, қурашманг, ахир,
 Хукмрон эрурсиз сал кам ўттиз йил.
 Бисёр тўкилди қон не юртлар аро,
 Оналар туфроқни чангаллаб қолди.
 Фарзанд доғи, деган шум қисмат, ахир,
 Не-не оналарни қаҳрига олди?!
 Тўмарис, у – аёл, у – она... Ватан...
 Она арслон каби кучли, қаҳркор.
 Оналарга сазо берманг, бир куни
 Улуғ оналарнинг уволи ҳам бор.
 Қонхўр Кир сесканиб кетди бир нафас,
 Қиёмат кўпарди ер узра бу дам.
 – Қани, лашкарларим, қиринг аямай,
 Тирик қолмасин, ҳей, бирорта одам.
 Тўмарисни тирик тутмоқлик керак,
 Қудратим олдида дунёси бекор.
 Жангчилар жон олиб, жон берар, эвоҳ,
 Ханжарлар ялтирар ўчли, қасоскор.
 Ажал найзалари шувиллаб учар,
 Эрон жангчилари бирма-бир ўлар.
 Ватандан узоқда, очиқ кўзига
 Озорли, бегона туфроқ тўкилар.
 Уфқ томон ҳорғин оғади куёш,
 Қон каби нурлари сочилиб кетар.
 Кўзларида қондек ялтирайди ёш,
 Энди куёшлигин у ҳам унутар.
 – О, одам боласи,
 Нафс бандаси,
 Она замин нечун ботади қонга?
 О, одам боласи, жаннатий гўша
 Наҳот, камлик қилур сендек инсонга?
 О, одам боласи, бу очиқ кўзинг
 Қачон олтинларга, туфроққа тўяр?
 Наҳот, Одам Ато зурриёдлари
 Бир-бирин кўлида ўлар?
 О, одам боласи!..
 Саваш давом этар, мурдалар тоғи

Ортиб бораверар, билмай ниҳоя.
 Эроний, массагет жангчилари ҳам
 Чекинмас ортига билониҳоя.
 Уфқ томон ҳорғин оғади куёш,
 Самода кезади қоп-қора булут.
 Эронийлар бир-бир қирилиб борар,
 Қўли баланд келиб борар массагет.
 Тўмарис бамисоли чақмоқдек елар,
 Ипак сочларида ёнар аланга.
 – Ботирларим, менинг баҳодирларим,
 Ғалаба элтамиз она Ватанга.
 Уюлиб боради мурдалар тоғи,
 Бу жанг жанглар аро даҳшатли, ахир.
 Массагет қиличин зарбидан, ногоҳ,
 Йўқликка учади тажовузкор Кир.
 Сон-саноксиз мурда, худди гул каби
 Ўн гулидан бири очилмаган қалб.
 Бири инграб ётар, онажон, дея,
 Бири жон беради вужуди титраб.
 Ниҳоят, ғалаба... Кўтарилар туғ,
 Массагетлар зарра-зарра толмади.
 Мағлуб бўлди ғаним, майдонлар аро,
 Эрон жангчилари тирик қолмади.
 Тўмарис амр ётар баҳодирларга:
 – Ғалаба майдан бўлингиз сархуш.
 Мурдалар ёнидан подшоҳни изланг,
 Кўраётган бўлса керак ширин туш.
 Ботирларим менинг, баҳодирларим,
 Мардлик бошингизга кийдирибди тож.
 Энди қасамимни бажармоқ керак,
 Ғаним қони билан лик тўлсин саноч.
 Йигитлар оралар жанг майдонини,
 Қалашиб ётади мурдалар, ахир.
 Ногоҳ, бир чеккада кўзида кўркув
 Ўлиб ётар эди маккор, қонхўр Кир.
 Бошини танидан жудо қилдилар,
 Олиб келтирдилар Тўмарис томон.
 Кирнинг ёпилмаган очиқ кўзида
 Таҳлика ва кўркув эди ҳукмрон.
 – Қасам ичган эдим, эй, босқинчи Кир,
 Сени тўйдираман дегандим қонга.
 Яна айтган эдим, тинчгина яшаб,
 Қадам қўйма, дея, бизнинг маконга.
 Яна аёлман, мен, онаман, дея,
 Сени улуғ, дея, этгандим кадр.
 Ахир, билмасмидинг Ватан онада,
 Она эса, албат, шул Ватандадир.
 Боламини кўксимдан олдинг суғириб,

Салкам ўтгиз йилча тўймадинг қонга.
 Сенга айтган эдим, тинчгина яшаб,
 Қадам қўйма, дея, она маконга.
 Тўмарис сўзим бул: Эй, қонхўр золим,
 Қўркув тўла кўзинг сен каттароқ оч!
 Ичишинг, емишинг энди қон бўлсин,
 Энди макон бўлсин қон тўла саноч!
 Тўмарис шундай деб, мағрур ва озод,
 Тик боқди олддаги мингларча жонга.
 Кирнинг ушлаганча сочидан азод
 Мальун калласини ботирди қонга.
 Сўнг, от чоптирганча кетаверди ул,
 Она Ватанини кўксига босиб.
 Эркнинг туғросини юракка қадаб,
 Куёш нурларига сочи уйқошиб.
 Ҳамон кетаётир, от чоптириб ул,
 Массажет туғини кўтарганча шаън.
 Ахир, битта номи она Тўмарис,
 Яна битта номи она ва Ватан!

ҲУКМАТ

**Ўлм билан гавдат ҳеч ҳам келиша ол-
 майди, кимга-ким илмни бойиш манбаи
 қилиб олса, у узоққа бормайди, ярим
 ўйдага ҳалок бўлади.**

Абу Райҳон БЕРУНИЙ

НАСР

Абдужалол РАҲИМОВ

1953 йилда тугилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. “Ломакон”, “Мугат фолбин”, “Йўлда кетаётган одам” номли ҳикоя ва қиссалар тўпламлари чоп этилган.

ЖИЙДА ГУЛИ

Қисса

1

Кичик хона деразасидан тушган ёруғлик қоп-қора мўйлови бугдойранг юзига ярашган қотма йигитни ёритиб турибди. У тик турганича оқ оралаган сочи орқага таралган устози узатган қоғозларни олди. Таҳрир қилинган мақоласини олгин излаётгандек диққат билан варақлай бошлади. Саҳифалардаги айрим сўзларга соатнинг милидек нозик чизикларда қалам теккизилганди. Булар жузъий камчиликлар, деган хулосага келиб, енгил тортди. Охирги бетни очиб, ажабланди:

– “Ҳасан Али” деб ўзгартирибсиз-да? – устозига “Тушунмадим?” маъносида қаради.

– Ҳа, нима, – газетанинг янги сонига тарх чизаётган Иззатилла ака унинг гапига парво қилмади. – “Ҳасан Алиев”дан кўра “Ҳасан Али” десак жаранглаб эшитилади. Бу ўзбекона, ҳам тезроқ таниласиз. Тўғрими?

Ҳасан масъул котибнинг гапига қўшилиш ёки қўшилмасликни билолмай иккиланди. Мўйлови остидаги юпқа лабларини бироз қимтиб турди-да, бу имзо ўзига ёқаётганидан мамнун жилмайди: “Ҳасан Али! Машҳур ёзувчиларнинг тахаллусига ўхшайди!”

Иззатилла ака завқ-шавқ билан қилаётган ишидан тўхтаб, бошини кўтарди. Катта-катта катакларга бўлинган сарғимтил қоғозга ҳавас билан қараб қўйди-да:

– Бугун Оқчашмага бораси-из, Ҳасанбо-ой, – деди сўзларни сақичдек чўзиб-чўзиб. – Чорвачилик фермасидан битта зў-ўр лавҳа керак. Мўминжон акага кўнғироқ қилдим, у киши ферма мудирини. Ёш, зў-ўр сут соғувчи қиз бо-ор, деяпти. Ўша қиз ҳақида лавҳа ёзиб келасиз. Манави бўш жой – сизга!

Ҳасан Иззатилла аканинг ёнига ўтиб, чизаётган тархига тикилди. Учинчи саҳифанинг нақ ярми бўш эди.

– Шу жой сизники! Газета эртага саҳифаланади. Уйда ма-азза қили-иб ёзиб келсангиз, Ёдгора опа бирпасда “мошинкалаб” берадилар, – у гап тамом, дегандек, кафтларини бир-бирига ишқалади.

Ҳасан устозининг олдидан икки хил ўйда чиқди: Университетни битириб, таҳририятга ишга келган кунидан газетанинг масъул котиби – Иззатилла акаси

устозлик қилди. Қийналиб, калаванинг учини тополмаган пайтларидаям бирорта топширик бериб, йўлга бошлайди. Бир неча марта хўжаликларга ҳам ака-ука бўлиб бирга чиқишди. Энди фермага ёлғиз ўзини йўллаётир. Бу ишончми ёки синов?

2

Оқчашма – туман марказига туташган катта қишлоқлардан бири. Шимол томонидан кумушранг ипақдек товланиб Бўзсув оқиб ўтади. Бўзсувни одамлар ўзларича канал, ариқ, дарё ҳам дейишади. Оқчашмаликлар учун эса дарё. Қишлоқ одамлари ўз дарёларининг сувини паноҳларидаги оилалари, фарзандларидек муқаддас деб билишади. Хасталарни шу сувда чўмилтирса шифо топишларига чин дилдан ишонишади. Бу ишонувчан, жайдари одамларнинг феъли ҳам ўзларига ўхшаган турфа, ғалати. Баъзилари чўрткесар, жангари бўлса, бошқаси зиёлинамо, мўмин.

Ҳасан Оқчашма қишлоғини, қишлоқ оралаб оқаётган Бўзсувни болалигидан билади. Ўша пайтларда дарё ҳақидаги афсоналарни эшитса ваҳимага тушган. Улардан бири ҳали-ҳануз ёдида. Афсона дарёга кўндаланг туриб қолган улкан лаққа балиқ ва севгилисига етишолмаган балиқчи йигит ҳақида эди...

...Узоқ ўтган замонларда Бўзсув дарёсининг бўйидаги қишлоқда хушсурат, паҳлавон келбатли бир йигит бўлган экан. У ёлғиз онаси билан яшар, балиқчилик билан тирикчилик ўтказаркан. Бу йигитга қишлоқнинг кўп жонон қизлари шайдо бўлишибди. Лекин йигитнинг муҳаббатга ташина, саркаш юраги қишлоқдаги катта бойнинг қизи – Мафтунага оҳанрабодек талтинаркан. Йигитнинг севгиси шунчалар кучли эканки, Мафтунани бир кўрмоқ, юрагининг ҳовурини босмоқ дардида бойнинг уйи атрофида кечаю кундуз айланиб юраркан. Ҳамқишлоқлари ошуфта йигитни “Мажнун” дея атай бошлашибди.

Мафтуна ҳам ҳаётини Мажнунсиз тасаввур қилолмас экан. Йигит билан қизнинг юракларидаги муҳаббат чўғи тинҳона учрашувларнинг отаи бўсаларида алангаланибди. Озурда жонлар бир-бирларига талтинишар, аммо етиши олишмасди.

– Мафтуна, сенсиз яшолмайман, – деди кунларнинг бирида Мажнун.

– Мен ҳам, – тан олди Мафтуна.

– Мафтунам, отанг қизини камбагалга берармиди?

– Биламан.

– Нима қиламиз, жоним?!

– Оҳ, Мажнуним, бизга ҳам сарафроз кунлар борми? Бу ишқ иккимизни ҳам ҳалок қилади, – дея йиғлади Мафтуна.

– Севгилим, ундай дема, – қизни овутиди Мажнун. – Ноқислигим фақат камбагаллигимда. Энди мен кўп, жуда-жуда кўп балиқ овлайман. Худо хоҳласа, бойиб кетаман! Отанг сени менга беради!

Мажнун туну кун дарё бўйидан кетмабди. У тинмай балиқ овларкан. Сөгинч қийнаганда Мафтуна билан учрашар, ҳамоҳанг қалблар бир-бирига ишқ сирларини сўзлашар ва Мажнун яна Бўзсув бўйларига, балиқ овлагани шошаркан.

Оқар сувлардек кунлар, ойлар ўтибди. Мажнуннинг қайиғи ҳамон ваҳимали жарликлар остида тинимсиз сузаркан. Сирли жарликлар унинг ҳижрон қўшиқларига акс-садо бераркан.

Ана шундай кунларнинг бирида Мажнуннинг қайиғи нимагадир зарб билан урилди. Қайиқнинг сувга ағдарилишига бир баҳя қолди. Мажнун анча ҳаракат билан базўр қирзоққа чиқиб олди. Ўрнидан туриб, дарёга қаради-ю, ҳанг-манг бўлиб қолди! Дарёда ниҳоятда улкан лаққа балиқ кўндаланг туриб, сувни тўсиб қолганди. Мажнун бундай баҳайбат балиқни энди кўриши эди. Бу балиқнинг ово-

засини кекса балиқчиларнинг ҳикояларидангина эшитган. Лаққа шунчалар катта эдики, Бўзсувнинг беиш қулочлик ўзанида ортига бурила олмабди. Улкан оғзи қирғоқдаги гил тупроққа тикилиб қолган, кўзлари илтижо билан тикилади.

Баҳайбат лаққанинг сеҳрловчи кўзларига қараб Мажнуннинг ҳуши бошидан учди. Кўз ўнгида сувлари уфққа туташган улкан денгиз пайдо бўлди. Денгизнинг аждаҳодек мавжлари қирғоқни ювиб турибди. Уфқдан баҳайбат лаққа сузиб кела бошлади. Балиқ чучук сувга, дарёнинг уммонга қуйилиши жойига ўзини урди. У оқимга қариши суза кетди. Сузаверди, сузаверди, ниҳоят Бўзсувнинг она Сирдарёга қуйилиши жойига етди.

Баҳайбат лаққа Бўзсувда ҳам ўжар оқимга қариши тўхтовсиз сузди. Ниҳоят, қамишзор соҳилга етганида жим туриб қолди... Мажнун балиқнинг атрофида пайдо бўлган сонсиз-саноқсиз увулдириқларни кўрди. Лаққа увулдириқларига қулай сувни излаб Бўзсувга сузиб келган экан. Ва ниҳоят... улкан лаққа ортига қайтмоқчи бўлди. Лекин Бўзсувнинг ўзани торлик қилди. Балиқ сувга кўндаланг турганича шу ерда қолиб кетди...

Мажнун балиқнинг кўзларига тикилиб ана шуларни билиб олди. Сакраб ўрнидан турди-да, қишлоққа, уйи томонга шамолдек югура кетди. Ҳеч кимга эътибор бермай, тўхтамай чопиб бораверди. Уйида уни онаси қариши олди:

– Болажоним, Мажнуним, нима бўлди? – дея сўради ўғлининг аҳволидан хавотирланиб. – Яна бой қувиб юбордимми?!

– Йўқ, онажон, Бўзсувда баҳайбат лаққа кўрдим. Дарёга кўндаланг туриб қолибди. Атрофи тўла увулдириқ. Энди бойиб кетамиз, онажон!

– Атрофида увулдириқлари, дедингми, болам?

– Ҳа, онажон, увулдириқ қўйиб, ортига қайтолмаган. Жуда баҳайбат балиқ!

– Сен уни...

– Ҳа, онажон, мен болта олгани келдим. Бу балиқнинг гўштини катта баҳога сотаман. Энди Мафтунамга етишаман!

Шундай деб Мажнун оғилхона томонга отилди.

– Тўхта! – деди шунда онаси. – Сен она балиқни ҳалок қилмоқчимисан?

– Ахир, у балиқ-ку, онажон?

– Йўқ, у она балиқ! Она балиққа раҳминг келмайдими?

– Раҳмим келади. Лекин, онажон...

– Менинг кўнглим беҳузур... Ўғлим, уни қўйиб юбор! Бундай амал билан севгилингга етишолмайсан.

Мажнун ўйланиб қолди. Юраги ҳаприқди, безовталанди. Ниҳоят онасига қариши иш қилолмаслигини тушунди.

У оғилхонага кирди. Оғилхонада болта билан кетмон ёнма-ён турарди. Мажнун болтани эмас, кетмонни олди. Онасининг олдига келиб бош эгди ва яна Бўзсув томонга шамолдек елиб кетди.

Бўзсув ҳамон тўлиб-тошиб оқарди. Баҳайбат лаққа кўндаланг турганича кўзларида мунг ила балиқчи йигитни кутиб ётибди. Унинг устидан оқиб тушаётган сувнинг шовуллаши жарликларда акс-садо беради.

Мажнун балиқнинг олдига чопиб-энтикиб етиб келди. Ўйлаб ўтирмасдан, дарҳол кетмон билан қирғоқнинг юмишқ гил тупроғини чопа бошлади. У жонжаҳди билан дарёни кенгайтирар, терлаб-пишиб кетса-да, сира ишдан тўхтамай демасди. Тердан ҳўл бўлган қўйлагини ҳам ечиб ташлади. Дарё қирғоғини чопаверди, чопаверди... Балиқ унинг бақувват билаклари, баҳор қуёшида мисдай ялтираётган баданига ҳавас билан тикилиб ётарди.

Лаққа балиқ секин-оҳиста Бўзсувнинг азалий оқими томонга камондек эгила

бошлади. Унинг зайтун тусидаги танасини дарё ўз бағрига олди. Ҳориб-чарчаган Мажнун кетмон дастасига суюнганича ўнг қўли билан пешонасидаги терни си-дириб ташлади. Балиқнинг ортидан хайрлашаётгандек термилиб қараб қолди. Кўйлагини кийиб, кетишга чоғланди.

Лекин баҳайбат лаққа сузиб кетишга шошилмади. Мажнунга миннатдорлик билдиргандек, ихчам думини бир неча марта шалоплатиб сувга урди. Ниҳоят атроф жисмиб қолди. Мажнун кетишга чоғланиб, кетмонини елкасига олди. Шу пайт яна дарёнинг суви чайқалиб, қуёш нурларида балиқнинг думи ялтираб бир кўриниш берди. Қирғоққа “тап” этиб галати темир қутича тушиди.

Мажнун турган жойида шамдек қотиб қолди: “Ё, Оллоҳ”, – деди ҳайратдан ёқасини ушлаб. Сўнгра югуриб бориб, темир қутичани кўтариб у ёқ-бу ёғини ағдариб кўра бошлади. Ажабланиб дарёга термилди. Ҳаммаёқ жимжит эди. Бўзсув сокин оқаетир. Гўёки бу ерда баҳайбат лаққа балиқ ҳеч қачон бўлмагандек. Қирғоқдаги қамишлар кўклам шабадасида сокин шитирлади. Қўлидаги қутичани очишга бир-икки уриниб кўрди, бўлмади. У содир бўлган ҳодисадан лолу ҳайрон эди. Қутичани кўксига босиб яна уйига, онажонининг ҳузурига елиб кетди. Йўлда унинг бу ажиб ҳолини кўрганлар ҳайрон бўлишмади. Ахир, у Мажнун-да...

– Болажоним! – онаси уни кўриб суюниб кетди.

– Онажон, мен балиқни кўйиб юбордим!

– Ўргилай сендан, Мажнуним!

– Балиқ мана бу қутичани қолдириб кетди. Қаранг, онажон!

Улар қутичани олиб уйга киришди. Она қутичага қўлини теккизган ҳамон кўҳна кулбада бир куй таралди. Бу сеҳрли куй эди. Бу танбур навоси эди! Қутичанинг қопқоғи куй оҳангига мос оҳисталик билан ўз-ўзидан очила бошлади. Нимқоронги кулба қуёш нурлари киргандек бирдан ёришиб кетди. Она-бола бу тилсимотдан лолу ҳайрон эдилар. Қутичанинг ичи дуру жаваҳирларга тўла экан!

Улар бу синоатдан жодулангандек қотиб қолишди. Шу пайт кулбага қутичанинг куйига монанд қўшиқ таралди:

Жийда гули нопармон,
Бунда ёр қолиб кетди.
Севгим бўлди-ку армон,
Бўзсувда оқиб кетди.

Излама ёр, излама,
Дардларим тўлиб кетди.
Сизмай қолдим оламга,
Балиқлар олиб кетди.

– Мафтуна! – Мажнун титраб-қақшаб бирдан ҳайқириб юборди.

– Болам!

– Бу Мафтунанинг овози, онажон! Мафтунага нима бўлди?!

Она бошини эгди. Кўзларидан дув-дув ёш қуйилди:

– Бугун Мафтунанинг тўйи!

– Нима?! Нега?!

– Мафтунанг узоқларга кетяпти, болам. Оҳ, болажоним-а, бой камбагалга қизини берармиди!

Мажнун сапчиб ўрнидан туриб, кулбадан чиқиб кетди. Онаси унинг ортидан ҳай-ҳайлаганича беозор мусичадек бўзлаб қолаверди. У шамолдек елиб кўчага отилди. Шайдо кўнгли беадоғ изтиробга тўлган, Мафтунанинг исмини тинмай такрорларди. Шу пайт дарё томондан нолон бир сас келди. Бу Мафтунанинг оҳу

зорлари эди! Мажнун бойнинг уйига эмас, Бўзсув томонга югурди. У Мажнун эди, бу ҳолига кимдир ачинди, яна кимдир безътибор қараб қолаверди. Қишлоқда баҳор шабадалари кезарди. Майсалар ошиқ йигитнинг оёғини ўндилар. Очилган чечаклар ҳамроз бўлдилар. Тун келишини кутиб, яшириниб ётган юлдузлар танига коинотнинг соҳир қувватини бердилар. Дарёнинг суви қорли тоғлардан олиб келган тоза ҳаволар қайноқ нафасини совутиб, юрагининг тафтини босдилар.

Ниҳоят Мажнун ҳайқириб оқаётган Бўзсув бўйига етиб келди. Қирғоқдаги бир туп гуллаган жийдага кўзи тушди. Жийда шохиди Мафтунанинг шоҳи рўмоли илиниб қолганди. Мажнун рўмолни таниди. Шу пайт дарёдан яна ўша кўшиқ эшитилди:

Жийда гули нопармон,
Бунда ёр қолиб кетди...

Мажнун Бўзсув ёқалаб югура кетди. Мафтунани чақириб бўзлайверди, бўзлайверди. У жарликлардан ошди, қамишларни босиб-янчди. Жингилларнинг шохлари аъзойи баданини тилиб юборди. Аммо Мафтунасини тополмади, у ҳеч ерда йўқ эди.

Мажнун ҳамон ўз ёрини излаб Бўзсув бўйларида елиб-югуриб юрар эмиш...

Бўзсув асли Тянь-Шаннинг асрлар бўйи йиғилиб ётган қор, музликларидан сув олади. Гирдобли оқимларида инсон қадами етмаган осмонўпар тоғларнинг сир-синоатлари яширинган. Илонизи ўзанидаги тик ва баланд жарликларни аёвсиз ўпириб, қишлоққа оқиб кирганида уятчан келиндек сокин бўлиб қолади. Бу жиловсиз, бебош оқим Оқчашмадан чиқаверишда яна ўжар, жангари йигитдек асов дарёга айланади. Қирғоқларини емириб, жарликларни кенгайтиради. Одамлар орасида ваҳимали афсоналар қолдириб, она Сирдарёнинг бағрига сингиб кетади...

Ҳасан қишлоққа пиёда кетди. Баландликдаги темир йўлдан ўтаётиб куйида ястаниб ётган Оқчашмага бир қур кўз ташлаб олди. Бироз юргач қишлоқнинг ўзига хос дилтортар манзаралари бошланди. Димоғига барра беданинг маст қилувчи хуш бўйи келди. Йўл четига қозиқланган ола сигир бузоғига талшиниб нолали маъради. Оқ-жигарранг бузоқча зорланаётган онасига эътибор бермай, боладек ўйноқлаб сакрарди. Бу эса ажриқзорга бағрини бериб ётган беғам Олапарнинг ғашини келтирди чамаси, ит эриниб ўрнидан турди, бир-икки хуриб, эринчоқлик билан нари томонга секин юриб кетди. Ола сигир арқони етганича бузоқчасига қараб талпинди. Кейин яна чўзиқ маъради.

Ҳасан қишлоқ ўртасидаги кўчадан Бўзсувгача бориб, шу ердан чорвачилик фермасига бурилди. Йўл-йўлакай Бўзсув бўйларини томоша қилиб борди. Куз фасли эди. Дарё бўйидаги жингил бугалари қиш келишини хоҳламаётгандек оч яшил япроқларини кўз-кўзлаб, ажиб манзара касб этган. Ўт-ўланлар турфа рангларда жилоланиб гуллаган. Соҳил куёш нурига тўшалган гиламдек яшил, сариқ, пушти рангларда товланади.

Ҳасаннинг кўнглида кишини тўлқинлантирувчи ҳислар пайдо бўлди. Шундай кайфиятда бораркан, йўл кескин ўнгга бурилиб, тепаликка кўтарилди. У тез-тез юриб кетди. Сайхонликка чиққанида узоқдан бетон девор билан ўралган ферма кўринди. У қадамни тезлатиб, бир зумда фермага етиб келди.

Икки тавақали улкан темир дарвоза олдида ўрта ёшли, тўладан келган бир одам унга тикилиб турарди. Ҳасан салом бериб, сўрашди.

– Ферма мудиримисиз? – деди гапни нимадан бошлашни билолмасдан.

У бошпани қимирлатиб тасдиқлади.

– ИсмиМ Мўминжон, – деди-да, яна унга тикилди.

Ҳасан каловланиб қолди. “Ўзиям мўмин одам экан”, – дея ўйлади.

– Ҳасан... Алиевман. Газетаданман. Илғор соғувчи ҳақида лавҳа ёзмоқчиман.

Бу гапи ферма мудирига таъсир қилди, чехраси очилиб, жилмайди.

– Айтишганди, – Мўминжон ака имо қилиб, ичкарига бошлади.

Улар темир дарвозанинг очик дарчасидан ферманинг катга ҳовлисига киришди. Кирза этикдаги ферма мудирини залворли қадамлар билан оёғини секин-аста судраб босарди. Ҳасан бир зум тўхтаб, атрофга аланглади. Тўғрида кичик-кичик тирқиш ойнали, томига шифер қопланган, эгизаклардек бир-бирига ўхшаш учта молхона кўринди. Узоқда осмонга бўй чўзган пичан ғарамлари кўзга ташланади. Мўминжон ака Ҳасанни дарвоза ёнбошидаги уй томонга бошлади.

Шу пайт қизларнинг чувиллаган овозлари эшитилди. Улар келишиб олгандек ба-равар тўхтаб, ўша томонга қарашди. Оппоқ оқланган молхонадан етти-саккиз нафар соғувчи қизлар чиқиб келишарди. Мўминжон ака қўлини силкитди. Улар ёшгина бир қизни олдинга туртиб чиқаришди. Ферма мудирини уни имо билан олдига чақирди.

Қиз қикирлаб кулаётган шерикларига жаҳл билан нимадир деди. Пешонасига тушган сочини тўғрилади-да, тез-тез юриб уларнинг олдиларига келди.

Соғувчи қиз оқ халатда эди. Бошидаги дурраси ҳам оппоқ. Юзлари сутга чайилгандек тиник. Нигоҳини уялганнамо ерга қадаб, Ҳасанга кўз қирини ташлади. Қоп-қора, қалдирғоч қанотидек нозик эгилган қошлар остидаги шахло кўзлар ўтли бир қараш қилди. Қизнинг бу қарашидан Ҳасаннинг эти жимираб кетди. Бехосдан қалбида ғалати ҳиссиёт пайдо бўлди. Бояги, ферма мудирини учратганидаги ҳаяжонни бир зумда унутди. Ўрнини қадрдон дўстини топиб олгандаги қувончга ўхшаган ёқимли туйғу эгаллади. Қиз Ҳасанга қараб секин салом берди.

– Сиз сўраган қизимиз мана шу, – деди Мўминжон ака. – Гаплашиб, ёзаверинг.

У индамасдан қаршиларидаги уйнинг очик эшигидан ичкарига кириб кетди. Ҳасан кейинроқ бу кичик уй ферманинг идораси эканлигини билиб олди. Мудир хонаси, молбоқарлар ётоғи, ошхона ҳам шу ерда жойлашганди.

Ҳасан мудирнинг ғалати феълидан ажабланди. Иккинчи томондан унинг индамай кириб кетганига суюнди ҳам. Тепангда биров соқчидек турса гаплашиб бўладими! У Мўминжон акани нигоҳи билан кузатиб, қаршисида ийманиб турган соғувчи қизга қаради:

– Исмингиз нима?

– Зухра... Сизники-чи?

– Ҳасан.

Бирдан қизнинг чехраси очилди:

– Ий-е, иккаламиз эгизак эканмиз-да!

Зухра жилмаганида Ҳасанга янаям мафтункор кўринди. У ҳамон сеҳрлангандек қаршисидаги қиздан кўзини узолмасди: “Чехраси бунчалар ёқимли, қарашлари-чи, ёш боланикидек беғубор!” Унинг юраги тош теккандек сирқираб кетди.

– Чиройли экансиз, – деди беихтиёр.

– Ундай деманг.

– Нега?

– Яхши эмас.

– Сиз ҳақингизда газетага ёзмоқчиман.

– Майли, – оққўнгиллик билан рози бўлди Зухра. – Ўқувчилик пайтимда мен ҳам журналист бўлишни орзу қилганман.

– Ростдан-а?

– Ҳа, лекин мана, соғувчиман, – у бирдан ўйчан бўлиб қолди.

- Нега ўқишга кирмадингиз?
- Билмадим... Аям сут соғувчилар, опам ҳам. Фотима опам турмушга чиққанлар. Сизнинг Хусанингиз-чи, у киши ҳам журналистмилар?
- Хусан... чақалоқлигида оламдан ўтган.
- Вой... Мени кечиринг, билмабман.
- Ҳечқиси йўқ.
- Орага бироз жимлик чўкди. Бу сукунатни яна Зухранинг майин овози бузди:
- Бувам ўқишимизни хоҳлардилар. Дадам бўлса уйдан узоқлаштиргилари келмади. Шундай қилиб, ўқиёлмадим. Сиз жудаям бахтли экансиз.
- Йўғ-э?
- Ҳа-да, журналистсиз. Одамлар билан учрашасиз, уларнинг ҳаётларини ёзасиз. Шунинг ўзи бахт-да!
- Ҳасан кулиб қўйди. Қиз буни ўзича тушунди-да, хафа бўлгандек жиддийлашиб олди.
- Зухраҳон, мен эндигина ўқишни битириб келдим, ҳали тажрибам йўқ.
- Барибир, кўнглингиздаги гапларни ёзасиз.
- Сизни кўнглингизда нималар бор?
- Ҳасан бу савол тилининг учидан қандай учганини сезмай қолди. Зухра яна хафа бўлади, деб ичи хижил бўлди. Аммо қиз очиқкўнгиллик билан жилмайди:
- Ҳамма қатори. Мен... ўқиган китобларим ҳақида ёзган бўлардим.
- Кўп ўқийсизми?
- Бўш қолсам китоб ўқийвераман. Ўқиётим йиғлаб ҳам оламан.
- Энди улар эски танишлардек, болаликдан бирга ўсган синфдошлардек гаплаша бошлашганди.
- Жуда таъсирчан экансиз, – деди Ҳасан.
- Тўғри, ўқиганларимни тушимдаям кўраман.
- Қайси ёзувчини кўп ўқийсиз?
- Чингиз Айтматовни. “Сомон йўли” қиссасини қайта-қайта ўқийвераман.
- Ҳар сафар кўзимга ёш келади. Сиз ҳам ўқиганмисиз?
- Ўқиганман.
- Мен Тўлғанойга ҳавас қиламан, ҳам дардига шерик бўлиб йиғлайман.
- Она Ер билан гаплашганларини ўқиганимда мен ҳам ўзимга сиғмай кетганман.
- Йигитлардаям шунақа бўладими?
- Яхши асар инсоннинг кўнглини ларзага солади, Зухраҳон!
- Зухра пешонасига тушган сочини оқ дуррасига бостириб, Ҳасанга қаради:
- Саволингизни бераверинг?.. Мен ҳақимда ёзасизми? Балки, эзма қиз экан, деб айниб колгандирсиз?
- Улар ҳамон ферма ҳовлисида туришар, қаршиларидаги уйнинг бирорта хонасига кириб бафуржа гаплашиш мумкинлиги на Ҳасаннинг, на Зухранинг ҳаёлига келмасди. Куз қуёшининг қиздиришига ҳам эътибор беришмас, гўё атрофда улардан ўзга одам йўқдек эди. Ҳасан аввал ён дафтарига нималарнидир ёзиб турди, кейин буни ҳам унутиб, сеҳрлангандек қизнинг гапларига кулоқ тута бошлади. Зухра юрагида асраган, ҳеч кимга айтмаган туйғулари ҳақида тўлқинланиб гапирарди. Бошқа пайт бўлганида чўчир ёки истиҳола қилган бўлиши аниқ эди. Ахир атрофда таниш одамлар юришибди, бегона йигит билан куннинг тиғида туриб гаплашиши одобдан эмас-да. Ҳозир эса бундай ҳадик ҳаёлига келмади.
- Улар идорадан чиққан Мўминжон аканинг ўзларга бир қараб, яна кириб кетганини ҳам сезишмади. Зухра Ҳасанга уялинқираб қаради:
- Мен ҳақимда нималарни ёзасиз?

– Ёзаман, албатга ёзаман, кейин биласиз! – деди эҳтиросини жиловлай олмаётган Ҳасан.

Шу дамда улар учун вақт тўхтаб қолгандек эди. Ҳасан билан Зухра илк учрашганларидаёқ кўзга кўринмас ип билан бир-бирларига боғланишган, аммо буни ўзлари сезишмас, юраклари илк муҳаббатнинг соҳир лаҳзалари ҳукмига тобе эди. Фақат бу тоғли лаҳзалар ҳеч қачон тугамаслигини исташарди. Бир кўрганда, бир онда-я! Нега шундай?.. Улар узоқдан кўриниб турган Бўзсув бўйларига термилишар, бир-бирларидан ажрала олишмасди. Қалбларида айна пайтда яралган, дарёнинг бебош оқимидек асов туйғу ақлларига бўйсунмасди.

Оқчашма фермасига мухбирлар тез-тез келиб туришарди. Ҳасаннинг бу ерда узоқ қолганига ҳеч ким жиддий эътибор бермади.

– Мухбир-да, уларнинг иши шу, гаплашади, ёзади, – деди шу ердан уларга қараб-қараб ўтиб кетаётган мўйловдор молбоқар ёнидаги ёшгина шеригига.

Ҳасан Зухра билан гаплашган сари руҳида ёқимли енгиллик сезарди. Парвозга шайланган қушдек зангори осмонга учгиси келди шу дамда. Юрагида йиллар давомида зориқиб-зориқиб кутган ҳислар уйғонди. Атрофдаги олам кўзига мафтункор кўринди. Ферма ҳовлисида ғимирлаб юрган молбоқару соғувчилар ҳам қадрдонларидек. Зухрадан сира-сира ажралгиси келмасди. У билан хайрлашаётганида ўйинчоғини йўқотиб қўйган боладек тумтайиб олди.

– Ёзганингиз газетада чиқса, олиб келасизми? – Зухра ялинчоқ овозда сўради.

– Олиб келаман! – Ҳасан қизнинг чиройига тўйиб олмоқчидек ўтли қараш қилди.

Осмонни куз куёшининг тилларанг нурлари тўлдирганда улар соҳир нурлар уммонида чўмилиб, бир-бирлари билан хайрлашишди. Ҳасан қишлоқдан қайтаркан, “Зухра-а, Зухра-а!” – дея хайқиргиси келди. Бу ерлар кўзига жуда-жуда чиройли кўринди. Беихтиёр болалигида Оқчашмага келганини эслаб кетди...

...Ўшанда беш-олти ёшлардаги бола эди. Раҳматли бувиси қариндошуруғчиликни қаттиқ ушлагучи эди. Ҳасанни етаклаб Оқчашмадаги амакисининг уйига тез-тез олиб борарди. Бир сафар келганларида мактабнинг битирувчи синфида ўқиётган, бўй етиб қолган аммасининг китобларига болаларча ўжарлик билан қаттиқ ёпишиб олди. Кўҳна жавоннинг қутисидаги ғаройиб китоблар ўз-ўзиники бўлишини шундай хоҳладики, уни китоблардан, китобларни ундан ажратиб олишолмади. “Майли, шу китоблар сенга бўлақолсин”, – дейишди болани овутиб.

Ҳасан тунда китобларини қучоқлаб ухлаб қолди. Уйғонганида қучоғидаги суратли китоблари йўқ эди. У ўқсиб-ўқсиб йиғлади. Хўрлик жажжи юрагини тилка-пора қилганди. Аммо китобларини қайтариб беришмади. Шундан кейин Ҳасан ғаройиб суратли китобларини сира-сира унутолмади. Ҳатто тушларидаям ўша суратли китобларни кўрарди.

Бир куни тушида қушларга ўхшаб осмону фалакка учди. Бувиси олиб берган янги духоба дўпписи бошида эмиш. Енги калта катак қўйлаги шамолда ҳилпирайди. Оёғида ёқимли ҳид таратиб турган яп-янги жигарранг бошмоғи. У кўзларини катта-катта очганича парвоз қиларди. Баланд осмондан уйлар гургурт қутисидек, кўчалар қизчаларнинг сочидаги тасмадек, одамлар кичкина кўғирчоқлардек кўринди. Бир пайт Бўзсувнинг устидан учиб ўта бошлади. Шунда сувга кулаб тушмаслик учун қўлларини қушнинг қанотидек икки томонга ёйиб, кўзларини юмиб олди... Кўзини очганида томи кунгурадор катта уйнинг ҳовлисида турарди. Секин, овоз чиқармасдан атрофга аланглаб, кунгурадор уйга кирди: Ие, бу ўзларининг уйлари-ку! Уйда катта жавон пайдо бўлибди. Тортса очиладиган қутилариям бор. Ҳасан улардан бирини очиб кўрди. Қути китобларга

тўла эди. Бир-бир олиб варақлади. Суратлари бирам кўп, ажойибу ғаройиб! Суюнганидан қийқириб юборди! Ундан бой, ундан бахтли бола йўқ эди ўшанда...

Ҳасан бу тушини анча пайтгача унутолмади. Китоблар ҳаётидаги ширин орзусига айланди. Кейинчалик, мактабга борганида ўзининг ҳам китоблари бўлди. Ўқиш-ёзишни ўрганиб олганида йиғиб юрган пулларига китоб сотиб ола бошлади. Китоблари унинг ҳеч кимга беришни истамайдиган, сирли ва бебаҳо хазинаси бўлиб қолди.

Бувиси ўқиш-ёзишни билмасди, шунинг учун унга китоб ўқитиб эшитиб ўтирарди. Эртак, дostonларни ўқиш Ҳасаннинг ўзигаям ёқиб қолди. Ўқийвериб, беихтиёр китобдаги қахрамонлар хаёли билан яшай бошлади. Алпомиш, Гўрўғли, уч оғани ботирлар тушларига кирди...

Бугун ўша туйғулар баҳорда очилган чечаклардек болалик хотираларининг яширин пучмоқларида қайта уйғонди. Аслида ҳам бу қишлоқ болалигидан жудажуда кадрдон эканлиги ҳақида ўйлади.

У ўрикзор кўчадан темир йўл томонга юриб борарди. Қишлоқ билан туман марказини мана шу темир йўл ажратиб туради. Ҳозир уйига бориб Зухра ҳақидаги лавҳасини ёзади...

Ҳасан хаёл билан бўлиб йўлда кетаётган қарияга урилиб кетишига бир баҳа қолди. Ихчам соқолли, озода кийинган чол ажабланиб тўхтади. Ҳасан қўлини кўксига қўйиб, салом берди.

– Ваалайкум ассалом, ўғлим, – чол қироат билан алик олди. Хушмўйлов йигитга синовчан тикилди. Унинг кексаларга хос нурли юзи кулиб турарди.

– Кечирасиз, хаёл суриб қолибман, – Ҳасан хижолат бўлди.

Чол беозор жилмайди:

– Мен ҳам сенинг ёшингда хаёл суриб қолардим. Секинроқ юрсанг, бирга кетамиз... Исминг нима?

– Ҳасан.

– Мени Ҳошим амаки, де.

Ҳошим амаки зерикиб бораётган экан, гапга тушиб кетди:

– Қувват аввалгидек эмас, энди биз чопқиллаб юролмаймиз. Кечагина сенга ўхшаган қирчиллама йигит эдим. Ёшлик кўзимни юмиб-очгунимча ўтиб кетди, болам.

Улар кўча четидаги улкан теракларнинг соясида ёнма-ён юриб боришарди.

– Кимнинг ўғлисан? – сўради Ҳошим амаки.

– Танимассиз, туман марказиданман.

– Ҳа-а. Уйланганмисан?

– Йўқ.

– Неча ёшдасан?

– Йигирма бешда.

– Уйлан, тезроқ уйлан! Айни пайти. Қариганингда болаларинг белингга қувват, оёғингга дармон бўлади. Бир ривоят бор, айтиб берайми?

– Майли, – Ҳасан рози бўлди.

– Қадим замонларда Бўзсув бўйидаги мана шу қишлоғимизда бир йигит бўлган экан, – Ҳошим амаки атрофдаги уйларга қараб қўйди. – Қорақош, қорақўз, келишган бу йигит катталарни ҳурмат қилар, кичикларни аяркан. У ҳар куни қишлоқ гузарига чиқиб, ёши улуғлар жамоасига: “Ассалому алайкум”, – дея салом бераркан. Жамоа ҳам йигитнинг ҳурматини жойига қўйиб: “Кел, эй оламнинг султони йигит”, – дея қарши оларкан. Вақт ўтиб, йигит уйланибди. Энди гузарга чиққанида жамоа уни: “Кел, эй олам билан баробар йигит”, – дея қарши оладиган бўлибди.

Ёши улуғларнинг бу гаплари мағрур йигитни чунон ўйга толдирибди: “Эҳ, – дебди у ўзича. – Авваллари оламнинг султони эдим. Энди, уйланганимдан кейин ҳамма билан баробар бўлиб қолдимми?” Йигит шундай хаёл билан уйга келибди-да, ёш хотинини ҳайдаб юборибди. Эртасига йигит яна гузарга, жамоа олдига чиқибди. “Ассалому алайкум!” – дея салом берибди. Қариялар йигитга қараб бошларини чайқашибди-да: “Кел, эй оламнинг маймуни!” – дея қарши олишибди...

Ҳошим амакининг айтган ривояти Ҳасанни ўйлантириб қўйди: “Бу бир афсона-да, ўзини билган одам бундай ишни қилмайди. Лекин ўйламасдан ўзини чоғга отадиганлар ҳам бор. Ривоятдаги воқеа шунга ишора. У ўзи уйланган киздан бир умр, бир кун ҳам айрилмайди”.

Ҳасаннинг кўз олдига Зухранинг кулиб турган чехраси келди. Шу пайтда Ҳошим амаки билан бахтли тасодиф туфайли учрашгани, унинг бир куни уйларига кириб келиб, ўзини лол қолдиришини хаёлигаям келтиролмасди.

Улар ҳамон Оқчашма кўчасидан ёнма-ён юриб боришар, Ҳасан қариянинг қадам ташлашига қараб секин-аста одим ташларди.

– Ўғлим, ривоятлар одамларни яхшиликка етаклайди. Хулоса чиқариш ҳар кимнинг ўзига ҳавола, – деди Ҳошим амаки ҳамроҳининг кўнглидан ўтган гапни пайқагандек.

– Тўғри, – тасдиқлади Ҳасан.

Ҳасан шу дамда Ҳошим амакини Бўзсувнинг сокин оқимига ўхшатди. Оқчашмаликлар доим ўз дарёларининг кудратига тан бериб, ҳайратланадилар. Бу сокин оқим остида беҳисоб сир-асрорлар яширинганини ҳам билишади.

У оқшом кўнганда уйга кириб келди. Кийимларини алмаштириб, ювинди-да, айвонга чиқди. Ҳамма овқатланиб, туриб кетган, ҳали дастурхон йиғиштирилмаганди. Хонтахтанинг бир четига ўтирди. Чарчаган бўлсаям Зухра билан учрашуви таъсирида ҳамон кўзлари чакнаб турарди.

– Нима гап, ўғлим, жуда хурсандсан? – деди унга чой қуйиб узатган Мастура опа.

– Яхши кун бўлди, шунга, – жилмайди Ҳасан.

Онаси индамади. Аммо ўглининг юз-кўзидан нимадандир безовталигини сезди. “Ростдан ҳам иши билан боғлиқдир бу, – дея ўйлади. – Янаям ким билсин”.

Ҳасан лаганди ошдан шошиб еди-да, дарров ўрнидан турди. Ўзининг хонасига кириб, газетанинг эртанги сонига лавҳа ёзишга тутинди. Фикри чалғиб, нимадан бошлашни билмай анча пайт хаёл суриб ўтирди. Университетда матбуот назариясидан дарс берган домласининг гапи ёдига тушди: “Нимани, қандай вазиятда ёки қай тартибда кўрсангиз, шундайича қоғозга тушираверинг, кейин тахрир қиласиз”, – дерди устози доим.

У калаванинг учини топгандек шошилиб ёза бошлади. Аввал фермани, Мўминжон акани, кейин оқ дуррали сут соғувчи қизнинг киёфасини эхтирос билан бир-бир тасвирлади. Ёзиб-чизиб ўтириб, вақт қандай ўтганини сезмади.

Тун яримдан оққанда лавҳасига сўнгги нуқтани қўйиб, ўрнидан турди. Деразадан тўлин ой мўралади. У Зухра ҳақида ўйлаб ётиб ухлаб қолди...

3

Куёш деразадан мўралаб, Ҳасаннинг юз-кўзларини эркалаб уйғотди. У кеч ётган бўлсаям бардам бўлиб ўрнидан турди. Уйдан чиқиб, кузнинг салқин ҳавосидан кўксини тўлдириб тўйиб-тўйиб нафас олди. Ҳовлидаги кекса ёнғоқнинг яккам-дуккам сарғая бошлаган барглари енгил шабадада безовта пириллади. Чирт этиб узилган икки-учта барг бир-бирини қувалашиб ерга тушди. Ҳасан ҳовлини бир доира айланиб югурди, муздек сувда белигача ювинди. Ойисининг ҳай-ҳайлашига қарамасдан шошилиб бир пиёла чой ичар-ичмас ўрнидан турди.

Тахририятга бораётганида кечаги кунни эслади. Зухра билан учрашгани қалбига ёниқ туйғуларни олиб кирганди: “Зухра шу пайтгача билган қизларига ҳечам ўхшамайди. Кўнгли булоқ сувидек тоза. Уни аввалроқ нега кўрмаган? Ахир Оқчашмага биринчи бориши эмас-ку. Ёки эътибор бермаганми? Йўқ, ундай бўлиши мумкинмас. Чунки... чунки, уни биринчи кўрганидаёқ соғиниб юрган одамани топиб олгандек бўлди. Ҳозир Зухрани жудаям кўргиси келяпти!”

Ишхонасига кирганида ҳаммаёқ жимжит эди. Йўлакка очиб қўйиладиган эшиклар берк. Хонасига кириб, тунда ёзган лавҳасини ўқий бошлади. Зухрани тасвирлаган жойлари ўзига ёқди. Хаёл суриб қўлёзмага тикилиб ўтирганида йўлакдан қадам товушлари эшитилди. Ходимлар ишга кела бошлашганди. Ҳасан қоғозларини йиғиштирди. “Эртага Зухра билан учрашаман, – деган ширин хаёл билан ўрнидан турди. – Аслида бугун, ишдан кейин фермага борсам бўларди, айна кечки соғин пайтида! Лекин нима деб бораман? Аввал лавҳа газетада чоп этилсин...”

У қўлёзмасини олиб йўлакка чиқди. Масъул котиб хонасининг эшиги очик эди. Иззатилла аканинг баралла кулгани, Абдулла аканинг нимадир дегани эшитилди. Мухаррир ўринбосари ҳам шу ерда экан.

– Кириг, кираверинг, – деди у Ҳасанга. – Бугун навбатчисиз. Иззатилла акангининг олдидан жилманг.

Иззатилла ака катта столида босмахонадан чиққан “гранка”ларга кўмилиб ўтирарди.

– Ёзиб келдингизми? – деди Ҳасаннинг қўлидаги қоғозларга ишора қилиб.

– Ҳа.

– Абдулла акангиз бир кўздан кечириб берсинлар, а? – у муҳаррир ўринбосарига қаради.

– Бўпти-да, қани юринг-чи, – паст бўйли, тўладан келган, доимо кулиб турадиган Абдулла ака эшик томонга юрди.

Улар олдинма-кейин йўлак тўридаги қабулхонага киришди. Ёдгора опа машинкасини чиқиллатиб ўтирарди. Ҳасан опага салом бериб, муҳаррир ўринбосарининг хонасига кирди. Абдулла ака қўлёзмани ўқий бошлади, ҳар-ҳар жойига қалам теккизиб, таҳрир қилди.

– Ў-ў-ў, Ҳасанбой! – деди ниҳоят бошини кўтариб. – Шундай ёзиш керак! Соғувчи қизни аввал танирмидингиз?

– Йўқ.

– Яхши ёзибсиз! Тасвирлар ҳам ўқувчини тортади. Энг асосийси, соғувчининг ички оламини яхши ёритгансиз.

Абдулла аканинг мақтови Ҳасаннинг кўнглини кўтарди.

– Мана, “Оқчашма қизи” деб сарлавҳа қўйдим, – деди у қўлёзмани қайтараётиб. – Ёдгора опага беринг, дарров мошинкадан чиқарадилар.

Тахририят котибаси Ёдгора опа – паст бўйли, жиккаккина аёл. У жамоадагиларни ака-укаларидек ўзига яқин олади. Ёшлигидан шу тахририятда ишлаган. Хоналардаги жиҳозларни худди ўзиникидек авайлайди. Баъзан фаррошнинг ишига қаноат қилмасдан, дераза токчалари, жавонлардаги чанглари ҳам артиб чиқади.

– Эпопея ёзибсиз-ку, шунақа, – деди Ёдгора опа қўлёзмани олаётиб. – У “шунақа” сўзини кўп ишлатарди.

– Йўғ-э.

– Шу сонгами?

– Ҳа.

– Майли, ҳозир ёзиб бераман.

Ёдгора опа қўлёзманинг биринчи сатрига уришиб қолган чизғичини қўйди. Жигар-

ранг гардишли кўзойнагини тақиб, дарҳол ишга киришиб кетди. Унинг бармоқлари ёзув машинкасида кўз илғамас даражада тез ҳаракатланарди. Ҳасан бир муддат Ёдгора опанинг ишига тикилиб турди-да, қабулхонадан чиқди. Хонасига кириб, таҳририятга келган хатларни ишлай бошлади. Бироздан кейин эшик очилиб Ёдгора опа кириб келди.

– Марҳамат, тайёр! – деди кўлидаги қоғозларни узатиб.

Ҳасан хижолат бўлди:

– Ўзим бориб олардим, опа, овора бўлибсиз.

– Ҳечқиси йўқ, бу бизнинг вазифамиз, шунақа.

Ҳасан матнни бир қур кўздан кечириб, Абдулла акага олиб кирди. Муҳаррир ўринбосари ҳошиясига имзо қўйди:

– Энди линотипга, Фарида опага олиб тушинг. Билиб қўйинг, жаҳли чиқади, сиз индаманг, – кулди у.

Ҳасан линотип хонасига кирганида баҳайбат дастгоҳ метин “кўл”ларини у ёқдан бу ёққа чўзаётган темиртандек шовқин солиб ишларди. Жимитдеккина, ёқимтой аёл ҳарф термоқда. Мовий рўмоли остидан кумуш толалар оралаган сочи кўриниб турибди.

– Шу сонгами? – деди Фарида опа Ҳасан узатган кўлёмани олаётиб. – Бунақа катга мақолани бир кун аввал бериш керак, опоси.

– Опа, илтимос?

Фарида опа хижолат бўлиб турган баланд бўйли, ҳушмўйлов йигитга қараб кулди:

– Майли, бу сафар териб бераман, бизниям ўйланг-да, опоси. Ҳа, айтгандай, тўй қачон? Қизларимиздан биронтасини кўз остига олгандирсиз?

– Ҳали вақтли, опа.

– Вой ўлмасам, айна пайти!

Ҳасан қизариб-бўзариб чоп этиш бўлимига чиқиб кетди. “Доминант” машинаси атрофида қорачадан келган, жиккак йигит куйманиб юрарди. Бу – Сардор, Ҳасаннинг тенгдоши, у билан ишга келган биринчи кунидан ошна бўлиб қолишган.

– Ҳа, Ҳасанбой, опадан қочиб чиқдингизми? – кулди у.

Сардор ҳамма билан кулиб гаплашади. Иши тикилинч бўлсаям, дастгоҳи бузилиб қолсаям, кўли ишда бўлади-ю, ўзи кулиб тураверади.

– Шу сонга кетадиган лавҳа олиб тушгандим, – деди Ҳасан. – Опанинг жаҳллари чиқди.

– Опамизнинг жаҳллари чиллаки, тез чиқади, тез тушади, – “пиқ” этиб кулди Сардор.

Ҳасан Сардорнинг ишини кузатиб, бироз у ёқдан бу ёққа юриб турди. У ни-магадир маънос бўлиб қолганди. Шу тобда Зухрани кўргиси келар, ўзидаги бу хоҳишни енголмай қийналаётганди. Ундаги безовталиқни Сардор ҳам сезди:

– Шошяпсизми, Ҳасан?

– Йўғ-е, ундаймас.

Сардор яна “пиқ” этиб кулди:

– Ишингиз шунақа-да, ижод қиласиз!

4

Ҳасан эртаси куни одатдагидек барвақт ишга келди. Тунука қопламали, қўш тавақа эшиқни очганида димоғига босмахона бўёғининг аччиқ хиди урилди. Бинонинг биринчи қаватида босмахона, юқори қаватда газета таҳририяти жойлашганди. Кираверишдаги кичик тирқишли хонада радио эшитиб ўтирган қоровул

чол билан саломлашиб, иккинчи қаватга кўтарилди. Зина тахририятнинг узун, нимқоронғи йўлагига олиб чиқди. У тўғридаги, “Қишлоқ хўжалик бўлими” деб ёзилган хона эшигини очди.

Аввалги бўлим мудури бошқа ишга ўтган, бу хонада бир ўзи ишларди. Деразани очди. Хонага куз тонгининг салқин ҳавоси ёпирилиб кирди. Дераза олдида тик турганича кўксини тўлдириб нафас олди.

Шу дамда унинг учун бутун олам мунаввар эди. Улкан чинорнинг салом бераётгандек деразага эгилган сербарг шохлари, кўчадан ғизиллаб ўтаётган қирмизи рангли машина, йўлқадан ўқишга шошиб кетаётган йигит-қизлар ҳам завқини оширди. Мовий осмонда сафга тизилган турналар галаси кўринди. Узоқ-узоқлардан “курей-курей” деган овозлари эшитилди. Ҳасан бир текис учиб бораётган кулранг турналарнинг камоннинг ўқидек ажиб сафларига ҳавас билан тикилди. Айни пайтда унинг ҳам мана шу турналар мисоли парвоз қилиб Оқчашма томонларга учгиси келди...

Деразани очиқ қолдириб хонасидан чиқди. Зиналардан енгил-енгил ҳатлаб босмахонага тушиб борди. Тунда чоп этилган газетанинг янги сонидан олиб, хонасига қайтиб келди. Столига ўтириб, “Оқчашма қизи”ни ўқий бошлади. Сатрларга кўз югуртираркан яна Зухра билан учрашгандек бўлди.

Шу пайт эшик очилиб, Ёдгора опа кўринди.

– Ҳасанжон, ҳамма “летучка”га, шунақа, – деди-да, тезгина эшикни ёпди.

Ҳасан Ёдгора опанинг узоқлашаётган қадам товушига бироз қулоқ тутиб ўтирди. Столининг тортмасидан ён дафтарини олиб йўлакка чиқди. Бош муҳаррирнинг хонасига кирганида ҳамма ходимлар катта сариқ стол агрофидан ўз жойларини эгаллашганди. У ҳам Иззатилла аканинг ёнидаги бўш ўринга ўтирди. Шавқиддин Хўжаев – захил юз, сочини ўнг томонга силлик қилиб тараган, эллик ёшлардаги бош муҳаррир баҳайбат оромкурсининг юмшоқ суянчиғига ўзини ташлаган кўйи ҳаммани бир-бир диққат билан кузатди.

– Жамоамизга янги ходим келди, – деди нигоҳини тўрдаги столга ўтириб олган ғалати қиёфали озғин йигитга қадаб. – Қурбон Қорабоев! Хатлар бўлимига ишга олдик.

Ҳамма янги ходимга қаради. Қурбон Қорабоеви тушмагур оғзи қулоғига етиб илжайди. Ўрнидан туриб, қоп-қора, озғин юзига ярашмаган тақир бошини эгиб таъзим қилди. Бош муҳаррир, бу масалада гап тамом, дегандек қўлини шап этказиб столга қўйди.

– Энди газетамизнинг бугунги, янги сонини “обзор” қиламиз. Обзорчи ким?

– Мен, – деди Иззатилла ака ўрнидан туриб. Унинг қўлида газетанинг янги сони бор эди.

– Бугунги газетамизнинг биринчи саҳифасида расмий хабарлар, ахборотлар берилган, – дея таҳлилини бошлади масъул котиб.

Ходимлар уни диққат билан эшитишарди. Иззатилла Иброҳимовнинг тахририятда алоҳида ўрни бор. Кўп йил ишлаган, касбининг икир-чикирини яхши билиши кўпчиликнинг ҳавасини келтиради. Мақолалар тахриридан газета тархини чизишгача бўлган юмушлар унинг зиммасида. Ҳасан устозининг “Иззатилла шўх” деган таҳаллусини эслаб кулиб қўйди. У танқидий мақолалари, баъзи-баъзида ёзиб турадиган ҳажвия, ҳикояларига шу таҳаллусни кўярди. Ҳасан устозининг тез-тез, енгил ёзишига ҳавас қилади. “Имлосиям феълига ўхшайди”, дея ўйлади унга тикилиб ўтираркан. Ёзганида ҳарфлар тик, ораси очиқ-очиқ бўлиши кўз олдида келди. Ҳозир, газетанинг янги сонини таҳлил қилаётиб ҳам унинг лавҳасига қисқа, лўнда баҳо берди:

– “Оқчашма қизи” эҳтирос билан ёзилган, – деди бироз ўйланиб. – Газетамизнинг бугунги сонидаги ўқувчини тортадиган энг яхши лавҳа, дейиш мумкин. Таҳририятимизга ёшларнинг кириб келиши қувонарли ҳол. Умуман, Ҳасан Алиев бўлим мудирлигини ҳам эплайди деб ўйлайман.

– Ҳой-ҳой, бу масалани ҳал қиладиганлар бор! – Шавқиддин Хўжаев туйқусдан эътироз билдириб қолди. – Лавҳага ҳам мақтовни ошириб юбордингиз. Бизга лирика эмас, таҳлилий мақолалар керак!

– Энди-и, мен ўзимнинг фикримни айтдим, – Иззатилла Иброҳимов ҳозиржавоблик қилди. – Бу ёғи сизга ҳавола. Газета яхши чиқса, аввало, бош муҳаррирнинг обрўси-да.

Унинг бу гапи Шавқиддин Хўжаевни бироз шаштидан туширди. Ҳасан таҳририят йиғилишларида бўлиб турадиган бундай вазиятларнинг ўзагини ҳали теран тушунмасди. Устозининг мақтовидан хурсанд бўлди. Бош муҳаррирнинг эътирозларини шундай бўлиши керакдир-да, деб қабул қилди. Ўтирганларни кузатаркан, уларнинг юз-кўзларида турлича ифодаларни кўрди. Шавқиддин Хўжаевнинг гаплари ўринбосари Абдулла акага ёқмагани шундоққина сезилиб турарди. У юзини четга буриб олди. Устози Иззатилла Иброҳимов “Шўх” тахаллусини беҳуда олмаган экан. У ички эътироз ёки ҳис-туйғуларини ифодаламайдиган ниқоб кийиб олгандек эди. Қурбон Қорабоев билан унинг ёнида ўтирган бўлим мудирини Ҳамида опа бошларини силкитиб, жон-жаҳдлари билан Шавқиддин Хўжаевнинг гапларини тасдиқлашди.

Йиғилиш тез тугади. Бош муҳаррир ходимларга топшириқ бериб, мажлисни яқунлади. Ҳамма гап-сўзсиз тарқалди. Ҳасан ҳам хонасига кирди. Столи галадонидан кеча ёзиб тугаллаган кўлёмасини олиб, Ёдгора опага олиб чиқди.

– Бугун жуда тез ишлаяпсиз, Ҳасан? – деди Ёдгора опа хабарларга кўз югуртириб.

– Фермага бормоқчиман.

– Янами? – Ёдгора опа кулиб қаради. – Мунча, тез қатнаб қолдингиз, шунақа?

– Ҳа-а... – Ҳасан нима дейишни билмасдан каловланиб қолди.

Ёдгора опа кўрсаткич бармоғини силкитиб, пўписа қилган бўлди:

– Фермада қизлар кў-ўп, шунақа!

У ўзини бу гапга эътибор бермагандек тутди. Қабулхонадан чиқиб, масъул котибнинг олдига кирди.

– Келинг, Ҳасанбой, нима гап? – деди у лабини чўччайтириб.

– Фермада чала қолган ишларим бор эди.

– Майли-майли, бори-инг, ёзи-инг. Бу ерда ўтиришдан фойда йўқ, – деди Иззатилла ака бағрикенглик билан.

Ҳасан қафасдан қутулган қушдек хонадан учиб чиқиб кетди. Таҳририят дарвозаси ортда қолганда енгил тортди. Зуҳра билан учрашишни ўйлаб ширин жилмайиб кўйди. Кўча рошидаги сарғайган барглар тўкилган йўлқадан кетаётганида кўз ўнгиде қизнинг кулиб турган чехраси пайдо бўлди. Ҳатто майин овозини эшитди.

Шошилиб юрганидан Оқчашма йўлига етиб келганини ҳам сезмай қолди. Оёқлари ўз-ўзидан олдинга югурдиларди. Темир йўлдан ўтганида димоғига қишлоқнинг салкин хавоси урилди. Ажаб, туман маркази билан ўртада шу темир йўл бор. Аммо нариги томонда ҳаммаси бошқача. Одамларининг феъл-атвори ҳам қишлоқчасига – улар дангалчи, чўрткесар. Оқчашмаликлар меҳнатдан қочишмайди. Қунлари дала ёки фермада ишлаш, Бўзсув бўйларида кўй-мол боқиш билан ўтади.

Бу йилги куз илиқ келди. Ёзнинг чилласида тоғлардаги қор эришдан тўхтамади. Бўзсувнинг сатҳи ҳар қачонгидан ҳам кўтарилди. Соҳил тизза бўйи

Ўт-ўлан билан қопланган. Тепарокда жингил буталари барқ уриб ўсаётир. Фермага бурилишда бир туп жийда кўринди. Беш-олти қулоч келадиган шохлари алвастининг сочидек ҳар томонга тарвақайлаган. Бу жийданинг неча йиллик эканини қишлоқда ҳеч ким билмасди. Кексалар, бизнинг болагимиздаям шу жийда бор эди, деб юришади. Ёшлар “Мажнун жийдаси” деб ном қўйиб олишган. Азал-азалдан ошиқ йигитлар маъшуқалари билан шу жийданинг остида учрашишди. Соясида ўтган-кетган йўловчилар дам олишади. Иссиқдан қийналган киши дарёнинг муздек сувида юз-қўлини чайиб, жийда паноҳида нафасини ростлаб олади. Кейин яна ўз йўлида кетаверади. Бу оқчашмаликларга одат. Шунинг учун жийданинг тагида бирор кимсани кўришса ажабланишмайди.

Ҳасан жийдани чамалаб қадамини тезлатди. Яқинлашганида кимнингдир дарёга тикилиб турганига кўзи тушди. Бу Зухра эди! У хаёлга чўмиб, Бўзсувга термилиб қолганди. Қадам товушини эшитмади. Ҳасаннинг юраги қинидан чиқиб кетгудек типирчилай бошлади! Ўтган икки кун кўнглида фақат бир истак бўлди: тезроқ Зухрани кўриш, қизнинг ўзи билан ёнма-ён туришини ҳис қилиш! Мана, ҳозир Зухра қаршисида, бир неча қадам ташласа бас.

У қизни чўчитмаслик учун қадамини секинлатди. Соҳилдаги куз манзараси ниҳоятда гўзал эди. Қийғос гулга кирган жингил буталари улкан ҳудудга гулдас-талардек сочилган. Бу моҳир мусаввир чизган суратни эслатади. Дарёдан келаётган салқин шабада кишининг баҳри-дилини очади.

– Зухра! Шу ердасиз?! – деди Ҳасан овозини пасайтириб.

Қиз чўчиб тушди. Ортига ўгирилиб, Ҳасанни кўрди-ю, жилмайди:

– Ҳасан ака?! Бугун сизни кутгандим. Газетада чиқдимми?

– Мана газета, мен сўзимда тураман! – Ҳасан кўлидаги буклоғлиқ газетани узатди.

Зухра ёш боладек суюниб кетди. Бир зумда кўзлари қувончдан порлаб газета-ни очди. Катта ҳарфларда ёзилган сарлавҳани ўқиб, ажабланди:

– Вой! “Оқчашма қизи” деб ёзибсиз? Машҳур қилиб юборибсиз-ку!

– Шунга муносибсиз, Зухраҳон!

– Ҳасан Али-чи?

– Бу таҳаллусни устозим қўйганлар. Ҳали бунга лойиқ эмасман.

– Ёқимли таҳаллус.

– Ростданми?!

Зухра кулиб, гапни бошқа ёққа бурди:

– Қаёққа кетаётгандингиз?

– Ўзингиз-чи?

– Мен... ишга-да, фермага.

– Мен ҳам ишга!

– Сиз?... – Зухра тутилиб қолди.

– Мен ҳам ишдаман, Оқчашма қизи билан гаплашаман, лавҳанинг давомини ёзмоқчиман!

Зухра кулиб юборди. Ҳасан ҳам унга қўшилди. Ёнги шабада эсиб, жийда барглари шитирлади. Улар бунга эътибор беришмади. Алланималарни гаплашиб ферма йўлидан ёнма-ён юриб кетишди.

Давоми бор

НАЗМ

Тошпўлат АҲМАД

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими. 1942 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Очиқ эшик” номли ҳикоялар, “Минорлар ва чинорлар”, “Ойдин хаёллар”, “Табассум боғи”, “Имом қалъаси” сингари шеърӣй китоблари босилган.

Ҳаёт деган бетимсол иқбол

* * *

Она юртим осмонида
Тийри камон мавжин кўрдим.
Боғларию сайҳонида
Гули райҳон авжин кўрдим.

Жон диёрим, ўргилойин
Тийри камонингдан сенинг.
Ифорланиб, таралойин
Гули райҳонингдан сенинг.

Менинг умрим қиёс эрур
Камалагу ҳилолингга.
Саболаринг жонга ҳузур,
Онадирсан камолимга.

Сен борсанки, ёруғ йўлим,
Ноним ҳалол, толеим хур.
Сенинг номинг билан элим
Дунёларга сочгайман нур.

* * *

Кўл бўйида ўлтирардим шод,
Сочларимни силарди сабо.
Нилуфарга монанд коинот,
Кўзларимга сочади зиё.

Аста тушдим қумлоқ соҳилга,
Жисму жоним қучди бир баёт.
Ва хат битдим бармоғим ила:
“Сени жондан севаман, ҳаёт!”

Не тонг, шунда оққуш галаси,
Пайдо бўлиб, мени қучдилар.
Бир-бир қўниб, қалбим сирасин
Самоларга олиб учдилар.

Дўстлар, сизни ўйлатса бу сир,
Оча қолманг унга, асло, фол.
Қушларга ҳам шириндир, ахир,
Ҳаёт деган бетимсол иқбол.

Шукрона

1

Сумитон осмонидан юлдузлар учар маҳал,
Саболар ғир-ғир эсиб, гуллар ҳид сочар маҳал,
Яъни, сахар-мардонда – қуёш юз очар маҳал,
Бир рози дил таралиб, қалбларга сепгай зарҳал:
– Чор Бакир ночор эдик, шукр, Чор Чинор бўлдик,
Меҳрибонлик йўлидан дилларга дийдор бўлдик.
Рухимиз шод этганнинг умри безавол бўлсин,
Иймон туғин тутганнинг бахти баркамол бўлсин!

2

Фатҳобот мавзеидан ким ўтса, зил чўкарди,
Хароба ичра ботган гумбаз фиғон чекарди,
Бунда ётган Пир ҳолин кўрганлар ёш тўкарди,
Энди бул жойдан бир сас тинглаб, қалбим кўкарди:
– Оҳким, зерипо эдим, боз Шайхи олам¹ бўлдим,
Меҳрибонлик нуридан эл-юртга ҳамдам бўлдим.
Рухимни шод этганнинг умри безавол бўлсин,
Иймон туғин тутганнинг бахти баркамол бўлсин!

3

Фалакнинг дастидан қон ютган донолар қанча,
Ўз юртига сиғмайин кетган даҳолар қанча,
Уларнинг зор кўзида мазмун-маънолар қанча
Ва, лекин, бир улуғ зот айтур мамнун бўлганча:

¹ Шайх Сайфиддин Боҳарий кўзда тутилмоқда.

– Имом Бухорий бўлиб, бағрингга қайтдим, шаҳрим,
 “Ҳадис”дай шарифимсан, сенсан Маккадай наҳрим.
 Руҳимни шод этганнинг умри безавол бўлсин,
 Иймон туғин тутганнинг бахти баркамол бўлсин!

4

Бир қутлуғ саждагоҳ бор, номи эрур Ғиждувон,
 Бу маскандан таралган тариқати Хожагон,
 Лек, унда бир Авлиё ётар эди дил сўзон,
 Чун, бугун кўнглин ул зот шундай этмоқда аён:
 – Қадру қимматим қайтди. Хожаи жаҳон манам,
 Истиклолга дуоғўй, юртга нигоҳбон манам.
 Руҳимни шод этганнинг умри безавол бўлсин,
 Иймон туғин тутганнинг бахти баркамол бўлсин!

5

Эй, комили баржаста, Хизрназар Бухоро,
 Биламанки, сен Ҳаққа етишган қутлуғ маъво,
 Ким сени жондан севса, бағринг этгай пурзиё,
 Ўзинг эмас, халқим, деб, юрганни қўллар Худо.
 Шундайлар бор эканки, гўзалсан – жаннатосо,
 Шу боиским, тилингдан тушмайди шундай дуо:
 “Дилларни шод этганнинг умри безавол бўлсин,
 Ҳурлик туғин тутганнинг бахти баркамол бўлсин!”

* * *

Кўнглимга ўхшайсан кўкламжон,
 Кипригингда шода-шода нур.
 Чашмаларинг мавжли – хиромон,
 Эпкинларинг эсмоқда ҳур-ҳур.

Йўлга чиқсам, тутиб баримдан
 Эргашасан неварамдайин.
 Огоҳдирсан, йўғу боримдан,
 Тиргақдирсан ғуруримдайин.

О, кўкламжон, лўнда айтайин,
 Ўзингдирсан – ер камалаги.
 Ҳар бир қалбга эш бўлсин, дейман,
 Сенингдайин ҳайрат малаги.

* * *

Мен сендан меҳр кутдим,
 Сен эса мендан шафқат.
 Мен сендан сабр кутдим,
 Сен эса мендан тоқат.

Кутдим кўзингдан шарар,
 Кутдинг нигоҳимдан ишқ.
 Кутдим сўзингдан шаккар,
 Кутдинг лафзимдан кўшиқ.

О, қандай ширин эҳсон,
 Бир-бирдан лутф кутмоқ?
 Хоҳ ошкор, хоҳи пинҳон,
 Бир-бирга меҳр тутмоқ.

* * *

Не-не иқлимларни кўрдим, кузатдим,
 Дарёлар, денгизлар қолди ортимда.
 Гоҳида қувондим, гоҳо тутақдим,
 Ошнолар орттириб қайтдим юртимга.

Эй, қалбим, шодмон бўл, бугун кўпайган,
 Таниш-билишларинг ҳаддан зиёда.
 Лекин, минг излагин, топа олмайсан,
 Элингдан содиқроқ дўстни дунёда.

* * *

Бухоро! Сен умрим яшил чечаги,
 Қонимни жон этган суврату сийрат.
 Шуурим, ғурурим – қалбим тиргаги,
 Кўзларимда ёнган чашмайи ҳайрат!

НАСР

Сарвар ТЎРАЕВ

1987 йилда туғилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университетининг халқаро журналистика факультетини тамомлаган.

“Карвонкули” номли ҳикоялар тўплами наср этилган.

ЗАРЧОПОН

Ўғлим, билдим, ҳақиқат
Қаҳрдан қотиб ётар.
Шамол бўлиб ҳайқирган,
Бир кун уни уйғотар.

Қутлибека

ИЛКИ ХИКОИ

– Тунлари гўдайган бу чўкқилардан пастга қишлоғу шаҳарларга қарасам, кўнглим бузилиблар кетади...

Барот кенгликларни ишғол қилган уйлар чироқларининг жимир-жимиридан қочиб, уларга терс қараб яна ёнбошлади. У қараган томонларда осмонга бўйлаган, зимистон кечада осмон билан сарҳадларини ажратиб бўлмайдиган хур қоялар бор эди. Бири ёнбошлаган, бошқаси чўнқайиб олганларга фалакнинг ва чўкқиларнинг бирлашиб кетган жойи кўринмас, англанилмас эдики, бунга уларнинг яқингинасида кўкка ўрлаётган, чўпон бола ёққан оловнинг ёруғи ҳам сабаб эди.

– Онаминг зарчопонига ўхшайди.

У бу гапни овоз солиб айтдимми-я, деб ўзини ўзи қийин бошлади. Бошқалар эшитдимикан... бирор шеъринг сатрга ёки кўшиққа йўйишаётган бўлса яхшийди.

Бу гап унинг кўнгли тубида анча маҳаллардан буён қамалган, фурсати келибми... туйқус... сирғалиб дунёга келганди.

У шаҳарда ҳам кўп қаватли уйнинг айвонида туриб узоқларга ёйилиб кетган бу каби чироқларга қараб шундай хаёлланарди.

Гурун-гурунга уланади. Ёқилган гулхан чўкқа ва сўнгра кулга айлана боради. Борлиқ зулматнинг қоқ ўртаси томон шошади.

Бир маҳал қоронғилик қаъридан чўпоннинг ити хуради, отарнинг бошқа бир томонидан иккинчи бир ит унга жўр бўлади.

– Шу энағар жонга тегди ўзиям, – чўпон кўзғалиб ўтириб олади-да, яна дейди: – Ўлиб ўлмайди, қолиб қолмайди.

Меҳмонлар бир муддат диққат қилиб рўпарадаги қоя томондан келаётган шох-шаббаларнинг шитирлашини, майда шағал тошларнинг шовуллаб тушаётган овозини эшитдилар.

“Ху-ху”лаган қандайдир овоз атрофдаги метин сукунатни бузди. Тоғнинг тур-

ли томонларидан итлар хурди, чўпонларнинг “ол, ҳа”, – деган қийқириғи узун дарани тутди.

– Бу айикми? – меҳмонлардан бири овозида ҳадик билан сўради чўпондан.

– Айик, худди шундай овозда сайрайдиган қуш ҳам бор. Бизнинг тоғ аҳли у қушни ҳилол дейди.

Қаёққадир бир муддат ғойиб бўлган чўпон бола пайдо бўлиб, гулханни қайта алангалатди.

– Айик даранинг нариги томонидами?

– Йўқ, дара бизга акс-садо қайтаряпти. Бу дараларда гўштхўр айиклар бўлмасди. Ғаму ташвишимиз ҳам кам эди.

* * *

Сахар туриб чўпонлар гулхан ёқади. Қоравойда сув қайнайди. Тонг уйғонади. Ҳаёт ҳам қайнай бошлайди. Боботоғдан бош кўтарган куёшнинг илк заррин нурлари Сурхонтоққа тушади. Ана шу икки тоғ орасидаги кенг воҳада яшовчилар чўпонлардан-да бир муддат кейинроқ уйғонадилар. Ана шу тоғларда тунлари изғиган жонзотлар ўз инлари томон шошадилар.

Чўпон қирнинг тумшуғилаб юқорига ўрларди. Отар арчазор оралаб ўтлаб борарди. Шу пайт итлар аллақандай шовқинними, хидними пайқаб олдинга отилди. Отарнинг бир қисми уларнинг югуригидан хуркиб, пастга эниб қолди. Чўпон ҳам овоз солиб олдинлади-да, баланд харсангтош устига чиқиб, итлар кетган томонга тикила бошлади. Рўпарада арчазор ястаниб ётардики, пайқаш қийин эди. Ниҳоят, ўша томонда чўпон аввал ўз итларини, сўнгра ундан олдинроқда лапанглаб кетаётган айикни ва унинг болаларини хира-шираликда зўрға пайқади.

Юқоридаги қўшни отарнинг итлари ҳам вовуллаб пастга энди, чўпонлар ҳам уларни шундай қилишга ундашди.

Икки томондан борган итлар она айик ва унинг болаларини ўрашди. Она айикнинг метин тоқатига, вазминлигига ҳам дарз кета бошлади. Ортига қайтиб, итларга ташланди-да ўкирганича уларнинг қуршовини бир зумда ёриб ташлади. Икки ит иложсиз ғингшиб, пастроқда қолаверди.

Қолган уч ит айикваччалардан бирига ташланганида ғоят жаҳлланган она айик у томон шошди-да, кучуклар ортга чекинаркан, боласини тезроқ юришга ундаб, тумшуғи билан туртди. Она олдинлади, болалари мағрур эргашди. Итлар уларни изма-из таъқиб этиб келаверди.

Она айик бирдан чўнқайиб ўтирган кўйи оёғи остидаги катта-кичик тошларни пастга туртиб юбора бошлади. Бехосдан... у кўрмадими, унутдими, хайвон эканлигиданми... айикваччанинг шундоққина тепасидаги йирик харсангтошни кўпориб ташлади ва кеч пайқаб қолиб, ўзи ҳам пастга отилди. Катта-кичик тошлар, шағаллар билан бирга айикнинг болаларидан бири ҳам дара тубига тушиб кетган эди. Она айик ўкирганича пастлади-да, ҳамон изидан қолмаётган итлардан бирига чанг солиб бир уриб, пастликка отиб юборди.

Айик... унинг кетидан айикваччалар овоз солганича дара туби томонга эниб кетишди.

Чўпон бу каби ҳодисотларни кўп кўргандир, шундан сўнг ҳали отарга етиб келмаган икки итига ҳам ачинмагандир, бироқ ўшанда ўз боласини ўлдириб қўйган она айикни ўйлаб дилига хиралик кўнган эди.

Тушга яқин сувлоққа келган қўшни чўпонлар ҳам бўлган воқеани тинглашгач: “Яхши бўлмабди-да”, – дея афсусланган эдилар. Шу куни бу дарада ҳеч ким қорасини кўрсатмади. Икки ўтинчига ҳам чўпонлар томонидан бошқа йўл ва то-

монлар кўрсатиб қўйилди. Шу кеч борлиққа сукунат чўмганида тоғдаги чўпон-чўлиқ дарадан элас-элас келаётган она айикнинг мунгли ноласи остида, ғамнок, шу билан бирга бироз ҳадик билан таёқларини, ов милтиқларини маҳкам тутганча уйқуга кетишди. Эртаси тонгда чўпон ҳали отарини ҳайдаб чиқмасидан аввал, унинг қўшида қишлоқ овчиларидан бири пайдо бўлди:

– Шомда эшитиб кечаси билан уйқум келмади. Сизга ўхшаган чўпонлардан бири ўлиб ётган бўрининг ёнидан ўтиб кетиб, фалончининг итига ўхшаркан, дермиш. Дарага тушиб бормадингизми? У боласини қўриқлаб ётармиди... кетади-да.

Овчи дарага эниб кетди, шу кетишда уни ҳеч ким кўрмади. Қишлоқдан қайтган чўпон болалардан бири овчини туман марказидаги касалхонага олиб кетишганини, икки гапнинг бирида ўғлига она айик ярадор бўлганлигини, тезда ўлишини, ўлганида унинг териси-ю, тирноғигача ўзи эгалик қилиши кераклигини таъкидлаётганлиги ҳақида гап топиб келди.

– Балки... шундан... она айикнинг нолакор овози кучайгандир, – хаёлланганди чўпон. Бироқ бошқа ҳеч ким бу томонларга елкасига милтиқ осиб, она айикни отаман, бойлик топаман, деб келмади.

Биродар, фарзандидан жудо бўлган онанинг ғамнок, кўпчиликка таниш бўлмаган, сўзини ҳеч ким ёзмаган ва унга ҳеч ким мусиқа басталамаган нолакор қўшиғини тинглаганмисиз? Буни фақат она ҳис қилади ва айта оладики, бу хоҳ овоз, хоҳ нола, хоҳ ўкириш бўлсин, тирик жонни, одамзодни шиддатли эврилишларига сабаб бўлмасдан қолмайди.

Бир куни дара тепасида ўлаксаҳўр қушлар айлана бошлаганида, чўпонлар она айикни ўлганга йўйишди. Бироқ ўша тун ҳам одатийдек, ўша таниш овоз дарани ларзага тўлдираверди.

– Дарада айикнинг боласидан асар йўқ! – деди унинг ёнчўпонларидан бири. – Лекин қоянинг шундоққина остида дўмпайган тошлар уюми бор, тушунишимча айик ўз боласини тошлар билан кўмган.

– Бўлса бордир! – пичирлайди чўпон.

Одатда бу каби жониворлар овга чиқишса, ҳамманинг, ҳамма нарсанинг ҳаттоки, осмондаги самолётнинг ҳам ўз йўли бўлганидек ўзларининг ўрганиб қолган йўллари бўйлаб юришади.

Кейинги пайтларда ўша айик қирлар ортидан ўкириб ялангликларга чиқар ва дарага эниб кетарди. Бир муддатдан сўнг яна пайдо бўлиб, кўтоннинг шундоққина тепасидан ўз йўлида давом этиб кетаверарди.

* * *

– Онаминг зарчопони!!!

Бу чопон қачон сандикнинг тубига жойланганини кўрмаган, эслолмайди ҳам.

Бир куни онаси тўшаклар тахламини тушириб, сочпопугига доим осиб юрадиган калитча билан сандикни очганида бу ялт-юлт қилаётган нарсага кўзи тушган, эътиборини тортган, нима эканлигини сўрашга оғиз жуфтлаганида икки тақсимчада қанд-курс тутқазиб: “Зинғиллаб дадангга етказ. Меҳмонларга салом бериб кир”, – дея жўнатганди.

Ўша болакай шу куни уйга келган меҳмонларнинг ким эканлигини, қандай гурунлар бўлганлигини, салом бериб кирдими, йўқми, улар алик олишдими, аниқ эслолмайди.

– Эна, анов тўнми? – у онаси сандикни ёшиб олмасидан шошиб уйга кирганди, чунки доимо қулфлоқлик турадиган сандикнинг ичидаги ноёб нарсалар уни қизиқтиради.

Она сандиқнинг тубидан зарли тўнни авайлаб олди, узоқ хидлади, энтикиб-энтикиб нафас олди. Шунда тўннинг ичидан бир қоғоз сирғалиб тушди. Бола уни қўлига олди-да, деди:

– Ичидан манови расм тушди.

У газетадан қирқиб олинган сураат парчаси бўлиб, унда урушга кетаётган танклар карвони, уларнинг ҳар бирининг устида жилмайиб турган хушрўй аскар йигитлар акс этганди.

Онаси боласининг қўлидаги газета парчасини оларкан, ранги оқаринқиради. Туйқус кўзларида ёш кўринди.

– Хотин! Пиёла ҳам келтирсанг-чи, уйда бўлмаса, ана, қўшниникида бор-дир! – Отасининг ҳазиломуз овози келди қўшни хонадан.

Аёл тўнни сандиқ ичига ташлаб, қоққоғини шоша-пиша ёпди-да, ташқарига отилиб чиқиб кетди.

Шу билан ўғил шаҳарга ўқишга кетди-ю, сандиқнинг тубидаги ялтироқ тўнни нутиб юборди.

Орадан йиллар ўтиб, болакай йигит бўлиб, қишлоққа қайтганида она тахмонни ағдариб ўша зарчопонни олиб чиқди. Онанинг кўзларида тасвираб бўлмайдиган хушнудлик зоҳир эди.

– Буни сенга деб атаб қўйгандим!

– Эҳ-ҳе! – деди йигит тўнни қўлларига олиб, айлантириб кўраркан. – Амир Олимхоннинг зарбоф тўними, бу дейман...

– Шуни бир кийиб кўргин, сенга лойиқ келар, – она сабрсизлик билан ўғлини уни кийишга ундарди.

– Даққионусдан қолган тўнни-я, эна.

– Бўйгинангга бўйтумор, болагинам, бу тўнни йигирма икки йилдан буён асраб келаман. Уни ҳар кўрганимда, кўнглимга қавилаётгандек игналар урилиб келади-я!

– Э, бундоқ атрофга қаранг, ҳозир тўн-дўппи киядиган замонми? Тўн-дўппининг кийиладиган жойи – жанозахонада-ку.

Ўғил истамайгина уни кийди. Лойиқ келди.

– Куёв бўлсам киярман, асраб қўяверинг-чи! – деди.

Она эса ўғлининг: “Эна, бу жуда чиройли тўн экан-ку, шу боис ҳам яшириб қўйган экансиз-да. Аввалроқ чиқариб берсангиз ҳам маза қилиб, кўз-кўз қилиб кийиб юардим”, – дейишини кутганди. Демади.

Орадан йиллар ўтиб, туман марказидан қишлоққа элтадиган машиналар турар жойида ўғил бир аёл билан пайдо бўлди.

Токқа томон ўрлаб бораётган автобуснинг ўрта каторида ўтирган ўғил йўловчилар орасида бўлаётган шивир-шивирларга ҳам қулоқ тутган, аёл эса табиатнинг бетакрор гўзаллигидан сармаст, пурвиқор қояларни, дараларни томоша қилиб борарди.

– Тегирмончининг ўғлими? Ўзгариб кетибди-а... Бир замонлар одамлар ўқияпти, қишлоқ халқига ёрдами тегар дейишарди, мана, саломини ҳам бермади-ку.

– Нега ундай дейсиз, ўзи емай едирган, ичмай ичирган Абдуҳазрат тегирмончига келин олиб борапти-ку, – дейди иккинчиси кинояомуз жилмайиб.

– Бундай келинни... энг аввало ўғилни... – қўл силтайди биринчи отахон.

Шунда учинчи биров Баротнинг эшитиб кетаётганини пайқайди ва гапни бошқа ёққа буриб юборади.

Ота ва она ўғилу келинни яхши кутиб олишди. Она ўзида йўқ хурсанд, тўйга деб йиққан бир сандиқ матоҳларини инқиллаб-синқиллаб нариги хонадан судраб чиқди.

– Бу сизга, келинжон, сизга деб атаганидим.
У сандикдаги бор бисотини уй ўртасига ағдарди.

– Бунинг ҳаммаси сизга.

Она келинининг: “Ойи, раҳмат сизга”, – дейишини жуда-жуда кутганди. Ҳатто курғур чоли ҳам: “Келининг сенга ҳали шундай дейди”, – деганди ҳам. Демади. Унинг мато узагаётган қўлларини ўзидан қайтариб; “Йўк, шаҳарда бунақасидан кийишмайди”, – деди. Онанинг қўллари сандик тубидаги зарчопонга тегиб, уни ҳам олди, доимгидек тўйиб-тўйиб ҳидлади.

– Буни ўғлим кияди... – деди ниҳоят. – Киймаса, кийдирасиз, келинжон.

– Шу етмай турувди... – узун кўндирма тирноқлари кўпорилиб тушмасин дегандек, қўл учида тўнни тутган келини ўғлига қараб истехзоли жилмайди-да, яна деди:

– Ишхонага кийиб борсангиз-а?

Ўғил ва келин мириқиб кулиб олишди.

Она ўғлининг бу гал ҳам зарбоф тўнни киймайдигандек туюлганидан сўнг, хомуш тортиб чолига бир нима десангиз-чи, дегандек илтижоли боқди.

– Онаси... кияди, олиб кетади! – деди чол қатъий оҳангда.

Шунда онанинг кўнгли борлиқда ёмғирдан сўнг чиққан куёшдек яшнаб кетди.

– Вой, бизни ҳайдаяпсизларми? – дафъатан сўради келин улардан.

– Нега ҳайдарканмиз? Сизларнинг босган изингиз кўзимизга тўтиё-ку, болажон, – гирдикапалак бўлди она.

Чолнинг полвонлик ори келиб, юзини осмонга бўйлаган тоғларга қаратиб мум тишлаб ўтирарди. У шу кунларда янада мункайиб қолгандек туюлди.

Келганлар кетишга тараддуд кўради. Она сандикда асраганлари билан уларнинг тугунини қаппайтиради. Келин лаб буриб айвонда ўтираверади. Чол зийрак кўз билан ёнбошлаган кўйи: “Ўғлим, қаерда бўлсанг ҳам бошинг тошдан бўлсин!” – дейди-да, кетаётганларни кузатгани ҳам чикмайди.

Кампир эса ўғли ва келинини автобусгача кузатиб қўяркан, унинг ҳолати тилла топган гадойни эслатарди. Автобус ўрнидан жилади. Кампир унинг ортидан қўл силкиб анча жойгача чопиб боради. Қишлоқ одамлари уларга ҳам томоша, ҳам бироз ачиниб билан боқадилар.

Орадан кунлар ўтиб, она кўрпа-тўшаклар орасидан келини “Олиб кетаяпман”, – дея алдаган ўша зарчопонни топиб олиб, кўзида ёш ҳалқаланди, ўкраб-ўкраб йиғлади.

– Қўй, йиғлама, неваралар кияр, ҳали буларинг ҳаётни қанд деб, уни еб юрганлардан... Эси кириб, қадрлаб қолар. Қадр топибди-ю, қадрлашни билмабдида, – юпатади чол.

Ўғилнинг шу билан, ўзининг айтишича, иши кўпайганлигиданми, катта бир ташкилот оғзидан чиқадиган гапга қараб турганлигиданми, ўша томонларда илдиз отиб, ўша илдизларни шақирлатиб олиб келишга кучи етмаётганлигиданми, “гадой топмас бу томонлардан” оёғи бутунлай узилиб кетди.

Чолни кексаликми, касалликми, ўйловми, томоқми, тўшакка йиқитди. Олис шаҳарда яшаётган ўғлига бу хабарни етказиш ҳам анча душворликларни келтириб чиқарди. “Биз эрингизнинг қишлоғиданмиз, гап бор”, – дейишганида хотини, “Биз Баротжоннинг қишлоғиданмиз, у кишини чақириб беринг”, – дейишса котоба қиз телефон гўшагини ташлаб қўяверди.

Ўша шаҳарда ўқийдиган, фақат телевизорда кўрган бўлса-да, Барот Абдуҳазратович бизнинг томонлардан деб фахрланиб юрадиган талаба йигит ишхона эшигининг олдида кута-кута тушлик пайти бўлганда кўриб, отанинг касаллигини айтди-да, бир вақтлар танишишни мақсад қилиб қўйганидан воз

кечиб тез-тез юрганча кетиб қолди. Ўғил бугун бораман, эртага бораман, деб юрди-да, отасининг жанозасига ҳам етолмади.

– Озроқ кутайлик, битта ўғлидан бўлак кими бор, йўлдадир! – деди кимдир.

Оломон норози, паст овозда чувиллашди.

– Бир ҳафта келмаган, энди учиб келармиди...

– Садқаи фарзанд кет-э, она айиқ ўз боласини кўмганида... эҳ, одамзод!

Ўғил хорижда чиққан енгил машинада қишлоқ кўчаларини чангитиб кириб келганида, одамлар қабристондан бош чайқаб-бош чайқаб қайтиб келишаётган эди.

Барот маърака кунлари қишлоқда қолганида, келиб-кетаётган одамлар худди синчиклаб тикилаётгандек, ўзи туғилган уйнинг харобага айланганлигидан уялиб кетди. Ахир Барот Абдуҳазратович шу маҳаллада туғилган, деб эшитганман дейишса, шу чолдевор уйни кўрсатишадими...

Ховлида шаҳардан олиб келинаётган қурилиш материаллари хирмондек уйлиб қолди.

– Ҳашар қил! Эл-улус ёрдам қилади, – деди она.

У яқинларни, қариндош-уруғни ҳашарга айтди. Биров келмади. У пешонасига бир шапати туширди-да, деди:

– Эҳ... одамлар... отамнинг маъракасига келиб овқатланиб кетишни билади, ҳашарга чақирса, жони чиққудек бўлади. Пул бу – дунё эканлиги рост гап-да!

У шаҳардан мардикор ишчиларни ёллаб келди-да, тез кунларда қишлоқдаги энг ҳашаматли уйни тиклатди.

Кунлардан бирида кампир уйдан унутилиб кетган зарчопонни яна кўтариб чиқди.

– Ўғлим, буни кийиб юргин, сен туғилмаслигингдан олдин ният қилгандим.

– Энди, эна, биз тўн киядиган пайтдан ҳам, ёшдан ҳам ўтдик. Ана, Хайруллага беринг, кийиб юради, – дея кампирга қараш учун ўз уйига кўчириб келтирган жиянини кўрсатди.

Ўғил яна ўзининг таъбири билан айтганда маданийлашмаган, қолақ қишлоқдан тараққий топган, зиёлинамо шаҳарга йўл олди.

Биродар, эр аёли учун пайғамбаридек гап. Бир замонлар Сулаймон подшонинг қиличидек кесгир ва чаққон бу аёл энди ўша пайғамбарнинг қурт тушган хассасидек емирилиб борарди.

Кампир тўшакка ётмади. Қишлоқ одамларининг таъбири билан айтганда, “Азроил осон қилди-ю”, ҳеч кимга бу дунёнинг яширин сирларидан гапирмай, васият ҳам қилмай, хайр-хушлашмай қўл силтади-кетди. Биров билди, биров билмади.

Биродар, ота-она кишига кўринмас устун. Улардан кейин нимага суянишни билмай, ҳоли бир муддат хароб бўларкан одамзоднинг. Ана шунда кичкинагина, ўзинг ясаган сунъий суянчиқларинг ҳам мўрт чиқса, алданиб лойга йиқилиб оломонга кулги бўларкансан.

Ўғилнинг аҳволини чархпалакнинг сувни юқорига олиб чиқиб, сўнгра уни сув йўлига тўкиб бўлгач, бўшаб қолган челагига қиёсласа бўларди.

Маст-сармаст гурунларнинг бирида хотини: “Ҳамма нарсага мен туфайли эришдингиз, ёки гапим нотўғрими? Дадамнинг биргина қўнғироғи билан ишга жойлашдингиз, мансабингизни ҳам кўтаришди. Уй ва машина олиб беришди. Сизнинг раҳбар бўлишингиз ҳам дадамнинг уйларидаги бир банкетда ҳал бўлганди...”

Ана шунда бу оиланинг устунлари дарз кетди. Аслида ҳам бу оиланинг пойдевори мустаҳкам эмасди. Кўп ўтмай ишдан ҳам бўшатишди.

Одамлар авваллари биринчи бўлиб унинг қўлини олишни истаган бўлишса, энди янги раҳбар томонга қўл қовуштириб кетишадиган, унинг қўллари эса ҳавода муаллақ қоладиган бўлди.

Барчасидан воз кечди. Ўзида яшириниб ётган, ота-бобосидан ўтган полвонлик ғурури оз бўлса-да бор экан, биродар. Қўл силтади. Дунёнинг бу каби ишларини тушуниб, англаган одамлар учун эса унинг бу ҳолати ғоят ачинарли, бечораҳол кўринарди. Кўнглига ҳеч нарса сиғмаган бир пайтда, тоғлар орасидаги дўппидеккина қишлоқда қолиб, ҳеч бўлмаганида атрофдаги икки-учта қишлоқда ҳам номи чиқмай умрининг кўпини яшаб қўйган дўстлари уни топиб келишди.

* * *

– Ота-она дегани одам учун пуфлаб шиширилган шарга ўхшайди. Бир куни пақ этиб ёриларкану, ҳеч вақо қолмаскан. Биздан оёқ учида узоқлашиб кетишаваркан. Бизни уйғониб, безовта бўлмасин, деркан-да. Улардан сўнг одамзоднинг аксари ғафлатда қолиб, аюҳаннос соларканки, унда кеч бўларкан.

– Жўра, онанг умрининг охирги пайтларида бир зарчопонни эғнидан қўймай кийиб юрди. Вафот этиши арафасида ҳам бу тўнни тобутимнинг устига ташланг деган экан, айтганидек қилдик.

– Онаминг ўзи кийибди, – хаёлланди у чуқур бир ғамда ўртаниб.

– Ўша тўннинг ҳам алоҳида сири бор. Баротбой, сиз биласизми шуни?

У шу дамда бошқалар билган, бироқ ўзи билмаган ўша тўннинг тарихини, не сабабдан қадрли эканлигини бир бор сўрамаганлигига жуда афсусланди.

* * *

Инсоният тарихида сабаб сўралмайдиган, сўралганда ҳам елка қисиб қўя қолинадиган номли ва номсиз урушлар кўп бўлган. Баротнинг тоғаси ҳарбий хизматдалигида ана шундай урушлардан бири бошланиб, уни ҳам ўша ёққа олиб кетишади. Ҳарбий хизматга кетмаслигидан аввал унга синфдош қизни унаштиришган. Урушдан унинг ўзи эмас, ҳалок бўлганлиги ҳақида бир парча қоғоз келди. Барча куйди.

Биродар, бу дунё ўлмаганники, деб тўғри айтишган экан.

Ҳамма нарса унутиларкан. Қиз бошқага эрга тегар бўлди ва негадир йигитни эслатадиган барча нарсага ўт куйди. Ўшанда Баротнинг онаси етиб келмаганида, акаси кийиб кўрган, тўйга деб асралган куёвлик тўни ҳам ёниб кетарди ва балки бизнинг сизга айтажак бу ҳикоямиз ҳам бўлмасмиди...

Ўшанда... Баротнинг онаси ўшанда шундай хаёлланганди: “Эримга кийдираман, ундан сўнг боламга, набирамга шу тўнни кийдираман. Одамларнинг кўнгли ўшанда ана шу тўндек ловулласин”.

* * *

Яна бир тонг отди. Бу тонгни тоғ чўққиларидан бирида оттиргани учунми у Барот учун ўзгача эди. Пастда ястаниб ётган улуғ воҳанинг куёшни қарши олишини томоша қилиб ўтирди. Отар кўтонида бир ўзи қолган, чўпон бирга келган қишлоқлик жўраларини ўзи билан эргаштириб кетган эди. Унинг хаёлини эшакнинг ҳанграши бузди. “Айтганча, ахир у жиянининг эшагини миниб тоққа чиқиб келган эди-ку”.

Ўрнидан туриб, ўтган оқшом чўпон бола томонидан арқонланган жойда жониворни кўрди. “Ана у, хайрият-э, кечаги она айиқ... тегинмабди. Ҳартугур, бировнинг мулки...”

Ҳайвоннинг жули бир томонга оғиб қолган, авваллари шундай ҳолатни кўришганларида, болалар бир-бирларига қарата: “Фалончибой, эшагингиз сум-касини олиб қаяққа кетаяпти”, – дея шўх қийқирашарди.

Ўша дамларни эслаб, болаликка қайтгиси, ҳаммасини бошидан бошлагиси келди.

Эшакни ўтли томонга етаклаб бориб, гулмихини ерга қадади. Жониворнинг жулини текислаб жулламоқчи бўлди. Тўғрироғи, болаликни янада кўпроқ эсламоқчи бўлиб, эшакнинг белтортиғини бўшатди. Ва унинг устига кичрайтириб махсус тикилган жулларни бирин-кетин ташлаб, тахлай бошларкан, кўзлари эшакнинг устидаги ўша таниш зарчопонга тушди. Зарчопонга узоқ тикилиб қолди. Сўнгра уни силай бошлади ва ниҳоят, ёш болалар сингари ўқиб-ўқиб йиғлашга тушди.

КЕЧ БЎЛГАНДА

Ўшанда ҳам нофармон тонглар худди шундай отарди, миллиардлаб йиллардан буён зиё сочиб турган ва дунё зулматларини, қораликларини яширинишга мажбур қилиб келаётган бобо куёш ўшанда ҳам шарқдан чиқиб келарди. Ўшанда ҳам минг йилликлар оша доимо ғафлат домига тушиб юрадиган одамзодга тонг отганлигини ўз қичқирғи билан билдирадиган хўрозлар овози баланд тоғлар пинжидаги овулни тутарди. Бугун бу манзилдаги бир-бирига уланиб кетган уйларга эргашсангиз, катта-катта шаҳарлар томонга келиб колганингизни билмай қоласиз. Шу кунларда келиннинг ҳовлига ширт-ширт сув сепгани эшитилар, ҳовлини тупроқ хиди тутарди. Баҳор ва ёз кунлари куёшни қишлоқ тепасидаги тоғларда чўпонлар ёққан гулхан ва кўплар ҳавас қиладиган хонадондаги ҳалим келиннинг сув сепиши уйғотарди гўё.

Ана шунда қишлоқ жонлана бошлар, қаердандир машиналар овози ғуриллаганча йўловчиларини дўппидеккина қишлоқдан олиб, серташвиш шаҳар томон елиб кетарди. Чўпонлар ва подага ўз қўйини қўшишга шошган, уст-боши чанг кўчаларда ўйнаверганидан афтодаҳол, иштони ўрнида турмай, пойчаси судралган болақайлар оғилхоналардан ўз чорваларини ҳайдаб чиқишарди.

Келин ва куёв тўйдан сўнг орадан бир йиллар ўтиб, бу қишлоқ аҳли яшашни ҳавас қиладиган шаҳарга йўл олишиб, серғалва, серташвиш шаҳри азимнинг юз минглаб катта-кичик болалари ичида кўмилиб кетдилар. Уларни бу манзилга етаклаб келган мақсад ҳам бошқача эди. Давраларнинг бирида куёв дегичимиз гапдан гап чиқиб:

– Фалончибойга шаҳарда нима бор эди, пул топаман деб, мардикорлик қилиб юрибди. Ҳамма бойлик, мана, қишлоқда. Бир кетмон ургулик ер ағдарса, бир сиким буғдой олади, – деди.

– Хўроз ҳамма жойда бир хил қичқиради, биродар. Аммо шаҳарнинг ҳам ўз қонуни бор. Эплаган, кўнган яшайди. Сизу бизга йўл бўлсин? – деди аллаким.

Бироз шошқалоқлиги бор куёв, “Истасам, бу шаҳар тугул, марказга бориб ҳам ризқимни тераман, нима деяпсиз!” – деди тутақиб.

Атрофга разм соларкан, унга эътибор қилган одамларнинг юз ифодасидан бу гапга ишониммаётгандек туюлди. У лаб тишлади-да:

– Агар шаҳарда яшай олмасам, эркак эмасман, – дея шахд туриб, биров билди, биров билмади, кимдир елка қисиб кулди, у жўнади. Жўнаганда ҳам кўч-кўронни ортиб, хайр-маъзурни насияга қолдириб жўнади.

Айтишганидек, шаҳарда яшаб кетиш қийин эмас, аммо ҳаммасини бошидан

бошлаш қийин экан. Атрофда уларни танишлари учун етти йил вақт кетди. Энди у уйли-жойли бўлган, ўша тонгларни уйғотган аёл олий маълумотли ва юриш-туриши ибратли театр ходимасига, эркак эса ўзининг савдо дўконига эга мулкдор, шаҳарнинг олифта кишиларидан бирига айланган эди.

– Хотинжон, – деди кунларнинг бирида. – Мен бир... четга чиқиб келсамми деб турибман.

Аёл унамади.

– Тўғри, шу ерда ҳам, у ерда ҳам бир коса овқатга қорин тўяди, – деди эр муросанамо. – Аммо атрофга қара, ҳамма ҳашаматли уйлар қуриб ётибди. Машинани турли-туманини минганлар қанча. Менинг улардан кам жойим йўқ, шекилли. Кейин... ўзимни дўхтирларга бир кўрсатмоқчиман... хоҳласанг, театрингда ишла, анави бетайин, суюкоёқ режиссёрнинг минғирлишидан кўнглинг безган бўлса, ишлама.

Аёл мум тишлади. Улар бефарзанд бўлганликлари сабаб, аёл бойликдан кўра фарзандли бўлишни жуда истагани сабабли унади.

Эр кетди. Кетганда ҳам бедарак кетди. Тоғдан қариндош-уруғ аёлни эрнинг дараги чикқунча қишлоққа бориб туришга кўндирмоқчи бўлиб келиб, қуруқ қайтиб кетишди.

Аёл дастлаб ишга келган пайтлари кўпгина одати, айниқса енгилтак эканлиги туфайли ҳам ёқмаган бош режиссёрнинг хурмача қилиқларига энди анчагина ўрганиб қолган эди. Шу туфайли ҳам авваллари, истеъдодига қараб эмас, ўзи хоҳлаганига роль бериб, ёқтирмаган одамани, хусусан ёш, саҳнабоп қиёфага эга, иқтидорли бу актрисани саҳнага чиқармасликка одатланган саҳна эгаси энди ундан таниқли санъаткор яратишга жиддий бел боғлади ва бунга эришди ҳам.

Кунлардан бирида эрнинг дараги чикди. Телефон орқали боғланган эр соғ-саломат эканлигини, кўп қийинчиликлар кўргани, ҳозир озод бўлса-да, қайтиш имконини тополмаётганлигини айтди.

– Кимдан, қандай бўлмасин қарзга пул ол-да, мени бу дўзахдан қутқар! – деди охири болалардек йиғламсираб эр. – Сенга яна бир яхши янгилигим бор, мен энди ота бўла оламан.

– Шукр, соғ-саломат экансиз. Қийинчиликлар ўтиб кетади. Имконини топарман. Даволандингизми?

– Йўқ, ҳали даволанганим ҳам йўқ... ҳа, ҳа даволандим.

– Яхши, мен бирор иложини топаман.

Аёл телефоннинг ўчириш тугмасини босар экан, ҳолсизланди-да, стулга чўкди.

Оғир кунларида доимо ғамхўри бўлган режиссёр уни ўз машинасида уйига олиб бораркан, аёлнинг нимадир демоқчи бўлиб, оғиз жуфтлаётганлигини сезиб, унинг негадир кун сайин тўлинлашиб кетаётган ойдин юзига тикилди.

– Сизга илтимосим бор! – деди аёл ниҳоят.

– Жоним садқа!

– Менга пул берсангиз, охирги бор!

– Сенга бор бойлигим садқа. Хоҳласам, театрнинг барча ходими, директоридан тортиб фаррошигача сенинг хизматингни қилдираман-а.

– Эримнинг дараги чикди. У ўзга юртларда мусофирликда, ортга қайтолмай юрганмиш.

Режиссёр лом-мим демади. Тўшаклари ғижимланган хонада ҳам папша ғўнғилласа эшиттулик сукунат чўкди.

– Мен-чи, – деди бирдан режиссёр пинагини бузмай.

– Муносабатларимиз бузилмайди. Пинҳона учрашаверамиз. Бегона жойларда қолиб кетмасин, бечора.

Режиссёр индамай чиқиб кетди.

Эртасига котиба қиз актрисага режиссёр уни чақираётганлигини айтгач, аёл ўзи учун анчагина таниш бўлиб қолган хонага йўл оларкан, юраги недандир тез-тез урарди.

– Шанба, якшанба кунлари Сангардақдарё томонларга сайрга чиқсак, – деди режиссёр деразадан ташқарига қараб, сигарет тутатганча.

– Фақат... у томонларга эмас, мени таниб қолишади.

– Ҳеч ким танишига йўл қўймайман. Дўстларим, худуднинг устунлари даврасида ўзимга мос бўлмаган бирор аёл билан ўтиришим керакми... бу менга муносабатингизми?

– Фақат...

– Нима “фақат”? Шунга қараб анави илтимосингизга жавоб бераман.

Аёл чурқ этолмади.

* * *

Ўшанда ҳам, қалбида ғалаёни борлар ёмғирнинг ёғиши, камалакнинг турфа ранг товланиши, қуёш ва ойнинг заминга ёғду сочиш вақтидаги уйғунликни, япроқнинг ўз дарахтидан узилиб тушишидан илҳомланишар, унинг моҳиятини қидиришар, дунёнинг сархил ифодасини кузатишдан эринмасдилар. Ўшанда ҳам ёрдан хабар келганда энтиқилар ва қалбларга дилбарлик инарди.

Ўша вақтларда хатлар кабутарлар воситасида эгасига етказиларди.

Хукмдорнинг хабарчи кабутарларидан бири мамлакат шимолдан хабар олиб келганлигини шаҳар аҳли биларди. Боиси шимолга жўнатилган қўшин сардори билан салтанат марказини боғлаб турувчи оқ кабутар шаҳар устида бироз муддат учиб, сўнгра саройга йўналганди. Авваллари хабар келганида, хоҳ у яхши, хоҳ у ёмон бўлсин, шаҳар бозорида жарчилар томонидан тезда ўқиб бериларди. Бу гал эса ундай бўлмаган, бу каби сукутдан хослардан ташқари барча салтанат аҳли кўнглида аллақандай ғулу бор эди.

Кунларнинг бирида арки аълодан шаҳар майдонига чиқиб келган жарчининг қичқириғи оломонни жамлади.

– Салтанат бошига мусибат тушди, – деди жарчи. – Шимолдаги сарҳадларимиздан ёғийларни қувишга кетган саркарда Музаффар ғалаба қучиб, ортига қайтаётганида душманнинг дайди ўқидан ҳалок бўлди...

Оломон гувранди. Чунки салтанат аҳли учун бу саркарда шохдан-да азиз эди. Шохга давлат жиловини олиб берган ҳам, уни тутишга кўмаклашаётган ҳам, узоқ-яқинга эл орини танитган ҳам шу қўмондон эди.

– Улуғ шох мархум саркарданинг хонадонига бош-қош бўлмоқчилар...

– Музаффархоннинг жонига шох қасд қилганлиги аён.

Оломон ичидан номаълум ва кўркмас бир киши томонидан айтилган бу гапдан халойиқ қаттиқ мусибат ва беихтиёр ғайритабий бир куч билан олдинга интилди. Зум ўтмай шаҳар кўчаларида аҳоли ва шох аскарлари ўртасида жанг бошланиб кетди.

Бу пайтда эса саркарда Музаффархоннинг хотини ва эндигина тетапоя бўла бошлаган ўғли саккиз-тўққиз чоғли хос навкарлар курсовида салтанат сарҳадларидан қочиб чиқиб кетишаётган эди.

Саркарда юрт сарҳадларини гоҳ жануб томонга, гоҳ шимол томонга кенгайтириб борарди. Сўнгги пайтларда сарой аҳли ундан ҳайиқар, аъёнлар унинг ор-

тидан фитналар тайёрлашар, шоҳ ва саркарда ўртасига кўп бор нифоқ солишга уришиб кўришар ва аксар ҳолларда бунга эришар ҳам эдилар.

Музаффархон ўғилли бўлганида подшоҳ ўз саройида базм ташкил этди ва ўшанда ўғлига исм қўйишни шоҳнинг измига топширган Музаффарнинг хотинига нигоҳи тушиб, кўзи тиниб қолди. Каттагина ҳарамга эга ҳукмдорнинг ҳаловати йўқолди.

– Саркарда, Музаффархон сенинг нега бўйинг кўкка етганлиги, жангу жадалларда доимо ғалаба қилишинг, доимо исмингдек музаффар бўлишингнинг сабабини энди билдим, – деганди ўшанда шоҳ, шаробдан сипқориб ўзини сармастга соларкан. – Менга шундай аёл тушганида менинг кўлимда етти иқлимнинг жилови бўларди.

Саркарда эса зимдан кўнглига олиб жаҳлланса-да, ўзини босди, шоҳнинг бу гапини мастликка йўйди.

Шундан сўнг шоҳ ошиқ бўлиб девонага айланди. Шаробхўрликка берилиб, шеърлар ёзди. Худосизга айланиб, мониймисол суратлар чиза бошлади. Саройда тез-тез базмлар ташкил этиб, баҳонада саркарданинг оиласини ҳам таклиф қилар, аёл келганида зугум остидаги сарой бекалари кўмагида жувонни йўлдан оздиришга уринар, фитнакор аъёнлар, кўшиннинг садоқатсиз бошлиқлари олдида чинакам қобилиятга эга масҳарабозга айланарди.

Шоҳ саркарданинг кўшин кўригига кетганлигидан фойдаланиб, унинг аёлини саройга бошқа баҳона билан чақиртириб, кўнглидагини ёрди. Ўзига эрга чиқиб, саройнинг бош маликаси бўлишга таклиф этди.

Жувоннинг сурати чиройли, дилбар бўлганидек, қалби ҳам гўзал, ақлли эди. Саройни тарк этаркан, эртасига жавоб сифатида чўрисидан икки кулоч келади-ган арқон жўнатди.

Шоҳ жувон юборган арқон нима маъно билдиришини ҳар не қилса-да, чақа олмагач, маслаҳатчиларига юзланди. Уларнинг тўхтами шу бўлди: жувон – банди.

Кунларнинг бирида дафъатан салтанат соҳиби кўшинни мамлакат шимолидаги исёнчи қабилалар устига жўнатди. Саркарда дунёи дундан беҳабар эди. Аёлининг кўнгли қандайдир хираликни сезса-да олиб қололмади.

Музаффархон саройдан узоклашгач, шоҳ жувонга юзланди.

– Мана, сиз банди эмассиз энди, – деди.

Шунда жувон шоҳ арқон ҳикматини нотўғри талқин қилганини англади-да, деди:

– Арқоннинг маъносини ҳар ким ўз фикрича ифодалайди. Мен сизга ўғри, каззоб, хиёнаткор ундан кўрқади, ақлсиз ит унга эргашади, нокас, субутсиз эса унга ўзини осгани яхши демоқчи эдим.

Шоҳ ғазабланди. Қалб кўзи кўр бўлиб қолган бу кимса энди ғирром йўлни танлади. Жангдан ғалаба билан қайтаётган саркарда Музаффархонни ёлланма қотил томонидан ўлдиртирди.

Оқ кабутар шаҳар осмонида пайдо бўлган заҳоти, саркарда пинҳона қолдириб кетган етти зобит унинг уйи олдида пайдо бўлди ва аёлни фарзанди билан биргаликда айланма йўллар орқали зудлик билан салтанат пойтахтидан олиб чиқиб кетди. Салтанат оралаб пинҳона икки кун юришгач, мамлакат шимолидан ўзга юрт сарҳадларига чиқиб кетиш йўлида яна бир аскар уларга қўшилди. Биргалашиб ўз ўлимини ва бор яширин сирни билган саркарда тайин этган манзилга йўл олишди. Бу манзилга пурвиқор тоғлар орасидаги дара орқали ўтиб борилар, манзил – баланд қоялик остидаги ўн-ўн беш чоғли уйи бўлган овул эди.

Жувонга саркарда ўлмаган, қачонлардир бу жойларни ўзи топиб келади, деб

айтишди. Дўппидеккина қишлоқнинг ёнгинасидаги баланд қоялик бағридан тошни қоқ иккига бўлиб шаршара отилиб тушарди.

Жувон шу манзаранинг мафтуни эдими, ёки шаршарадан нарироқда, табиий қояликда кишининг алп келбатини, қиёфасини эслатувчи келбаттошни ўз ёрига ўхшатдими... ўша ердан кўз узолмай қолди. У саркардани кутарди.

Йиллар ўтди. Аёл ўғлини уйлантирди. Бир этак невара-эварали бўлди. Кексайди ҳамки, келбаттош ва шаршарадан бери келмасди. У шу жойда – мафтункор шаршара ва қоядаги келбаттошнинг шундоққина пойига, уларга тикилиб бу дунё билан видолашди.

* * *

– Ана у келбаттош, мана бу шаршара. Иккиси ошиқ-маъшукдек турибди, – деди тепакал, қисиккўз эркак. Ўзига ҳамроҳлик қилаётган кўхликкина жувоннинг елкасидан қўлини ошириб оларкан, семиз қорнини силкитиб беўхшов қулди-да, яна деди: – Агар сиз истасангиз, биз ҳам шу жойларда абадий қолишимиз мумкин.

– Вой, бу ерларда яшаб бўларканми, дунёга келдингми... яйраб, яшнаб, ўйнаб-қулиб қол... – таннозланиб қулди ҳамроҳи.

Бу ердаги бешовлон, уч эркак ва икки аёлнинг ўзаро гурунглари гурунгларга яна ва яна уланарди. Олтинчи аёл – актрисанинг қалби исён кўтарган эди.

У зов ости томонга юрди. Шаршарани, отилиб тушаётган сувда кўринган камалакни томоша қилди, келбаттошни топиб унга боқди.

Кўзларидан ёш сизди шаршаранинг зилол томчилари мисол. Аёл уларга тикилиб ёлғизликда қанча вақт қолиб кетганлигини эслолмади. Шахт билан ўрнидан турди. Энди у ҳаммасига қўл силтаб, режиссёрни ҳам кутмай йўловчи машинада ўз уйига кетади. Ҳеч кимга қўғирчоқ бўлишни ҳам истамайди. Ҳаммаси тугади. У ўз ҳаётида янги даврни бошлайди.

Аёл катга йўл ёқасига тушиб борди-да, булоқнинг муздек сувига юзини чайди ҳамки, машина сигнали эътиборини тортди.

Ўгирилиб, ортда, йўл ёқасида режиссёр ўз машинасида уни кутиб турганлигини кўрди-да, беихтиёр ўша томон шошди.

Режиссёрнинг ёнига нимтабассум билан ўтираркан, режиссёрнинг паст овоздаги “Кеч бўлди”, деган гапини эшитди.

Ҳақиқатдан ҳам кеч бўлганди...

ҲУКМАТ

**Ҷин одам ястуқин тошдин яратти,
Не онгдаги – ону одамга айтти.**

Аҳмад ЯССАВИЙ

НАЗМ

Музаффар АХМАД

Қорақалпоғистон халқ шоири. 1956 йилда тугилган. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика институтини (ҳозирги ТДПУ) тамомлаган. Унинг бир қатор шеърий китоблари чоп этилган.

Олам интиқ яшар яхши ниятга

Омонлик

Қанот қокқан кушдай учаркан фурсат,
Эзгу ниятларим қалбимда ниҳон.
Омонлик тилайман сенга табиат,
Эй, дунёйи қадим, омон бўл, омон!

Омон бўл, бош устим – сирли коинот
Ва яна беғубор осмон, омон бўл!
Омон бўл, мен севган мустақил ҳаёт,
Ва яна осуда замон, омон бўл!

То, менинг кўзимдан тўкилмасин ёш,
То, гавдам чанг бўлиб учмасин йироқ.
Омон бўл, мураббий, эй, сахий қуёш,
Омон бўл, она ер ва танги тупроқ!

Йилдирим йиллару чопағон кунлар.
Кеча-кундузларга омонлик бўлсин.
Нурафшон тонглар ва дурафшон тунлар,
Ою юлдузларга омонлик бўлсин!

Шўр сувли денгизлар ва мовий қўллар,
Оқ қорли тоғлар, ҳей, сизга омонлик!
Қуриган дарёлар, сувга зор чўллар,
Шаҳар, қишлоқлар, ҳей, сизга омонлик!

Шу тилак ёр бўлсин чечак-гулларга,
Булоқ сувларига шудир тилагим.
Шу тилак ёр бўлсин шўх булбулларга,
Йил фаслларига шудир тилагим.

Олам юрагида ҳали кўп армон,
Олам интиқ яшар яхши ниятга.
Мен жумла жаҳонга тинчлик тиларман,
Омонлик истарман башариятга!

То, инсон қолмасин ғам кунжида ҳеч.
Токи, умидларни енгмасин қайғу.
Омон бўл, бахт-иқбол, омон бўл, севинч,
Омон бўл, муҳаббат аталган туйғу!

Ҳасад тарк этмаган ҳали дунёни,
Тиш қайраб яшайди ҳали кўп ғаним.
Омон бўл, тоабат ҳурлик маскани,
Она Ўзбекистон – менинг Ватаним!..

Исминг

Қизик-ку... мен уйғонар бўлсам,
Чехранг нари кетмас кўз олдимдан.
Тилим қайси сўзга шайланар бўлса,
Исминг чиқиб кетар оғзимдан.

Ғалати-я... Очқаб, қуриса силлам
Ё чанқасам, олов чиқса бўғзимдан.
Нон беринг, сув беринг, деёлмам, илло,
Исминг чиқиб кетаверар оғзимдан.

Ажаб... жуда қизик, жуда ғалати,
Дўст, танишлар чиқиб колар олдимдан.
Салом бериб, ҳайрон-ҳайрон қолади,
Исминг чиқиб кетаверар оғзимдан.

Кирдим дўконларга, идораларга,
Узун навбатларда интиқ турдим, мен.
– Нима керак? – дея сўраганларга,
Исмингни такрорлаб айтавердим мен.

Эй, сен – малаксиймо,
Эй, меҳри нодир,
Тупроқ олар бўлса бир кун жисмимни.
Дунёга мен хайру хўш айтаётиб,
Такрорлаб кетаман гўзал исмингни.

Нақадар

Қарагин, осмоннинг юлдузларига,
 Нақадар дилбардир, нақадар чакноқ!
 Қарагин, қамарнинг юз-кўзларига,
 Нақадар гўзалдир, нақадар порлоқ!

Назар сол, сувларнинг жимирларига,
 Нақадар ёқимли, нақадар мавжли!
 Қулоқ тут, баргларнинг шивирларига,
 Нақадар ҳассосдир, нақадар авжли!

Қарасанг-чи, толлар сенга эгилар,
 Нақадар таъзимкор, нақадар мафтун!
 Сендан бўса тилаб шаббода елар,
 Нақадар саргардон, нақадар Мажнун!

Кўкрагимга бирпас қўйиб тур бошинг,
 Нақадар ошиқман, нақадар интиқ!
 Сен қалбимни тингла, мен ўпай сочинг,
 Нақадар севаман мен сени қаттиқ!

* * *

Севипмадик бизлар чинакам,
 Қадримизни ошириб келдик.
 Юракларда ёнган ўтни ҳам
 Не учундир яшириб келдик.

Мана, энди, турибмиз бесўз,
 Аҳволимиз бир-бирга аён.
 Менинг юрагимда бир афсус,
 Сенинг юрагингда бир армон.

Дуо

Ҳаёт шундай доно!
 Ўз ҳикматларин
 Инсонлар кўнглига жойлайверади.
 Мозий ва келажак башоратларин
 Момолар тилидан сўйлайверади.

Жим қол, эй, табиат,
 Жим қол, эй, башар,
 Томоша қил ҳикмат жилоларини.
 Қулоққа сирғадай тақсанг ярашар
 Ўзбаки кампирлар дуоларини!

Баловат

Кувватга киргандай палапон қанот,
Турибсиз бамисли тўда-тўда куш.
Қани, бағрингни оч, бағри кенг ҳаёт,
Салом, эй, сир тўла сержаранг турмуш!

Мен жим тураинми, шодумон кўзим
Шамшод қаддингиздан қувонган кезде?
Менинг тилакларим, менинг овозим
Садо бергай тоза юрагингизда.

Ҳаяжон сиғсинми ушбу он ичга,
Кўкка тегиб турар азиз бошингиз.
Ташбеҳ изламасман ушбу қувончга,
Баҳорга эгиздир жўшқин ёшингиз.

Чаманда юз очган нозик ғунчанинг
Атри ҳам, умри ҳам жонга тўтиё.
Сиз писанд қилмассиз унча-мунчани,
Фарҳодсиз, Ширинсиз, Тоҳирсиз, Зухро!

Турибсиз истиқбол гулини ушлаб,
Мустақил ҳаётга сақлаб чин ихлос.
Сиз-ку, гўзалликка, покликка эш қалб,
Соф туйғу, олов ҳис, инжа эҳтирос.

Синфга, устозларга хайру хўш энди,
Болалик, ўсмирлик кетгандир ўтиб.
Онга онг, кучга куч, бўйга бўй минди,
Энг улкан мактабга келдингиз етиб.

Бундадир яшашнинг асл маъноси:
Меҳнат бор, заҳмат бор, ташвиш бор, ғам бор,
Бахт бор, ҳаловат бор, ишқнинг ҳавоси,
Муруват ва нафрат – барчаси бисёр.

Шикаста ҳисларга асло бермай дил:
Интилинг, интилинг истиқбол сари.
Энг яхши укамсиз, энг яхши сингил,
Олий тилакларим сизгадир бари.

Сизга эркин толе, порлоқ келажак,
Бахтингиз ҳеч қачон бўлмасин ярим.
Сиздан Ўзбекистон қувват олажак,
Баловатга етган ватандошларим!

Нодир ЖОНУЗОҚ

1976 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг ўзбек филологияси факультетини битирган. Шоирнинг “Томчилар”, “Сизни севар эдим”, “Меҳрибоним” номли шеъррий тўпламлари нашр этилган. “Шухрат” медали билан тақдирланган.

Кўҳна қўшиғимни куйлар бу фалак

Атайлаб

Атайлаб кўнғироқ қилмайман... Сен ҳам
Атайлаб мен томон жўнатмайсан хат.
Атайлаб қалбингда кўзгайман алам,
Атайлаб сен мени қиласан диққат.

Атайлаб...
Ногаҳон келиб қолсак дуч,
Терс ёнга кетамиз бирдан қайрилиб.
Бизни итаради икки мусбат куч,
Бизни дилбандидай суяр айрилиқ.

Сен хаёл сурасан тинмай мен ҳақда,
Мен шеърлар ёзаман сени соғиниб.
Бормоқчи бўламан ёнингга шахдам,
Тўзғитиб, қулатиб ғурур тоғини.

Ва, лекин пойимга тушовдир кўлкам,
Ўзимнинг соямни ҳатлай олмайман.
Юрагим гўё шу қисматга кўнган –
Кўнғироқ қилмайман, хатлар олмайман.

Сахродай чўзилиб ётар масофа,
Ҳолимизга кулар Мажнун ва Лайли.
Чаёндай чақади ҳижрон – касофат,
Бераҳм ғурур ва уят туфайли.

Гўзалим!
Маломат қилма,
Сен тушун,
Мен сенга муҳтожман, зорман аслида.
Сен билан ҳамнафас бўлмоқлик учун,
Атайлаб туғилдим ушбу асрда...

Кўхна қўшиқ

Танҳо тинглаяпман осмон куйини,
Юлдузлар пирпираб куйлайди қўшиқ.
Куйлашар оҳиста, ғамгин, куйиниб,
Оҳангга менинг ҳам оҳимни қўшиб.

Тингла,
Туйгил сен ҳам,
Кўзларингни юм:
Кўхна қўшиғимни куйлар бу фалак.
Миллион йилки, уни қийнайди куйим,
Сенга етказолмай севгимни ҳалак.

Ортиқ бобо

Ён қўшнимиз – содда, дўлвор Ортиқ бобо,
Исми – бир кам дунёсидан тортиқ бобо.
Шунча яшаб бири икки бўлмади ҳеч,
Кўнгли кемтик, ҳамон ўша – ёрти бобо.

Кулиб турар – ичида ҳеч оласи йўқ,
Ким айтади, лекин, унинг ноласи йўқ?
Чанг кўчага кўмар барча аламини –
Етмиш бешга кирди, аммо, боласи йўқ.

Чопонининг этагини тортиб кўяр,
Намли кўзин енги билан артиб кўяр.
Тушунмади, бу дунёнинг савдосига –
Одамзотга қандай талаб, тартиб кўяр?

Ахир, қандай йигит эди – дасти баланд,
Сира писанд эмас эди пасту баланд.
Қирқ йил бешик сотиб олди тушларида,
Энди эса, қисматига қасди баланд.

Кампири ҳам ундай элар ғуссасини,
Қайғу баттар эзган муштдай жуссасини.
Кўнгли анор тусаган ёш келинчақлар
Пичирлашар унинг ғамгин қиссасини.

Ортиқ бобо! Ҳар болага қанд беради,
Айримлари ўсиб ҳали панд беради.
Дилбандидай кўрар барча жужуқларни,
Бағри тўлиб, гоҳо мамнун қад керади.

Бирок, сўнгги йиллар қолди сал ўзгариб,
 Орзулари сингари у толди қариб.
 Орқасида болаларин йиғлатиб зор,
 Тенг-тўшлари кетди ёлғиз чолдир ғариб.

Энди ботар, оғир-оғир ўйларга у,
 Термилади қий-чув тўла уйларга у.
 Ҳадеганда, аралашмас эл ичига,
 Бошин эгиб кириб-чиқар тўйларга у.

Ортиқчаман энди элга, нетай, дерми
 Ё юкимни олиб буткул кетай, дерми?
 Бу дунёда етмадим бир тилагимга –
 У ёқларда ниятимга етай, дерми?

Эй, Художон, етсин сенга нолалари,
 Ёстиқни ҳўл қилган иссиқ жолалари!
 Жаннатингда кутиб олсин чуғурлашиб –
 Бу дунёда туғилмаган болалари!..

Тиниш белгилари

Мени севасанми,
 Севасанми, айй,
 Йиғлайсанми мени соғиниб гоҳ-гоҳ?
 Тушларингга олиб кирасанми,
 Айт,
 Кўзимни кесади шу кескир сўроқ?!

Бехос келарканман сенга рўбарў,
 Кўзларингга қарай олмайман, қизик –
 Гўё пистирмада сирли кас бору
 Гўё ўртамизга кўяр у чизик.

Хаёллар сураман ғамгин, паришон,
 Тунлар қовриламаман аччиқ андуҳда.
 Қалбимда курашар шубҳа ва ишонч,
 Кўзимдан томади туйқус кўп нуқта.

Сен, майли, ўзингга беравер оро,
 Бахт-икбол қасридан дур теравергил.
 Кулавер, кулавер – ҳар кулгинг аро
 Жилмайиб, жилмайиб кўяйин вергул.

Фақат ҳисларимни қилмагин пайҳон,
 Фақат хаёлимга қўйма тўсиқ, ғов.
 Мен сени севаман,
 Киприги пайкон,
 Кўксимга санчилар шу ўткир ундов!

Кетасан...
 Ҳолимни қилмас ҳеч ким шарҳ,
 Қайғум ўзимники – қайдан эл билар?!
 Кетасан...
 Лек, мени этмас сира тарк
 Қалбимдаги тиниш... таниш белгилар!..

Кетмас

Кипригимга илашган
 Ёшимдан аксинг кетмас.
 Қулоғим пардасидан
 Титраган сасинг кетмас.

Гирдоб аро қолди дил,
 Кўзимга тўлди қумлар.
 Қуюн каби теграмда
 Айланиб рақсинг кетмас.

Бу не расм бўлдики,
 Сувратга сажда қилмоқ?
 Юрагим деворига
 Ўйилган расминг кетмас.

“Боқма, кўй!” дейди ақлим,
 Чириллаб йиғлар кўнгил.
 Ўртада овора жон,
 Руҳимдан баҳсинг кетмас.

Дўстлар, авраманг мени,
 Унутсанг кетгай, дебон.
 Сохта тасалли берманг,
 Беҳуда – таскин, кетмас.

Кўз юмиб ўтгум охир,
 Бу оламдан, начора?
 Кўз очсам, қароғимдан
 Нигоҳинг, баским, кетмас!

НАСР

Жасур КЕНГБОЕВ

1985 йилда туғилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетини ҳамда ушбу факультетнинг магистратурасини тамомлаган. “Истеъдод мактаби” VII Республика семинари қатнашчиси. “Кўҳна белбоғ” номли ҳикоялар тўплами Ёзувчилар уюшмасининг “Биринчи китобим” лойиҳаси асосида чоп этилган.

МУНГ**I**

Қизғалдоқ иссиғи этни куйдирди. Кун тиккага келди.

Бу маҳал уч отлиқ адир адоғидаги қишлоққа ҳориб кириб келмоқда эди. Ҳаво дим, худди жазирамада ойналари очилмайдиган автобусда кетаётгандай ҳис қилади одам ўзини. Бурун катаклари кенгайиб-торайиб нафас олаётган отлар узун-қиска кишнаб қўяди. Қишлоқнинг аллақаридан жавоб келади: чўзиқ кишнаш овози эшитилади.

Қора отлиқ – қирқ беш-эллик ёш атрофидаги қорамағиз, пешонаси аралаш чаккаларигача ажин туша бошлаган одам бир ҳовли дарвозаси олдида жиловни тортади. Ортдаги иккиси ҳам тўхтайдди. Қизил байтал минган киши шошилмай, полвонларга ўхшаб викор билан узангидан оёғини узади. Учинчи одам – озгин, эти-устихони аниқ кўриниб турган жиккаккина киши илдам юриб, қора отлиққа бир нималар дейди. Қора отлиқ унга қулоқ солмайди. Бир нималар деб тўнғиллайди. Тортишади. Қора отлиқ норози кайфиятда тулпорининг юганини тортади, от депсинади. Жиккак киши эса елкасини қисиб, қайтади ва ҳовли дарвозасини тақиллатади.

Бир зумда дарвоза оҳиста очилиб, шойи рўмол ўраган аёлнинг қораси кўринади. Отлиқлар у билан саломлашади. Аёл очиқ чеҳра ва хушҳоллик билан ичкарига манзират қилади:

- Келинг, меҳмон, сизни домла жуда интиқ кутиб ётибдилар...
- Янга, мен шеригим билан келдим, – дейди полвонкелбат одам.
- Вой, бемалол кираверинглар, меҳмон, қани у киши? – аёл шундай деб бошини дарвозадан чиқариб, ён-атрофга аланглайди.
- Хув, ана! – дейди меҳмон икки кўзи ортида, нари кетаётган қора отлиқни кўрсатиб. Аёлнинг авзойи ўзгариб кетади. Юз-кўзи нафратга тўлади.
- Йўқ, у қадамини босмасин бу ерга! – дейди. – У дунё-бу дунё уйимга кирмайди... Полвонкелбат одам сесканиб кетади. Танг қолади. Қовоғи осилади.
- Унда хайр! Мен ҳам кетаман... – дейди ва ортга қайта бошлайди. Жиккак одам иккиланиб, у ҳам эргашади...

II

Аёзнинг қаттол қамчиси ситилиб, дастасидан ҳовур кўтарила бошлаган, осмону фалак тиниқлашиб, паркут булут сузаётган маҳалда Абдул Носирнинг илҳами келди. Баҳор – унинг учун элкезар палласи. Ҳар йили воҳанинг қишлоқларини

айланиб, полвону чавандоз, чўпонлар билан гурунгни кўнгли тусаб қолади. Таътилда, соғлиқни бир тиклаб келайлик, дея баҳона тўқийди-да, кўшни туманларга қараб кетади. Одамлар ортмоқлаб олган тўрвахалтасини кўриб, санаторий-панаторийга кетяпти, деб ўйлайди. Қайда, Абдул Носир хастамидики, санаторий борса... Шунчаки, даштни, кенгликларни, полвонлар гурунгини хумор қилади.

Гурунг ҳам оддийгина бўлмайди. Абдул Носир полвонлар турса туради, ётса ётади. Тўйга деса, эргашади. Қадрдон бўлиб қолган чўпонлар ҳам унинг гурунгини яхши кўради. Бор-будини олдига тўкиб, меҳмон қилади. Чўпонлар билан ҳафталаб адирдан бери келмайди. Чўпоновқат ейди. Кундузлари оғзига толқонни солиб, сўриб юраверади.

Чавандозлар билан кўпқарига бориб қолса, ҳеч курса, қоқмада от чопади.

Абдул Носир уйга қайтгач, ҳафта, ўн кун мук тушиб, кўрган-кечирганларини қоғозга тўқади. Шу кўйи навбатдаги гўзал асарлар дунёга келади: бири ҳикоя, бири қисса бўлади. Эл уни ютоқиб ўқийди. Кўзига суртиб мутолаа қилади. Абдул Носирнинг гурунгида бўлишни орзулаб юради.

Мана, куни кеча тоғли туманлардан бирига эндигина етиб бориб, кўп йиллик қадронининг уйига кўноқ тушганди. Ҳали полвонлар билан кўришиб улгурмасидан узоқ йиллар аввал бирга ишлаган, ўзидан ёши кичикроқ бир олим – Жовли Лапасов дарақлаб келди.

– Абдул Носир ака! – деди у муддаога кўчиб. – Тоғамиз ижодингиз ишқибози. Анча йилдан бери бетоб, ана кетаман, мана кетаман деб ётибди. Уч-тўрт марта менга илтимос қилганди. Кеча туманимизга келганингизни қишлоқдошлардан эшитиб, яна тайинлаб сўраттирибди. Шу кишини бир зиёрат қилиб ўтсангиз, кўнгли кўтарилади...

Абдул Носир йўқ деёлмади. Ҳамма режасини ўзгартирди-да, розилик бериб юборди. Ташқарига чиқишса, Жовли Лапасов ёлғиз эмас, ёнида бир шериги, жик-каккина одам ҳам кутиб турибди. Уйдан чиқишаётганда Жовли Лапасов ўзининг қора оти юганини меҳмонга тутқазмоқчи бўлганди, мезбон ҳайҳайлаб қолди:

– Кўйинг, ака, ҳар келганда менинг қизил байталимин минади бу киши. Ўзиникидай бўлиб қолган, – деди.

Лапасов тортишиб ўтирмади. Учови уч отда йўлга тушди. Масофа олис, отлар бир маромда туёқ ташлайди. Худди гўдакни аллалаётгандай одамни мудроқ босади.

– Жовлибой, тоғангиз нега бетоб? Қаери оғрийди? – деди Абдул Носир эгарнинг қошига қамчининг қулоғи билан силгиб, эрмаклар экан.

Лапасов олис-олисларга тикилганча, хомуш тортди. Чуқур хўрсиниб олди.

– Икки марта инфарктни ўтказди, – деди сўнг. – Юраги чарчаган, ака, юраги.

У бу гапни жуда чуқур қайғу оҳангида айтди.

– Оғир ишда ишлаганми? – сўради Абдул Носир.

– Иши-ку, унчалик оғир эмас эди... – деди Лапасов. – Ҳаёти оғир, ака, ҳаёти.

– Хўш?

– Ие, ака, минг йиллик гап, – истар-истамас ҳикоясини бошлади Жовли Лапасов, қамчисини отнинг жабдуғига бепарво сермаб қўяр экан. – Тоғамиз адабиёт ўқитувчиси эди. Кўп йиллар аввал эди, у пайт мен эндигина илмий иш бошлаган, бўйдоқ эдим. Нимадир бўлди-ю, шаҳар кетаман, университетда дарс бераман, деб қолди. Хурсанд бўлдим, энди косаси оқариб, биз жиянларга ҳам эпкинни тегиб, елкамиз шамол кўрар, деб қувондим.

Шаҳарда ижарада яшай бошлади. Оиласи қишлоқда қолди. Тез-тез қишлоққа қатнаб турди. Орадан йил ўтиб, ҳар икки ҳафта, сўнг уч, кейин ойда бир ке-

ладиган бўлди. Янгамиз хавотир билдирса, иш кўп, хотин, юмуш ортиб, бош қашлагани вақт қолмаяпти, дерди. Аёли содда эди, чиппа-чин ишонар, давлат иши тугайдими, отажониси, кўп ишлаб, ўзингизни олдириб қўйманг, деб авайларди.

Янгамиз кўп меҳрибон эди. Тоғамиз бундан ўзини ўнғайсиз сезарди. Лекин начора, эркак дегани ҳамма гапни ҳам аёлига айтавермайди-да... Лекин тоғамизнинг қочгани қишгача бўлди.

Ҳамсоя аёллардан биттаси шаҳарда тоғамизнинг хушбичим бир аёл билан юрганани кўриб қолиб, янгамизга чаққан. Янгамиз шаҳарга қараб ўқдай учган. Тўғри университетга бориб, қиёмат қойим кўтарган, тоғамизни дарс ўтиб турган жойидан етаклаганча, қишлоққа олиб келган. Тоғамиз фош бўлгач, ҳам севимли ишидан, ҳам обрўидан айрилган. Қариган чоғида муҳаббат қўйиб, яширинча яшаб юрган шаҳарлик аёл ҳам ундан юз ўгирган. Лекин тоғамиз... Жуда оркаш одам-да. Элнинг гап-сўзини оғир олди. Кўча-кўйга кам чиқадиган, ошна-оғайнига ҳам қўшилмайдиган бўлди. Кун узоғи тўрт девор орасида тимирскиланиб, шундоғам обод ҳовлини яна обод қилиб юрди. Кечаси билан мижжа қокмай китоб варақлайди... Кўп кўрганман: тоғамиз сизнинг ҳикояларингизни алоҳида эҳтиром билан ўқийди. Бир папка қилиб йиғиб қўйганини биламан. Лекин...

Жовли Лапасов бошини қуйи эгганча, бир нафас тин олди. Абдул Носир ва жиккак жўраси жим тинглаб келаётганини фаҳмлагач, давом этди:

– Барибир дунёнинг ишлари қизиқ экан-да, ака, – деди. – Ҳеч ким индамаса ҳам, айбини юзига солмаса ҳам, одам ўзини ўзи еб битирар экан. Одамнинг ихтиёридан ташқарида бир нарса бор, у сизнинг истак-майллариңизга бўйсунмайди ҳам, буйруғингизни бажармайди ҳам. Бу – Виждон экан, ака. Ана шу нарса тоғамизни адо қилди. Бора-бора юрагига жабр қилди...

– Унда савобини тезроқ олайлик, Жовлибой! – деди Абдул Носир меҳрибонлик билан.

Жовли Лапасов бош ирғаб маъқуллади ва отнинг биқинига ниқтади.

III

...Бизга таниш ҳовли. Уч отлик. Абдул Носир қизил байталдан тушгач, Жовли Лапасов энтиқди. Сўнг оҳиста шундай деди:

– Абдул ака, мана шу уй тоғамизники. Сафар ошнам билан гурунги қилиб чиқаверасизлар, мен сизларни уйимда кутиб тураман. Сафар, – деди у сўнг жиккак одамга юзланиб, – меҳмонни ўзинг бошлайсан...

Домла бу ҳолга лол қолди:

– Ие, Жовлибой ука, бу ёғи неча пулдан тушди? Ўзингиз бошлаб кирмайсизми? Мезбон ўзингиз-ку? – деди таажжубланиб.

– Йўқ, ака, хафа бўлманг, мен киролмайман... – деди Лапасов узрхоҳлик билан.

– Нега?

Лапасов сукут сақлади. Бу пайтда унинг ичини ит тирнаётган эди. Жиккак одам – Сафар отдан тушиб, олдига борди, ундай қилма, ошна, шарт кириб борсанг, меҳмон атоғи Худо, сени ҳеч ким кўкрагиндан итармас, деди. Лапасов кўнмади. Сафар қайтиб келиб, Абдул Носирнинг ўнгиридан ушлаб, секин чеккага тортиди.

– Ака, уни кўп кичаманг. Барибир кирмайди. Йигирма беш йилдан бери тоғамизнинг остонасини ҳатлаб ўтмаган.

– Нима учун ахир, ука?
 – Янга кўймайди...
 – Нимага кўймайди?
 – Ие, сўраманг, ака! Аёл зотининг қаҳри келса, шуйтиб-шуйтиб дунёни чаппа қилвораркан-да. Асал захарга, кун зулматга айланар экан. Жовли тоғанинг энг яхши кўрган, оқибатли жияни эди. У ўша киёматдан кейин тоғанинг шаҳарда қолган иккинчи оиласи билан ёлғиз ўғилчасидан хабар олиб турар эди. Янга буни ҳам билиб қолиб, хонадонидан унинг оёғини бутунлай узган.

– Шунча йилдан бери қариндош-уруғнинг кўзи қаерда? Буларни яраштириб кўйса бўлмайдими?

– Қанийди, ака. Қариндош-уруғ, хешлар қанча уринди. Янгага ялинишган. Ҳеч фикридан қайтмаган. Эҳ-ҳе, қишлоқ кайвонилари, бутун элимиз гапига сўзсиз қулоқ осадиган эшонлар, ҳатто пирларимиз ҳам ўртага тушган. Фойда бермаган. Янга қасамига жуда қаттиқ турган.

Абдул Носир бу гапни эшитгач, қалби қаттиқ ларзага келади. Вазият у ўйлаганидан ҳам мураккаб эди.

– Худо урган хотин экан-ку, унда, – деди ўзига-ўзи пичирлаб. – Бу ерда иззатимиз йўққа ўхшайди...

Иккиланиб турди-турди. Бу маҳал Сафар дарвозани тақиллатди. Дарвоза шошилич очилиб, таниш аёл кўринди...

IV

– Унда хайр! Мен ҳам кетаман... – деди Абдул Носир ва шахд билан ортга қайта бошлади...

Шунда... шунда янга саросимага тушиб, икки ўт орасида қолди: кирсин деса, йигирма беш йиллик адоват ҳали тарқаманган, кирмасин деса, эри ўлим тўшагида. Ахир, у неча вақтдан бери полвонлар ҳақида ёзиб юрган адиб Абдул Носир билан кўришиш истагида илҳақ бўлиб ётибди. Ҳозир шунча жойдан қадами етган, кимсан эл таниган адибни, тагин меҳмонни остонадан қайтарса, айби чорак асрлик иснод – одамларнинг ғийбати-ю улуғларнинг қаҳрига қўшилиб, елкасидан зил-замбил бўлиб босишини ўйлади. Бу юкни бир муддат ҳис қилиб кўрди. Шу жияни деб элга яна гап бўлиш, ёмонотлик бўлиш нақадар оғир. Энг ёмони эри боягина: “Меҳмон ёлғиз келмайди... Яхши кутиб олинглар”, деганди. Гап якунида ихраниб, паст овозда: “Сўнги илтимосим”, дегандай ҳам бўлувди-ю, негадир эътибор бермаган экан: хаста одамнинг одатдаги инжиклиги деб тушунган экан... Ҳа, эрининг кўнгли сезган, сеза туриб шундай деган. Эҳтимол, у эрининг энг сўнги истагини бажараётгандир? Йигирма беш йилдан бери сўзида қатъий туриб, ичдан ғолиблик туйган бўлса-да, эрининг бундан қанчалик эзилиб, азоб тортиб яшаётганини ўз кўзи билан кўриб келяпти-ку?! Эртага элда меҳмонга шарт кўйибди, деган гап тарқалса, нима деган одам бўлади? Шунчаси етмайди-ми?

Аёлнинг саросимаси ортди. Кўзини чирт юмди, бир томчи ёш қалқиб чиқди. Сўнг:

– Қайтинг, меҳмон!.. – деди. – Майли, уям кира қолсин...

Бу гап худди адирлар бағридан, хув олисдаги тоғлар тўшидан отилиб чиққандай бўлди!

Бу пайтда кўча бошига – муюлишга етай деб қолган қора от тақа-тақ тўхтади. Жовли сувликни кўйиб юбориб, илҳақ ортга қайтди.

V

Икки табақали деразанинг бир кўзи қия очилган, дарпардаси икки ёнга илиниб, баҳорий ҳаво кириб турган хонанинг тўрида пастак ёғоч каравотда тоға ётибди. Эндигина олтмишдан ошгану етмишга етмаган тоғанинг ҳолига ҳаваси қилиб бўлмайди: кўзининг суви қочган, нурсиз. Мажолсиз танасини аранг қимирлатади.

Хонага биринчи бўлиб Абдул Носир кирди. Тоға ўмганини сал кўтариб, чиройи очилиб қўл узатиб кўришди.

Сўнг... жияни кирди-ю, тоғанинг дийдаси юмшаб кетди, лаби титраб, кемшайиб кетди. Жиян кела солиб, тоғани бағрига босди. Тоға-жиян каравотда ўтирган кўйи кучоқлашиб, йиғлашиб, бир-бирини узоқ вақт бағридан бўшатмай омонлашди...

Кўзидан икки томчи ёш сизиб чиққан Абдул Носир не-не давраларни кўрмаган, не-не воқеаларга гувоҳ бўлмаган эди. Лекин бундай қувончни, дийдорни илк бор кўриб, ичида бир нима чирт узилгандай бўлди.

Сафар ҳам кўзини дастрўмоли билан артди. Нариги хонада аёл кишининг ҳиқиллаб йиғлаётгани эшитилди.

...Намозшом маҳали янга жиккак одамни чақирди:

– Сафарбой, ука, бир совлиқ бор, шуни сўйиб беринг, қозонга босайлик. Акангиз айтганди, эсимдан чиқай дебди шу...

Сафар тоғанинг ишораси билан тоқчада – қинини чанг босган қассоб пичоқни олганча чиқиб кетди.

У кетгач, тоға ичкиб гапирди:

– Абдулжон ука, келиб яхши қипсиз. Анчадан бери бир кўришишни орзу қилардим. Қаранг, дардим енгиллашгандай бўлди, ука. Шунча кайвони, ҳатто пирларимиз қилолмаган ишни сиздай полвон ёзувчи уддасидан чиқишингизни билгандим... Янгангиз бир умр мени кечирмаса керак деб ўйлагандим. Бу хотин темирдан ўтган экан. Темирниям эритса бўлади... Отангизга раҳмат, ука, келганингизга бошим кўкка етди. Жияним... Қадамини етказганига шукр. Умрим узайгандай бўлди.

...Дастурхон қуюқ тузалиб, товоқларда қовурдоқ олиб кирилди. Сухбат ярим тунгача давом этди.

Абдул Носир кетар чоғида тоға бир эскироқ китобни узатди:

– Шунга бир дастхат ёзиб беринг, ука. Эсдаликка...

Абдул Носир китобни қўлга олиб қаради: ўзиники. Полвонлар ҳақида изтироб билан битган қиссаси. Китобнинг у ер-бу ерига қалам билан чизилган, эҳтимол, энг муҳим деб билган жойлари белгиланган эди. Абдул Носир дастхат кўйиб бўлиб, тагига чизилган бир гапни ўқиди. Унда: “Эл манаман деган мансабдор ёки кайвонини тан олмаслиги, менсимаслиги, йўриғига юрмаслиги мумкин. Лекин полвонининг гапини олади. Ҳеч қачон полвоннинг гапини ерда қолдирмайди”, деган битик битилган эди.

Жилмайди: “Эҳ, домла, домла... Ичингиз тўла дард экан-ку!..”

Абдул Носир тоға билан хайрлашаётиб, кўзига қаради: бу нигоҳда тушунтириб бўлмас маъно, илтижоми, йўқ, илтижо ҳам эмас, мунг бор эди. Бу нигоҳ худди ёруғ дунёга эндигина келиб, ҳали тириклик нималигини ҳис қилмасдан бўғзига бўрининг сўйлоғи ботган оху боласининг кўзидаги мунгга ўхшарди. Абдул Носир буни кейинчалик, ўша тоға ҳақида дардга тўла қиссасини эндигина бошлаган чоғда Жовли Лапасов қўнғироқ қилиб айтган шумхабардан сўнг билди: бир ойлик умри қолган одамнинг кўзида ўзи ана шундай маъно бўлар экан, шекилли...

НОТАНИШ АЁЛ

– Ассалому алайкум, Малика опа! Яхшимисиз?

Бозор айланавериб, силласи қуриёзган Малика шошиб у ёқ-бу ёққа қаради. Бир аёл унга тикилиб турарди. “Менга гапиряптими ё бошқа бировгами?” деб ўйлади-да, жим тураверди. Нотаниш аёл унга қараб яна салом берди. Бу сафар у алиқ олди.

– Тузалиб қолдингизми, опа? – меҳрибонлик билан сўради нотаниш аёл.

– Ҳа, раҳмат... – деди Малика.

– Ўзи ҳамма тумов бўлиб ётибди, – деди нотаниш аёл. – Қор ёғмаяпти-да, опа, ёғса, ҳамма касалликни бир босиб кетарди...

– Тўғри айтасиз, – деди Малика.

У нотаниш аёлнинг кимлиги, қаерда кўрганини эслашга уринса-да, ҳеч эслолмади. Меҳрибонлик қилиб, ҳол сўраб турган одамдан кимсан, деб сўраш эса ноқулай.

– Ишга чиқиб кетдингизми? – сўради нотаниш аёл.

– Ҳа, раҳмат, чиқдим.

– Худбин, кал бошлиғингиз уришмадиларми? – кулди у.

– Йўқ, нега уришарди...

– Анави дугонангиз-чи, Гуля? Куала-Лумпурдан қайтиб келдими ё ҳалиям ялло қилиб юрибдими ўша ёқда?

– Келди, ўтган ҳафта келганди... – Малика нотаниш аёлнинг кимлигига тобора қизиқиб борарди. Ахир, унинг бошлиғи кал эканини қаердан билади? Дугонаси Малайзияда ялло қилиб юрганини-чи? Бу ерда бир гап бор. Ёки у...

– Сўраш ноқулай-ку, лекин ичим ачиб кетяпти, опа, – деди нотаниш аёл узрхоҳлик билан. – Қизингиз уйига қайтиб бордими ё ҳалиям аразлаб, ёнингизда ўтирибдими?

“Оббо, бу нимаси бўлди энди? Бу хотин ким бўлди экан-а? Ё янги кўчиб келган кўшниларданмикин? Йўғ-ей, маҳаллага янги одам келса, бирпасда ҳамма билади. Ёки эримнинг таниш-панишимикин? Қайдам... Кимлигини сўрасаммикин? Шошмай турай-чи, нима бўларкин”.

Малика жавоб беришга шошилмай, аёлни зимдан кузатди, танишлари орасидан эслашга ҳаракат қилди, лекин хотира ўлгур бу қиёфани ҳеч тополмади.

– Куёвимиз олиб кетди, – деди сўнг синиқ овозда.

– Ҳа, яхши қилибди, опа, – деди нотаниш аёл нимтабассум билан. – Шунча ўтирди, куёвингизнинг кўзи очилиб, энди аввалгидай оёқости қилмайди қизингизни. Қадрига етадиган бўлади.

“Вой, ўлай, бу хотин куёвимни ҳам танийдими ҳали? Ундан чиқди, қизимни неча марта калтаклаб, онаси иккови хор қилганини ҳам эшитган чиқар?”

Нотаниш аёл эса тинмай савол берарди:

– Ўх-хў, сакқизинчи мартда хўжайинингиз совға қилган кўйлак шуми?

– Йўқ, буни ўзим олганман ойлигимга.

– Ия, совға қилмаганмидилар?

– Гул билан пайпоқ обергандилар...

– Ҳа, айтганча, пальтони нима қилдингиз?

– Қайси пальтони?

– Тимсоҳ терисидан тикилган пальтони-да? Кирхонага қайтариб олиб бориб, нотўғри дазмол қилиб, яроқсиз қилиб ташлашгани учун пулини ундириб олдингизми?

– Ҳа, уми?... Йўқ, ундирилмадим. Пальтонинг чекини сўрашди. Уни кўшнимиз Салимахон Дубайдан олиб келган, чеки йўқ, дегандим, унда ундирилмайсиз, дейишди...

– Чакки бўпти-да, опа, шундай қимматбаҳо пальто-я... Эсиз-эсиз, ичгинам ачиб кетди-я...

– Вой, нимасини айтасиз, уларнинг аҳмоқона дазмоллашидан кейин пальто расво бўлди...

Нотаниш аёл тин олди. Кўлидаги сумкани ерга қўйиб, қаддини тиклади. Кейин яна сўради:

– Малика опа, яна бир гапни анчадан бери ўйлайман, лекин сизга ҳеч айтолмай юргандим...

– Нима экан? – деди Малика қулоғи динг бўлиб.

– Шу... Ўзингиз биласиз-ку, ҳозир ғийбатчилар ҳам кўпайиб кетган-да. Ҳалиги... Муродхон деган одам билан ростдан ҳам... учрашиб юрибсизми?..

– Вой, ўлай, бу нима деганингиз? – деди Малика аччиғи чиқиб. – Ким у Муродхон?

– Ие, Муродхон ака-чи, сочи узун бухгалтер одам...

– Ҳа-а-а... Уми? Сиз уни қаердан танийсиз?

– Айтдим-ку, шундай гап юрибди экан. Ғийбатчилар-да...

– Ишонманг, ғийбатга. Мен уни умуман билмайман.

Маликанинг юзи ловуллаб қизимокда эди. “Одамларга ҳам ҳайронсан, ер гада илон қимирласа билади-я...”

– Майли, буларни қўверинг, опа, – деди нотаниш аёл жилмайиб. – Қалай, янги олган оқ шимингиз қулаймикин?

– Қулай экан, – деди Малика. – Тўй оқшомларига киймоқчиман.

– Қулупнайли торт пиширишни ўрганволдингизми?

– Зўрга ўргандим. Рецептини билсангиз, кийин эмас экан...

– Ҳалиги, ғилай кўшнингиз Зебо сатанг билан ярашдингизми?

– Ҳа... бир ойча гаплашмадик. Ҳозир апоқ-чапоқ бўп кетганмиз.

– Яна бир нарсага ҳеч ишонгим келмаяпти-да, опа. Ўша куни эрингиз ростдан ҳам майкасини тескари кийиб келибдими уйга? Лаббўёғингизни неварангиз еб қўйгани-чи? У ҳам ростми?

Уҳ! Малика ҳайрону лол қолди. Ахир бу аёл ким ўзи? Нега у бунча нарсани билади? Бутун сир-синоатидан хабардор экан-ку? У ёқда ишхонаю дугоналари, бу ёқда Муродхон ака-ю, оқ шим, ҳатто, эрининг майкасини тескари кийиб келгани-ю неварасининг лаббўёқни еб қўйганигача биларкан-а! Жосус деса, жосус деганлари бундай аҳмоқ одам бўлмайди. Таниш деса, таниш эмас...

– Ростликка-ку, рост, – дея чайналди Малика. – Лекин сиз буларни қаердан биласиз?

– Ҳа энди, опа, биламиз-да...

Маликанинг сабри тугади. Унинг кимлигини билгиси, “шпион” ёки ғийбатчилигини аниқлаб, шармандасини чиқармоқчи бўлди. Ахир, унинг бутун сирини билиб, кимларгадир гап тарқатиб юрган ҳам шу хотин бўлиб чиқар? Айтди-я, боядан бери тинимсиз савол берапти. “Ўзи ҳақида ҳеч нарса демаям. Бу бекорга эмас. Гап ўғирлаб, яна кўшиб-чатиб, бўрттириб, бошқаларга сасиб юрадиган хотинлар тоифасидан бўлса керак... Шошмай тур сен...”

Малика шундай ўйлаб, секин сўради:

– Узр-ку, хурматингизни қилиб, боядан бери шунча саволингизга жавоб бериб ётибман. Мен сизни таниёлмадим? Кимлигингизни билолмадим ҳам...

– Вой, опа, нега ундай дейсиз? – деди нотаниш аёл оғзини ушлаб кулар экан. – Мен Турсунойман. Бўриева. “Фесбукда” дўстмиз-ку, ахир?! “Друзья”нгизда борман-ку...

Маликанинг юраги “шиғ” этди ва тилини тишлаб қолди.

БУ БЎСТОН САҲНИДА

ЧОРШАМЪ

1955 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) журналистика факультетини тамомлаган. Шоирнинг “Маҳактош”, “Шарқий қутб”, “Айро йўллар”, “Севгини соғиндим” каби шеъррий китоблари, “Исмоил Сомоний” тарихий драмаси, “Занги ота” бадиий-публицистик асарлари чоп этилган.

Ҳар кунинг руҳингга нур бахш айлагай

* * *

Умр бобида ўйлаб кўришга имкон керак,
Имконни топмоқ учун хотиржам замон керак.

Замон бўлмас хотиржам бўлмаса комил инсон,
Комил инсонга эса тинч руҳу равон керак.

Соф руҳу равон беҳад кам эрур бу оламда,
Уни яратмоқ учун покиза виждон керак.

Покиза виждон пайдо бўлар ёшлик чоғидан,
Ёшликка қайтмоқ учун мустаҳкам иймон керак.

Мустаҳкам иймон ила борурсан ҳар жойгача,
Фақат ёнингда содиқ дўсту кадрдон керак.

Дўсту кадрдон борки, бахтиёрсан ҳамиша,
Бахтингга бахт қўшгучи Ўзидан инъом керак.

Ўзидан инъом бўлса, яшайверамиз, Чоршамъ,
Бизга ҳаётда шундай умри жовидон керак.

* * *

Жаҳон айвонида жоно гоҳи шодон, гоҳи ғамгин,
Биза ҳам лутф этар чоғи гоҳи нолон, гоҳи мамнун.

Чидаймиз-да, чидаганга чиқарган ул гўзал ёрни,
Умрни ҳам қиёс этсак гоҳи тўфон, гоҳи сокин.

Табассум айласа шодмиз, назарга илмаса мулзам,
Боғ ичра, бўйла, булбул ҳам гоҳи хушхон, гоҳи беун.

Муҳаббатдан сўз очсак ошиқи шайдо бўлиб тонгда,
Жавоблар ҳам бўлур шомда гоҳи бийрон, гоҳи тушкун.

Қачон етгум висолига дея жон ўрганиб қўймас,
Хаёлимда келур ул он гоҳи осон, гоҳи мушкун.

Хуруж этса ҳажр доғи ўзим ҳар ёнга ургайман,
Юрарман эл аро гўё гоҳи Камрон, гоҳи Мажнун.

Яна қанча чидар Чоршамъ, билолмай, доғдаман-доғда,
Дардим-ла ёзилган шеърлар гоҳи равон, гоҳи вазмин.

* * *

Бўлса эди мусаффо ҳар кеча-кундуз,
Таралса назму наво ҳар кеча-кундуз.

Дўсту ёрлар давраси, базм, гурунгда
Кечса суҳбат пурмаъно ҳар кеча-кундуз.

Сайру саёҳатларда, дала, қирларда
Симирсанг тоза ҳаво ҳар кеча-кундуз.

Турмуш икир-чикири, ғала-ғовурлар
Солмаса дилга савдо ҳар кеча-кундуз.

Фаромуш бўлса ёддан дунё, ҳаёт, вақт,
Сезилмай дилга асло, ҳар кеча-кундуз.

Яшамок завқу шавқи, сеҳри, шиддати
Кўнгилни этса шайдо ҳар кеча-кундуз.

Бутун умр файзли бўлғуси Чоршамъ,
Айтгил, Ўзига сано ҳар кеча-кундуз.

* * *

Гўзал Водил кўчаларида сайру саёҳатлар айладим,
Оймомога ҳамқадам бўлиб, тунги зиёратлар айладим.

Кундуз келиб кетган одамлар ҳарорати тинмаган ҳали,
Уйларида тинч ётсин, дея, меҳрим иморатлар айладим.

Бобочинор пойида туриб, суҳбат курдим дилдан шарқона,
Барглиридан тарихин тинглаб, ҳамду саловотлар айладим.

Минг йилдирки, яшаб келар у, минг йилдирки, кузатар элни,
Номуносиб яшаш тарзимдан жиндак хижолатлар айладим.

Барибир ҳам гўзалдир ҳаёт, барибир ҳам бахтли одамзод,
Насибаси бутун бўлсин, деб, дуо-тиловатлар айладим.

Сукунатда сеҳрлар тўла, хаёлларга берилмоқ мумкин,
Энди яхши яшайман, дея, азму шижоатлар айладим.

Фаришталар тушган узун тун яна қайта покланиб дунё,
Тонглар оппоқ бўлади, дея, Чоршамъ башоратлар айладим.

* * *

Умр бўйи ўйлайдиган гаплар бор,
Ўйлаб сира тўймайдиган гаплар бор.

Давраларда туриб фикр айлайман,
Тўрт тарафдан бўйлайдиган гаплар бор.

Минг йилларнинг ҳикмати бир сўзда жам
Кўшиқ қилиб куйлайдиган гаплар бор.

Мағзин чақиб, таъмин тотиб мастона
Ўзбекона тўймайдиган гаплар бор.

Борлигиндан айланайин, она халқ,
Азал-абад ўлмайдиган гаплар бор.

Шунча гўзал лутф туриб гоҳида
Кўзларингни ҳўллайдиган гаплар бор.

Ҳар каломинг ўйлаб кўргил, эй, Чоршамъ,
Элга айтиб бўлмайдиган гаплар бор.

* * *

Бошим узра ёмғир ёғар қор аралаш,
Кўнглимда бир қайғу кезар зор аралаш.

Қаро тунда қаён боргум, билолмасман,
Йўлларимни тўсар гуллар хор аралаш.

Ваъдасига вафо қилмас экан ул ёр,
Ҳижронларим ортаверар ор аралаш.

Қачон бизга висол насиб этгай, дея,
Хаёлимда бўлар йўғу бор аралаш.

Муҳаббат селида оқсам керак, Чоршамъ,
Бошим узра ёмғир ёғар қор аралаш.

* * *

Мен сени кўрмасам сўлиб қоламан,
Девона бир ошиқ бўлиб қоламан.

Дарагинг чиқса гар баҳор бағридан
Ҳузурингга шодон елиб қоламан.

Гулмисан, ғунчами, чечакми, эй, ёр,
Билолмай ҳайратда кулиб қоламан?

Қарамай кетсанг, ох, чаманзор ичра,
Ҳасрату аламда куйиб қоламан.

Висолингни кўмсаб кечаю кундуз
Соғинчли дардларга тўлиб қоламан.

Топмасам бўлмайди сени дунёда,
Умрим поёнига келиб қоламан.

Чоршамъни ахдидан қайтаролмайсан,
Мен сени кўрмасам сўлиб қоламан.

* * *

Бу Ватанда яйрангиз дўст, ёр ила,
Қалбида меҳру муҳаббат бор ила.

Очилиб боргай кўнгил кошонаси,
Диллашиб турсанг сиру асрор ила.

Давралар файзу барокатли бўлар
Қаҳқаҳа, суҳбат, гурун, изҳор ила.

Ҳар кунинг руҳингга нур бахш айлағай
Тонгга чиқсанг меҳр ила, ашъор ила.

Маънию мазмун топар гулгун ҳаёт
Элу юрт ичра кезиб сайёр ила.

Асло, йўл берма, ғаму андуҳлара
Юрмасин оламда жон озор ила.

Навбахор фасли аро Чоршамъ не бахт
Урмимиз ўтса ширин дийдор ила?

ҲУКМАТ

**Яхши феъда билан кишилар кўнглини
олиб, ўзингни ёмон қилиқлардан сақлаб
яша.**

Аҳмад ЮГНАКИЙ

НАЗМ КЕНГАШИ

Нўмонжон РАҲИМЖОНОВ

Филология фанлари доктори, профессор. 1944 йилда туғилган. Тошкент давлат университети-нинг (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Тарихий қиссалар ҳақиқат излайди”, “Бадиий асар биографияси” каби монографиялари, “Нур боқийликдир”, “Фалсафий лирика” каби рисоалари чоп этилган.

ШЕЪР – ҲИКМАТ ДУНЁСИ

Ўтган йили баракали шеър хирмони кўтарилди. Юзга яқин мажмуалар, қатор-қатор туркумлар шеърятимизнинг салобатию бўй-бастини рўйи рост кўрсатди. Адабиётимиз оқсоқолларидан то мактаб ўқувчиларигача, профессионал шоирлардан хаваскор қаламкашларгача сўз айтишга, шеър орқали кўнгили асморларини ифодалашга интилишгани қувонарли ҳол, албатта. Улар орасида бадиий баркамол намуналар ҳам, хом-хатала машқлар ҳам талайгина. Бу ўринда мен икки ижодкор изланишларига алоҳида тўхталмоқчиман. Улар истиқлол шеърятини тарихини, жанрлар тизимидаги жиддий сифат ўзгаришларини ёритишига кўра эътиборлидир: биринчиси, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Алининг “Соҳибқирон” китобидан” номли лирик-фалсафий достони; иккинчиси, шоира Ҳалима Аҳмедованинг “Кўзим кўзгусида кўринар офтоб”, “Учрашамиз ёмғир томчиси мисол”, “Яшил”, “Соғинч тунлари”, “Осмон кўнгли” туркумлари.

Маълумки, фалсафий шеърятнинг мазмун-моҳиятини азалий ва абадий мавзу муаммолари ташкил этади. Ҳаёт ва ўлим, эзгулик ва ёвузлик, зулм ва адолат, севги ва муҳаббат, яхшилик ва ёмонлик сингари масалаларга ижодкорлар маънавий ахлоқий эҳтиёжларидан келиб чиқиб жавоб излайди. Муҳаммад Али достонда ўзига хос бадиий усул танлаган. Амир Темур нутқи орқали воқелик хоссаларига, ҳаёт ҳодисаларига баҳо берилади:

*Исмим Темурбекдир, Турон ўглимен,
Дили аламлимен, кўнгли чўглимен.
Инсон тўрт унсурдан яралмиш азал,
Яралмиш бекаму кўсту мукамал.
Ўт билан сув дерлар, тупроқ ва ҳаво –
Тўрт нарсадан тўлуғ еру кўк, фазо...*

(“Шарқ юлдузи”, 2016, 1-сон, 14-бет).

Достон “Шоир”, “Исмим Темурбекдир, Темурбек сўзим...”, “Валиахднинг уйланиши”, “Туман оқа малика”, “Қилич ҳақида икки фикр”, “Қилич дастасидаги битиклар”, “Соҳибқирон дейди”, “Белбоққа ёзилган битиклар”, “Бизнинг барлос боболар” сингари фаслларни ўз ичига олади. Айтиш мумкинки, мазкур миқти иқлимларда фикр нишаби, туйғу-кечинмалар оқими ўзгаради. Яъни, бадиий-фалсафий талқин мазмуни теранлик, салмоқдорлик касб эта боради.

Инсон кадри, миллат шаъни, Ватан тақдир ҳақидаги Соҳибқирон ўй-мушоҳадлари, кечинмалари асар мазмунини белгилайди. Шоир “Ватанни севмоқ – имондан”, деган ҳикматга амал қилади. Соҳибқирон руҳиятига назар ташлаш баробарида боқий қадриятларга муносабатини суратлантира боради. Ватанга муҳаббат илдизи, асл манбаси хусусида фикр юритади. Ватанни севишни ҳеч ким ўргатмайди, ўргатилмайди. Қандай қилиб “онангни сев”, “отангни эъзозла”, дея ўғит сўқиш мумкин? Амир Темур монологи Биру Борнинг қудратига ҳамд билан бошланади:

*Чақмоқнинг симини бука олгон ким,
Ўлғирнинг ипини туга олгон ким?
Ким ўша ер-кўкни як қалам этган,
Бу фалак-дунёнинг тағига етган?
Ғайбий хотифлардан келгай бир садо:
“Бу ёлғиз Ўзидир, Ўзи – Ҳақ – Худо!”
Кабиру зулжалол, жаббору гаффор,
Ҳамду сано сенга, эй, Парвардигор!
Азал-азалийсан поёни йўқ, йўқ,
Абадийсан, англаш имкони йўқ, йўқ!*

Фалсафий мазмун мушоҳадалар теранлигини, бадиий-эстетик умумлашмалар лўндалигини тақозо этади. Бадиий фикр фалсафий мазмун касб этиши учун поэтик образга айланиши шарт. Муҳаммад Али достонида айни шундай ҳолатни кўриш мумкин. Хусусан, Биру Борнинг илоҳий бунёдкорлиги шунчаки мадҳ этилаётгани, ҳамду сано ўқилаётгани йўқ. Аксинча, бадиий фикр ифода жараёнида туйғу-кечинмалар тўлқинини вужудга келтирмоқда. Оқибатда эса поэтик образ даражасига ўсиб чиққан бадиий фикр мазмундор манзарани ҳосил қилмоқда. Айнан ана шу теран маънога тўйинган туйғу-кечинмалар ўқувчи кўнглини жунбишга келтиради. Айнан ана шу фикрлаш тарзидаги интеллектуаллик фалсафий шеърят мағзини белгилаб беради.

Муҳаммад Али достонида қодир Эгамнинг бетимсол яратувчи қудрати Амир Темир тилидан баён этилар экан, муайян фикрлар туйқисдан сатрларга тизилиб қолаётгани йўқ. Фалсафий мазмунни ифодалаш баробарида бадиий фикрнинг турфа кечинмаларга йўғрилган синтезлашган ҳолатларини ҳам намоён этмоқда (“Эй, кўкни устунсиз кўтариб азот, Кун-ойни ҳукмига бўйсундиргон зот! Кечани кундузга айлағон шерик, Бор жумла мавжудот сен билан тирик! Салламно айтди чўлу дара, тоғ, Жўр бўлур чақмоғу момақалдирик...”).

Нур ёруғлик бағрига сингиб кетгани, ўзаро боғлиқликда намоён бўлгани сингари Муҳаммад Али достонидаги фалсафий фикр сатрлар бағридан сизиб чиқади. Демак, бу ўринда поэтик мушоҳада бадиий таҳлил билан зоҳир бўлмоқда. Фалсафий мазмун поэтик образ табиатида мужассам. Сатрларнинг эстетик таъсир қуввати эса ҳаёт ҳақиқатини намоён этаётган поэтик образ замиридадир. (“Гарчи забт этсам ҳам ярим дунёни, титратсам сарбаланд еру самони, Имон келтиргаймен неча минг карра, Сен – улуг тоғдирсан, мен – кичик зарра”).

Тўғри, банда ўн саккиз минг олам иждокори қошида бир зарра мисол. Лекин, олам жавҳари бўлмиш тўрт унсур (тупроқ, сув, олов, ҳаво) банданинг ҳам вужудида бор. Олам ва одамнинг бирлиги, банданинг ўткинчи ҳодиса эканлиги хусусидаги фалсафий мушоҳадалар ана шу мўъжаз фасл мағзини ташкил қилади. Рамзли деталлар асардаги психологик муҳит табиатини ҳам тайин этган. Амир Темур ўз ҳаёти, фаолияти бадалида Ҳақнинг иродасини адо этганлигини, ҳамиша адолат, эзгулик пойдор бўлганлигини таъкидлайди:

*Бандага “илм” ёр, “адолат” ёрдир,
Афсус, “темир”га ҳам эҳтиёж бордир.
Туғимда уч халқа ярқирар ял-ял:
Эзгу сўз, ҳур фикр, хайрли амал.*

Ушбу сатрлар Темурнинг ҳаётий эътиқоди, ҳукмдорлик фалсафасидир. Ҳаётий кечинмадан туғилган ботиний психологик ҳолат дostonнинг бадиийлигини оширган.

Сўз ўзидан ўзи бадиий қиёфа касб этолмайди. У бошқа сўзлар билан қовушгандан кейингина бадиийликка эришади. Амир Темур монологида гуноҳ, эҳсон, дўст, душман тушунчалари талқини билан боғлиқ мулоҳазаларда сўз – детал – поэтик образ эврилишлари жараёнини кузатиш мумкин.

Дostonнинг “Шоир” фаслидаги: “Шоир қаламин тутса, Кўзи нурларга тўлгай. Уйғоқларни уйғотмоқ – Умрбод бурчи бўлгай”, деган сўз дostonни тутиб турган фалсафий мазмуннинг ўзаги, дейиш мумкин. Монолог дostonни фалсафий асар, дедик. Дарҳақиқат, боқий башарий кадриятлар хусусидаги ўй-мушоҳадалар ҳикматга тўйинган бадиий мазмун моҳиятини ташкил этаётир. Унда халқ, ватан, инсон манфаатлари билан ёниб яшаган Соҳибқироннинг бадиий образи бор.

Ҳар қандай таназзул зулмнинг умрини узайтиради. Шу боис, ёвузликлар бири иккинчисини ёлғизлатиб қўймайди. Бир-бирига мададкор, қўлтиклашиб юради. Банди узилган кўнгил шуълаларини ўчирганда зулмнинг куни туғади. Ёвузлик умрини узайтирган бош омил, бу – иттифок. Ҳамиша бири иккинчисига камарбаста.

Ҳалима Аҳмедова талқинига кўра инсон комилликка муҳтож. Ҳақ ишқи банд табиатидаги кемтиклар ўрнида маънавият чечакларини кўкартиради; ахлокий кадриятлар меваларини ундиради.

Бу – инсон руҳидаги Ҳақ соғинчидан сув ичади, униб-ўсади, кўкаради. Инсон доимо ҳақиқатга интилиб яшайди. Ушбу майл руҳониятидаги устувор хусусият. Шоира Ҳақни ҳақиқатнинг буюк тимсоли сифатида талқин қиларкан, у ирода эрки, руҳ эркинлиги билан туташ, боғлиқ ҳолда англашилади. Бозорлар шовқини, мозор жимлиги дунёни тўлдириб турган бир чоғда, нега сен ўзингни кўрмайсан ахир, кўнглинг ичидаги қоп-қора доғда, дейди лирик қаҳрамон. Демак, банд тор шахсий майллари билан баланд кўтарилган тақдирдагина ҳақиқатни холис англашга қодир. Негаки, у алдамчи тасаввурлар билан ўзини овутиб яшашни хуш кўради. Хомхаёлларини чала ҳақиқатлар тариқасида қўлтиқлаб юриш, банд феъл-атворидаги ожизликлардан бири. Бурнидан нарини кўришга ожиз нафс бандалари учун қорин тўйғазишдан ортиқ ҳақиқат бўлмаслиги мумкин. Бу маънавий қашшоқлик, руҳий мутеликнинг кўринишларидан бири, холос. Инсоннинг шахслик даражаси рост билан ёлғонни, бадбинлик билан нафосатни, дўстлик билан макр-риёни ажратиб берувчи, фарқлай билувчи бош мезон.

Ҳақиқат адолат билан бирга воқе бўларкан биридан иккинчисини айириш мумкин эмас. Агар инсон тафаккурининг ҳаётдаги олий ҳолати ҳақиқатни англаб етиш бўлса, дунёни билишга йўналтирилган ирода кучларининг охир-оқибати адолатнинг тантанасидир.

Ҳақ ишқи лирик қаҳрамонга қайта ҳаёт бахш этади. Қақнус куш мисоли оловдан чиқиб келади. Умрини мунаввар кўшиқ қилишга аҳд қилади.

Ҳалима Аҳмедова лирикасида ранглар, дарахтлар, қушлар, ўсимликлар, тупроқ, шаббода рамзи асарлари бадииятининг муҳим хусусиятларидан бири. Шу маънода ёлғиз яшил ранг мазмун кирраларини кўздан кечириш кифоя. Китобнинг номи ҳам “Яшил” дея аталиши бежиз эмас. У шоиранинг дунёқараши

билан боғлиқ ҳолда олам ва одамни, воқеликни, жамият ҳодисаларини бадий идрок ва ифода қилишдаги фалсафий-эстетик принципларидан вокиф этади.

Шоира шеърларида яшил ранг зиммасига юкланаётган маънолар маънавий-ахлоқий қадриятлар мақомида чўнг ва рангин. Бир ўринда ҳақиқатни қўллаётган фикр тариқасида ақлга куч бағишласа, бошқа ўринда яхшилик, эзгулик рамзи сифатида иродамизни кувватлантиради.

Яшилликнинг гўзаллик моҳияти шундан иборатки, у ҳамиша маънавий-ахлоқий қадриятлар мақомида юз очади. Хусусан, бирда меҳр-муҳаббат кўрсатса, бошқа ҳолатда таниш овоз бўлиб юрагига чўғ солади. Ҳаётнинг маъносини уқиб яшашга ундайди. Эстетик қадриятнинг ирода кучларини эзгу амаллар сари йўналтириш баробарида мушоҳада юритишга, атроф-теварагида кечаётган жараёнларни, борликни кузатишга ундайди:

*Айтгин, нима учун, не учун ахир,
Минг йилки, жонимда эримайди қор?
Қачонлардир мен ҳам ям-яшил эдим,
Дарёга талпинган жилғадай яшил.*

Еру осмон, тоғу баҳрларда Раббим нигоҳи. Оллоҳ назарида эзгу амаллар, ёруғлик, бунёдкорлик мужассам. Шу боисдан ҳам у лирик қаҳрамонни ҳамиша фикрга, ўй-мушоҳадага чўмдиради. Гўзаллик эстетик қадриятлар шаклида зухур топаётганлиги учун ҳам рангнинг маъно жилвалари асл гўзаллик тусини олади. У эса, ўз навбатида ҳақиқатга айланади.

Маънавий зулм лирик қаҳрамонни ўзидан, ўзлигини айирган. Инсон руҳониятини парчалаш – маънавий зулмнинг бош муддаоси. Шоиранинг лирик қаҳрамони покдомонлик фарзанди. У ўзида беназир яратувчанлик салоҳиятини, табиатига яширинган олов-чўғни ҳис қилади. Лекин, кўнглини ялпиз шохига илиб ғазаллар битса-да, битиклари ўлик.

Лирик қаҳрамон дилидаги Ҳақ ишқини топгунга, исмини танигунга қадар шу тахлит маънавий зулм алдовларида чалғийди. Шайтон – ёлғоннинг отаси, деб бежиз айтишмаган. У ҳийла, алдов, чалғитишлар воситасида инсон кўнглини ўзига оғдириб олади.

Маънавий зулмнинг асосий қилмиши – бу инсоннинг ҳавасини келтириб йўлдан уради; эзгу амаллардан чалғитиб, асосий муддаосидан оздиради. Лирик қаҳрамон кўнглига шеър шавқи васвасасини солиб, ғазаллар битдиради. Ва лекин, уларда руҳ, жон йўқ. У ялпиз шохчасида қуриган дилни ўлик ғазалларга этади эҳсон. Ахир, “аввал ва охири тўлдиран яшил”. Эзгуликка – Ҳаққа талпинган лирик қаҳрамон борлиғи, ақл ва эҳтирослари бирлашиб, кўнглининг туб-тубида қад ростлайди. Ўзини танийди.

*Ҳаёт томирида оқаман яна,
Ўзимга сизмайди ўзимдаги дил.
Жонимга нафасинг теккан чогида
Раббим, нигоҳларинг нақадар яшил.*

Яшил ранг Ҳақ хаёли, эзгуликнинг тимсоли тариқасида талқин этилаётгир. Шоира шеърларидаги бадий кашфиётнинг моҳияти шундан иборатки, Ҳақ назарида юксак маънавий қадриятлар мужассамлашган. Эзгулик, адолат, гўзаллик жилваларидаги маънолар Ҳақ нигоҳининг борлиқдаги тажассумидир.

Сўз Оллоҳдан. У сатрларга тизилиб, шеърга айланар экан инсон кўнглидаги Ҳақ ишқини суратлантиради. Шундагина сўзлар кўнгили ганжи, дил жавҳарининг рамзи бўлиб ҳикмат касб этади. Ҳалима Аҳмедова лирикасининг бадий нафосати башарий қадриятлар қадрини ёритишга эришгани билан белгиланади.

Исломжон ЁҚУБОВ

1961 йилда туғилган. Нукус давлат университети филология факультетининг ўзбек тили ва адабиёти бўлимини тамомлаган. “Ўзбек романи тадрижи”, “Бадий-эстетик сўз сехри”, “Миллий уйғониш даври ўзбек насри”, “Бадий матн ва эстетик талқин” сингари ўндан ортиқ тўпламлари нашр этилган.

ПОЭТИК МУШОҶАДА ВА ОБРАЗЛИ ТАЛҚИН

Шеърый асарда энг муҳим жиҳат, бу – шоир поэтик концепцияси, одам ва оламни тушуниш, моҳиятни қай даража ва қайси йўсинда англашдир. Инглиз адиби Перси Шелли: “*Кимки борлиқ боқий мусиқасини тинглар, тафаккур оламида ўзгартиш ясар экан, албатта, у шоирдир*”, деган эди. Шундай экан, ҳисоботда кўрсатилган олтмишдан ортиқ шеърый китобдан поэтик мушоҳада ва нафис туйғуга эга бўлганларигина шеърый хирмон ҳақида нисбатан тўлиқроқ тасаввур бера олади.

Шоир ўзлигининг олис буржларида инсон ва борлиқ ҳақидаги безовта ўйлар мужассам. Шунинг учун ҳам у ҳамиша тасаввур ва кайфият изҳоридан чарчамайди, кўнгил манзараларини чизаверади. Баъзан у кўнглидаги манзараларни воситали тарзда ифодалайди. Табиат ва жамиятга кўчиради. Айни ҳолатларни ўқувчи тасавурида жонлантиришга интилади. Жумладан, Ўзбекистон халқ шоири Абдулла Орипов “Туташ дунёлар” китобига кирган “*Апрел*” шеърисида ёзади:

*Қофия йиғишар шеърга, назмга
Жажжи жилғаларнинг шилдироқлари.
Атрофни чақирар яшил базмга
Апрел осмонининг қалдироқлари.*

Юқоридаги мисралар беихтиёр тасаввуримизни самовий ранг ва қир-адирлар “яшил базми” билан юзлаштиради. Кулоқларимизга баҳорий эпкинлар етовида келган булутлар жилғалар шилдироғига хос борлиқдан таралаётган мусиқий оҳанглар олиб киради. Яна бир баҳорни қаршилаган дилимизда шукроналик туйғуси қанот ёзади.

Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Алининг болаларга бағишлаб ёзилган “*Ниначи ҳақида эртак*” номли янги асарида соҳир табиатга шайдо Ниначи бо-сиб ўтган риёзат йўли тасвирланган:

*Ҳансирайди кўпчиган тупроқ,
Уйқусидан боғлар уйғонар.
Гоҳ ёмғирга чўмилса япроқ,
Гоҳ бўғотдан чак-чак сув томар.*

Шеърдаги “*тупроқ*”, “*боғ*”, “*ёмғир*”, “*япроқ*”, “*томчи*” сингари сўзлар орқали поэтик манзара яратилади ва китобхон идрокида аниқ ҳолатлар ёрқин гавдаланади. Шу сўзлар ортидаги реаллик конкретлашади, бадий умумлашади ва поэтик фикр ку-

чаяди. Муҳаммад Али поэтик аналогиялар асосида мантикий фикрлайди. У инсонга хос хансираш, уйғониш, чўмилиш сингари ҳолатлар, сифатларни табиатга кўчириш орқали манзаранинг жонли ва таъсирчан чиқишига эришади. Шунинг учун, шоирнинг қадрдон она заминга хос баҳорий манзараларга муҳаббати ўта самимий изҳор этилади. Ҳаракатнинг табиий оқимида хос оний лаҳзалар моддийлашади.

Шеърга уни қабул қилиш нуқтаи назаридан баҳо берилса, метафорик тафаккур қудрати билан жонлантирилган кўпчиган тупроқ ҳаяжонли хансирашларида баҳорий илиқлик тафти уфуриб туриши аён бўлади. Тарновдаги музлар эриб оқишидан пайдо бўлган томчиларнинг чак-чаклаган товушлари қулоқларимиз остида жаранглайди. Ёмғир сувига чўмилган япроқ покизалиги қалбимизни эрилтади. Рухимиз ғуборлардан тозаланади. Чунки, юқоридаги мисраларни ўқиш ва ўқиш асносида шоир, лирик қаҳрамон ва китобхон дийдорлашади. Бу ҳол манзуманинг маънавий, эмоционал доирасини белгилабгина қолмай, унга эстетик объект сифатида тугаллик ҳам бағишлайди. Энг муҳими, ушбу адабий эртак чуқур инсонпарварлик руҳига йўғрилган.

Миллий туйғулар куйчиси Иқбол Мирзо шу юртнинг яқин ўтмиши ҳақида бундай ёзади:

*Майиз бўлиб саратонда куйган эл,
Боласидан даласини суйган эл,
Яхши кунни фақат тўйга қўйган эл,
Ай, айланай, киприкдаги гардингдан.*

Лирик қаҳрамон бу ҳақиқатларни юрагининг чуқур қатларида ҳис этгани учун, унга киндик қони тўкилган тупроқ ғоят муқаддас. Лекин шоир айрим битикларида ижтимоий мавзу тарғиботи асосида кўтаринки кайфият яратишга интилади.

Муаттар Узоқованинг “*Бахт остонада*” китобида ҳам юртга муҳаббат туйғулари, кўнгил розларини самимий изҳор этишга интилиш мавжуд. Бироқ ҳали у Муҳаммад Юсуф, Иқбол Мирзо, Маҳмуд Тоир каби шоирлар таъсиридан чиқиб, ўз сози ва овозини топиш йўлида анча изланиши лозим.

Салим Ашурнинг “*Катта офтоб*” китобига кирган шеърларда инсон кўнгли ватан кенгликлари билан тутшиб улкан ва ягона борлиққа айланади. Ота-она, ака-опа соғинчи акс этган шеърларни ўқир эканмиз, қаршимизда мунис, хокисор, содда, меҳнатқаш, ориятли ўзбек тимсоли қад ростлаганини туямиз.

Сулаймон Раҳмоннинг “*Одамларда қолдир виждонни*” китоби шоир тийна-тига хос камсуқумлик ва Ватанга муҳаббатдан ибтидоланувчи дардчил кўнгил шеърляти экани, ёруғ оламда одамийлик қадрининг имон ва виждон поклиги билан ўлчаниши жиҳатидан эътиборни тортади. Шоир одам ва олам тақдири ҳақида куйинчаклик ва изтироб билан бўзлайди:

*Одамзод қутурди, ҳаддидан ошди,
Олам йўлдан озди, дунё адашди.*

Ҳар бир қаламкаш назмда ўз ўрнини топишни истар экан, хос шакл ва услуб қидиради. Демак, анъанавийликни инкор этмаган ҳолда айтиш мумкинки, шеър тузилмалари ҳам тинимсиз ўзгаришларга учрайди. Сирожиддин Саййид умри давомида битган тўртликлари, рубоийлари ва фардларини “*Хайёмдан бир коса, Румийдан бир жом*” номли тўпламга жамлади. Аммо битилган даврлари турлича эканига кўра бу асарлар шоир ҳаётининг шод-ғамгин, севган-ўртанган, нурли-сўник, руҳан тукун ва хур ўтаётган давларида туғилган донишона кечинмаларнинг даракчилари:

*Мен даштлардан кетган даштнинг боласи,
Бағримда соғинчлар доғи, жоласи.
Ҳар бир чечагингга суйкалай, баҳор,
Мен – фироқ лоласи, ҳижрон лоласи.*

Шоирнинг поэтик маҳорати киноя ва мажоз тилида, товуш ва сўз оҳанги воситасида воқеликка ғоявий-ҳиссий муносабат билдирилган ўринларда намоён бўлади. Айни пайтда, лирик қаҳрамон “киноявий мен” кузатувчан нигоҳи билан вазият-ҳолатларни баҳоларкан, ошхонага кириб: қора қозон, чўмич, капгир, қошиқ, супра, элак, ун, ҳамир, супурги сингари кундалик зарурий ашёларидан тортиб ип-игнасигача эсидан чиқармайди. Бироқ, бундай кезде, у муҳаббат ва нафрат изҳорида меъёр бўлиши, ҳамиша олтин ўрталиқ сақланиши кераклигини унутган. Образли қилиб айтганда, қўлидаги Хайём косаси ва Румий жомини андак фаромуш этган кўринади.

Маҳмуд Тоир ҳам шеърининг иккилик ва тўртлик сингари қадимий шаклларига мурожаат этади. Унинг битикларида халқ донишмандлиги ҳамда мумтоз шоирларимиз ижодида ҳаёт синовидан ўтган мақол, матал ва ҳикматли сўзларни китобхонга етказиш орқали реал турмушга тадбиқ этиш истаги кучли. Шунинг учун шоир ҳаётий кузатишлари асосидаги хулосалари, қувонч ва армонларини самимий изҳор этади:

*Тўртликда тўрт қувонч тизилиб турди,
Тўртликдан тўрт армон узилиб турди.
Хайёму Бедилдан мададлар тилаб
Маҳмуд ҳам дил-дилдан бир суҳбат қурди.*

Бундай эзгу изланишларни қўллаб-қувватлаган ҳолда айтиш мумкинки, мавжуд анъанани ижодий давом эттиришда ҳамиша мумтоз мутафаккирлар таълимоти меҳварини чуқур ўзлаштириш, улар қўллаган ҳар бир тимсол ташийдиган маъноларга алоҳида диққат қаратиш талаб этилади. Жумладан, мумтоз поэтик анъанага кўра “май” образи ёхуд унинг қувватидан дилни хушнуд этиш дейилганида ҳамиша Оллоҳни дилда ёд тутиш, ғафлат ва ғофилликдан огоҳ бўлиб, унинг васлини кўриш мақсадида ранж чекиш назарда тутилади. Сўз юритилаётган китобга кирган айрим тўртликларда эса май таърифлари дунёвий мазмундан юксала олмайди. Шунингдек, баъзан мана бундай тўртликларга ҳам дуч келамиз:

*Олимлар фикрида тафаккур кўрар,
Шоирлар сўзларин офтобга ўрар.
Олим ихтирога албат пул сўрар,
Шоир бир ташбеҳга битта гул сўрар.*

Авалло, ҳиссий билиш бу – жонли мушоҳада (*сезги, идрок, тасаввур*) қилмоқдир. Идрок ва тасаввурсиз хотира ва уни қайта тиклаш, мавҳум тушунчасиз умумлашган фикр ва амал бўлмайди. Масалан, тафаккурсиз тил бўлиши, тилсиз шеър яралиши мумкин эмас. Ёхуд ташбеҳлар бағрида ниҳон асрорни ҳис этмаган адабиётшунос олим муайян давр оралиғи, ёхуд бирор жанрда яратилган асарларни ўзаро боғловчи қонуний алоқадорликни топа олмайди. Қолаверса, олимларни ёппасига ихтироси учун “*пул сўровчилар*” ёинки шоирларни бирваракайига ташбеҳ учун “*гул сўровчилар*” га ажратиш ҳам ўзини оқламайди.

Барча дунёлар инсон онгида аксланади. Унинг кўнглида ҳис этилади ва сўзида поэтик жилваланади. Бизни қуршаган борлик тўғрисида старли билим ва тасаввурга эга бўлмай, уни теран ҳис этмай, ҳаётий тажрибадан тегишли хулосалар

чиқармай чин ҳақиқатга эришиш мумкин эмас. Шундай экан, мантикий тафаккур ва ҳиссий билиш ўртасидаги тафовутни кўрсатиш мақсадида олиму шоирлар ўртасига Хитой девори қўйишга ҳам ҳеч қандай эҳтиёж йўқ.

Минҳожиддин Мирзонинг “*Кўнглим куртаклари*” китоби ҳам тўртликлардан сараланган. Шоир муҳаббат, ишк, меҳр ҳамда садоқатнинг инсоний ва илоҳий даражалари туташган кўнгили чорраҳаларида кечган қоришиқ туйғулари асосида етиб келган ҳаётий ҳулосаларини шеърини мисраларга тизади. Улар бағридан моддий дунё эврилишларидан бешиб, кўнгили иқлимидан ҳаловат излаётган ва ўтган умрини етарлича кадрлай олмаганидан озурда бўлаётган лирик қаҳрамоннинг маънос қиёфаси мўралайди. Унинг дил хўрсиникларию андуҳлари эшитилиб туради. Аммо, баъзан ибрат-ҳикматлар ошқора панд-насихат тусини олади.

Маҳмуд Йўлдош қаламига мансуб “*Сидранинг тўрт меваси*” китоби ҳам тўртликлардан сараланган. Сидра – бу доим яшил рангда бўлувчи игна баргли кедр дарахти. Демак, китоб *тўрт ёнғоқ* деб номланган ва чамаси шоир тўртликларнинг маъзи ботинда жо эканига ишора қилган кўринади. Бирок, ўз-ўзини тинимсиз тафтиш этаётган лирик қаҳрамон кўнгили ифодасида баъзан мумтоз адабиётдаги “*май*” образини ошқора тарзда “*ароқ*” билан алмаштирган шоир бу образ ифодаси асл маъзига етиб боролмайди. Бундай ўринларда кўлига пуч ёнғоқ тутқазилган китобхон ҳам юқоридаги ваъдани эслаб бироз ҳайратда қолса ажаб эмас.

Мунаввара Усмонова Ватан ва халқни эъзозлаган шеърлари билан элга танилди. Шоиранинг “*Бундай эли қайдан топасан*” китобига кирган тўртликлар унинг сўнгги йиллардаги изланишларида фалсафага мойиллик ортиб бораётганидан гувоҳлик беради:

*Кундай равшан бўлиб кўринар зулмат,
Сукунат най чалар қулоқларимга.
Кимсасиз йўлакда кетиб боряпман,
Вақт йиғлар бош уриб оёқларимга.*

Рангин дунёни қалбига сиғдириб, кўнглига сафар қилишга шайланган, ўз тақдирини Ватан қисмати билан чамбарчас боғлаганига беҳад шукр қилиб яшаётган лирик қаҳрамон сукунат жаранглирини тинглаш, ўтаётган ҳар бир нафасни кадрлаш, зулматни нурафшон этишга куч топа олади.

Аммо, шоира қаламига мансуб барча тўртликларда шаклий ихчамлик ва лўндалик бағрига юқоридаги сингари таъсирчан туйғу ва залворли ҳулосалар жамланган дейиш қийин.

Икром Искандарнинг “*Шамол қўшиғи*” китобига кирган шеърлар китобхонни фикрга чорлаши, нозик дил торларини чертиши билан эътиборни тортади. Шоир вақт феномени ва умр фалсафасини кашф этиш, натюрморт услубидаги манзара чизиш орқали юрт жамолига хос ажиб тароват рангини излайди. Лирик қаҳрамон борлиқнинг жонбахш мусикасига қулоқ тутаяди. Шарқирок сувлар шаффофлиги, кўклам чечаклари ифори, ёмғир товушлари садоси, булоқлар мавжида вақт нафасини туяди, унинг нафис бўйи ва ҳатто таъминини ҳис этади. Ўйчил тасаввури самовий кенгликларни соғинади. Дарҳақиқат, кўклам ва болалик соғинчи, куз фасли ҳамда шошқин ўтаётган умр армонлари аро кезинади. Аммо зинҳор умидсизланмайди:

*Юзида шабнамлар кулар жилмайса,
майда қадам ташлаб этгандай ройиш,
намойиш айлағай майдонда майса
бу фоний дунёнинг оний чиройин.*

Даврон Ражабнинг “Бахт шамоллари” китобига кирган шеърлари ҳам мусавирона ифода тарзи билан эътиборни тортади. Шоир лирик қаҳрамони кўнгил даричасидан тушган нурлар жилвасида хаёл оламига шўнғийди ва бу ёрқин хаёллар тобора мавжланиб, гўзал манзаралар қопқасини очади. Дарҳақиқат, шоир учун энг муаззам борлиқ ҳам, чексиз дунё ҳам ўзлиқдир. Шунинг учун Даврон Ражаб ёзади:

*Гул ҳидлаш-чун дунёга келдим...
Умрим ўтар гулларни кўмсаб.*

Муболағасиз тарзда эътироф этиш керакки, биз гўзаллик ва эзулик ўртадан кўтарган сир пардаси ортида ястанмиш кенг водийга меҳмон бўлиб, хаёлот кучоғида Мино тоғи юксаклигига кўтариламиз. Шу манзилдан туриб, шайтонга нафрат тошлари отароқ, ёлғизлик – бу аслида илоҳий бирлик эканини юрак-юракдан ҳис этамиз.

Абдумажид Азимнинг “Умид беланчаги” китобига кирган шеърлар лирик қаҳрамони башарият қисмати ҳақида ўйга толади. Баъзан умр ҳикмати ҳақида чуқур хаёл сурган ёхуд олис шаҳар шовқинларидан безган лаҳзаларда у болалиги ўтган Сурхону Қумкўрғон тупроғини кўмсайди.

*Ёшлик ларзон. Севги армон. Умр ҳайрон,
Мени кутиб сарғайдингми, Сурхондарё?*

сингари мисралардаги беғубор болалик ва зангор осмон билан боғлиқ интиқ талпинишларда ўз-ўзидан қоникмаслик ҳислари мужассам.

Аммо ҳаёт мактабидан олган аччиқ сабоқлар баъзан лирик қаҳрамонни фидойи курашчидан муросасоз кимсага айлантиради. Бундай кезларда у тахайюлий юксакликлардан заминга қулайди. Нафс ва риё ўртасидаги кураш ҳам ботинда эмас, кўпроқ ижтимоий ҳаётда кеча бошлайди. Изтироблар ҳар қанча ижтимоийлашмасин, нафис сўзнинг ҳаракат доираси кундалик ташвишлар билан чекланиб қолади. Ҳатто гоҳ ошқора қарғиш, гоҳ панд-насиҳат тусини олади.

Афсуски, санъат асари бундай жўнликни асло ёқтирмайди. У гўзалликнинг ёрқин ифодаси ўлароқ, улуғвор майл, олий ва мутлақ эҳтиёжларга асосланади. Яъни гўзаллик нафис поэтик идрок этилиши ва кўркем ифодага кўчиши шарт. Масалан, Марҳабонинг “Афлотуннинг хотини” ва “Сайланма” китобларида бизни қуршаган борлиқ нисбатан тор микёс: ўғил-қиз, куда-андалар, келин-куёв, кўни-кўшни муносабатлари доирасида идрок этилади.

Истеъдод ва истеъодсизлик табиати ҳақида ҳеч қандай шахсни назарда тутмаган ҳолда, умумий тарзда шуни айтиш лозимки, асл талант соҳиби билан касиб ҳеч замонда бир хил баҳоланмаган. Донишманд халқ: “От – эгарга, бузоқ – тушовга муносиб”, деганида баҳони зотий хусусиятга қараб берган. Чамаси ўшанда у сўз ва унинг вазифаси ҳақидаги ўз нозик дидини ҳам намоен этган кўринади.

Шу ўринда достонлар хусусида ҳам алоҳида тўхталиш лозим. Эркин Самандарнинг “Назм нафаси” номли тўпламига кирган “Эрк садолари достони” 1983-1984 йилларда битилган бўлса-да, ҳануз ҳикматли мазмуни, равон ифодаси билан эътиборни тортади:

*Чарх уриб бошинг узра
Билким, заранг тош айланур,*

*Тоша боқсанг кўзларинг,
Тингай сенинг, бош айланур.*

Салим Ашурнинг “*Ёлғизият*” достонида дунё дардларига муҳаббат нажот бўлишини англаган лирик қаҳрамон: “Севги беринг менга бир ҳовуч”, дея сағир кўнглининг эзгин ҳолидан сўзлайди. “*Узоқ сафарлар*” достонида миллат вужудида мудроқ ҳисларни уйғотмоқдан ўзга матлаби бўлмаган шоир тарих қатларини кузатаркан маҳзун-маҳзун ўйларга толади.

Икром Отамурод “Балки” достонида ёзади:

*...Балки,
хаёлингда қолган суратга
интизор-интизор
тикилиб-тикилиб,
зигирча гард кўндирмай,
унутмай
зинҳор-зинҳор
олиб юраверасан
согинчингни
гуллатиб мудом...*

Юқорида қаламга олинган хаёлдаги сурат жўн тасвир эмас. У ибтидода инсон хотирасига кўчган ардоқли нақш. Зот ва сурат ўртасида ўзаро чамбарчас боғлиқлик мавжуд. Бандага имкон сифатида берилган вақт оралиғида – абадиёт қаршисидаги қисқа умр давомида Яратганга муҳаббат қанчалик авайлаб асралса, улуғ марҳаматга сазовор бўлиш эҳтимоли ҳам шунча ортади. Шоир поэтик нигоҳини азалдан мавжуд имкониятнинг қандай шартлар бажарилишига кўра рўй бериш эҳтимолларини ўрганишга қаратган.

Кўринадики, шоир фикрича: ҳеч бир банда Оллоҳ марҳаматига эришдим, унинг васлини кўришга мушарраф бўлдим дейишга ҳақли эмас. Инсон қисматига хато қилиш ва кечирилиш эҳтимоли битилган. Икром Отамурод ким ажр ва мукофотга лойиқ экани Яратувчигагина маълум, деган ирфоний ҳақиқатни бадиий таҳлил этган. Ҳодисага хос характерли жиҳатларни поэтик идрок этишда классик механика қонунлари, Альберт Эйнштейн назарияси, ўзаро боғланиш ва муносабатлар моҳиятини акс эттирувчи эҳтимоллик фалсафий категориясига таянган.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси томонидан ўтказилган “Истеъдод мактаби” ёш ижодкорлар семинари тавсиясига биноан 2015 йилда умидли шоирлар Кумуш Абдусаломованинг “*Куйламасам бўлмайди*”, Шавкат Одижоннинг “*Бахт бекати*”, Зебо Худойбердиеванинг “*Йўл бошида*”, Зулфира Нўъмонованинг “*Осмоннинг фонари*” китоблари “Биринчи китобим” лойиҳаси доирасида нашр қилинди. “*Остонамиз мангу мусаффо бўлгай*” номли шеъринг альманах нашр этилиши 2015 йилнинг хайрли ишларидан бири бўлди. “*Ватан, ягонасан!*” тўпламида Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси қошида ташкил этилган ижодий тўғарак аъзоларидан 13 нафарининг кўшиқбоп шеърлари жамланди. Кейинги йилларда ижодий тўғарак иштирокчилари машқларини чоп этиш ташаббуси мамлакатимиз бўйлаб кенг қулоч ёймоқда.

Хулоса сифатида айтиш жоизки, 2015 йилги миллий шеърятимизда қуйидаги етакчи тенденциялар кузатилади. Ижтимоий юки залворли, поэтик гўзал битиклар одамийлик қадрини иймон ҳамда виждон поклиги билан ўлчовчи дардчил ва изтиробли кўнгили шеърятини юзага чиқармоқда. Эстетик идеал ва реал воқелик ўртасидаги кескин номувофиқликни киноя ва мажоз тилида ифода-лаш орқали воқеликка ғоявий-ҳиссий муносабат билдириш кузатилади.

Муҳиддин ОМОН

1963 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎЗМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Кўнгиш дарбозаси”, “Толе фасли”, “Мунаввар соғинч”, “Даканг хўроз ва унинг жўжалари”, “Соғломжон алифбоси”, “39 топшимоқ”, “Зеҳни аъло, тили бурро”, “Буюмлар тилга кирса” номли шеърый китоблари чоп этилган.

РУҲИЯТ МАНЗАРАЛАРИ

Дунёда энг мушкул иш бировнинг меҳнатига баҳо бериш, кимнингдир тафаккури самараси ҳисобланган асарни баҳолаш ваколати ҳар қандай кишининг кўнгилида ўзига хос бир ҳадик пайдо этиши турган гап. Чунки, бир ижодкор ижодига муносабат билдириш асносида унинг кўплаб мухлислари онгига ҳам таъсир этишингиз мумкин. Қолаверса, ҳар қандай фикр пировардида уни тақдим этаётган кишининг субъектив хулосаларига асосланади. Шу сабаб, ижодий жараёнлар борасидаги ҳеч бир фикрни мутлақ ҳукм-хулоса, муқим ва ўзгармас қоида тарзида тақдим қилиш тўғри эмас.

Ёзувчилар уюшмаси муассислигидаги “Шарқ юлдузи”, “Ёшлик”, журналлари ҳамда “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” ҳафталиги саҳифаларида ўтган 2015 йилда кенг ўқувчилар оммасига тақдим этилган шеърларга муносабат билдириш имконияти туғилганидан бир ўқувчи, адабиёт мухлиси сифатида хурсанд бўлдим.

“Ёшлик” журналининг ўтган йилги сонларида “Назм”, “Биринчи учрашув” “Қалдирғоч” каби шеърят рукнларида етакчи шоирлар билан бирга турли вилоятларда яшаб ижод қилаётган 40 дан ортиқ шоирнинг 600 га яқин шеърлари кенг ўқувчилар ҳукмига ҳавола этилди.

Муаллифлар орасида Абдулла Орипов, Ҳалима Худойбердиева, Сирожиддин Саййид, Абдували Қутбиддин, Ҳалима Аҳмедова каби забардаст ижодкорлардан тортиб, эндиғини шеърят эшигини қоқиб турган талаба ука-сингиллари-мизнинг ҳам борлиги, журнал таҳририяти шеърятимиздаги устоз-шогирдлик анъаналарига нечоғлиқ амал қилаётганлигини намоён этиб, ушбу нашр орқали ўзига хос маҳорат дарсларини ташкил этаётганлигини кўрсатади. Яхши шоирлар ҳамиша яхши шеърлар мутолааси туфайли камол касб этади.

Абдулла Ориповнинг “Тириклик аслида имтиҳон экан” туркумидаги 10 дан ортиқ шеърлар устоз шоирнинг ҳаётда юз берадиган турли воқеа-ҳодисаларга инжа муносабати, файласуфона қарашлари, шоирона талқинлари туфайли туғилган хулосалари, ўғитлари бадий қуйма сатрларга айланганлигини кўриш мумкин.

“Момо” шеърида шоир ҳаётнинг турфа аччиқ-чучукларини кўрган, мунофиқлик, хиёнат, лафзсизлик, ҳирсу ҳавасга мутелик каби иллатлардан зада инсоннинг ички туйғуларини, изтиробларини тасвирлайди:

*Инсонларда садоқат, вафо
Бир замонлар бўлганини айт.
Ўзи очу кўзлари аммо,
Меҳр билан тўлганини айт.*

*Бандаларни маккорлик, кибр,
Кемирмаган, емаган дегин.
Бошларига тушса ҳам шамшир,
Ёлгонларни демаган дегин...*

Ҳалима Худойбердиеванинг “Бир садолар келур жим-жим куртакдан” туркумидаги шеърларда шоира инсон руҳиятининг теран манзараларини, изтиробу шодликларини тасвирлар экан, ўқувчини ҳаёт деган пўртанали уммон долғаларида бемақсад кўпикдек қалқиб яшаб ўтмасликка, ҳар қандай вазиятда ҳам инсон деган номга содиқ ва муносиб қолишга даъват этади. Хусусан, унинг “Батамом уйғонсам...” шеърдаги лирик қаҳрамон ўз умрини таҳлил қилиб ёзади:

*Тураётган қушга ўхшайман жуда,
Қушларга ўхшайман уйғонаётган.
Баъзи томирларим ҳали уйқуда,
Баъзи томирларда қонларим қотган.*

Бундай шеърларни ўқиган ҳар қандай ўқувчи шеърый сатрларда ўзининг қиёфасини кўради. Аслида, чин шеър моҳияти ҳам шунда, яъни маънавий кўзгу сифатида қалбнинг асл қиёфаси, маслағию-матлабини қайта идрок этиши учун киши фикратига туртки беришидадир. “Ўзинг тик кет” шеърдаги:

*Фақатгина олар дўстмас, берар дўстинг бўлса ҳам,
Ўзинг тик кет, омонатдир, бир устунин ушлама.*

Сатрларини ўқиб, беихтиёр мумтоз адабиётимиз, хусусан, Мир Алишер Навоийнинг “Ҳар не истарсен ўзингдан истағил” каби мисраларини эсга солади.

Шунингдек, журналнинг 10-сонидан чоп этилган шоир Сироҷиддин Саййиднинг “Асрларга етар сўз бир нафасдир ё дамдир” деган сарлавҳа остидаги ҳар бир сатрдан кадрдон дашту далаларнинг ифори анқиб турган, самимий шеърларини ҳам алоҳида қайд этиш мумкин.

Шу қаторда Абдували Қутбиддин, Ҳалима Аҳмедова, Вафо Файзуллоҳ, Зебо Мирзаевалардан ҳам мисоллар келтириш мумкин.

Сўзимизнинг бошида айтганимиздек, “Ёшлик”нинг бир йиллик шеърый хирмонида навқирон авлоднинг ҳам салмоқли улуши бор. Ўз ишлари билан журналда кўриниш берган 40 дан ортиқ шоирнинг қарийб 25 таси айнан шу тоифа ёшлардан иборатлиги ҳам бизни қувонтиради.

Зебо Мирзаеванинг “Ёшлик” саҳифаларида тақдим этилган туркум шеърлари орасида “Алпомишсиз Ойбарчин” ҳамда “Ҳазрати Хайём” сарлавҳали шеърлари ўзининг ички ҳиссий таранглиги, шу билан бирга туйғуларнинг самимий ва шаффофлиги билан ажралиб туради:

*Ҳе-ей, Бойчибор, тирикмисан, айт,
Ерга ботиб кетди ўмганим.
Мен учунмас, элинг учун қайт!
Сен жим боқиб турдинг, Севганим...*

Беҳзод Фазлиддиннинг “Юрган йўлларимда орзулар кулса” туркуми ҳам ниҳоятда дилбар шеърлардан тартибланган. Унинг ҳар сатрида ёшликка хос ҳарорат ва шиддат, муаллифнинг сўзларни қўллай билиш маҳорати, ўта нозик таъби назми, билими ва салоҳияти сезилиб туради:

*Бу аҳли дунёни тушунай қандай,
Мудом насияга алишгай нақдони.
Кўнгил кўнгил билан ўчакишгандай,
Бахтдан тўйганларга илинар Бахтни...*

Ойдин Нисонинг ижодидан хабардор мухлислар унинг сўз қўллашдаги ўзига хос маҳорати борлигини яхши билишади. Шоира аксарият ҳолларда шеърда истифода этилаётган сўзларни такрорлайди, лекин ҳар бир такрорда сўзнинг янги ва янги маъноларини кашф этиб боради. Баъзан ҳатто, шу пайтгача ҳеч ким қўлламаган ажабтовур сўз бирикмаларини ҳам ҳосил қилади. Энг муҳими, бу ишни у ўйлаб, аввалдан муайян формулалар асосида бажармайди. Бу унинг ижодкор сифатидаги тафаккур тарзидан туғилади.

Масалан у бир шеърда ёзади:

*Севгилим, мен вақтлар ичра адашдим,
Севгилим не бахтлар ичра адашдим.
Сенли бир лаҳзамга икки дунёмни
Алмашдим, алмашдим, алмашдим...*

Бундай шеърлар унинг ижодидаги ўзига хосликдан, муаллифнинг изланувчанлигидан нишонандир.

Албатта, мен барча ижодкорларнинг шеърларига шарҳ бериб ўтишни мақсад қилмаганман, бунинг имкони ҳам йўқ. Энг муҳими, ёшлар ижодида бутунги ўзбек шеърятининг бутун бўйи басти, бадиияти, мавзулар кўлами, жанрлари-ю, турлари, шаклдаги изланишлари, ёшларнинг қалб туғёнлари, орзу умидлари байни томчида қуёш акс этгандек ифодаланишини кўриш мумкин.

ҲУКМАТ

**Эҳтиёткорлик билан ёзилган асар
тилл ва услуби жиҳатидан гўзал бўлса
ҳам унда қурашлар, юксақ парвозлар
ўўқдири сабаб арзимас, ўртача бўлиб
қолаверару.**

ЛОНГИН

БУЛОҚ КҮЗ ОЧДИ

САРВИНОЗ

1994 йилда тугилган. Гулистон давлат университети филология факультети талабаси.

Қаранг, бизни кутаётир бахт

* * *

Ўзинг менга бахт бердинг, шукр,
Дилга шиддат, шахд бердинг, шукр,
Орзу, ният, аҳд бердинг, шукр,
Иқболимдан тахт бердинг, шукр!

Кам қилмадинг, камолот бердинг,
Эзгуликдан далолат бердинг.
Халқим бахтли, Ватаним обод,
Менга шундай саодат бердинг!

Лайлатулқадр кечаси

Биз, бир гуруҳ ижодкорлар Гулистон давлат университетида ижодий учрашувда бўлдик. Учрашувда талабалар ҳам ўз шеърларидан ўқидилар. Менда, айниқса, Сарвиноз (Холмўминова)нинг “Кўзмунчоқ” шеъри ёрқин таассурот қолдирди. Шеър шундай сатрлар билан бошланади:

*Кўзмунчоқлар тақаман деб ният қилсам,
Кўнглингизда недир гашилик сездирмайсиз.
Шу биттаю битта илинж малол келди,
Самарқанддан кўзмунчоқлар келтирмайсиз.*

Ушбу сатрларда маҳбубанинг маҳбубига нисбатан, сиз менинг гўзаллигимни сезмайсиз, шекилли, кўзмунчоқ тақмасам, кўз тегиб қолиши мумкинку, ахир, деган латиф таманноси мужассам.

Сарвиноз шеърларини ўқир экансиз, улардаги ҳароратдан энтикиб кетасиз. Бу энтикиш сизни нафасингизни қайтармайди, аксинча, бошқа шеърлар сари тезроқ ошиқтиради.

Карамингдан бошим осмонда,
 Камол топдим жаннатмаконда.
 Тупроғида олтин гуллайди,
 Бундайин юрт борми жаҳонда?

Сенга шукр, беадад шукр,
 Кўзларимга ато этдинг нур.
 Ватанимдир нури, фаравон,
 Ватанимнинг бахти ҳам шудир!

Кўзим яшнар, юрт, жамолингдан,
 Айланайин истиқлолингдан.
 Айирмасин бизларни ҳеч вақт,
 Ўзинг берган истиқболингдан.

* * *

Юзингнинг рангидек менинг бағрим ҳам
 Юзингдаги шудринг мисол кўзим нам.
 Сен танҳо, мен танҳо – ёлғиз иккимиз,
 Атиргул, дардимни тинглагин бир дам.

Сенинг тананг узра ёйилган тикон,
 Менинг юрагимга санчилган экан,
 Бугун ҳасратларим йиғилиб келган,
 Атиргул, дардимни тинглагин бир дам.

Шоирлар ҳаётида “Лайлатулқадр кечаси” янглиз паллалар бўлади. Ибодат қилувчилар бу кечада нимани тутсалар олтинга айланиб қолганидек, шоирлар ҳам бундай паллада нимани қаламга олса, осонгина у шеър бўлиб, қозғоз бетига кўчади. Лекин бу осонликдан шоир ўзини эҳтиёт қилгани маъқул. Рус шоири Александр Блок, шеър осон ёзила бошлагач, мен ўзимни ёзишдан тўхтатаман, дея, бежиз айтмаган. Энди унинг “Ота уйдан кетар чоғи” номли шеърига назар солинг:

*Келин бўлиб, оппоқ либос киймаган ким,
 Ота уйдан кетар чоғи куймаган ким,
 Меҳмон бўлиб мезбонини суймаган ким,
 Бугун ўша меҳмонингиз кетмоқдадир,
 Орзулари осмонингиз кетмоқдадир?*

Этибор қилинг-а, бу сатрларда қанчалик маъсумалик, қанчалик самимият, қанчалик иффат мужассам. Мен Сарвинозга шеърларининг шундай фазилати ҳеч қачон путур топмаслигини тилайман.

Мирнўлат МИРЗО

Сени узиб ташлаб, ёт бераҳмлар,
Вужудимга солмиш қўрқув, ваҳмлар,
Улар ишқ нелигин қайдан фаҳмлар,
Атиргул дардимни тинглагин бир дам.

Бағритошлар сенга бермишлар озор,
Нозик қаддинг узра дардни этмиш дор,
Ўксинма, уларга Ҳақ жазоси бор,
Атиргул, дардимни тинглагин бир дам.

Рангимда қолмади ранг деганлари,
Менман ўша ҳоли танг деганлари,
Қалбимнинг бағрида хаёл сирлари,
Атиргул, дардимни тинглагин бир дам.

Сал енгил тортаман дардимни айтсам,
Зора, дардларим-да топсалар барҳам,
Дардинг меникидан бўлмаса-да, кам,
Атиргул, дардимни тинглагин бир дам.

* * *

Анор-анор доғ бўлди кўнглим,
Ғариб дилнинг кулбахонаси.
Сени қандай ташлаб кетарман
Ота уйнинг оқ остонаси?

Қиз тақдири қизиқчи тақдир,
Қиз бошимни олиб кетарман.
Онам осган исирикларга
Мен қалампир илиб кетарман.

Кечалари қучиб ухлайман
Синглим берган қўғирчоғини.
Соғинаман, қўмсаб отамнинг
Ясаб берган арғимчоғини.

Исириклар осилган кўйинг
Тушларимда кўриб юрарман.
Энди, сенинг юрагинг ичра
Фақат меҳмон бўлиб турарман.

Хуш қол, энди, хайр, мен кетай,
Ота уйнинг оқ остонаси.
Билинг, ота сиз турган пойгак
Қизингизнинг қиблаҳонаси.

* * *

Қаранг, бизни кутаётир бахт,
Энг ёруғдир бизнинг йўлимиз.
Орзуларга ярашиб кетдик,
Армонлардан баланд кўлимиз.

Қўниб олган ой елкамизга,
Йўлимизга тўшалган боғлар.
Хув, камалак бўйинбоғимиз,
Бошимизга болишдир тоғлар.

Қаранг, бизни имлаётир бахт,
Ҳавасларнинг ҳаваси келсин.
Дунёда энг гўзал бахт бўлса,
Иккимизнинг бахтимиз бўлсин.

Кўз ўнгимда ястанган дунё
Нигоҳингиз билан мунаввар.
Қалбингизда яшашим мумкин,
Ёнимда сиз бўлсангиз агар.

ҲУКМАТ

**Ақлли одам дунёга мослашади: ақсиз
дунёни ўзига мослаштиришга ури-
нади. Шунинг учун тараққиёт доим
беақдларга боғлиқ.**

Бернард ШОУ

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Муқаддасхон ТОЖИБОЕВА

1971 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Юсуф Сарёмий ҳаёти ва ижоди”, “Жадид адабиёти ва мумтоз анъана” рисоалари, “Миллий уйғониш даври ўзбек адабиёти” ўқув қўлланмаси нашр қилинган.

ЧЎЛПОН ШЕЪРИЯТИДА МУМТОЗ ОБРАЗЛАР

Поэтик образлар маълум ижодкорлар томонидан ишланиб, қиёмига етказилса ҳам муайян адабий муҳит доирасида шаклланиб, мукамаллик касб этади ва маълум вақт оралиғида анъанага айлана боради. Жамиятдаги инсонлар тафаккурининг ўзгариши билан поэтик образларда ҳам янгиланиш содир бўлади¹. XIX асрнинг сўнггида яшаб ижод этган шоирлар ижодида поэтик образлар соф дунёвий, миллий, ижтимоий асосга қурила бошланди. Шу билан бир қаторда мумтоз анъанавий шеърият таъсирида ўзлашган образлар таркибида, уларни қўлланилиш доирасида ҳам эврилиш, янгиланишлар юз берди. Айрим шоирлар шеъриятида поэтик образлар соф дунёвий, бошқаларида эса соф миллий, ижтимоий асосга қурила бошланди. Бу жараён ижодида ёрқин акс этган шоирлардан бири Абдулхамид Чўлпондир. Айниқса, шоирнинг XX аср бошларида яратган асарларида поэтик образларнинг янгиланиши, уларнинг янгича талқинларда қўлланиши кўзга ташланади. Бу борада профессор Дилмурод Куроновнинг “Биз Чўлпонни ҳақли равишда янгича ижодкор деб атаймиз... Айни пайтда ҳеч бир ижодкор, ҳатто энг буюк истеъдод соҳиблари-да ўзини вояга етказган халқ маданияти таъсиридан буткул узилиб кетолмайди. Табиийки, Чўлпон шеърияти ҳам қуруқ жойда юзага келгани йўқ, мумтоз адабиётимизнинг энг яхши анъаналари унга асос бўлиб хизмат қилди. Буни, хусусан, Чўлпон шеъриятида “ошиқ” ва “ёр” образлари талқинида ҳам кузатамиз...² деган фикрлари ўринли. Анъанавий поэтик образлар: “ошиқ”, “маъшуқа”, “рақиб”, “дўст” шоир шеъриятида янгича талқинлар: биринчидан, шоир эътиқоди, истеъдоди табиати ва унинг янгилликка интилиш нияти билан боғлиқ ҳолда; иккинчидан, ижтимоий ҳаёт талаблари ва мавжуд зиддиятларни енгишга ҳаракат тарзида юзага чиқди.

Мумтоз адабиётда энг кўп қўлланган, Чўлпон ҳам эътибор қаратган поэтик образлардан бири *ошиқ* бўлиб, бу образ жадид шеъриятида кенг миқёсда тадқиқ этилган. У “булбул”, “қул”, “кўнгил”, “жон”, “дарахт” каби поэтик тимсоллар билан таносубий муносабатда келади. У қайси кўриниш ёки тимсол воситаси-

¹ Храпченко М.Б. Горизонты художественного образа. М.: 1984.

² Куронов Д. “Йўл эсдалиги” да тағмаёно қатламига доир // Шарқ юлдузи. 1998. 1-сон. Б. 162.

да ифодаланмасин барибир “ошиқ” тимсоли орқали шоирнинг “мен”и тасвирга олинади:

*Кенг далада кийик ўйнар,
Кийик кўзин йигит ўйлар,
Кийик кўзи кўнгил тортар,
Ошиқ кўрса дарди ортар.*

Шоир истиора воситасида ёрни “кийик” тимсоли орқали поэтик идрок этади, кенг далада ўйнаётган кийик, бу ўз юртида эмин-эркин юрган маъшуқадир. Кийик кўзли ёр ошиқ дилини тортади ва буни кўрган ошиқнинг дарди ортиб, унинг муҳаббати янада алангалананиди³. Шоирнинг хулосасига кўра, Тангри севгини яратган экан, у бек, хонларнинг ўрдаларида маскан тутиши, душманлар билан ёвлашиши унинг “хунар”и эмас. Мумтоз адабиётдаги муҳаббат мавзуси Чўлпон шеърлятида эрк тимсолида ўзининг янгича талқинини топади. Яъни севги дала-яйловларга тарқалган бўлиб, у эркиликни ёқтиради, шунинг учун ҳам кийик тимсоли ва “яйлов” мажози келади.

“Пўртана” шеърда ошиқ образи анъанавийдек туюлса-да, нозик дидли, тез фаҳмли ўқувчи бошқа бир маънони ҳам топа олади.

*Кўпиклар... у оппоқ, саноксиз кўпиклар
Юлдуздек жимирлаб туралар,
Кўпиклар... у кичик, чиройли кўпиклар
Ошиқнинг кўнглидан уралар...*

Бу ердаги “ошиқ” шоирнинг ўзи. Асарнинг ўтган асрнинг 20-йилида ёзилганига эътибор берадиган бўлсак, большевиклар томонидан берилган ваъдалар асли пучлиги, рус босқинчилик сиёсатининг бошқача кўриниши эканлигини зиёлиларимиз кейинроқ тушунди. Бизнингча, ушбу шеър ҳам мана шундай идрокнинг бир намунасидир. “Оппоқ”, “саноксиз” кўпиклар – миллатимизга берилган ёлғон ваъдалардир. Ачинарлиси шундаки, улар “ошиқ”нинг кўнглидан урганлигидир. Негаки, халқ ҳали ўзининг ҳолини идрок қила олиш имкониятига эришган эмас. Замон ва тузум ўртасидаги номутаносиблик, халқни зўрлик билан саводсизлик ботқоғига итариш натижаси ўлароқ халқ ўзлигидан жудо бўлган. Шунинг учун ҳам “ошиқ” образи орқали шоир сиймоси намоён бўлиб, у мустабид тузум қаршисида зоҳиран ҳам ботинан ҳимоясиз халқ ҳолига ачинади. Чўлпон соддадил элнинг янги бир қиёфасини, ишонувчанлигини юқоридаги каби яширин маънолар орқали очиб бераркан, *пўртана* тимсолига кўшимча маъно юклайди. Энди пўртана мумтоз шеърлятдаги анъанавийликдан узоклашиб, ҳақсизликка қарши исёнкор тимсолга айланади. Натижада шеър ўч олишга чорловчи сўзлар билан яқунланади: “Кўп эзган душмандан, паст жондан Ўчни ол, ўчни ол, ўч ол...”

“Шарқ қизи”да “ошиқ” сўзи ўз маъносида ҳам, кўчма маънода ҳам кўзга ташланади:

*Айталарким, совуқ, шумли қора қиш
Ўтиб кетиб, келмиш чиройли баҳор.
Гулга ошиқ бўлиб, сайрар эмиш қуш,
Гул ҳам ул қушларга нозланиб қарар.*

³ Ёрнинг кўз, гул, дил деган талқинлари мавжуд бўлиб, кийик кўзли ёр тимсоли ҳам учраши мумкин, бироқ ёрга кийик сифатида мурожаат этиш ва уни шу тимсол орқали англатиш жаҳид шеърлятида биргина Чўлпон шеърлярига хос.

Булбулнинг гулга ошиқ бўлиши адабиётимиз учун анъанавийдир. Лекин шеърнинг иккинчи бандида бошқачароқ ўхшатмага дуч келамиз:

*Айталар, далада ер бети тамом
Кўм-кўк духобадан кўйлақлар киймиш.
Хўрозлар чақириб, юзин очса тонг,
Сабонинг лабини ошиқлар эммиш...*

Хўш, сабонинг лабини эмаётган ошиқлар ким? Бу ҳам эркини кутаётган халқ тимсолидир. Қишда баҳорга интиқ ерлар яшил бахмал – духоба кийган фурсатни кутаётган миллат бу.

Шоир шеърлятида “маъшуқа” образи ҳам ўзига хос тасвирга эга. “Маъшуқа” образининг “Тангри”, “халқ”, “маърифат”, “малак”, “хаёл” шакллари мавжуд. Бу шакллар бевосита ижтимоий-илохий мазмунни ифодалашда шоирга қўл келади. Унинг “Ўзбегим” шеърлида куйидаги лавҳа чизилган:

*Сўлқилдаб келасан, ўзбегим,
Маърифат отига отланиб,
Бир мири топган боладай —
Овзингни иржайтиб... суюниб.
Дунёда ҳамма халқ қизиққан
Гавҳардек бебаҳо от эди.
Хуррият бўлганда сен келдинг,
Минайин семирган отга деб,*

мисраларида шоирнинг аламли кечинмалари ўз аксини топган. Маърифат отига отланишга даъват шоир ижодидаги маъшуқа образини ифодалайди. Маърифат ўз номига кўра Яратган билан боғлиқ. Аммо шоир бу ўринда “маъшуқа” образи орқали Оллоҳни эмас, ижтимоий ўзликни ёқлайди ва унга интилади.

*Хаёл, хаёл... Ёлғиз хаёл гўзалдир,
Ҳақиқатнинг кўзларидан кўрқаман.
Хаёлдаги юлдузларким, амалдир,
Оловимни алар учун ёқаман.
Гўзал хаёл, кел, бошимда гул ўйнат,
Маним истак-тилагимни эрқалат!*

Шеър мазмунидан билиш мумкинки, лирик қахрамон руҳиятида хаёл поклик рамзи. У ҳақиқатга элтувчи кўприк – агар у тоза дилда макон тутган бўлса. Шунинг учун ҳам шоир хаёл уммонига ғарқ бўлади. Шоир учун хаёл ижтимоий ҳаёт изтиробларидан фориғ бўлиш воситаси эмас, маъшуқага етишиш учун “ошиқ”нинг ягона йўли. Акс ҳолда шоир онгли бўла туриб, инсонлар тилида сўзлашишга қодир бўлмаган яратилар билан тиллашмаган бўларди. У бутун кинот меҳвари бўлмиш – инсон, яъни ошиқ. Унинг тилаги соф. Хаёли эса ёрга етишишга кўмак берувчи дўстдир. Бу тимсол (хаёл) Умар Хайём, Пахлавон Махмуд, Лутфий сингари ижодкорларда ҳам ана шу мазмунда келган. Аммо мумтоз шоирлар ижодидаги хаёл Чўлпонникидан фарқли. Бу шоирларнинг ёри бирор шахс ёки Яратувчи Ҳақ бўлса, Чўлпоннинг ёри ҳақиқат, истиқлол ва эрк. Шу билан бирга мустабид тузум зуғумида ўртанаётган миллат.

Айни йўналишда Чўлпон шеърларидаги “маъшуқа” образи талқинида уни ватанга менгзаш, ёр муҳаббати орқали диёрга бўлган муносабатни ифодалашни профессор Дилмурод Қуронов шундай қайд этган: “Мумтоз шеърлятидиз-

да фаол қўлланиладиган мазкур рамзларга Чўлпон янги маъно юклади: унинг талқинида “ёр” – юрт озодлиги-ю, “ошиқ” – эрка ташна кўнгил. Яъни, мутасаввиф шоирлар интилган маънавий эстетик идеал Ҳақ бўлса, Чўлпон интилиб яшаган ижтимоий-эстетик идеал юрт озодлиги бўлиб қолди. Бундан англашиладики, Чўлпон ижодиётидаги рамзлар, асарлари қатидаги ботиний мазмун мумтоз шеърятимиздан туртки олган ҳолда тушунилиши лозим. Зеро, Чўлпон тасаввуф шеърятидан нафақат куруқ шаклни, руҳини-да ўзлаштиргандек⁴.

Бадиий адабиётда “дўст” образининг энг кўп қўлланилган варианты “кўнгил” бўлиб, уни ҳар бир ижодкор ўзича талқин қилган. Ҳазрат Навоий шеърятисида “кўнгил” сўзининг арабча – қалб, форсча – дил каби муқобиллари бўлгани ҳолда айни мана шу туркий сўзни жуда кўп қўллаган ва ҳар бир ғазал ёки бошқа жанрдаги асарининг ички моҳиятидан келиб чиққан ҳолда ўзгача талқин берган. Лутфий ғазалларида эса, кўнгил ошиқ ҳаётини бошқарувчи, ҳаёт сирларини очувчи деб қаралган. Шунинг учун ҳам бу тимсолни талқин қилган олимлар “кўнгил” сўзи шаклан ўзгармаса-да, матнда ўз моҳиятини ўзгартира борганини таъкидлайдилар:

*Суюнингиз:
кўпдан бери зиндонда
Кўёш кўрмай, захлаб қолган кўнгиллар...*

“Кўнгил” деган сўзни тилга олиш ёки кўнгил ҳаётига тегишли фикрлардан шеър яратишни ижтимоий анъаналар, ҳурлик билан боғлиқ кўриниши Чўлпон шеърятисига хос.

*Кўнгилларга қора толди, сезмадим,
Сездим сенинг кетганингни кўнгилдан...*

Инсоният кўнгилдан кетган маъшуқа бу – эрк. Шоир наздида элимиз эркизликка кўникиб кетишган. Ғафлатда қолган “кўнгил”да маъшуқанинг сийрати қолмагани миллатни қуллик гирдобидида қолдирди. Мутелик уларнинг турмуш тарзига айланиб қолди. Нафақат шоир, балки миллатнинг ҳар бир вакили буни сезиб туради, аммо бунга қарши бирор чора қўлламайди. Аксинча, шу қисматга ҳам рози.

*Илк аввал кўзим ишқ ила очдим,
Ишқинг майдонига қоними сочдим.
Ишқсиз ўлкалардан у онда қочдим,
На замон боғладим зуннор ишқи.*

Ишқ бир неча минг йиллик миллий ва мумтоз адабиётимиз тараққиётида қўлланилиб келинган анъанавий поэтик тимсоллардан бири. Чунки у, биринчидан, инсон ўзлигини англаши ва Ҳаққа етишишидаги асосий восита – дўст мазмунига эга бўлса, иккинчидан, мажозий дунё неъматлари билан боғлиқ, ўзида “шавқ”ни мужассам этган рақиб сифатида ҳам эга. Ва бу тимсол турли ижодкорларда турлича талқин этилган. Чўлпон ўзининг усмонли шеvasида ёзган “Ишқ” шеърида ҳам бу тимсолдан муваффақиятли фойдаланган бўлишига қарамай, уни бутунлай янгича маънода қўллайди. Лирик қаҳрамон “Ишқ дея айрилдим диндан, имондан” дейдию, лекин бу ердаги ишқ на-да мажозий ишқ ва на-да илоҳий ишқни назарда тутди. Тутқун ўлкадаги тутқун миллат ошиқ тимсолида келса, “эрк” маъшуқа сифатида тараннум этилади.

⁴ Қуроноф Д. “Йўл эсдалиги”да тағмаъно қатламига доир // Шарқ юлдузи. 1998. 1-сон. Б. 162.

*Содда дил бунлардан на маъни англам.
Билмас куч ўлдугун изҳор ишқи, –*

дея яқунланаётган шеър ошиқ ишқининг изҳори, маъшуқа, яъни эрка эришув жараёни “куч ўлдугуни” соддадил ўқувчи сезмаслиги мумкин, бироқ эрка эришув жараёни ҳеч қайси миллат ва ҳеч қайси мамлакатда сокин кечган эмас. Чўлпон бутун эътиборни ана шу куч, яъни эрк учун курашга қаратган. Шоир ижодида “ошиқ” образи орқали миллат, “маъшуқа” дея эрк, “рақиб” да мутелик, “дўст” сифатида кўнгли бирламчи қўйилиб, бу образларнинг янги шаклда замонавий шеърят нуқтаи назаридан талқин қилиниши, жамият, миллат тафаккурини ўзгартиришга чоғланган шоир дунёқараши билан боғлиқ.

Шоир “Суйган чоқларда” шеърда мурожаат этган анъанавий поэтик образлардан яна бири “булбул” тимсоли бўлиб, унга лирик қаҳрамон қалб кечинмалари сингдирилган:

*Гунафшалар қулогимга мадҳингни
Сўзлаб-сўзлаб чарчадилар, битмади...
Аламзада булбул йиғлаб, кечалар
Аламингнинг сўнгин тамом этмади.*

Мумтоз шеърятдаги булбул одатда, кечалар аламли йиғласа ҳам ўз дардини айтиб, яъни гул ишқида ошиқлигидан нолон йиғлар эди. Шоир бу ўринда булбул тимсолининг мумтоз шеърятдаги вазифасини сақлаб қолган бўлса ҳам, бироқ унинг талқинидаги булбул ўз дардини эмас, шоир маъшуқасининг ҳикоясини аламли сўйлаб, бу ҳикояни айтиб тамом қила олмайди. Шоир тасаввурдаги қисматни фалсафий ифодалашда “булбул” тимсолидан фойдаланган:

*Кўзингдаги ҳикоянинг мазмунин,
Шоир бўлсам, айтиб-айтиб йиғлардим.
Ўшал, эски жароҳатли қалбимни
Сатрларнинг наштари-ла тилардим.*

Чўлпон “эски жароҳатли қалб” сифатида асрлар бўйи эзилган, жафозада ва меҳнат билан кун кўрган халқ дардини назарда тутди, натижада ёр кўзидаги ҳикоянинг “мазмунин” миллат дарди экани маълум бўлади. Миллат ҳолига ачиниш билан бирга халқ қалби жароҳатли эканини англайди. Шоир бу тимсол орқали анъанавий образ “ошиқ”ни тасвирласа ҳам у фақатгина ёр ишқида куйган жафокор эмас, балки миллат ва элнинг аъзоси сифатида у билан дарддош бўлган инсондир. Шунинг учун шеърнинг сўнги бандида булбулнинг мусиқали овози фақат ўз севгисини эмас, балки дардли элнинг ҳасратини ифодалашга қаратилади.

Кўринганидек, Чўлпон шеърлятида кўхна адабиётдаги юзлаб анъанавий образлардан фақат айримларигина иштирок этган бўлса ҳам улар мумтоз тимсолларнинг айнан такрори бўлиб қолмади, балки замон талаблари асосида янгиланди. Шунингдек, баъзи анъанавий тимсоллар моҳиятан мумтоз хусусиятларни сақлаб қолган бўлса-да, уларни ичдан янгилашга, янгича маъно қатламларини очишга хизмат қилганлиги кузатилади.

Обид ШОФИЕВ

1986 йилда туғилган. Термиз давлат университети филология факультетини, ЎзМУнинг ўзбек филологияси факультети магистратурасини татомлаган. Қатор мақолалари республика матбуотида чоп этилган. “Бадиийлик асослари” илмий рисоласи, “Эркин Аъзам бадиий олами” тўплами нашр этилган.

КЕЧИКАЁТГАН ОДАМ ОБРАЗИ

2002 йил ёзувчи Эркин Аъзамнинг “Кечикаётган одам” тўплами нашр этилди. Лекин китобда бу номдаги биронта асар йўқ. “Кечикаётган одам” аслида мавзу, адиб асарлари мазмунидан келиб чиқувчи умумий рамздир. Эркин Аъзам ижодини кузатиб, асарларида “кечикаётган одам” образи етакчи дейиш мумкин.

Адибнинг “Баҳор” ҳикояси қаҳрамони Жаббор Имомов район марказида яшайди, тарих фанидан дарс беради. У камгап, атрофидагиларга кўпам кўпилавермайди. Имомов хаёлот ва реаллик ўртасида яшайди. Бир хил, “зерикарли хаёт” билан келиша олмайди. Магазиндаги турли хил тоифа вакиллари даврасига тушиб қолса, кундалик маиший, “мағзи пуч” суҳбатлардан безиб, у жойдан кетишга шошилади. Масалан: “*Ҳамсоя, бизди инак бу йил қисир қолди-да, савил*”, “*Кечаги бозор мол тоза қиммат бўптими?*”, “*Нима-а, тузукроқ ун келмаяпти-я?*”¹ каби гаплар. Бу ердан ўз оламига мос мулоқотни топа олмайди. Бу ҳолатни география муаллими қуйидагича изоҳлайди: “*Бизди гурунг ёқмади Имомовга. Бу ерда ўзи сиқилиб юрибди бола. Шаҳарга ўрганган-да, шаҳармижозроқ сал*”.² Бу ерда ўз дунёсига мос кайфият ва мулоқотни топа олмаган Имомов ресторанга йўл олади. У ерда улфатлари – синфдошлари даврасига келади. Бу ердаги гурунлар ҳам Имомовга мос келмайди. Ўзи ўқиган даврдаги даврани, санъат, кинофильмлар, актёрлар, китоб, музыка, қадимги дунё тарихи ҳақидаги баҳсларни қўмсайди, лекин бу муҳитни бу ердан топа олмайди.

Ҳикоя аввалидаги тасвирда деразани очиб юборган баҳор шабадаси каравотда хаёл суриб ётган Имомовни хаёллар дунёсидан чалғитади, қалбига илиқлик олиб киради. Баҳор шабадаси ширин болалик хотираларини эслатиб юборади. Имомов адир томон йўл олади, олис болалик йилларини хотирлайди, шаҳарда бирга ўқиган дўстлари ёдига тушади.

Ресторанда улфатлари даврасида ўтирар экан, шабада яна деразани очиб юборади. Бу ҳолат Имомовдаги қарахлик ва ланжликни тарқатади.

Иккала ҳолатда ҳам ёзувчи “баҳор шабадаси”га муайян вазифани “юклайди”. Биринчи тасвирда, баҳор шабадаси Имомовни хаёлот дунёсидан – зерикарли биқик муҳитдан ташқарига чиқишга ундайди. Иккинчи тасвирда, ботинида кечаётган ғалаёнларни юзага чиқариб, ўз қарорини айтишга сабаб бўлади. Улфатларига “кетаман” деб қатъий айтади. Демак, баҳор шабадаси, аллақачон қалбида жўш урган, лекин иккиланаётган, бир тўхтама келолмаётган шаҳарга кетиш ҳақидаги қарорини амалга оширишга туртки бўлади.

¹ Эркин Аъзамов. Баҳор. Олам ям-яшил (ҳикоялар). – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. 87-88-б.

² Уша жой. 88-б.

Ёзувчи ҳикояда пейзаждан унумли фойдаланган. Пейзаж, баҳор тасвири лирик кайфият туғдиради, бу ўринлар табиатан романтик бўлган Имомов характерига уйғун ҳолда ифодаланади.

Воқеанинг давоми “Баҳорни кувиб” ҳикоясида Имомовнинг шаҳарга, дўстлари даврасига йўл олиши билан бошланади. Лекин бу ерда ўзи орзу қилган мухитни топа олмайди. Дўстлари ўз ишлари билан овора, ҳаммасининг ташвиши бор. Имомов аслида бу ерда ўтган даврларини излаб келган эди: “Аммо Жаббор ўйлаган, Жаббор кутган нимадир бўлмади”.³ Икки кундан кейин яна қайтиб келади. Мана шу давр унинг учун ўзини англаб етиш, ичидаги “исён”ни босиш учун етарли бўлди. Имомов излаган, қўмсаган нарса аллақачон ўтиб кетганлигини кеч англаб етади: “Гўё бари ўзгарган, бир йил бурунгидек эмас – бошқача, бегона...”⁴

Ёзувчи воқеликни икки ҳикояда акс эттиради. “Баҳор”да қаҳрамон руҳиятида кечаётган ўзгаришларни кўрсатади. Эркин Аъзам асарларининг кўпчилигида шаҳарга интилувчи кишилар образига дуч келади. Жаббор Имомов ҳам шулар сирасига киради. Қалбида шаҳарга кетиш орзуси жўш уради, лекин уни амалга ошириш учун сабаб қидиради. Имомовда шаҳарга кетиш орзуси аввалдан бўлган, фақат “кетаман” деган сўзда ифодалаган. Унинг кетиши учун сабаб қилиб ёзувчи баҳорнинг илиқ шабадасини танаълайди. Имомовнинг кетиш қарорини айнан “деразадан кирган баҳор шабадаси” юзага чиқаради.

Бу ерда, албатта, баҳор, шабада муайян маъно, рамзийлик касб этади. Баҳор ёрқин хотираларни ёдга солади. Ресторанда деразадан келган шабада сабаб уни ёпмоқчи бўлган синфдошларига қарата “Аҳмоқ! Ҳамманг аҳмоқсанлар!” дея чиқиб кетади. Бунда баҳордан – илиқ хотираларидан бебаҳра этаётган дўстларига нисбатан исёнини ифодалайди. Шу онда унинг шаҳарга кетиш қарори қатъийлашади.

Агар воқеалар ривожини шу ерда тугаганда ҳикоянинг асл моҳияти тўла очилмаган бўлар эди. Ҳикоянинг мазмуний давоми “Баҳорни кувиб”да Имомовга ўз ўзини тафтиш қилишга, ўзини англаб етишга имкон берилади. Шаҳардаги кувиб келган “баҳор” ўзи кутган эмас, аслида бошқа “баҳор” бўлиб чиқади. Ҳикоя номидан англашилганидек, Имомов баҳорни излаб эмас, балки кувиб келади. Аслида эса у қувган баҳор – ўқиб юрган кезлардаги жўшқинликни топа олмайди. Адибнинг иккала ҳикояси бир бутунлик касб этади. Эркин Аъзам *хаёллар, орзулар оламида яшайдиган, ўз муҳитига сизмаган ва юксакликка интилувчи* образини Имомов сиймосида гавдалантиради. Имомов ўзи орзу қилган ҳаёт аслида хотирага айланганлигини, вақтни қайтариб бўлмаслигини **кечикиб** бўлса-да англаб етади.

Ёзувчининг яна бир ҳикояси “Пиёда”да эса бошқача, яъни юқоридаги ҳикояларга нисбатан тескари ҳолатни кузатамиз. Ҳикоя қаҳрамони Бердибойнинг орзулари Имомовникига ўхшамайди. У шаҳарсевар эмас, у ерга интилмайди, балки шаҳарга ўқишга кетаётган синглиси Гулсанамни ҳам қишлоқда қолишини истайди. Бердибой ўжар, қайсар образ. У дилидагини шартта айтади, нутқида киноя, пичинг, кесатик яққол кўринади. Эркин Аъзам услубига хос киноя ҳикоянинг таъсирчанлик кучини оширган. Аслида Бердибой тилидаги пичинг, киноя унинг ботинида жўш урган исён, норозилигининг фитратида намоён бўлишидир.

³ Ўша жой. 104-б.

⁴ Ўша жой. 104-б.

Бердибой жамиятдаги янгиланишларни, одамлардаги ўзгаришларни қабул қила олмайди. Айниқса, қизларнинг “очик-сочик” кийиниши, велосипед минниси ва ҳоказо. Буларнинг барига электрни, телевизорни айблайди. Аслида эса жамият муттасил ривожлана бориши, одамлар онгида ўзгаришлар бўлишини билса-да, тан олгиси келмайди. Унинг орзулари, асл нияти нима эди? Бунга ҳикоядаги мана бу парчадан жавоб топамиз: *“Бердибой гоҳо ўзича орзу қиларди: қани эди, ака-укалар баримиз бир жойда, масалан дейлик момамнинг богида – даштда яшасак, бир қўра, бир қўрғон бўлиб! Топган-тутганимизни кечқурун бир қозонга солсак, бирга есак, бирга турсак! Майли, бобой ётса ётаверсин бизнинг давримизда даврон суриб – янги китобини ўқийдим, эски китобини ўқийдим, ўзи билади. Ота бўлиб бошимизга турса, дастурхонимизнинг тўрини тўлдириб ўтирса – кифоя, шуни ўзи катта давлат бизга. Апам, хайр, чидар уч-тўрт кун, нима момамни боғлаб берибдим бу дунёга, ўзининг ҳам олдинги шашти йўқ... Сингиллар ҳам шу яқин-ароф хеш-ҳамсоёга узатилган бўлса – иссиқ-совуғи яхши-ёмон кун деган гаплар бор. Ў, қани бундай бўлса! Ана ўшанда меҳр-оқибат ҳам, ога-иничилиг-у ота-болалик деганлари ҳам бошқача бўларди”*⁵

Жамият бир жойда тўхтаб қолмайди, у доим ҳаракатда. Айниқса, XX аср фан ва техника асри сифатида тарихда қолди. Бу асрда мисли кўрилмаган кашфиётлар бўлди, инсоният космосга чиқди. Иккита жаҳон уруши эса асрнинг энг катта жароҳатларидан бўлиб қолди. Булар, албатта, одамлар онгида, дунёкарашида ўз таъсирини ўтказди. Адабиёт эса одамлар қалбида, руҳида содир бўлаётган ўзгаришларни акс эттирди.

“Пиёда”да Бердибой даврга мослаша олмаётган образ сифатида намоён бўлади. Гарчи қилаётган ҳаракатлари наф бермаса-да, ўжарлиги, қайсарлиги сабаб енгилгиси келмайди.

Бердибой ўз орзуларининг амалга ошишига тўсқинлик қилуви сабаб телевизорни, уни илк бор кишлокка олиб келган Ражаб боди деб билади. Гўёки одамлар янгилликларни телевизорда кўрган, уларни онги “бузилган”.

Бердибойнинг укаси Музаффар шаҳарда яшайди. У синглиси Гулсанамни ҳам шаҳарда ўқиб қолиб кетишини истамайди. Бунга ўз норозилигини билдиради. Лекин унинг ўжарлиги-ю норозилиги ҳеч нарсани ўзгартирмайди, ота-онаси билан аразлашиб: *“энди елкамнинг чуқури кўрсин уйингизни!”* дейиши билан тугайди.

Бердибойга ҳақиқий таърифни унинг синглиси Гулсанам беради: *“ – Сиз, айтимайми... – деди у Бердибойга чақчайиб қараб, – ўтган асрдан қолган одамсиз, акажон!”*⁶

Ёзувчи бу образ орқали жамиятдан, ҳаётдан орқада қолаётган, **кечикаётган одам** тимсолини гавдалантирган.

Эркин Аъзам қисса жанрида сермахсул ижодкорлардан саналади. “Отойининг туғилган йили”, “Жавоб”, “Байрамдан бошқа кунлар”, “Шоирнинг тўйи”, “Пакананинги ошиқ кўнгли”, “Гули-гули” сингари асарлари фикримизнинг исботи бўлади.

“Жавоб”да 80-йиллар зиёли қатламнинг дунёкарашидаги ўзгаришлар қаламга олинган. Адиб воқеликни ретроспектив сюжет усулида, яъни касалхонада ётган Нуриддин Элчиевнинг босиб ўтган ҳаёт йўли сарҳисобини хаёл призмасидан ўтказиш йўли орқали акс эттиради. Умуман олганда, Элчиев адабиётшунослигимизда энг кўп ўрганилган образлардан бири. Масалан, Машҳура Шералиева адиб

⁵ Erkin A'zam. Piyoda. Ertak bilan xayrlashuv (qissalar va hikoyalar). – Т.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2007, 110-b.

⁶ Ўша жой, 105-б.

асарларидаги кинояни тадқиқ қилар экан, Элчиев образига алоҳида тўхталади⁷. Марҳабо Қўчқорова ҳам уни киноявий образ сифатида ўрганади.⁸

Асарда Элчиев табиатидаги камтаринлик, хокисорлик унинг “фожиа”сига сабаб бўлганлиги кўрсатилади. Аслида камтаринлик, бировни ҳожатини чиқариш ижобий хислат. Лекин ҳаддан ошиқ камтаринлик, бўш баёвлик ҳам инсонни кулфатларга дучор қилар экан. Асар давомида Элчиевнинг икки марта касалхонага тушиши тасвирланади. Биринчиси, дўконда минерал сув нархи устида тортишиб қолиб безорилар томонидан дўппосланади. Шу воқеа сабаб ҳаётида кўп ўзгаришлар бўлади. Атрофидагиларнинг ҳамдардлик билдириши ҳақоратдек туюлади. Ўзини хўрлангандек ҳис қилади (*Унга бошқа нарса алам қилади: юраги абгор бўлди, юраги! Золимлик, зўравонлик, ҳақорат эзди уни. Энди одамлардан, хотини, болаларидан уялади у, мудом хижолатда юради!*)⁹.

Элчиевнинг бошига тушган бу “фожиа” сабаб нафақат ҳаётида, балки ички дунёсида ҳам ўзгаришлар юз беради. Ишхонадаги муносабатлар, ҳамдардлик билдиришлар, бошлиғи Нодир Файзуллаевич ва дўсти Ҳайдар Самадов билан учрашув, қизи Жасуранинг тақдири, ўғли Камолиддин билан содир бўлган воқеалар жамланиб унинг ботинида жўш урди. Буларнинг бари Элчиевни гангитиб қўяди.

Элчиевнинг айнан туғилган куни зиёфатида ўз жонига қасд қилишига ҳам рамзий маъно юклатилган. Яъни, бу билан ёзувчи аввалги Элчиевни жисман эмас, маънан “ўлдириб”, янгидан “туғилган” Элчиевни акс эттирган, десак хато бўлмайди.

Асарнинг композицияси мураккаб. Ёзувчи сюжетда орқага қайтиб ҳикоя қилиш, вақтинча сир тутиш усулидан фойдаланган. “Жавоб”да психологик тасвирга кенг ўрин берилган. Бу, айниқса, Элчиевнинг қалб кечинмалари, руҳиятидаги ўзгаришлар билан боғлиқ ўринларда кўринади. Шунингдек, асарда хотирлаш, хаёлий суҳбат усулидан ҳам усталик билан фойдаланилган. Бу Элчиевнинг дўсти Ҳайдар Самадович, акаси Нажмиддин билан боғлиқ тасвирларда ўз ифодасини топган. Асосий воқелик Элчиевнинг биринчи ва иккинчи марта касалхонага тушиши оралиғида кечади. Ёзувчи мана шу даврдаги Элчиевнинг ички ва ташқи оламини тасвирлайди.

Касалхонада ётган Элчиев ўз умрини сарҳисоб қилиб, хулосалар чиқаради: *“Элчиевнинг тагин бир хулосаси шу бўлдики, ҳаёт деганлари саволлардан иборат экан; одамзоднинг бурчи, аъмоли – ана шу саволларга муносиб жавоб қайтармоқ, ҳар бирига ўз вақтида, бақадри имкон муносабат билдирмоқдир. Зеро, эртанги куни, тақдири шунга боғлиқ. Акс ҳолда, Элчиевнинг вазиятига тушиб қолиши ҳеч гап эмас. У тутган йўл эса энг осон, ночор йўл... жавоб бўлолмас экан!”*¹⁰

Қисса қаҳрамони Элчиев ўз хатоларини бошига кулфат тушгандан кейин кеч англаб етади. Шундай хулосага келиш мумкинки, Элчиев ўз хатоларини кечикиб англаб етган, яъни ўз давридан кечикаётган одам образидир.

“Байрамдан бошқа кунлар” қиссаси адиб ижодида муҳим ўрин тутаети. Адиб ижоди тадрижини кузатсак, ижодининг илк палласида яратган ҳикоялари аксариятида қишлоқ одамлари, уларнинг ўй-хаёллари, орзу-армонлари тасвирига дуч кела-

⁷ М.Шералиева. Насрда лиризм ва киноя / Бобурнинг андишаси. –Т.: Турон zamin ziyo, 2015. 25-34-б.

⁸ М.Қўчқорова. Эркин Аъзам насри ва киноявий бадиий шартлилик / Эркин Аъзам бадиий олами (илмий мақолалар ва суҳбатлар тўплами). – Т.: Турон zamin ziyo, 2014. 91-99-б.

⁹ Эркин Аъзам. Жавоб. Кечикаётган одам: Қиссалар. – Т.: “Шарқ”, 2002. 85-б.

¹⁰ Ўша жой. 153-б.

миз. Бу табиий, албатга. Чунки, адиб ўзи туғилиб ўсган мухит, ўзи билган одамлар образини яратади. Қиссаларида эса шаҳар ҳаёти тасвирига дуч келамиз, яъни энди асар қаҳрамонлари шаҳар одамлари. “Отойининг туғилган йили”да шаҳарда таҳсил олаётган талаба (Асқар), “Жавоб”да шаҳарда яшаб қолган зиёли (Элчиев) образларини тасвирлаган адиб, “Байрамдан бошқа кунлар”да шаҳарлик ҳайдовчи йигит (Бакир)ни асар қаҳрамонига айлантиради. “Байрамдан бошқа кунлар” қиссасида шаҳар ҳаёти, одамларнинг турмуш тарзи тасвирланади. Болалигида учувчи бўлишни орзу қилган Бакир онасининг қаршилиги сабаб бу мақсадига эриша олмайди. Охиروқибат ҳайдовчилик қилади. Шаҳарлик санъатшунос Баргидани севиб қолади ва унга уйланади. Баргидалар оиласида ҳар куни байрам, айшу ишрат. Бакир бу оилага ўзи истамай тушиб қолади, шу мухитда яшайди. Бу мухит ҳаёти бир хилда кечади, ҳар куни кимнингдир туғилган куни, бирон муносабат билан байрам.

Барно, Баргида, Басира, Сафура, Чиннибек, Уккибоев, Мимо Афрўза Камоловна, Миша тоға кабилар дунёсига тушиб қолган Бакир ўзини ўзга сайёрада юргандек ҳис қилади. Бу “жамият” аъзоларини кузатади. Бакир бу “жамият” аъзолари олдида қарздор. Ишидаги “ишқал”и учун божасидан қарз олади, унинг ёрдамига таянади. Қолаверса, хотини Баргиданинг дугонаси тортиқ қилган уйда яшайди. Ана шу қарздорлик ҳисси уни бу оила “аъзоси”га айлантиради. Лекин Уккибоев ва божаси Чиннибек томонидан алданган Бакир алдовлар дунёсида яшаётганини **кеч** англаб етади.

Бўйнидаги қарздорликдан халос бўлган Бакир гўё ўзини қайта туғилгандек ҳис қилади. Йўловчиларга бугун *менинг туғилган куним* деб айтар экан, *алдовлар дунёсидан қутулганим, қайта дунёга келганим, “озод” бўлганим* деган мазмунни ёзувчи рамзий маънода беради.

Ёзувчи Баргида ва унинг оиласи тимсолида шаҳар ҳаёти, одамлари ички ва ташқи дунёсини очиб беради. Ғарбона маданият, она тилининг бошқа тиллар билан қоришуви, урф-одат ва кадрятлар, меҳр-оқибат тобора йўқолиб бораётганлигини адиб бу “жамият” аъзолари тимсолида кўрсатади. Асардан шўролар тузуми, сиёсати халқни қандай “фожиа”ларга дучор қилганлигини англаб олиш қийин эмас. Бутун миллат эса гўё Бакирга ўхшаб бутун умри алдовларда ўтаётганини Эркин Аъзам мазкур қиссада тасвирлаган.

Кейинги йилларда, аниқроғи мустақиллик йилларидан сўнг Эркин Аъзам драматургия жанрида ҳам фаол ижод қилди. “Жаннат ўзи қайдадир”, “Шажара” сингари драмалари, “Пиёда”, “Сув ёқалаб”, “Забаржад”, “Қарздор”, “Фаришта” каби киноқиссалари бу жанрнинг етук намуналари саналади. Адиб драмаларида ҳам ҳикоя ва қиссалари сингари одамларнинг дарду дунёси, орзу-армонлари, ўй-хаёллари, ташвишлари қаламга олинади.

Эркин Аъзамнинг “Жаннат ўзи қайдадир” драмасида Домла ва унинг фожиаси очиб берилган. Домла марксчи олим, бутун умр сохта ғояларга ишониб, шуни орқасидан олимликка эришган. Хотини Хоним (Бибиробия) эса янги даврда бизнесменга айланиб қолган фан номзоди. Фарзандлари Клара (Комилахон), Мэлис (Меливой). Домла янги даврга мослаша олмаётган, ўтган давр одами. Бу оила тимсолида адиб шўро даври “асоратлар”ини кўрсатади. Фарзандларининг исми, тили ва юриш-туришида шўроча тарбия аломатлари яққол кўзга ташланади. Домла (Жўракул) Мустафоқуловга ўхшаб бир думалаб бу даврга мослашиб ололмади, эътиқоди йўл қўймади. Домлага хотини Хоним энг тўғри баҳони беради: “Сизнинг **даврингиз ўтди** энди, домла!”¹¹

Хоним бошчилигида оила “жаннат қидириб” Америкага кўчиб кетмоқчи

¹¹ Эркин Аъзам. Жаннат ўзи қайдадир: Ҳикоялар, киноқиссалар, драматик асар ва публицистик миниатюралар. – Т.: “Шарк”, 2007. –Б. 162.

бўлганида, Домла ота юрти Жийдалини зиёрат қилиш баҳонасида у ерга кетиб қайтиб келмайди, хотинига хат қолдириб кетади. Бу хат – васиятномада Домланинг иқдорлари баён этилган. Адиб бу хат орқали Домланинг кўнгил тубидаги гапларини, хатоларини келтиради: *“...Мен бу гапларни сенга кўндан бери айтолмай келардим. Жийдалига жўнашдан олдин хат қилиб ёзишни маъқул билдим. Хотин! Мен сенинг олдинда, фарзандларимнинг олдида беҳад айбдорман. Ўйлаб кўрсам, умрим хатоларга тўла экан. Шу хатолар... ўчирилган... адашувлар орқасида, билиб-билмай, сизларнинг ҳам ҳаётингизни барбод қилибман...”*¹²

Асарда ўтиш даври одамларининг дунёси жонли тарзда очиб берилган. Пул, мол-давлат, ҳашамга ўчлик оқибатида ўзга юртлардаги жаннатни орзу қилиб ўз юртини ташлаб кетаётган инсонлар фожиаси мазкур драмада бир қатор образлар мисолида тасвирланган.

Домла ўзи эътиқод қилиб келган ақидалар, бутун умрини сарфлаб қилган илму амаллари сароб эканлигини, даври ўтганлигини англаб етади. Қайта яшашга имкон йўқлигини, энди барига кеч эканлигини ёзувчи ишонарли кўрсатган. Домла кечиккан авлоднинг яққол тимсолидир.

“Сув ёқалаб” номли киноқиссаси экранлаштирилгач бир қатор халқаро кинотанловларнинг бош мукофотини қўлга киритгани бежиз эмас. Асар қахрамони Болта Мардон бир вақтлар раис бўлган. Иккита ўғлини ёнига олиб, ҳовлисига сув келтириш мақсадида ариқ ёқалаб йўлга чиқади. Йўл-йўлакай бир неча хонадонга киради. Одамларга раиснинг сув ёқалаши эриш туюлади, унинг даври ўтганини такрор ва такрор айтишади (*“Сиёсат қиладимиз, қилмайдимиз, даври ўтди-да энди”, “Болта Мардоннинг даври ўтган!”*, *“Ў-ў раис, катталигингни бошқага қиласан, хўпми? Давринг ўтди сенинг!”*)

Болта Мардон сув ёқалаш асносида қишлоқдошларининг ташвишлари, турмуш тарзини кўради, ўрни келса кимгадир маслаҳат, кимгадир танбех беради. Қишлоқдоши Омонбойнинг таъзиясига кириб фарзандидан кўнгил сўрайди. Қизи Зулфия хонадонига кирар экан, тақдирига ачинади. Қизи отасига турмушидан нолимайди, барча изтиробларини яширади. Лекин ота дорихонага бориб, пули йўқлигидан дорини ололмаган қизига ич-ичидан ачинади. Бу ҳолат асарнинг энг таъсирчан чикқан лавҳаларидан.

Сув ёқалаб келар экан Болта Мардон ғариброқ бева аёл Шарофатнинг ҳовлисига киради. Ҳовлига кирар экан у ердаги тут дарахтига кўзи тушади (*–Ё тавба-а!.. – дейди ёқасини очиб туфлаб қўяркан. – Бу не синоат бўлди экан? Худди кеча тушимга кирганининг ўзгинаси-я!..*¹³).

Тушида кўрган тутни аслида бир вақтлар кўнгил кўйган, лекин етиша олмаган Шарофатнинг ҳовлисида кўришида рамзийликни кўради. Тут аслида кўнгилнинг тимсоли. Бу ҳовлидан чиқар экан кенжа ўғли Ботирга шундай дейди: *“– Ботир, гап бундай: шу, аммангнинг қизига кўнглинг бўлмаса, очик айтавер, тўй қолади. Бирон карми, кўрми топилар унгаям. Кўнглингга қара, болам! Лекин уйлансанг, шундай бировини топиб хотин қилгинки, сира-сира жонингга тегмасин! Неча йил ўтса ҳам! Буниси ҳар кимгаям насиб этавермайди, албатта. Бўлмаса, бу савдо – бир умрлик азоб. Шу гапим эсингиздан чиқмасин, Ботирбой!”*¹⁴.

Болта Мардон сув ёқалаш баҳонасида ўғлига қишлоқдошларини таништиради, қақраган ҳовлиларга сув беради, одамларнинг турмуш, яшаш тарзини ўз кўзи билан кўради. Аслида сув асар қахрамонининг босиб ўтган умри тимсолидир

¹² Ўша жой. 210-б.

¹³ Ўша жой. 85-б.

¹⁴ Ўша жой. 87-б.

(– Умр деганлари – ҳув ариқдаги сувдай гап. Ўтади – кетади ¹⁵).

Болта Мардон даври ўтган, ўз севганига эришолмаган образ. “Сув ёқалаб” асарида ёзувчи кўнгилни тут, умрни эса сув тимсоллари орқали тасвирлайди. Умри поёнида севгиси армон бўлиб қолганлигини, энди кеч эканлигини англаб етади. Фарзанди бу хатони такрорламаслиги учун унга кўнглига кулоқ солишини айтади. Умуман олганда, Болта Мардон адабиётимизда ўзига хос образнинг намунаси бўлиб қолди.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, Ўзбекистон халқ ёзувчиси Эркин Аъзам ижодида образлар табиати хилма-хил. Уни турли ракурсларда ўрганиш мумкин. Бу жиҳатдан адибнинг асарлари бой материал бўла олади.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада таниқли адиб Эркин Аъзам ижодидаги кечикаётган одамлар образи ҳақида сўз боради. Унинг “Баҳор”, “Баҳорни қувиб”, “Пиёда” ҳикоялари, “Жавоб”, “Байрамдан бошқа кунлар” қиссалари, “Жаннат ўзи қайдадир” драмаси, “Сув ёқалаб” киноқиссаси таҳлилга тортилди.

В данной статье автор, рассуждая о творчестве известного писателя Эркин Аъзама, анализирует его рассказы «Баҳор» («Весна»), «Баҳорни қувиб», («Погоня за весной»), «Пиёда» («Пеший»), повести «Жавоб» («Ответ»), «Байрамдан бошқа кунлар» («Послепраздничные дни»), драмы «Жаннат ўзи қайдадир?» («Где же рай?»), киноповести «Сув ёқалаб» («Вдоль реки»), где в центре повествования стоит образ «опаздывающего» человека.

In this article the author, speaking of the work of the famous writer Erkin Agzam, analyzes his stories «Bahor» («Spring»), «Bahorni kuvib» («Chasing Spring»), «Piyoda» («Pedestrian»), the story «Javob» («Response»), «Bayramdan boshqa kunlar» («Post-holiday days»), the drama «Jannat uzi kaydadir?» («Where is paradise?»), this tale «Suv yoqalab» («Along the river») where the center narrative is the image of «late» man.

¹⁵ Ўша жой. 77-б.

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Олқор ДАМИН

1947 йилда туғилган. Самарқанд давлат университетининг филология факультетини тамомлаган. Ижодкорнинг “Тошдаги гуллар”, “Салом, яхшилик”, “Афсона шахрим”, “Кўш ирмоқ”, “Наво”, “Муаттар ўйлар” номли шеърый китоблари чоп этилган.

Қанотларинг ялтирайди, қалдирғоч!

Ер юзи болалари

Дўстдай бўлиб яшасин
Ер юзи болалари.
Эт-тирноққа ўхшасин
Ер юзи болалари.

Ер юзини боғ этсин,
Тошни гул япроқ этсин,
“Дўстлик” деган боғ этсин
Ер юзи болалари.

Бир-бирига қўл берсин,
Яшнаб турган гул берсин,
Эзгуликка йўл берсин
Ер юзи болалари.

Оқ танми ё қора тан,
Сариқ танми – қилмай жанг,
Бўлсин бир жону бир тан
Ер юзи болалари.

Қуёшни тутиб бошда,
Кирсинлар юз, минг ёшга,
Сабот бўлсин қуёшга
Ер юзи болалари.

Қалдироч

Шунча яхши бўласанми,
Қалдирғоч, қалдирғоч?

Сайрайсанми, куласанми
Қалдирғоч, қалдирғоч?

Қанотларинг ялтирайди,
Қалдирғоч, қалдирғоч.

Боқсам, дилим қалтирайди,
Қалдирғоч, қалдирғоч.

Уйимизнинг тўрига ўт,
Қалдирғоч, қалдирғоч.

Тегинмасин сенга бургут,
Қалдирғоч, қалдирғоч.

Оромгоҳ

Қандай гўзал тоғ,
Яшнар ҳамма ёқ.
Кумуш ирмоқлар
Югурар қувноқ.

Шундай гўзал тоғ,
Сатҳи оромгоҳ.
Тоғлар ҳавоси
Ёқимли, оҳ-оҳ!

Шўх-шўх болалар
Бунда дам олар,
Дейсиз уларни
Гулу лолалар.

Қандай гўзал тоғ,
Сувлар шарқироқ.
Оромгоҳларда
Ором ол, ўртоқ.

Олти ёшлилармиз

Кулганимизда биз
Гулдек очиламиз.
Ерни обод қилган
Олти ёшлилармиз.

Чопсак адирларга
Гулдек сочиламиз.
Барра гиёҳлардек
Олти ёшлилармиз.

Иссиқ бағрингизга
Гулдек босиламиз.
Сизга эрқаланган
Олти ёшлилармиз.

Китоб ва конфет

– Китобингни бир кўрай,
– Бериб тургин, хўп, Ҳасан?
– Конфетингни еб бўлгин,
Ахир, шира қиласан.

– Бермасанг қўй, қайтага
Конфетгинамдир маза,
Дея ширинликларни
Кўз-кўз қилди Шаҳноза.

Тол

Япроқларинг чиройли:
Тол, тол, тол, тол.

Сени десам тилимда:
Бол, бол, бол, бол.

Шовулласанг, қарайман:
Лол, лол, лол, лол.

Қанча бўлса меҳримни:
Ол, ол, ол, ол.

Сен боғимнинг юзида:
Хол, хол, хол, хол.

Япроқларинг чиройли:
Тол, тол, тол, тол.

САНЪАТШУНОСЛИК

Лайло ЖЎРАЕВА

1988 йилда туғилган. Ўзбекистон давлат консерваториясининг муסיқашунослик факультетини тамомлаган. Йигирмадан ортиқ мақолалар муаллифи. “Алишер Навоий муғаннийномалари” номли рисоласи чоп этилган.

НАВОИЙ ЭЪТИРОФИДАГИ БАСТАКОРЛАР

Навоий даврида санъат ва адабиётга қадам қўйган киши котиблик, нотиклик, тасвирий санъат билан бирга муסיқа назарияси сирларини ҳам пухта эгаллаган бўлиши, бир ёки бир неча муסיқий асбобларда куй чалиб кўрсатиши талаб этилган. Шеърятда аруз вазнида ёзиш шарт ҳисоблангани каби, шоир муסיқа оҳанглариининг нозик жиҳатларини идрок этиши ҳам шунчалик муҳим саналган. “Навоий ўзининг бадиий қарашларида шеърят билан шуғулланувчи кишиларни санъатнинг фақат бир тармоғи билан чекланиб қолмасликка, муסיқани ва шунга ўхшашларни ўрганишга даъват этади. Ана шу қоидага амал қилган шоирларни эса алоҳида таъкидлаб ўтиш билан уларни бошқаларга намуна қилиб кўрсатади”¹.

XIV-XVI асрлар бастакорлик санъатининг юксалган даври бўлди. Бу даврда кўплаб созанда ва хонандалар қатори ажойиб бастакорлар етишиб чиқди. Улар мақом жанри ривожига муҳим ишлар олиб борди. Бастакор сўзи “баста” – боғланган, “кор” – иш маъносида, куй унсурларини бир-бирига боғловчи демакдир. Бастакор ўтмишда турли вазифаларни бажарган. Дастлаб у янги, оригинал куй ва ашулалар яратувчидир. Иккинчидан, бастакор тайёр куйлар мавзуида уларнинг ритмик ва куй вариантларини ҳам ўйлаб топиши керак. Ашула йўлларига янги шеърларни усталик билан боғлаб, тушира билган санъаткорлар ҳам бастакор ҳисобланади.

Ўша даврдаги адабий йиғинлар, шоҳона базмлар муסיқасиз ўтмаган. Кўзга кўринган шоирларнинг машҳур ғазаллари бастакорлар томонидан куйга солинган. Шубҳасиз, ўз соҳасини мукамал билган истеъдодли созанда, хонанда, бастакорлар кўп бўлган ва улар ўртасида ўзига хос мусобақа давом этган.

Марказий Осиё халқлари маданий ҳаётида тазкираларнинг аҳамияти катта. Тазкираларда, асосан, шоирларнинг ҳаёти ва ижоди ҳақида қисқача маълумот берилса-да, қисман муסיқа соҳасида олиб борган ишлари ҳам эслатиб ўтилади. Ўша даврларда яратилган тазкиралар орасида Навоийнинг “Мажолис ун-

¹ Валихўжаев Б. Ўзбек адабиётшунослиги тарихи. X-XIX асрлар. Т.: 1993. 109-б.

нафоис” асари алоҳида характерли бўлиб, унда санъат аҳллари ҳақида ишончли аниқ маълумотлар келтирилади. Мазкур тазкирадаги бастакорларга оид фикрлар тўғрисида мусиқашунос Тўхтасин Гафурбеков² илмий изланишлар олиб борган бўлса-да, ҳозирда асарнинг ўрганишга муҳтож жиҳатлари мавжудлигини ҳам қайд этиш жоиз. Навоий тазкирада бастакор ва мусиқа илмини яхши тушунган шоирлар номларини келтириб, уларнинг айримларига ўз баҳосини берган. Мавлоно Соҳиб Балхий, Хўжа Юсуф Бурҳон, Мавлоно Биноий, Мавлоно Солимий, Паҳлавон Муҳаммад, Устод Қулмуҳаммад, Хўжа Камолиддин Ҳусайн, Хўжа Абдулвафойи Хоразмий, Мавлоно Қадимий, Муҳаммад Жомий, Мавлоно Риёзий, Муҳаммад Али Ғарибий, Мавлоно Шайхий, Ҳофиз Шарбатий, Хўжа Камолиддин Удий, Али Кармол, Ҳофиз Муҳаммад Султоншоҳ, Хўжа Абдуллоҳ Садр, Мир Ҳабибуллоҳ, Бойсунғур Мирзолар шулар жумласидандир. Навоийнинг кўрсатишича, бу бастакорлар мақомларга нақшлар, пешравлар ва амаллар боғлаганлар, мусиқий намуналар тузиб мақом жанри ривожини ва такомиллашувида катта аҳамиятга эга бўлганлар. Навоийнинг мусиқий устози Хўжа Юсуф Бурҳон ва яқин дўстларидан Паҳлавон Муҳаммад ҳақида қуйидагича маълумотлар мавжуд:

“Хўжа Юсуф Бурҳон, Ҳазрати Шайх ул-исломий Аҳмади Жомий қуддиси сиррухунинг яқинроқ авлодидиндур. ...мусиқий илмин ҳам яхши билур эрди ва фақир мусиқий фанида анинг шогирдимен. Кўпроқ ўз шеърига мусиқий боғлар эрди. “Исфаҳон” амалини, бу байтига боғлабтурким:

*Расид мавсуми шодию айшу тараб,
Агар гадо ба муроди диле расад чи ажаб”³.*

Яъни, қисмат кунини (насиба тақсим этиладиган кун) зоҳиддан бошқа ҳар ким ўзига бахшида қилинган айшнни олди. У эса нечоғлиқ машаққат чекмасин қуруқ қолди.

Баъзи манбаларни кузатиб, “Мусиқа илмидан хабардор деб тилга олинаётган Юсуф Андижоний ва Хўжа Юсуф Бурҳон бир кичими?” – деган иштибоҳ туғилади. Дарвеш али Чангий ўз рисоласида Навоий “Мажолис ун-нафоис”да Юсуф Андижоний тўғрисида ёзган, дейди. Навоий тазкирада эмас, балки “Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад” асарида Хўжа Юсуф Андижонийни келтиради. “Юсуф Хўжаким мусиқийда машҳурдир, Андижонийдур”⁴, деб Бобур таърифлаган ва Навоий келтирган шахслар бир киши. Аммо, Дарвеш Али “Мажолис ун-нафоис”да келтирилган, деган киши Хўжа Юсуф Бурҳондир⁵.

Навоийнинг мусиқа соҳасидаги устозим деб таърифлаётган шахс Хўжа Юсуф Бурҳон ҳам, асосан, ўз ғазалларига куй боғлаган, “Исфаҳон” мақомини ҳам яратганлиги маълум бўлади. Ҳар иккала ижодкор – Мавлоно Соҳиб Балхий ва Хўжа Юсуф Бурҳонларнинг бастакорлик маҳоратлари боқий мақом санъати, хусусан, “Дувоздаҳмақом” тизими билан боғлиқ бўлган. “Исфаҳон” ўн икки мақом тизимидаги муайян, яъни ўнинчи мақом ҳамда “Исфаҳонак” номли шўбанинг номидир.

“Хўжа Юсуф Бурҳон тасаввуф тариқатининг вакили сифатида шеърларига

² Қаранг: Гафурбеков Т. Сайланма. Т., 2009. 54-б.

³ Алишер Навоий. Мажолис ун-нафоис. Тўла асарлар тўплами. 10 жилдлик. 9-жилд. Т.: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-мағбаа ижодий уйи. 2011. 323-б.

⁴ Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. Т., 1989. 6-б.

⁵ Хўжа Юсуф Андижоний тўғрисида тўлиқроқ қаранг: Қаюмов А. Бобур давридаги Андижон адабий муҳити. Хўжа Юсуф Андижоний. Т., 2009.

тасаввуфча оҳанг боғлаган эди. Навоий Хўжа Юсуфдан, нафақат мусиқани, балки у кишидан тарикат илмини ҳам ўрганди, жумладан, ўз ғазалларига мусиқа боғлаш ва уларга тасаввуфона оҳанг бахш этишни ҳам эгаллаб, уларни ўз ижодига татбиқ этди”⁶. Демак, Навоий тасаввуфона оҳанглар ҳам басталаган ва бу “боғлаш санъати”ни ҳам устози Хўжа Юсуф Бурҳондан ўрганган.

Навоий таърифлаётган бастакорлардан яна бири “Паҳлавон Муҳаммад Ғўштигирким ...мусиқий ва адвор илмида даврининг беназиридур...”

Паҳлавон Муҳаммад 1493 йил Ҳиротда вафот этган. XV аср Ҳирот маданий марказининг йирик намояндаларидан бўлган. У риёзиёт, юлдузлар илми, кимё, фалсафа, адабиёт, санъат ва кураш турларидан гуштигирликда ном чиқариш билан бирга яхши бастакор ва хонанда бўлганлиги манбалардан маълум. “Гуштигир” тахаллуси билан шеърлар ҳам ёзган. Навоийнинг 40 йиллар мобайнидаги яқин дўсти, ота ўрнидаги мураббийси ҳам бўлган. Навоий бу яқин кишиси ва маслакдошига махсус “Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад” номли қасида асар ёзиб, унинг шахсияти ва истеъдоди қирраларини очиб беради:

“Ул жумладин адвор ва мусиқий илмидурким, чун лаҳжаси ва ҳусни савти хўб экандур ва усули мазбут ва ҳаракоти ва саканоти марғуб. Ул дақиқ фанда кўшиш ва саъй кўргузуб, дахли том ва маҳорати молокалом топиб эрди ва дилкаш нақшлар ва амаллар ва дилписанд қавллар ва ғазаллар тасниф қилур эрди ва хўб айтур эрди. Андоқки, эшитган хавос ва авом хушҳол бўлмоқда беихтиёр ва ўрганмоқда беқарор эрдилар”⁷. Паҳлавон Муҳаммаднинг сифатларига берилган таърифлар унинг мусиқа билимдонлиги тўғрисида мазкур жумла билан бошланган. Буни Тўхтасин Ғафурбеков қуйидагича изоҳлайди: “Назаримизда, Паҳлавон Муҳаммаднинг ўта серқирра фаолияти мажмуидан Алишер Навоий – мусиқа соҳаси, хусусан, бастакорлик ижодини бошқалардан устувор кўради”⁸. Паҳлавон Муҳаммаднинг бастакорлик соҳасидаги истеъдодини бу асрнинг мусиқада моҳирлари, Ҳирот маданий ҳаётининг фаол иштирокчилари, шоир, бастакор ва созандалар қатори куй басталаганида кўрамиз. Устоз Муҳаммад Хоразмий, Мавлоно Нўъмон, Мавлоно Соҳиб Балхий, Шайх Сафойи Самарқандий, Хўжа Юсуф Андижонийлар нақш, суфия, амал, қавл, жир, чорзаблар битдилар. Басталаган асарларининг кўпи жуда машхур бўлиб кетган. Демак, Паҳлавон Муҳаммад ўз давридаги бошқа бастакорлардан куй басталашда устунроқ бўлган. Англаш мумкинки, Паҳлавон Муҳаммад мақом йўллари – чоргоҳ, сегоҳларни басталаш билан бирга мусиқа йўлларининг бошқа жанрларида ҳам ижод қилган. Паҳлавоннинг мусиқа илми билимдонлиги хусусида Бобурмирзо ҳам ёзган: “Яна беназир элдин бири Паҳлавон Муҳаммад Бусайд эди. Куштигирликта худ саромад эди, шеър ҳам айтур эди. Савт ва нақшлар боғлар эди: “Чоргоҳ”да бир “нақш”и бор, хушсуҳбат киши эди”.

Дарвишали Чангий ўзининг “Рисолаи мусиқий”сида уни мусиқа соҳасидаги ўзининг устози эканлигини айтиб, насиҳатомуз гапларини ёзиб ўтган. Паҳлавон Муҳаммад серқирра ижодкор, курашда кураги ерга тегмаган паҳлавон ва айни дамда мусиқа соҳасида, айниқса, бастакорликда номи чиққан истеъдод эгаси бўлганлиги замондошлари томонидан таъриф этиб ўтилган. У ҳақдаги Навоийнинг ягона қасидаси хусусида сўз юритилганда, беихтиёр Абу Саиднинг мусиқий қарашлари ва билимлари ҳам алоҳида таъкидланади. Паҳлавон Муҳаммад адвор – мусиқа илмининг устозларидан, куй басталайди, куйлайди. Мусиқани қиёмига

⁶ Абдуллаева А. Навоийнинг тўрт устози. // Ўзбек тили ва адабиёти. 2006/1. 24-25-б.

⁷ Алишер Навоий. Ҳолоти Паҳлавон Муҳаммад. Т., 1967. 90-б.

⁸ Ғафурбеков Т. Сайланма. Т., 2009. 68-б.

етказиб чалади. Куй чалаётганда тори харрагига гўё булбул кўниб сайраётгандай туюлади. Хониш этаётган маҳалда бамисоли булбулигўё бўлиб кетади. Мусикада ҳеч ким унинг олдига от сола олмайди. Паҳлавон Муҳаммад мусика илмининг барча йўналишларида машҳурлигини қасидадан англаш мумкин. Навоийнинг мазкур асари ҳамда Паҳлавон Муҳаммад шахси ўрганилиши билан бирга унинг бастакорлик ижоди ҳам йирик изланишларга туртки бўла олади.

Хулоса қилиб айтганда, Навоий замондошларининг мусиқий билимини баъзан умумий тарзда, баъзан эса батафсил ёритган, уларнинг ўзига хос овози ва мусиқий дунёқарашини таърифлаган. Шоир ўз даври мусика маданияти ва мусика аҳли ҳаётига оид қимматли маълумотлар қолдириш билан бирга ўз баҳосини ҳам бериб ўтган. Мусикада оригиналлик тарафдори бўлган, яхши мусика асари, мусика соҳасида назарий рисола яратилишини қувончли воқеа сифатида қадрлаган. Мусика аҳлига ҳам маънавий, ҳам моддий ёрдам берган ва энг муҳими Навоийнинг ўзи мусика илмининг билимдони бўлган.

РЕЗЮМЕ

Мақолада шоир Алишер Навоий даври мусика санъати ва бастакорлари, хусусан, Хўжа Юсуф Бурҳон ва Паҳлавон Муҳаммаднинг мусиқий ижоди тўғрисида маълумотлар келтирилади.

В данной статье рассказывается о композиторском искусстве и характерных аспектах творчества современников Алишера Навои – Ходжа Юсуф Бурхан и Пахлаван Мухаммед.

This article describes the art of composing and characteristic aspects of contemporary creativity of Alisher Navoi - Hodge Burhan Yusuf and Muhammad Pakhlavan.

ҲУКМАТ

Қаиси маъдусдақим, эшиттинг сўз,
Билки, уа сўз санга омонат эрур.
Ғар ани ўзга ерга нақд этсанг,
Уа омонатқа бу хиёнат эрур.

Алишер НАВОИЙ

МУЛОҚОТ

Ашурали ЖўРАЕВ
Одил ХОТАМОВ

ИЖОДКОРНИ ҚАЛАМ ТАНИТАР

Одил ХОТАМОВ: – Бундан салкам 45 йил олдин ижодкор бўлиш ниятида бир чемодан китоб билан Тошкентга кетган ўспирин Ашуралини бугун сочларига оқ тушиган Ашурали Жўраев қандай эслайди?

Ашурали ЖўРАЕВ: – Мактабни тугатиб, отамдан дуо олиб осмондай беғубор орзулар ва чексиз кувончлар билан саволда айтилганидек “бир чемодан китоб билан” Тошкентга – “ёзувчи, журналист бўламан”, деб ўқишга жўнадим. Навоий вокзалидан чипта олиб, дўстларим билан “Бухоро – Тошкент” поездида пойтахтга келганимни ҳамон ўзгача соғинч билан эслайман. Поезднинг имиллаб юришидан зерикиб кетганман. Поезд имиллагани сари юрагим тошиб кетаверган. Чунки Тошкентни кўришга жуда ошиққанман.

Поезд эрта тонгда келар экан. Ундан бир дунё одам тушганини кўриб ҳайрон қолганман. Агар бутун Жалойир қишлоғининг одамлари поездга чиқса, бемалол сиғарканку, деб ўйлаганман.

Бу гўзал ва самимият тўла шаҳарни кўриб, чексиз ҳаяжон ва ҳайратга тушганман. Тошкентга бўлган меҳр-муҳаббатим ҳамон жўш уриб туради. Ўзимни гўё Тошкентга кеча келгандай ҳис қиламан. Навоийга кетсам Тошкентни, Тошкентда эса Навоийни соғинаман. Салкам қирқ беш йилдан буён мен овора, темир йўл овора, поезд овора. Соғинч тўла вагонлар гоҳ мени Навоийга, гоҳ Тошкентга олиб келади. Баъзан умримнинг анчагина ширин дамлари, бебаҳо лаҳзалари темир йўлларда тўкилиб қолаётгандай туюлади. Бу учун тақдирга ҳам шукрона айтаман, ҳам баъзан изтироб чекаман. Вагонда қолиб кетган ҳисларимга алвидолар айтаман...

Оллоҳ ҳаётда менга фақат яхши инсонларни рўбарў қилди. Самимий ва ишончли дўстлар орттирдим. Устоз шоир айтганидек, “Ҳаёт мендан аямади неъматларини...”

Ўн йиллик сарсон-саргардонликдан сўнг ўзим севган касб бўйича иш топдим. “Ўзбекистон адабиёти ва санъа-

Ашурали Жўраев
Ўзбекистонда
хизмат кўрсатган
журналист. 1956
йилда тугилган.
Абдулла Қодирий
номидаги Тошкент
давлат маданият
институтини
(ҳозирги Санъат
ва маданият ин-
ститутини) тамом-
лаган. “Юрак
бўронлари”, “Сенга
кўнги берсам”,
“Дил гавҳари”,
“Саҳифага сизмаган
сатрлар”, “Майса-
лар уйғонган тонг”
каби китоблари
нашр этилган.

*Одил Ҳотамов
1950 йили туғилган.
Тошкент давлат
университетининг
(ҳозирги ЎЗМУ)
журналистика
факультетида
таҳсил олган.
Унинг “Умр шами”,
“Нигоҳлар”, “Дала
йўли”, “Нафас”
каби шеъррий
тўпламлари ҳамда
“Юксакдаги
дарахт” насрий
китоби нашр
этилган.*

ти” газетасида ишлаган йилларим жуда самарали ва баракали бўлди. Қаламга меҳрим, юрагим, бутун вужудим ва борлиғим билан ёпишдим. Ижодкор сифатида танилдим, уч-тўртта китобим чоп этилди. Аста-секин орзуларим ушала бошлади. Ҳаётимда жиддий ўзгариш ясаган бир ибратли воқеа ҳеч қачон хотирамдан ўчмайди. Газетада ишлаб юрган кезларим ижодкорлар даврасида машҳур шоир Абдулла Орипов билан бир дастурхон атрофида ўтириб қолдим. Ўтириш яримлаб, даврадагилар тамаки чеккани чиққанларида давра тўрида ўтирган улғу устоз мени имлаб ёнларига чақирдилар. Мен давранинг бир чеккасида ҳаяжонга тушиб ўтирган эдим. Абдулла аканинг ёнига қимтиниб, торганиб бордим.

– Қаерликсан, ука – деб сўрадилар устоз.

– Бухоронинг Навоийсиданман, – дедим.

– Сени ким тарбия қилган, ука, – яна сўрадилар у киши.

– Бобом билан бувим, – дедим секин.

– Улар ҳаётми?

– Бобом оламдан ўтганлар, бувим бор, – дедим.

– Сени “Адабиёт” газетасида чиқаётган нарсаларингга кўзим тушияпти. Яхши. Қаламинг ўткир. Шундай ёзавергин. Лекин даврада ўтиргандай ҳаминша камтарин бўлгин. Яхши нарсалар ёзиб, яхши китоблар чиқаргин. Шунда ҳам камтарин ва оддий бўлгин. Самимийлигингни йўқотма, ука!

Устознинг ушбу бебаҳо ўғитлари ҳамон ҳаёт ва ижод йўлларимни машғаладай ёритиб келади...

Бугун ҳам ўша сабр-тоқатли, меҳрибон, ҳақсизлик олдида бўйин эгиб турмайдиган шарттағўй, андак ҳазилкаш, андак куюнчак Ашурали Жўраев билан ҳамон биргаман. У билан муроса қилиб яшайман. У энди анча босилиб, анча сабрли бўлиб қолган. Ахир унинг ҳам сочларига оқ тушиб, ҳаётга до-нишманд кўзи билан қарайдиган вақтлар келди-да!..

– Устозингиз – Ўзбекистон халқ ёзувчиси Неъмат Аминов билан қандай танишгансиз?

– Агар танишув жараёни ва воқеаларни батафсил гапириб берсам, қизиқарли бир китоб бўлади. Худо хоҳласа, шундай китобни ёзиш ниятим бор...

Мактабда 8-синфда ўқиб юрганимда Навоий тумани “Коммунизм учун” (ҳозирги Кармана тумани “Кармана овози”) газетасининг тилга тушган таниқли мухбири эдим. Газета ходими – устоз журналист Нарзулла Тилавов бир куни: “Сени Бухоро вилоят газетасида бўладиган ёш мухбирлар анжуманига олиб бораман”, – деб қолди. Иккаламиз “Қайдасан, Бухоро?” деб йўлга тушдик. Лекин Бухорога боргунимизча кеч бўлди. Анжуман ўтиб кетибди. Шунда Нарзулла ака:

– Хафа бўлма, сени Неъмат Аминов деган зўр ёзувчиникига олиб бораман, танишиб оласан, – деди.

Кутилмаганда шаррос ёмғир ёғди. Бир машина ёллаб, Неъмат аканинг уйларини зўрға топиб бордик. Борсак, Неъмат

Аминов Москвага – ҳажвчилар анжуманига кетган экан. Кечқурун укалари Болта ака, эргалаб оталари уста Амин бобо Нуруллабой ўғиллари билан танишдим. Бу табаррук зотнинг муборак дуоларини олдим. Ва бу ҳикмат тўла дуолар бир умр менга йўлдош бўлиб қолишини ва бир умр қўллаб-қувватлаб юришини, уста бобонинг яна қанча-қанча қутлуғ дуоларига сазовор бўлишимни ўшанда билмаганман. Бобомиз улуғ рус адиби Лев Толстойга ўхшаб кетарди. Донишмандликда ҳам машҳур ёзувчидан қолишмасди...

– Кўп яхши, одобли болайкансан, аканг келганида яна Бухорога келгин, ўзим сени таништириб қўяман, – дедилар бобомиз ва қайтишимизда яна меҳр билан узоқ дуолар қилдилар.

Такдир Неъмат акани ҳам 1973 йили Топкентга етаклади. У киши Бухоро вилоят радиоэшиттириш кўмитаси Бош муҳаррирлигидан “Муштум” журнали масъул котиби вазифасига ишга келдилар. Ўшанда устоз билан илк бор “Муштум” журнали жойлашган Навоий кўчаси 30-уйда танишганман. Бу танишув бир умрлик устоз-шогирдликка айланди. Туғишган ака-укадай бир-биримизга жуда меҳрибон бўлдик. У киши менга “ундоқ юринг, бундоқ юринг”, деб йўл-йўриқ кўрсатмаганлар. Аксинча Неъмат аканинг юриш-туриши, гап-сўзлари, ёзишлари менга ҳамиша ИБРАТ бўлган. Устознинг ҳар бир хатги-ҳаракатида намуна бўлиш фазилати бор эди.

Шундай улуғ инсон, машҳур адиб ва бебаҳо устозим борлигидан ҳамиша фахрланаман ва тақдиримга қайта-қайта шукроналар айтаман. Умримнинг охиригача устоз руҳларига дуолар қиламан: илоё, Оллоҳ ўз раҳматига олган бўлсин!..

– *Биринчи китобингиз – “Тошбақалар пойгаси” ўттиз ёшингизда 60 минг нусхада чоп этилган. Нима деб ўйлайсиз: бу кечми ё...*

– Менимча, ўз вақтида чиққан бу китоб мени озми-кўпми ўқувчиларга танитди. Мухлислар орттирдим. Адабиётшунослар тилига тушдим. Энг муҳими, китобимни отам раҳматли кўриб, қўлларига олиб жуда севинганлар. Таниш-билишларга мақтанганлар. Укаларимга ўқитиб, эшитганлар. Ва менга алоҳида меҳр билан “раҳмат” айтганлар. Бу самимий “раҳмат”ни ҳар сафар янги китобим чиққанида соғинч билан эслайман. Худога шукр, янги китоблар босилаётги, лекин “раҳмат” айтиб, севинтирадиган отам, онажоним йўк...

– *Ўтган асрнинг 80 йиллари ўрталарида “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси саҳифаларида эълон қилинган “Ҳамқишлоқларга мактублар” туркум мақолаларингиз анча шов-шувларга сабаб бўлган эди. Навоийда бўлган ижодий учрашувлардан бирида машҳур адабиётшунос олим Озод Шарафиддинов бу мақолаларга яхши баҳо бериб шундай деган эди: “Қишлоқларимиз дардини, фожиасини айтишининг дадил ва ўзига хос шакли топилгани боис ўқувчиларга ёқаяпти, уларни чуқур мушоҳадага ундаяпти, муаммолар илдизини очиб бераяпти...”*

Сиз уни кейинчалик “Жалойирга мактублар” номи билан эълон қилдингиз. Бу жасоратли мактубларни ҳозир ҳам ҳамқишлоқларингиз яхши эшлашади...

– Ўша мактубларни ўқиган бир ёзувчи дўстим ярим ҳазил, ярим чин билан: “Жалойир қачон обод бўлади, Ашурбой?” дерди менга. Аслида ушбу мактубларда қаламга олинган жиддий воқеалар, ҳамқишлоқлар дилидаги оғриқлар, ечим кутаётган долзарб муаммолар фақат Жалойирга эмас, балки собиқ шўро давридаги кўпгина қишлоқлар ҳаётига бевосита тегишли эди, десам тўғри бўлади. Қишлоқлардаги оғир ҳаёт манзаралари бир хил эди. Қишлоқ аҳлининг дарди бир-бирига ўхшарди. Қишлоқлар муаммолари эгизак эди.

Чунки, ҳар бир мактуб эълон қилингандан сўнг таҳририятга республиканинг барча қишлоқларидан кучоқ-кучоқ хат оқиб келарди. Конвертдаги хатлар шунчаки акс садо эмас, балки ўша даврдаги қишлоқ фиғонлари, нолалари битилган ўтли сатрлар эди. Озгина мақтаниш бўлса-да, айтай, таҳририятга келган хатларни кўпинча Бош

муҳарриримиз – машҳур адиб Одил Ёқубов эринмай ўқирдилар. Ва жиддий мактубларни “Қуюнчак газетхонлардан хатлар” рукни учун махсус танлаб берардилар.

Бу “мактублар” изсиз кетгани йўқ. Шўро даврининг айрим бюрократ ва тепса тебранмас амалдорларини сергак тортирди. Уларни қишлоқларда содир бўлаётган айрим фожиалардан огоҳ этди. Қишлоқлардаги инсонлар ҳам яхши яшашни истайдилар, ободликни хоҳлайдилар, уларнинг ҳам тоза сув ичгилари келади, деган фикр-мулоҳазалар илгари сурилган. Лекин қаламга олинган мавзулар фақат қоғозларда қолиб кетди, десак унчалик тўғри бўлмас. Яна бир лекин шундаки, баъзи ўткир муаммолар ечимини тополмагани ҳам рост!

Мустақиллик туфайли юртимиз чирой очиб, обод бўлаётир. Жумладан, қишлоқларимиз ҳам. Бугунги обод ва кўркем қишлоқларни кўриб кўз қувонади, дил яйрайди. Шу кунларда кундан-кунга обод бўлаётган, фаровонликда шаҳарлардан қолишмайдиган замонавий қишлоқлар ҳақида янги мактублар ёзишни режалаштирганман.

– *Адабиёт майдонида қадам қўйганингиздан афсусланган пайтингиз бўлганми?*

– Адабиёт майдони ғалати, ўзига хос макон. Бунда мард ҳам, номард ҳам бор. Ботир ҳам, кўркем ҳам учрайди. Кўпқарида улоқни олган ғолиб чавандозни ҳамма олқишлайди. Лекин адабиёт майдонида улоқни олсангиз ё балога қоласиз, ё душман орттирасиз.

Ғаламис, истеъдодсиз, ҳасадгўйларни кўрганда бир афсуслансам, ҳақиқий истеъдод эгаларининг озор чекканларини кўриб, оғир воқеаларга гувоҳ бўлиб, янада афсусланган пайтларим кўп бўлган. Мустақиллик даврига келиб, бундай иллатлар барҳам топиб бораётганидан қувонаман. Адабиётнинг ҳар қандай қаланғи-қасанғилардан, истеъдодсиз кимсалардан тозаланиб, покланиб бораётгани ҳар жиҳатдан яхши. Бундай адабиётнинг нурли келажакига ишонса бўлади. Президентимизнинг “Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор” деган сўзлари биз ижодкорларнинг ҳақиқий шиоримизга айланган.

– *“Муштум” журналида ишлаган йилларингиз ҳаётингиз ва ижодингизга қандай таъсир кўрсатган?*

– “Муштум” мен учун яна бир катта мактаб бўлди. Биринчидан, устозим Неймат Аминовнинг ишини қўлимдан келгунча давом эттирдим. Иккинчидан, кулги оламини теран англаш, кулги ҳам юксак маънавий тарбия эканлигини тушунтириш, маъзи тўқ кулгини журнал саҳифаларига олиб чиқишга ҳаракат қилдик. Қуруқ, енгил, бачкана, саёз кулгидан қочдик. “Муштум” ҳеч қачон қўлларини чўнтагига солиб, томошабин бўлиб турган нашр эмас. Жамиятда буйруқбозлар, порахўрлар, юлғичлар, ғаламислар, қаллоблар, муттаҳамлар бор экан, “Муштум” ҳаммаша курашга шай туриши керак.

– *Ашурали, юқоридаги саволни давом эттирсак; бугунги қизиқчилик санъати-га муносабатингиз? Айрим давраларда “Самимий ва беғубор кулгини Ҳожибой Тожибоев ўзи билан олиб кетди”, деган фикрларга қандай қарайсиз?*

– Ҳозир бизда ҳақиқий қизиқчидан кўра, масхарабозлар бемаза қовуннинг уруғидай кўпайди. Масхарабозлар ичида эса, бачкана ва ҳаёсизлари урчиб кетди. Уяти йўқ одамдан қизиқчи чиқмайди. Ҳаёсиз кимса самимий кулги яратолмайди.

Ҳозир енгил-елпи кулгининг бозори анча чаққон. Энг арзони, бачкана ва беҳаё кулги бўлиб қолди. Кулги катта маънавий тарбия воситаси эканлигини унутмаслигимиз керак.

Кулги санъати ривожига муносиб ҳисса қўшган таниқли санъаткор, ҳақиқий кулги устаси Ҳожибой Тожибоев ҳақидаги фикрларга тўла қўшиламан. Унинг саҳна маданияти, ижро йўли ўзига хос бўлиб, бетақдор эди. Айрим қизиқчи укаларимиз Ҳожибой Тожибоевнинг шогирдиман, деб даъво қилишяпти. Лекин ҳаётлик пайтида Ҳожибой ака уларни шогирдим, деганми?.. Ёлғон гап нимага керак? Шунини унут-

маслик керакки, ўзбек кулгиси илдизи мустаҳкам барҳаёт кулгилардан ҳисобланади. Бачкана ва ҳаёсиз кулги халқимиз табиатига бегоналигича қолаверади...

– *Кузатишимизча, ҳақиқий ўткир публицистикага бўлган эҳтиёж ва талаб асло сусайгани йўқ. Шундай экан, Сизни бугунги публицистиканинг аҳволи қониқтирадимми?*

– Оғиз тўлдириб қониқтиради, десам бироз муболаға қилган бўламан. Лекин қониқтирмайди десам ҳам адолатдан бўлмас... Адабиёт ва журналистикада жанрлар ўқувчи талабидан келиб чиқиб ривожланади. Масалан, бугун адабиётда детектив жанри анча илгарилаб кетди. Жиддий проза бироз дам оляпти. Шеърятда биз тушунмайдиган модерн услуби ғамирлаб қолди. Билган ҳам, билмаган ҳам уч қатор ёзади. Билмадим, тўртинчисини ким ёзаркин?.. Публицистика эса ўзининг шарафли вазифасини бажариб, тўхтовсиз ривожланишда. Масалан, бугун тарихий, маънавий-маърифий, тинчлик, мустақиллик ва Ватан мавзуларини қамраб олган публицистика дадил илгарилаб борапти. Бу бугунги замон талаби. Ва бизга айнан шундай публицистика керак ва зарур...

– *Донишмандлар вақтни олий ҳакам деб билишган ва уни тўғри тақсимлаш лозимлигини айтишган. Шу маънода Аишурали Жўраев вақтдан қандай фойдаланади? Бўш вақт тушунчасига ҳам изоҳ берсангиз?*

– Мен учун ҳам оғир, ҳам оғрикли савол бу. Вақтдан унумли фойдаланаман, деб мақтанолмайман. Ҳаётим вақт масаласида бироз пала-партиш. Лекин бўш вақтимни сўзсиз, албатта, китоб ёки газета-журнал ўқишга сарфлайман. Жуда бўлмаса телевизор кўраман. Лекин бу матоҳ ҳақиқий вақт ўғриси. Унинг қаршисида кўп ўтириб бўлмайди. Кўпинча бирор бир фойдали иш қилишга интиламан. Кўпроқ ёзганларимни таҳрир қиламан. Вақтни қизганиш баробарида улфатлар ва дўстларни ҳам ёлғиз қолдирмайман. Баъзан бўш вақтимиз зиёфат дастурхонлари атрофида ҳам ўтади. Эрталабки ошларни айтмаса ҳам бўлади. Таассуфки, вақт масаласида ибратли – тежамкор эмасман...

– *Сизнингча яқин дўст ким?*

– Сотмайдиган, меҳрибон, яхши-ёмон кунларингда ёнингда турадиган дўст! Чин дўстликнинг юки оғир. Уни бир умр кўтариб юриш осон эмас. Айниқса, манфаатлар тўқнашуви кучайган даврда дўстликнинг кадр-қиммати янада мустаҳкамланиб, кадр-қиммати ошиб бораверади.

– *“Саҳифага сизмаган сатрлар” китобингиз билан танишган хотин-қизлар Сиздан хафа бўлишмаганми?*

– Китоб нашриётда чоп этилаётганида бир мусахҳих опамиз: “Аёлларни ёмон кўрасизми”, деб сўраган. Аёллар ҳақидаги айрим иборалар, қайдлар айнан ҳаётдан олинганлигини айтганимда, у ўйлаб туриб фикримга қўшилган. Аёл доимо “очиблиб” турадиган сунъий гул эмас. Аксинча, гулзорда ўсадиган табиий гулга ўхшайди. Шундай экан, баъзан табиий гул атрофида тикон ёки бегона ўтлар ҳам ўсади. Агар уларни ўз вақтида юлиб ташласангиз, гул янада чирой очади. Айрим аёлларда учрайдиган иллатлар ҳам ўша бегона ўтларни эслатади. Эҳтимол аёл ҳам айрим инжиқликлари, тилига “эрк” бериш одатлари, жиззакилиги билан ҳам эркаларни хушёрликка чақириб турар. Китобда ёзилган иборада айтилганидек: “Хотинни қанчалик тарбия қилма, уришма, танбеҳ берма, мақтама, барибир, у охир-оқибат хотин бўлади”. Ҳозирча китобни ўқиган аёллар ичида нималар деган бўлса дегандир, лекин юзимга қараб ҳеч нарса дейишмаган, фақат мақташган, холос.

– *“Конверт одам” қиссангизни ўз ўқувчилари бор. Айтинг-чи, бу асарни ёзиш фикри қачон ва қандай пайдо бўлган?*

– Қайси бир туртки берган воқеани ёки ҳангомани айтмай, Одил ака? Собик шўродан қолган порахўрлик иллатидан ҳамон батамом қутилаолмаяпмиз. Масалан, қариндошимизнинг икки фарзандини боғчага конверт орқали жойлаганини эшитиб ҳайрон қолдим. Набиралардан бири дунёга келганидан хурсанд бўлдик. Кейин эшитсам, туғуруқхона врачига ҳам конверт беришган экан. Давралардан бирида нуфузли қабристонларга дафн этиш ҳам конверт орқали бўлаётгани афсус билан гапирилди. Кўряпсизки, конвертсиз иш битмайдиган ҳолга келиб қоляпмиз. Ушбу воқеаларнинг ҳаммаси йиғилиб-йиғилиб “Конверт одам” фельетон-қиссасини ёзишга туртки бўлди. Асарни ўқувчилар яхши қабул қилганидан хурсандман. Адабиётшунос олимларнинг эътиборига тушиб, ижобий баҳога сазовор бўлди.

– Сизнингча ҳар хил “...изм”лардан холи ҳозирги адабий жараёнга ёшлар қандай кириб келяпти?

– Адабий жараён булоқдай қайнапти, десам асло муболаға бўлмайди. Унда дадил қадамлар билан кириб келаётган истеъдодли ёшларни кўриб қувонамиз. Туртиниб-суртиниб юрганларга андак ёрдам бергинг келади. Таниш-билиш қилиб, мададкор сояларга “суяниб” юрганлари ҳам бор. Баъзан телефон, баъзан конверт билан кириб келаётганлар ҳам топилади. Нима қиласиз энди?

Ёшлар унутмасликлари керакки, адабиёт ҳаммаша истеъдодлар майдони бўлган ва шундай бўлиб қолади. Ижодкорни таниш-билиш эмас, балки қалами танитади, яхши асари машҳур қилади.

Бугунги ёшларга яратилаётган имкониятларни кўриб, яна ёш бўлгинг келади. Лекин буни иложи йўқ-да, ака? Истагим, ана шу имкониятлардан унутли фойдаланиш керак. Ғайрат ва шижоат билан ижод қилиш – истеъдодни рўёбга чиқаради. Мустақиллик фақат адабиёт эмас, балки барча соҳалардаги ёш истеъдодларга кенг имкониятлар ва имтиёзлар бераётир. Улардан унутли фойдаланиш керак. Фақат спорт ва санъатда эмас, балки адабиётда ҳам ҳақиқий чемпионлар, голиблар чиқиши керак.

– Юрак тубидаги ушалмаган орзу-армонлар, кўнгилдан кечаётган ниятлар...

– Инсон ҳаммаша яхши орзулар билан яшайди. Амалга ошмаган орзулар эса армон бўлиб қолаверади. Армонни ушалтириш эса, осон жараён эмас. Келинг, яхшиси армонлар ҳақида гаплашмайлик. Баъзан каттароқ бир асар ёзолмадим, деб армон қиламану лекин бу орзуимдан воз кечганим йўқ. Худо хоҳласа, кўнгилга туғиб қўйган яхши ниятлар бор...

Адабиётимиз янада катта адабиёт бўлишини, ёзувчиларимиз янада катта кўчалардан, катта қалб билан юришларини жуда ҳам истайман. Катталиқ ва кенглик бўлмас экан, адабиёт тор кўчалардан қийналиб юришга мажбур бўлади. Қачонгача ижодкор зоти бир-бирининг қадамини пойлаб ўтади? Мустақил мамлакат ижодкорларига бундай одатлар энди ярашмайди. Мустақил мамлакатни, мустақил халқни улуғлаш шарафли вазифамиздир. Энди халқимизга, унинг адабиёти ва ижодкорларига кенг, ёруғ ва обод кўчалар ярашади.

Ушбу ниятларни бугун адабиёт деб аталмиш беғубор ва покиза оламга кириб келаётган истеъдодли ёшларга ҳам тилайман. Шундагина адабиёт ўқувчини ўзига эргаштиради ва ишонтиради. “Адабиёти кучли халқни енгиб бўлмайди” деган иборани ўқиганман. Ва бу иборага тўлиқ қўшиламан.

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

ТЎЛҚИН

1938 йилда туғилган. Тошкент давлат университетининг (ҳозирги ЎзМУ) ўзбек филологияси факультетини тамомлаган. “Жилгалар”, “Севгим”, “Булоқ қўшиғи”, “Юрагимни излангиз”, “Юлдузлар тўқилмайди”, “Умрдан ҳадя”, “Сочилган сирлар”, “Ғунчалар” каби китоблари нашр этилган. Шоир 1996 йилда вафот этган.

Уриб турсин орзуманд юрак

Саволлар гирдоби

Ҳар оқшом ухлашинг олдидан бир дам,
Ўзингга ўзинг бер бир неча савол:
Қолдими шу кундан залворли қадам,
Амалга ошдими бир кунлик хаёл?

Эрта тонг ишингга кетаётган чок,
Кимнидир қўлидан ушлаб кетдингми?
Сендан хурсанд бўлиб қолдими ўрток,
Ўйларинг тубига бир он етдингми?

Елканг кўтардим халқнинг юкини,
Завқлана олдингми юрт чиройидан?
Тоғларга бердингми кўнглинг суқини,
Ташнанг қонолдими бир дил сойидан?

Тезкор бу замонда шошилиб яна
Кўрмасдан ўтганинг йўқми дўстингни?
Уйингда интизор отангту она,
Уларнинг меҳрига тўйиб ўсдингми?

Саволлар,
Саволлар чулғасин, ошна,
Уларга: “Ҳа!” дея жавоб топсанг гар,
Уйқунг тинч, эртага бўласан ташна,
Индининг яна ҳам боқар жилвагар.

* * *

Нима ширин дунёда,
Ширинликда зиёда?!

Балки, хаёл шириндир,
Не-не сир яшириндир.

Балки, ширин кулгидир,
Балки, ширин туйғудир.

Яшамокнинг ўзи ҳам
Ширинликда бир олам.

Бари шириндир, бироқ,
Висол они ширинрок.

Тиниқлик

Тип-тиниқ сув,
Тип-тиниқ осмон.
Тип-тиниқ кўз –
Тип-тиниқ кўзгу.
Тиниқликни тилайди замон,
Тиниқликни қиламиз орзу.

О, тиниқлик қанчалар зарур,
Яшарканмиз елкама-елка.
Тиниқ куёш сочиб турса нур,
Тиниқликдан қочар кўланка.

Тиниқ бўлсин қизлар боқиши,
Ҳатто дўстлик сўрар тиниқлик.
Гул ҳаётда соф бўлса киши,
Шунда уни ўрар тиниқлик.

О, тиниқлик қанчалар керак,
Кулгуларга керак тиниқлик,
Тиниқ бўлсин ҳар кимда юрак,
Туйғуларга керак тиниқлик.

О, тиниқлик!
Излаганим сен,
Доим кўрай дўстлар дилида.
Баланд тутай бошим узра мен –
Сен ҳамроҳим ҳаёт йўлида.

О, тиниқлик қанчалар керак?!.

Тилак

Умид билан яшайди одам,
Бир-бирига тилайди тилак.
Дейман: доим яшнасин олам,
Уриб турсин орзуманд юрак.

Дўстга бўлсин бор вақтичоғлик,
Бошларидан аримасин нур.
Боболарга тилайман соғлик,
Момоларга тилайман ҳузур.

Ошиқларга ёрнинг висолин
Ва тилайман бир бўса бу дам.
Болаларга арининг болин,
Гўдакларга биринчи қадам.

Қўшниларга елкадошлигу
Қариндошга тилайман омад.
Ёш қизларга гул, қуёшлигу
Йигитларга мағрурлик, қомат.

Булут бетин кўрмаса осмон,
Тонг бўлсаю ҳеч бўлмаса кеч.
Тилак қилдим, доим соф инсон –
Давралардан айрилмасин ҳеч.

Дўстлар, дилда бўлса гар орзу,
Камалакнинг рангларин тиланг.
Табиатнинг сокинлигию
Яна минг-минг тонгларни тиланг.

Умид билан яшайди одам...

* * *

Бир кафтда ер, бир кафтда қуёш,
Коинотда кезасан шодон.
Сайёралар елкангда сирдош
Бошинг узра тип-тиник осмон.

Она тупроқ ардоқлар сани,
Она элинг қўйган муҳаббат.
Юрагингда севги тўфони...
Бир қизгина билмайди фақат.

Остона

Чўғдек тиниқ кўзлар тўлар зиёга,
Учраган кишига боқиб дўстона.
Ахир, кириб келдик улкан дунёга,
Кичик уйимиздан ҳатлаб остона.

Азиз юрт қалбларни қўяди боғлаб,
Боғларга боқамиз ташна-мастона.
О, улкан чиройни олсанг қучоқлаб,
Шунда, бир қоядир ортда остона.

Остона – бу бизнинг илк қадамимиз,
Баланд чўққиларга биринчи зина.
Ойга муҳр босса гар одамимиз,
Остона хизмати бордир озгина.

Остона – бу янги уйлар эшиги,
Янги иқболларнинг бағишлови у.
Остона – келажак ишқин бешиги,
Остона – кузатиб қолувчи орзу.

Кичик уйимизда босиб остона,
Биз кулиб боқяпмиз улкан дунёга.
Ҳаётга боқамиз ташна, дўстона,
Шунинг учун кўкрак тўла зиёга.

Остона бўлсайди менинг қалбим ҳам...

ҲАҚИҚАТ

Ҳақиқат олдига бўйин эгиш таъба-
дир. ўзгаси зовбадир!

Абдулла ҚОДИРИЙ

ТАСАВВУФ ТАРИХИ

Жон ТРИМИНГЕМ

Инглиз исломишунос олими. 1904 йилда тугилган. Унинг энг йирик тадқиқоти 1971 йили нашр этилган “Исломда сўфий тариқатлар” монографияси бўлиб, ҳозирга қадар аҳамиятини йўқотмаган. У арабий, форсий ва туркий тилдаги 219 та манбадан, Европа тилларидаги 255 та махсус тадқиқотлардан фойдаланган, 325 га яқин сўфий тариқатлари ҳақида фикр билдирган. Олим 1987 йилда вафот этган.

СЎФИЙЛАР, МАЛОМАТИЙЛАР ВА ҚАЛАНДАРИЙЛАР

Сўфийлар ва дарвешлар (факирлар) ўртасидаги фарқ, бу амал ва назария ўртасидаги фарқдир. Сўфий тасаввуфий назарияга амал қилади, дарвеш эса тасаввуф йўлини босиб ўтади ва уни бино қилади. Шунингдек, дарвеш бир вақтнинг ўзида сўфий ҳамдир ва назарий жиҳатдан улар ўртасида жиддий фарқ йўқ. Сўфий, бу – дарвеш, дарвеш эса сўфийдирки, уларнинг бирини иккинчисидан ажратиш мумкин эмас. Лекин амалиётда бу таъкидлар нотекис тақсимланади: сўфийлар ибн Арабий сингари, одатда ижодий салоҳият ва бунёдкорлик тасаввури билан ажралиб турган бир пайтда дарвешлар биринчи навбатда ҳиссиёт, руҳий кечинмалар ва ғайрат, ҳаракат иштиёқ билан тўлиқдирлар. Аммо ҳар икки ҳолда ҳам биз фаол ёки суст тартибда ўз “мен”ини бутунлай йўқ қилишга эришиш ва илоҳий борлиққа бевосита боғланиб кетиш учун устозларсиз фақат ўз-ўзига ишонадиган (суянадиган) (албатта, кўпинча руҳоний пир

Сўфий, дарвеш, қаландар каби атамалар бир-бирига яқин маъноларни англатсада, муайян матнларда уларнинг фарқи сезилади. Зеро тасаввуфдаги айрим атамалар даврлар ўтиши билан маъноларини ҳам ўзгартириб борган. Тасаввуф атамаларининг тарихига назар ташласак, улар макон ва замон тушунчалари билан бевосита боғлиқдир. Хуросонда қўлланган бир атама Ўрта Осиёда, айнан, ёки бошқачароқ маънода ишлатилган.

Баъзи атаманинг келиб чиқиши қайсидир тариқатнинг шаклланиши асосчиси, низомига ҳосдир. Чунки шу тариқат доирасида кўрсатилган фаолият, жараёнларнинг кечиши натижасида янги-янги сўфиёна истилоҳлар вужудга келганини биламиз. Хуллас, айрим сўфиёна атамаларни чуқурроқ англаш ва билиш учун тариқатларнинг ташиқил топиши ва ўзига ҳос жиҳатларидан хабардор бўлиш керак. Бу эса ижодкорларимиз учун ниҳоятда муҳимдир.

Инглиз олими Жон Спенсер Триммингемнинг “Исломда сўфий тариқатлар” китоби 1989 йил Москва “Наука” нашриётида таржима бўлиб, Олег Федорович Акимушкин таҳрири ва сўзбошиси остида чоп этилган. Муаллиф китобининг охирида жуда кўп шахс номлари, жой номлари ва тариқатлар ҳақида илмий изоҳлар берган. Унинг изоҳ – мақолаларидан бири “Сўфийлар, маломатийлар ва қаландарийлар”ни таржима қилиб, китобхонларимизга ҳавола қилишни лозим топдик. Мақоладаги айрим баҳсли жиҳатлардан қатъи назар журналхонларимиз эътиборини тортади, деган умиддамиз.

Таржимон

бўлиш ҳам мумкин) сўфийлар ва дарвешларни учратамиз. Бунга бир хиллари маънавий машқлар орқали эришса, бошқалари руҳий, жисмоний амаллар орқали эришади.

Шозилия тарафдорларидан рондалик ибн Аббод (1333-1390) шайхнинг зарурлиги ҳақида фикрини билмоқчи бўлган Абу Исҳоқ Шотибийга йўллаган мактубида у маънавият йўлида шайхлардан кўра сўфийлик шартларига кўпроқ амал қилганлигини ёзади. Ҳаёт бўлган бирор пирга эргашмаганларнинг кўпчилигини маънавий руҳонийлар, деб тан олади.

Сўфийлар ва маломатийлар ўртасидаги тафовутни аниқлаш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу масалада анчагина чалкашликлар бор. Абу Абдурахмон Суллаймий (ваф. х.412/м.1021) маломатийларни фақиҳлар ҳамда маърифат аҳлларида юқори турувчи, Оллоҳни олий мақомдаги қуллари деб ҳисоблаган. Кейингиси иккинчи даражадаги хос кишиларга тегишли бўлиб, уларни сўфийлар деб атайди. Аммо, тўғрироғи, улар оддий сўфийлар эмас, балки яширин сирлар моҳиятидан хабардор, каромат кўрсатадиган, Оллоҳ ўзи ҳақидаги махсус илмга мушарраф қилган “хос”, “имтиёзли” кишилардир. Маломатийлар сўфийлардир: “Улар таълимотининг асосига тасаввуфий билим ва тажрибага оид вазиятларда ёрдами асқотадиган сўфийлар бошлиғи томонидан амалга оширилаётган қатъий йўл-йўриқ кирди”.

Нубиялик Зуннун ва марвлик Бишр Ҳорис (ваф.х.277/м.841) маломатийлик таълимоти асосчилари сифатида ном чиқаришган бўлишсада, маломатийликнинг ҳақиқий келиб чиқиши манбани Нишопурдан излаш керак. Бу таълимот тасаввуфдан кескин фарқ қилади, деб бўлмайди, негаки, у тасаввуфнинг Нишопур мактабидир. Сулаймий маломатия тарафдорларини сафига Тустарий, Яхё Маоз Розийларни киритади ва энг аввало, ушбу йўналиш учун характерли хусусиятлар соҳиби Абу Язид Бистомийни кўшади.

Сўфий турмуш тарзида таваккул катта роль ўйнайди, бу эса (моддий борлик билан боғлаб турган жиҳатлардан кечиб) “инкорул-касб”га олиб келади, бу эса шайх бошчилигида амалга оширилаётган йўл-йўриқ, таълим, онг ичиш, хирқа кийиш, унинг итоатида бўлиш, доимий машқлар: зикр ва самода бўлишдир.

Маломатийлик тарафдорлари буларнинг барчасини назарий жиҳатдан бўлса ҳам инкор этадилар¹.

Маломатийлик таълимотининг асосида инсоннинг Оллоҳ олдида бутунлай “ҳеч нима” эканлиги ҳақидаги ақида ётади. Сўфийдан фарқли ўлароқ ҳақиқий маломатий маънавий ҳаётда эришган ютуқларини сир сақлайди. У шу дунёда яшаб туриб, ўзини дунё ва унинг завқу ҳирсидан тозалашга интилади. Шаҳобиддин Сухравардий ёзади: “Ўзининг яхши фазилатларидан ҳеч қачон фаҳрланмайдиган, ёмон, ножўя фикр, маслагини яширмайдиган киши маломатий ҳисобланади”. У бунга қуйидагича аниқлик киритади: “Кимнинг томирлари эзгу жиҳатлар билан тўлса, ким ҳақиқий софдил бўлса, ким ўз жазбаси, аҳволи ва тажрибаларидан ўзгалар воқиф бўлишини хоҳламаса – маломатий ўша”. Маломатий Оллоҳга етиш йўлида одамларнинг нафратини кўтаришга, ютишга тайёр. Агар сўфий Оллоҳнинг ғамхўрлигидан умидвор бўлиб, таваккулга суяниб яшаса, маломатий ҳатто дунёвий ишлар билан машғул чоғда ҳам Оллоҳга қаттиқ берилиб, меҳнат қилиб нон топади (унинг “қонуний” озуқаси меҳнат орқасидан келади). У ўз хатти-ҳаракатларини кўз-кўз қилмайди, оммавий зикрларда иштирок этмайди. Кўпинча маломатийлар ҳақидаги чалкашлик тасаввуфнинг машаққатли йўлини босиб ўтиш учун зарур ирода ва интизом етишмайдиган кишилар сифатида қарашдан келиб чиқади, ҳолбуки, айнан “мутаваккилун” – таваккул қилувчи, бу – ўша сўфий.

Бундан ташқари улар маломатийлар билан қаландарларни аралаштиради. Кейинги баёнлар уларнинг ноҳақлигини кўрсатади.

Маломатий одамлар диққатини тортадиган амалларни, айниқса тарових намозларини кескин қоралайди, (чунки бу ибодат шакли фақат оммага мўлжалланган) зоҳирий ҳамма

¹ Олимнинг бу фикрига тўла қўшилиб бўлмайди (таржимон).

нарсани рад этади. Одат тусига кирган фикрга зид ўлароқ маломатий азбаройи ўзига эътиборни жалб этмаслик учун мажбурий фарзларни адо этади. Худди шу сабаб юзасидан у сўфийларни ажратиб кўрсатувчи махсус кийим киймайди. Пирлик қилишга қурби етсада, ўзини сўфиёна мақсадда тариқат шайхи бўлишга бағишлаш йўқ. Сухравардий ёзади: “Ҳозирги пайтда, Хуросонда маломатийларга моҳиятдан таълим берадиган, маънавий ўсишларидан вокиф этиб турадиган ўз шайхлари бошчилигидаги қандайдир тоифалари бор. Биз Ироқда бу йўлга кирган (таъна-маломат орттирувчи) кишиларни ўз кўзимиз билан кўрдик, аммо у ерда бошқа ном билан машхурдирлар”. Маломатийлар жамоат, бирлашиш тушунчасига нисбатан тасаввуфнинг қуруқ ғояларини қабул қилмайдилар, аксинча, ўз “мен”ларини буткул йўқотиш билан банддирлар. Кейинроқ пайдо бўлган тариқатлар орасида нақшбандийлик тариқати тасаввуф доирасида маломатийлик билан кўп ўхшаб кетади. Нақшбандлар жамоа бўлиб зикр айтишни рад этади, якка, махфий зикр (зикри хафий)ни амалда қўллайдилар. Худди шу билан боғлиқ уларнинг “хилват дар анжуман” қоидасини эслаш ўринлидир.

Сулламийга ўхшаган олимлар ва ҳатто Сухравардий каби йирик пир (гарчи янглишишлар билан бўлса ҳам) маломатийларни, уларнинг назарияларини қатор сўфийлик таълимотларидан бири сифатида тўғри баҳолашга қодир бўлганлари ҳолда, қаландарларни таъна маломатга лойиқ деб ҳисобларди. Ҳолбуки, назарий жиҳатдан улар ўртасида ҳеч қанақа фарқ йўқ. Қаландарлар ҳаракатининг хавфлилиги шундан иборатки, у жамият манфаатларига зид ҳодисага айланиши мумкин. Кўрс ва саводсиз дарбадар дарвешлар билан “бобо турклар” ҳаракати айнан қаландарларнинг ўзгинаси эди. Тариқатлар шаклланиб борган сари улар ўртасидаги яширин зиддиятлар ошқора бўлиб боради.

Маломатийлар ва қаландарлар ўртасидаги фарқ шундан иборатки, биринчиси – ўз эътиқодини сир тутаяди, иккинчиси – эса ўз маслагини қандай қилиб бўлмасин кўз-кўзлаш, доврुक солиш пайида бўлади. Ҳатто жамоатчилик маломатини олиш учун таъмагирликдан фойдаланади. Чалкашлик яна шундаки, маломатийларнинг номланиши “таъна”, “маломат” сўзидан олинган.

Арабларнинг “Минг бир кеча” асари шарофати билан машхур бўлиб кетган қаландар атамаси тарихий маънода дарвешларнинг сон-саноксиз, ранг-баранг турларини қамраб олади. Уни Шарқда (ғарб мусулмонлари оламида машхур эмас) дайдиб юрувчи фақирларнинг барчасига нисбатан кенг қўллайдилар, бундан ташқари бир қатор гуруҳлар бу атамани қабул қилиб, ҳатто шу ном остида махсус диний жамиятларни вужудга келтирдилар. Бу атамани аниқлашдаги қийинчилик сабаби ана шундадир. Силсиланинг шаклланиш жараёни ҳақида гапира туриб Шаҳобиддин Сухравардий ёзади: “Қаландария атамаси “руҳий осойишталик” ғоясига муккасидан кетган кишиларга нисбатан қўлланилади. Улар на урф-одатларни, на маросимларни ҳурмат қиладилар, жамият қабул қилган қоидаларни ҳамда ўзаро муносабатларни рад этадилар. “Руҳий осойишталик” босқичини босиб ўтаётган, улар одатдаги ибодат ва рўза ҳақида жон қуйдирмайдилар фақат мажбурий фарзларни адо этади. Худди шундай илоҳий марҳамат туфайли ирода этилган дунёвий қувончлар уларни тапшишга солмайди”.

Қаландар ва маломатий ўртасидаги тафовут шундаки, қаландар жорий этилган одатларга хилоф иш тутиш учун имкон-баҳона ахтарган бир вақтда маломатий ўз турмуш тарзини ҳаммадан яширишга интилади.

Макризий қаландарлар Дамашқда дастлаб ҳ.610 (м.1213) йиллар атрофида пайдо бўлди, деб ёзади. Рифоия-ҳаририя тариқатидан бўлмиш Нажмиддин Муҳаммад бин Исроилнинг (ваф. 1276) гувоҳлик беришича қаландария тариқати 616 (1219) йилда пайдо бўлган ва унга совалик қочоқ Муҳаммад бин Юнус Соважий (ваф. 630/1238) томонидан асос солинган. Ашрафий подшоҳлиги даврида Ҳаририй жазога тортилади, қаландарлар ҳам таъқибга учрайди ва уларни Хусайния қалъасига бадарға қиладилар. Кейинчалик ҳайдария оқими билан биргаликда иккинчи марта қаландарияга асос солинади, бунинг устига 655/1255 йилда зовия (хонақоҳ)

қурилади. Илтутмиш ҳукмронлиги пайтида Соважийнинг Хизри Румий исмли машхур шоғирди қаландария тариқати сифатида қайд этилган бу оқимни шимолий-шарқий Ҳиндистонга кенг ёйган.

Форс фақири (дарвеш) Ҳасан Жаволақий, Малик Одил Кетбога (1294-1296) замонасида Мисрга келиб, қаландарлар зовиясига асос солди, кейин Дамашққа отланди ва у ерда (722/1322 йилда) вафот этди. Мақризий фикрига кўра улар руҳий осойишталикка интилувчи таркидунёчилар бўлиб, унга эришиш учун қаландарлар таклиф қилган усул одатдаги ижтимоий нормалардан кечилишни талаб қилар эди.

Қаландарларни ажратиб турадиган белгиларга махсус кийим кийиш, сочни қириб олдириш, сокол қўйиш, тавба-тазарру белгиси сифатида қўл ва оёқларини темир ҳалқалар учун тешиш, ахлоқ ва ифбат тимсоли сифатида эркаклик аъзосига темир ҳалқа тақиш кирган.

Жомий ўз замонида Шаҳобиддиндан парча келтириб ёзади: “Ўзини ислом итоатидан озод қилган, биз қаландар деб атайдиган одамларга келсак, ҳозир гапирган сифатлар уларга бегона ва уларни ҳашавия деб аташ тўғрироқ бўлар эди”. Сухравардий ва Жомий иккиси ҳам ҳақиқий қаландарлар билан ур-тўполонларда ишгирик этиш учун қаландарлар либосини кийиб юрадиганларни чалкаштириш керак эмас, деб ҳисоблайдилар.

Туркий қаландарлар охир-оқибатда алоҳида тариқатга бирлашган. Уларнинг бир гуруҳи келиб чиқишларини испаниялик араб Юсуф Андалусийга олиб бориб боғлайди. Тийиқсиз феъли туфайли бектошия тариқатидан қувғин қилганларидан сўнг у мавлавия тариқатига кириш учун беҳуда уринади ва оқибатда қаландария номи остида мустақил тариқат тузишга эришади. У ўз дарвешларидан узлуксиз саргашталиқни талаб қиларди, шунга қарамай Муҳаммад II (1451-1481) даврида Истамбулда қаландарларнинг мачит, мадраса, масканлари пайдо бўлди. Авлиё Чалабий Коҳидхонадаги (Скутари атрофи) Султон Муҳаммад доимо ош-овқат билан таъминлаб турган ҳинд қаландарлари манзилни эслатиб ўтади. Ўша даврда Алеппода қаландарларнинг яна бир тариқати мавжуд бўлган. Мужириддин Июрсалимдаги Мамилла қабристони ўртасидаги қаландарлар хонақосини тавсифлайди. Аввалида у ад-Доир ал-Аҳмад номидаги черков бўлган, Иброҳим Қаландар отлиқ киши уни ўз фуқароси учун хонақога мослаштиради. Бироқ бу зовия 893/1488 йил атрофида вайронага айланади.

Кўриб ўтганимиздек қаландар атамаси ўзига хос мазмун-моҳиятга ва тарихий жараёнга эга. Мазкур атама замонлар ўтиши билан адабий ва тарихий манбаларда турли маъноларда қўлланган: биринчиси, ошиқ қаландарлар. Булар чинакам Ҳақ ошиқлари, ботинни обод қилиш учун зоҳир хароблигига парво қилмайдиган, файзу нур, шафқат ва мурувват соҳиблари; иккинчиси, мажзуб қаландарлар. Булар қисса, манокӣб, тазкира ва айрим шеърий асарларда таъриф тавсиф этилган валийсифат зотлар. Учинчиси, ужб ва риёдан поклана олмаган, адаб талабларидан чекинган, тиланчилик билан кун кўришни одатга айлантирган тубан қаландарлар. Қаландарлар билан боғлиқ маъно инжаликларини фарқлаш ва англаш, тарихий ва адабий матнларни тўғри тушунишимизга ёрдам беради.

Рус тилидан Сайфиддин РАФИДДИН таржимаси

Сайфиддин РАФИДДИН

Филология фанлари номзоди, халқаро Аҳмад Яссавий мукофоти совриндори. 1958 йилда тузилган. Самарқанд давлат университети-нинг ўзбек ва тожик филологияси факультетини тамомлаган. Хорижий илмий нашрларда қатор мақолалари эълон қилинган. “Мажоз ва ҳақиқат”, “Буюклар ҳалқаси” каби китоблар муаллифи.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Уильям ЙЕЙТС

Нобель мукофоти совриндори. Атоқли ирланд шоири ва драматурги. 1865 йилда туғилган. “Ойсиннинг саёҳатлари”, “Атиргул”, “Қамишзор шамоли”, “Масъулият”, “Мартдаги тўлин ой”, “Янги шеърлар” каби шеърий тўпламлари чоп этилган. Бир қатор пьесалар, ҳикоялар, шеърият ва театр ҳақидаги эсселар муаллифи. Уильям Йейтс 1939 йилда вафот этган.

Орзуларим сочдим пойингга

Қалбингни бутунлай севгига берма

Қалбингни бутунлай севгига берма,
Ҳар доим муҳаббат ўйида юрма.

Сени маҳв этганин билганлари он
Аёллар қадрингни унутар, инон.

Бўсалар кўп бўлса, таъми оз бўлар,
Меъёрини билсанг, бари соз бўлар.

Суюмли нарсалар муваққат мудом,
Уларга юрагинг бермагил тамом.

Мафтун этиб олар авайлаб, майин,
Юрагингни ўйин қиларлар кейин.

Кўру қар, соқовга айланадирсан,
Кўринмас арқонга бойланадирсан.

Сен энди ютқаздинг, енгилдинг буткул,
Сен энди қалбини бой берган бир кул.

Эски қўшиқ

Суюклигим келди – яшнаб кетди боғ,
Қадамидан гўё ёришди ҳар ён.
Айтди: “Япроқлардай енгил сев, ўғлон”,
Ёш эдим, сўзига осмадим кулоқ.

Дарё ёқасини кездик вақти чоғ,
Қордай оқ қўллари елкамда эди.
Тош ёрган майсадай эркин бўл, деди,
Мен-чи, оҳ, сўзига осмадим кулоқ!

Юракка далда

Бўлди, тинчлан, энди, тинчлан, юрагим,
Эскиларнинг қадим ҳикматин эсла:
Олов ва тўлқиндан қўрқар бўлса ким,
Шамоллар олдида титроққа тушса,
Уни маҳв этади ёнғин ё тошқин,
Шамоллар учирай, этгайдир вайрон,
Қолмагайдир ундан бирор ном-нишон.

Мушук ва ой

Юксакларда сузиб борар ой,
У ён-бу ён юради мушук.
Неларнидир излар, ҳойнаҳой,
Ер бағрига узала тушиб.

Разм солар ойга Миналуш,
Изғиб юрар, мунгли миёвлар.
Ойнинг совуқ нури қилар ғаш,
Юрагига хавотир солар.

Ўтлоқ бўйлаб югуради у,
Босар майин панжаларини.
Ўйна, мушук, йўқолсин қайғу,
Оч юрагинг дарчаларини.

Рақсга жуда мосдир ушбу чок,
Ой ўргатар балки ўйнашни.
У ҳам жуда зериккан, чоғи,
Ўйнаб дилдан кетказар ғашни.

Шуъла тушган майин майсалар
Узра юрар Миналуш аста.
Юксакларда ой танҳо сузар,
Янги жойга силжир бирпасда.

Билармикан, Миналуш бунда
Қараганин ҳар ён нигорон.
Атрофга бир аланглаб яна
Термилганин олис ой томон.

Миналуш жим, толгандай ўйга,
Қуршаб борар ёлғизлик, чарчоқ.
Йироқ кетган бевафо ойга
У ҳам ташлар вафосиз нигоҳ.

Самовий кўйлак ҳақида орзу

Канийди, самовий кийимим бўлса –
Тилларанг, кумушранг нурларга чўмган.
Кечалар, кундузлар, тонгларнинг тоза
Ва туманли, хира нуруни эмган.

Уни фақат сенга қилардим совға,
Аммо ҳеч вақом йўқ орзудан бўлак.
Орзуларим сочдим пойингга, мана,
Аяма, қадаминг ташлайвер, малак.

Плаш ва қўлқоп

Кўришдик, у турар яшнаб ва яйраб,
Мени эса тинмай қийнайди қайғу.
Ўйладим: у мамнун дилимни тирнаб,
Унда юрак йўқдир, йўқ эрур туйғу.

Турардим кўлимда плашин тутиб,
Дедим: “Энди тамом, кўришмасмиз, йўқ”.
Шу дам ғижимланган бир мато учиб,
Келиб тушди оёқ остимга шундоқ.

Болалар кўлқопи, ўнгиган бироз,
Уни кўриб кўзга бирдан ёш келди.
Дедим: “Кулранг плаш, қанотларинг ёз,
Унинг қалбини сен асрагин энди”.

Кейин-чи?

Уни мақтар эди мактабдош дўстлар:
Жуда машҳур бўлиб кетади бир кун.
Унинг қондаси бўлди бу сўзлар,
Изланди, тер тўқди имкони қадар.
“Кейин-чи? Хўш, кейин?” деди Афлотун.

Ёзган ҳар нарсаси қозонди доврўқ,
Пул топди, турмуши ўзгарди бутун.
Яшади ҳар недан мамнун, кўнгли тўқ,
Дўсту ошнани ҳам унутмади, йўқ.
“Кейин-чи? Хўш, кейин?” деди Афлотун.

Неки орзу қилса, бўлди сазовор –
Мўъжаз уйга эга, ўғил-қиз – дуркун.
Олхўрилар ўсган гўзал боғи бор,
Ортидан шоирлар эргашиди қатор.
“Кейин-чи? Хўш, кейин?” деди Афлотун.

Қаригач, ўйлади ўзидан хурсанд:
“Ёшлиқда режалар тузгандим узун.
Барини бажардим, ҳеч емадим панд,
Душманларим куйди, кетмади омад”:
“Кейин-чи? Хўш, кейин?” деди Афлотун.

Инглиз тилидан Ориф ТОЛИБ таржимаси

Ориф ТОЛИБ

1987 йилда тугилган. Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетини тугатган.

“Учрашув” номли китоби чоп этилган.

***

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида атоқли адиб Мақсуд Қориевнинг 90 йиллигига бағишланган хотира кечаси бўлиб ўтди. Тадбирни Ёзувчилар уюшмаси раиси Муҳаммад Али кириш сўзи билан очиб, Мақсуд Қориевнинг “Ойдин кечалар”, “Жийда гуллаганда”, “Афросиёб гўзали”, “Турналар баланд учганда”, “Қиз узатиб борганда”, “Ой тутилган тунда” каби китобларида ёшлар тақдири, орзу-армонлари, оилага қувончи нозик лирик пардаларда қуйланганини таъкидлади. Адибнинг тарихий мавзудаги асарлари бутун ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган. Жумладан, “Спитамен” тарихий романида халқимизнинг миллий озошлик йўлидаги асрий кураши ишонarli тарзда умумлаштирилган бўлса, “Ибн Сино” тарихий романида файласуф ва табиб, буюк аллома ҳақида ҳикоя қилинади.

Мақсуд Қориев тарихий мавзуда “Осиё гўзали”, “Темур ҳақида ҳикоялар”, “Юлдузларда эди ҳаёли”, “Қайтар дунё”, “Тожмаҳал” сингари қатор бадиалар ҳам яратган. “Эзгуликка интилиб” эссеси ёзувчининг моҳир публицист эканидан далолат беради.

М.Қориев Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, “Эл-юрт ҳурмати” ордени соҳибидир.

Тадбирда адабиётшунос олим Наим Каримов, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси депутаты Акмал Саидов, “Жаҳон адабиёти” журнали бош муҳаррири Шухрат Ризаев ва бошқа таниқли ёзувчи ва адабиётшунослар адибнинг ҳаёти ва ижод йўли ҳақида гапирдилар. Кеча доирасида “Мақсуд Қориев замондошлари хотирасида” номли китобнинг тақдими ҳам бўлиб ўтди.

***

“Дўрмон” ижод уйида тарихчи Хондамирнинг “Мақорим ул-ахлоқ” асарининг янги, тўла нашри тақдими бўлиб ўтди. Улуғ тарихчининг мазкур асари Алишер Навоий ҳаёти ва ижодига бағишланган бўлиб, улуғ мутафаккир шоирнинг умр йўли ва фаолиятига доир қимматли манба ҳисобланади.

“Мақорим ул-ахлоқ” асари собиқ шўро замонида қисқартирилиб чоп этилган эди. Янги нашр Навоий сиймосини тўлиқроқ, ёркинроқ тасаввур қилишимизга имкон беради. Китобга Ўзбекистон Қаҳрамони, навоийшунос олима Суйима Ғаниева сўзбоши ёзган.

Тадбирни филология фанлари доктори, профессор Йўлдош Солижонов олиб борди.

Суйима Ғаниева Хондамир ҳаёти, “Мақорим ул-ахлоқ” асарининг аввалги нашрда тушириб қолдирилган ўринлари, Истиқлол йилларида улуғ шоир асарлари нашри, ижоди тарғиботи борасида амалга оширилаётган ишлар ҳақида сўзлади. Санъатшунос Жўравой Маҳмудов “Мақорим ул-ахлоқ” асосида сахна асари яратиш фикри туғилганини қайд этди. Гулбахор СаидҒаниева мазкур асарнинг мумтоз адабиётимиз муҳлислари қўлига етказилиши Навоий ижодига қизиқишнинг янада ортишида муҳим омил бўлишини таъкидлади.

***

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида Мустақилликнинг 25 йиллигига бағишланган тадбир бўлиб ўтди. Тадбирни Ёзувчилар уюшмаси раиси Муҳаммад Али кириш сўзи билан очиб, ўтган йиллар давомида салмоқли асарлар яратилгани, адабиётимизга қўшлаб истеъдодли ёшлар кириб келгани ва ўзбек миллий шеърляти, насри ва драматургияси янги-ча қиёфа ва мазмун касб этганини таъкидлади.

Ёш истеъдод эгалари учун ташкил этилган “Биринчи китобим” лойиҳаси, ёш шоирлар, таржимонларнинг асарларини эълон қилиш мақсадида чоп этилган альманахлар, ҳар йили ўтказиб келинаётган “Истеъдод мактаби” семинарлари Истиқлол Ўзбекистон ёшлари учун кенг имкониятлар эшигини очганидан далолат беради.

Ўзбекистон мустақиллигининг 25 йиллиги арафасида илм-фан, техника, маданият ва санъат, Ватан мудофааси соҳасида кўрсатган хизматлари учун қатор кишиларнинг ордени ва медаллар, кўкрак нишонлари ва турли унвонлар билан тақдирлангани, мукофотланганлар орасида ижод аҳлининг кўпчиликини ташкил этиши, айниқса, қувонарли воқеадир.

Тадбирга тўпланганлар Истиқлол байрами арафасида Ўзбекистон халқ ёзувчиси, Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими унвонларига, ордени ва медаллар, шунингдек, “Ўзбекистон мустақиллигига 25 йил” эсдалик нишони билан тақдирланган Уюшма аъзоларини муборакбод этдилар.

МУНДАРИЖА

ДУРДОНА

ГАДОИЙ. Насими субҳидамдин анбари тар сочилтур.....4

ПУБЛИЦИСТИКА

Қутлибека РАҲИМБОЕВА. Гул водийлар яшнар қошида...8

НАСР

Асад ДИЛМУРОД. Заррадаги олам. Роман (бошланиши)... 11

Абдуҷалол РАҲИМОВ. Жийда гули. Қисса (бошланиши)... 70

Сарвар ТЎРАЕВ. Ҳикоялар. 89

Жасур КЕНГБОЕВ. Ҳикоялар. 109

НАЗМ

Шарифа САЛИМОВА. Тўмарис. Достон. 50

Тошпўлат АҲМАД. Ҳаёт деган бетимсол иқбол. 85

Музаффар АҲМАД. Олам интиқ яшар яхши ниятга. 101

Нодир ЖОНУЗОҚ. Кўҳна кўшигимни куйлар бу фалак. 105

БУ БЎСТОН САҲНИДА

ЧОРШАМЪ. Ҳар кунинг руҳингта нур бахш айлағай. 116

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

САРВИНОЗ. Қаранг, бизни кутаётир бахт. 134

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

ТЎЛҚИН. Уриб турсин орзуманд юрак. 163

БОЛАЛАР ДУНЁСИ

Олқор ДАМИН. Қанотларинг ялтирайди, калдирғоч! 150

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Увльям ЙЕЙТС. Орзуларим сочдим пойингта. 171

АДАБИЁТШУНОСЛИК

Муқаддасхон ТОЖИБОЕВА. Чўлпон шеъриятида мумтоз образлар. 138

Обид ШОФИЕВ. Кечикаётган одам образи. 143

САНЪАТШУНОСЛИК

Лайло ЖЎРАЕВА. Навоий эътирофидаги бастакорлар. ... 153

МУЛОҚОТ

Ашуралӣ ЖЎРАЕВ, Одил ҲОТАМОВ. Ижодкорни қалам танитар. 157

ТАСАВВУФ ТАРИХИ

Жон ТРИМИНГЕМ. Сўфийлар, маломатийлар ва қаландарийлар..... 167

НАЗМ КЕНГАШИ

Нўъмонжон РАҲИМЖОНОВ. Шеър – ҳикмат дунёси. ... 121

Ислоҳжон ЁҚУБОВ. Поэтик мушоҳада ва образли талқин. 125

Муҳиддин ОМОН. Рухият манзаралари. 131

Адабий ҳаёт. 175

Шарқ юлдузи

2016

8-сон

Муассис:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

* Муаллифлар фикри таҳририят ижодий жамоаси нуқтан назаридан фарқланиши мумкин. Таҳририятга юборилган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

Журнал ОАК эътироф этган нашрларнинг 10.00.02 "Ўзбек адабиёти" ихтисослиги бўйича рўйхатига киритилган.

* Журналга обуна даврий нашрларни етказиб бериш билан шугулланувчи барча тапшқлотлар орқали амалга оширилади.

Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
Ўзбекистон кўчаси, 16-а уй.

Телефонлар:

227-00-81, 245-22-99, 245-27-87

www.sharqyulduzi.uz

e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
15.09.2016 йил.

Қоғоз бичими 70x108 1/16,
Офсет босма усулида офсет
қоғозда босилди.

Босма табоғи 11,0.

Шартли босма табоғи 15,4.

Наشريёт ҳисоб табоғи 17,2.

Адади 1300 нусха.

Буюртма №

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигида 05.02.2016 й.

0562-рақам

билан рўйхатга олинган.

Ғафур Ғулом номидagi НМДУ

босмаҳонасида чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Шайхонтоҳур тумани,
Лабзак кўчаси, 86-уй.

Журнал ойда бир марта
чоп этилади.

Мусахҳиҳ:

Дилфуза Маҳмудова

Саҳифаловчи-дизайнер:

Мадина Абдуллаева

Copyright © "Шарқ юлдузи"